

25

โครงการ

พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

(โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม)

25

โครงการ

พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

(โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม)

25 โครงการ พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

(โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม)

ISBN	978-616-94497-0-6
ผู้เขียน	กชกร ชินะวงศ์ ร่วมด้วยเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น 25 โครงการ
ดูแลการผลิต	มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ที่ปรึกษา	ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง อภาฯ พงศ์ศิริแสน ชิวัน ชันธรรม สุภาวดี ตันธนวัฒน์ ปวีณา ราชสีห์ พีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล พัชยา มาสมบุญณ์
พิมพ์ครั้งที่ 1	เมษายน 2567
ผู้สนับสนุน	สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) 96 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900 โทรศัพท์ 0 2579 1370
ผู้จัดพิมพ์	มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research Institute Foundation) ชั้น 5 อาคารเฉลิมพระเกียรติ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200 ตู้ ปณ.259 ปณฝ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50202 โทรศัพท์/โทรสาร 0 5389 2662 สถาบันคลังสมองของชาติ อาคารอุดมศึกษา 2 ชั้น 19 เลขที่ 328 ถนนศรีอยุธยา แขวงทุ่งพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400 โทรศัพท์ 0 2126 7632-34 โทรสาร 0 2126 7635 Website: www.knit.or.th
ออกแบบ/พิมพ์	หจก.วนิดาการพิมพ์ 14 หมู่ที่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300 โทรศัพท์/โทรสาร 0 5311 0503-4

เกริ่นก่อน
เปิดเล่ม

สถาบันคลังสมองของชาติ ร่วมกับมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) เพื่อทำหน้าที่ในการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ผู้ผลักดันการลดความเหลื่อมล้ำตามกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์กระทรวงอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เพื่อการพัฒนาในแพลตฟอร์มที่ 4 การวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่และลดความเหลื่อมล้ำ ซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการเริ่มต้นขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 ในการปักธงเพื่อตอบโจทย์ที่ท้าทายของประเทศเรื่องการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ

จุดเริ่มต้นของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคมจึงเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมา **หนังสือ 25 โครงการ พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม** เล่มนี้ถือเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานในประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำ และเป็นผลงานที่แสดงให้เห็นว่ากระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้นำไปสู่ผลลัพธ์ที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นได้จริง ดังจะเห็นได้จากรูปธรรมของทั้ง 25 โครงการที่เข้าร่วม **“โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม”** ซึ่งสถาบันคลังสมองของชาติ ร่วมมือกับมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) โดยรายละเอียดของแต่ละโครงการผู้อ่านสามารถศึกษาเรียนรู้ได้จากหนังสือเล่มนี้

ในเบื้องต้นขอแนะนำว่าถ้าอยากอ่านหนังสือเล่มนี้ให้ได้รรถรสและเกิดประโยชน์เพิ่มมากขึ้น อยากให้ท่านผู้อ่านได้ปูพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ จากหนังสือ 3 เล่มนี้ก่อน 1) หนังสือการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง-สิ่งแวดล้อม และพื้นที่: บทสังเคราะห์ (เล่ม 1) และ 2) หนังสือการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำด้านสังคม-วัฒนธรรมและการศึกษา: บทสังเคราะห์ (เล่ม 2) ซึ่งเขียนโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ภาณุจนา

แก้วเทพ และ 3) หนังสือบทเรียนและองค์ความรู้ ในการพัฒนาตัวชี้วัดการลด ความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจสำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: บทสังเคราะห์ เขียนโดย ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด และคณะ ทั้งนี้เพื่อให้ท่านสามารถเข้าใจ กระบวนการและหลักการในการทำงานวิจัยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของทั้ง 7 มิติ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่นหวังเป็นอย่างยิ่งว่า **หนังสือ 25 โครงการ พลังงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ก็กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม** จะทำให้ ผู้อ่านสัมผัสได้ถึงพลังของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถสร้างให้เกิดรูปธรรม การลดความเหลื่อมล้ำในสังคมอย่างมีกระบวนการ และมีพลังที่มากพอที่จะ นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำเพื่อสร้างสรรค์สังคมท้องถิ่นใหม่ โดยมีจุดหมาย สำคัญอยู่ที่การทำให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างเสมอภาค ยืนอยู่ในสังคมได้อย่าง มีศักดิ์ศรี ตระหนักรู้ถึงคุณค่า ความหมายของตัวเองและผู้อื่น ซึ่งคุณูปการ ของหนังสือจะเพิ่มพูนหากเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้นำเอากระบวนการ วิจัยเพื่อท้องถิ่นไปขยายผลเพื่อช่วยลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนสังคมได้บรรเทาเบาบางลง

**ด้วยความเชื่อมั่นและศรัทธา
คณะผู้จัดทำ**

สารบัญ

เกริ่นก่อนเปิดเล่ม 1

ส่วนที่ 1 : ย้อนมองสถานการณ์ปัญหา และแนวทางการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม 5

ส่วนที่ 2 : งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการเรียนรู้ ความเหลื่อมล้ำ 7 มิติ 17

ส่วนที่ 3 : “25 โครงการ” รูปธรรมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม 77

- โครงการวิจัยภาคเหนือ 79
- โครงการวิจัยภาคกลาง 143
- โครงการวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 179
- โครงการวิจัยภาคใต้ 280

ส่วนที่ 4 : คำสำคัญ 3 คำ คุณค่า ความหมายงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม 343

เอกสารอ้างอิง 353

ส่วนที่

1

ย้อนมองสถานการณ์
ปัญหา และแนวทาง
การแก้ปัญหา
ความเหลื่อมล้ำ
ในสังคม

สำหรับประเทศไทยแล้ว ประเด็นเรื่องความเหลื่อมล้ำเป็นเรื่องที่ถูกพูดถึงมาอย่างยาวนาน และมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาในหลายระดับ แต่ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นยังคงส่งผลกระทบต่อผู้คนในสังคม โดยเฉพาะความรุนแรงที่มักปรากฏให้เห็นเด่นชัดในกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนยากจน กลุ่มผู้พิการ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มชาติพันธุ์ หรือกลุ่มแรงงานนอกระบบ เป็นต้น เนื้อหาต่อจากนี้จึงเป็นการประมวลสถานการณ์ปัญหาทางสังคมที่เป็นผลกระทบจากปัญหาความเหลื่อมล้ำ ตลอดจนแนวทางที่เกิดขึ้นเพื่อหาทางออกจากปัญหาความเหลื่อมล้ำ แต่ก็ดูเหมือนว่าสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำทางสังคมก็ยังไม่ได้บรรเทาเบาบางลง และยังทำให้เกิดช่องว่างทางสังคมที่เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ยั่งยืน

ทุกครั้งที่ได้ยินคำว่า “ความเหลื่อมล้ำ” เราจะรู้สึกได้ถึงความกดทับ ความไม่เท่าเทียม การเอารัดเอาเปรียบ และมีผู้คนที่ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ด้อยโอกาส กลุ่มเปราะบาง และกลุ่มคนชายขอบที่มักจะถูกกระทำจากปัญหาความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

“ปัญหาปากท้อง” ซึ่งจัดอยู่ในประเภทของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่มองเห็นได้ชัดเจนที่สุด เมื่อสถานการณ์โควิด-19 ระบาด ทำให้บริษัท ห้างร้าน หรือกิจการต่างๆ ได้ปิดทำการมากมาย ส่งผลให้ผู้คนจำนวนมากต้องตกงาน ไม่มีรายได้ ไม่มีเงินจับจ่ายใช้สอยเหมือนที่ผ่านมา คุณภาพชีวิตของผู้คนตกต่ำลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งครอบครัวที่ต้องหาเช้ากินค่ำ มีฐานะที่ยากจนหลายคนดิ้นรนทำทุกวิถีทางเพื่อให้มีชีวิตรอดจากสถานการณ์ที่โหดร้ายอย่างไรก็ตามเมื่อชีวิตต้องถูกบีบคั้น ทางเลือกของชีวิตเหลืออยู่เพียงน้อยนิด และเส้นทางที่ผู้คนที่ได้รับผลกระทบเลือกที่จะกลับไปก็คือ การกลับไปตั้งหลัก

ที่บ้าน กลับไปยังภูมิลำเนาเดิม เพราะอย่างน้อยก็ช่วยลดรายจ่าย หลายคนพยายามคิดหาช่องทางในการทำมาหากินเพื่อประกอบตนเองและครอบครัว ให้ผ่านพ้นสถานการณ์วิกฤตินี้ไปได้

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดๆ หากยังพ่วงเอาความเหลื่อมล้ำในด้านอื่นๆ ตามมาด้วย ยกตัวอย่างต่อเนื่องจากปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงสถานการณ์โควิด-19 แพร่ระบาด ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติที่ทดสอบความเข้มแข็งและแข็งแกร่งของหัวใจมนุษย์ หลายคนถูกภาวะบีบคั้นทางการเงิน หาทางออกไม่ได้ ตลอดจนมีเงื่อนไขและข้อจำกัดมากมายที่เข้าไม่ถึงสวัสดิการและโครงการการเยียวยาต่างๆ ของภาครัฐ จนต้องผันตัวเองไปทำงานที่ไม่ถูกกฎหมาย หรือเป็นอาชญากร มีพฤติกรรมลักเล็กขโมยน้อยและทำทุกอย่างโดยไม่คำนึงถึงศีลธรรมอันดี เพียงเพื่อให้มีชีวิตรอด หลายคนโชคร้ายถูกตำรวจจับ หมุดอนาคตต้องเข้าไปอยู่ในห้องขัง ส่งผลกระทบกับคนข้างหลัง นำมาซึ่งปัญหาครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้ความรุนแรงอันเนื่องมาจากภาวะความเครียด โดยเฉพาะสาเหตุมาจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ และมีการใช้สารเสพติด ปัญหาการหย่าร้าง ปัญหาการฆ่าตัวตาย ที่ส่งผลกระทบต่อให้มีเด็กจำนวนมากต้องกลายเป็นเด็กกำพร้าและต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน

ปัญหาความเหลื่อมล้ำแต่ละด้านจึงมีความซ้อนทับและเชื่อมโยงกันของสาเหตุที่มา รวมไปถึงผลกระทบที่โยงใยถึงกัน ในสังคมไทยดังที่ได้นำเสนอให้เห็นไปแล้วว่าความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยนั้นมักจะเกิดขึ้นจากระบบเศรษฐกิจและการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญ สืบเนื่องจากเรื่องของอำนาจผลประโยชน์ทับซ้อนที่เอื้อต่อการทุจริตคอร์รัปชันตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นจนถึงระดับประเทศ คนที่มีอำนาจต่อรองน้อย ไม่มีสิทธิ์มีเสียงทางสังคม กลายเป็นคนที่ถูกมองข้าม ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มักจะถูกทำให้เหลื่อมล้ำตั้งแต่เรื่องของทัศนคติและวิถีคิด ที่ถูกตีตราว่าเป็นชนกลุ่มน้อย เป็นคนชายขอบ กลายเป็นปัญหาความเหลื่อมล้ำในด้านวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็ความเหลื่อมล้ำทางชาติพันธุ์ ความเหลื่อมล้ำทางผิวสี ความเหลื่อมล้ำทางเพศสภาพ ความเหลื่อมล้ำเพราะถิ่นที่อยู่อาศัย ความเหลื่อมล้ำด้านอายุ สังคม โอกาส

และรวมถึงความเหลื่อมล้ำในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และภาวะความเหลื่อมล้ำดังกล่าวก็สามารถหมุนวนส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจตามมา และยิ่งปัจจัยดังกล่าวมีมากเท่าไร ความเหลื่อมล้ำยิ่งมีความทวีคูณมากยิ่งขึ้น และยังเชื่อมโยงไปถึงความเหลื่อมล้ำในด้านอื่นๆ ได้อีกด้วย อันมีสาเหตุสำคัญมาจากความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม

สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำด้านอื่นๆ ผลพวงจากปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

ผลกระทบสืบเนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ยังนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาอีกด้วย¹ โดยพบว่าช่องว่างของระดับการศึกษาที่เกิดขึ้นในวงการศึกษาไทย ปัญหาที่เราพบคือเด็กมีโอกาสด้านการศึกษาที่ไม่เท่ากัน กล่าวคือ ถ้าเป็นลูกของครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีจะมีโอกาสได้เข้าเรียนสถาบันการศึกษาชั้นนำของประเทศที่เพียบพร้อมไปด้วยบุคลากรและมีอุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ทันสมัย แต่ถ้าเป็นเด็กที่มาจากฐานะทางครอบครัวที่ยากจนโอกาสที่จะเข้าถึงระบบการศึกษาที่ดีแทบจะไม่มีเลย สังคมมีการแบ่งเกรดหรือจัดอันดับสถาบันการศึกษาซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกับการแบ่งแยกชนชั้นของเด็กในสังคม จึงเกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และเกิดการเปรียบเทียบระหว่างเด็กที่เรียนในสถาบันที่มีชื่อเสียงและเด็กที่เรียนในสถาบันการศึกษาที่อยู่ตามชนบท ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของผู้เรียนในอนาคต เมื่อเด็กเหล่านี้จบการศึกษาแล้วหากไปหางานทำ จะพบว่ามีบางหน่วยงานที่เลือกรับเฉพาะสถาบันที่มีชื่อเสียง ทั้งที่ความเป็นจริงนั้นเด็กควรได้รับสิทธิทางการศึกษาที่เท่าเทียมกัน และมีคุณภาพเหมือนกัน แต่สังคมปัจจุบันกลับกลายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามทั้งหมด ยิ่งในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาด

¹ อำนวย มงคลสืบสกุล. ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยกับสิทธิมนุษยชน ความเปราะบางของสังคม ในสถานการณ์ปัจจุบัน [ออนไลน์]. 2563. แหล่งที่มา: <http://ucl.or.th>

ของเชื้อโควิด เราจะเห็นได้ว่าเด็กจำนวนมากขาดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาจากภาวะเศรษฐกิจ หลายคนต้องออกจากระบบการศึกษาเพราะต้องช่วยครอบครัวทำงานเพื่อแลกกับความอยู่รอด อีกทั้งการนำระบบการเรียนแบบออนไลน์มาใช้ เด็กที่มีฐานะยากจนบางคนไม่มีแม้แต่อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่จำเป็นสำหรับการเรียน ที่สำคัญผู้ปกครองยังไม่มีประสบการณ์ในการเรียนการสอนในรูปแบบนี้จึงไม่สามารถให้คำแนะนำแก่ลูกหลานของตนเองได้ สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ทำให้ประสิทธิภาพของการเรียนรู้ของเด็กลดลง ทั้งที่เด็กมีสิทธิ์ที่จะได้รับการศึกษาที่ดี

ท่ามกลางสถานการณ์ที่ยากลำบาก ย่อมส่งผลกระทบต่อใหญ่หลวงกับสุขภาพของผู้คนในสังคม ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ในขณะที่ความเท่าเทียมในการเข้าถึงระบบสาธารณสุข พบปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและได้รับบริการที่มีคุณภาพและค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นมาก จนเป็นปัญหาสำหรับประชาชนและระบบกองทุนเพื่อสุขภาพ ด้วยบริการทางการแพทย์ที่เจริญขึ้นนั้น อาศัยความรู้ทางเทคโนโลยีและอุปกรณ์ที่รับมาจากต่างประเทศเป็นหลัก จึงเป็นความก้าวหน้าบนฐานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้เพิ่มสมรรถนะ และเป็นประโยชน์มากขึ้นในการรักษาพยาบาล ช่วยชีวิตผู้ป่วย เป้าหมายอยู่ที่บริการผู้ป่วย สภาพของระบบบริการสุขภาพดังนี้จึงมีผลให้ค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพเพิ่มขึ้นอย่างมากโดยรวดเร็ว ขาดกลไกการควบคุมค่าใช้จ่าย ผู้ที่เจ็บป่วยร้ายแรงต้องเผชิญกับค่าใช้จ่ายจนกลายเป็นคนยากจน ระบบทุนเพื่อใช้รักษาโรคให้แก่ประชาชนต้องใช้เพิ่มขึ้นจนเกินกำลังทางการเงินของชาติ ระบบที่ดีมีประสิทธิภาพและมีทรัพยากรไม่เพียงพอนี้นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำที่ประชาชนได้รับจากบริการสุขภาพ นับเป็นความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ร้ายแรง คนรวยจะมีโอกาสได้รับการบริการทางสุขภาพในระดับที่ดีกว่าคนจน ซึ่งการเข้าถึงระบบการรักษาของกลุ่มคนที่มีฐานะจึงแตกต่างมากมายนับกับกลุ่มคนที่ยากจน และยังส่งผลต่อเนื่องมาถึงความเหลื่อมล้ำในเรื่องการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐอีกด้วย

ย้อนมองนโยบายของรัฐในการแก้ปัญหา ความเหลื่อมล้ำในสังคม

แม้ว่าที่ผ่านมา รัฐบาลจะมีมาตรการและยุทธศาสตร์แก้ไขปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำมาโดยตลอด แต่ดูเหมือนว่ายิ่งแก้ก็ยังไม่เกิดผลตามที่ต้องการ แถมยังทำให้ความยากจนและความเหลื่อมล้ำยิ่งกลับมีช่องว่างระหว่างกลุ่มผู้รับประโยชน์จากผลการพัฒนาประเทศ เกิดช่องว่างระหว่างกลุ่มคนรวยกับกลุ่มคนจน ประสิทธิภาพของนโยบายรัฐยังไม่เห็นผลมากนัก ซึ่งที่ผ่านมา รัฐมีนโยบายลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม มีโครงการภายใต้นโยบายนี้ที่หลากหลาย แต่ก็ยังไม่สามารถลดความเหลื่อมล้ำของสังคมได้ ทั้งนี้จากการศึกษาของศูนย์ส่งเสริมความเสมอภาคและความเป็นธรรม วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต วิเคราะห์นโยบายด้านสังคมของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.)² ได้กล่าวไว้ว่า คสช. เคยประกาศนโยบายลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม ในการแถลงนโยบายครั้งใหญ่เมื่อปี 2557 แต่ตลอด 4 ปี พบว่านโยบายดังกล่าวยังดำเนินการได้ไม่เต็มที่ แม้จะมีความคืบหน้าในการแก้ปัญหาหลายๆ ด้าน ตัวอย่างนโยบายที่ยังไม่สามารถลดความเหลื่อมล้ำของสังคมได้ เช่น

นโยบายด้านแรงงาน

แม้ว่าที่ผ่านมาการปราบปรามการค้ามนุษย์ในกลุ่มแรงงาน รวมถึงปัญหาการทารุณกรรมต่อแรงงานข้ามชาติของรัฐบาลชุดนี้ที่มีความพยายามอย่างเห็นได้ชัด แต่ยังคงต้องการปรับขึ้นค่าจ้างขั้นต่ำที่ยังขึ้นน้อย ซึ่งปัญหานี้จะส่งผลกระทบต่อระบบแรงงานในอนาคต

² สุณี ไชยรส. แก้ไม่ตรงจุด ความเหลื่อมล้ำยังอยู่กับรัฐบาล คสช. [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา: <https://news.thaipbs.or.th>

นโยบายสวัสดิการช่วยเหลือและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้ด้อยโอกาส

ที่ผ่านมารัฐบาลยังใช้แนวคิดแบบสงเคราะห์ในการจัดสวัสดิการแก่ผู้ด้อยโอกาส ผู้สูงอายุ สตรี และเด็ก เห็นได้จากโครงการเงินอุดหนุนเพื่อเลี้ยงดูเด็กแรกเกิดที่ให้เงินสนับสนุนรายเดือน แม้จะเพิ่มจำนวนเงินจาก 400 บาท เป็น 600 บาท และเพิ่มช่วงอายุขัยบมาที่ 0-3 ปี แต่โครงการนี้ก็ยังมียังช่องว่าง เพราะให้เฉพาะแก่เด็กยากจน และยังมีเด็กจำนวนมากเข้าไม่ถึงโอกาสดังกล่าว โครงการนี้ควรเป็นโครงการเงินอุดหนุนเด็กถ้วนหน้า ซึ่งจะเป็นการเริ่มต้นการคุ้มครองสังคมทั้งระบบ

แก้ปัญหาไร้ที่ดินทำกินของเกษตรกรและการรุกป่าสงวน

ปัญหานี้เป็นประเด็นปัญหาที่ทำให้ประชาชนทุกข์หนักที่สุด เพราะปัญหาที่ดินและปัญหาโดนดชุมชนไม่มีความคืบหน้า ไม่ได้รับการแก้ไข ประชาชนถูกจับและถูกไล่ออกจากพื้นที่จำนวนมากกับนโยบายทวงคืนผืนป่า ทั้งยังส่งผลให้คนจนและคนระดับกลางได้รับผลกระทบไม่มีที่ดินทำกิน ซึ่งนโยบายที่เขียนไว้ว่า ต้องลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเป็นธรรม มันแก้ปัญหาได้เฉพาะจุดเล็กๆ แต่โครงสร้างใหญ่ไม่ได้รับการแก้ไข ทำให้มีคนเดือดร้อนเพิ่มจำนวนมากขึ้น

หลายๆ รัฐบาลที่ผ่านมา ยังไม่ค่อยให้ความสำคัญกับคนจน พบว่านโยบายส่วนใหญ่จะเอื้อต่อกลุ่มทุนขนาดใหญ่เท่านั้น เห็นได้ชัดในขณะนี้คือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่กระทบต่อชุมชน มีโครงการขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมและไม่มีโอกาสต่อสู้ ดังนั้น นโยบายและทิศทางการพัฒนาที่แถลงว่ายั่งยืน และระบุว่าสิทธิมนุษยชนเป็นวาระแห่งชาติ จึงยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

ในขณะที่ ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วัฒนงาม³ ได้สะท้อนการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำของรัฐบาล ที่ยังคงการใช้สูตรเดิมและกลไกเดิมๆ ในการแก้ปัญหา โดยไม่เปลี่ยนโจทย์และไม่ปรับกลไกเชิงโครงสร้างก็ยากที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้สำเร็จได้ คงถึงเวลาแล้วที่จะต้องเปลี่ยนโจทย์ โดยการเปลี่ยนแปลง “โครงสร้างอำนาจรัฐ” การปฏิรูประบบราชการส่วนกลางและภูมิภาค เพื่อลดอำนาจภาครัฐ เพิ่มอำนาจท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหา ดังนั้นโจทย์ใหม่ที่นำเสนอเพื่อปฏิรูประบบราชการส่วนกลางโดยลดอำนาจการรวมศูนย์ เพื่อต้องการให้ส่วนกลางทำงานในเชิงกฎหมายและนโยบาย โดยเฉพาะการแก้ไขกฎหมาย ลดอำนาจภาครัฐ การถ่ายโอนอำนาจภารกิจให้ท้องถิ่น ทั้งงาน เงินงบประมาณ และบุคลากร การให้รัฐส่งเสริมกฎหมาย มาตรการทางภาษีในอัตราที่ก้าวหน้าต่อผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ทั้งภาษีรายได้ และภาษีที่ดิน เพื่อทำให้คนรวย กลุ่มทุน ต้องเสียสละเพื่อคนจน และกลับมาส่งเสริมและพัฒนารายได้ท้องถิ่น ทั้งในแง่การผลักดันกฎหมายรายได้ท้องถิ่น กฎหมายกิจการพาณิชย์ของท้องถิ่น และกฎหมายความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นรัฐเอกชน เป็นต้น

ที่สำคัญคือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างภารกิจรัฐส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค กับส่วนท้องถิ่น เป็นหัวใจสำคัญในการลดความซ้ำซ้อน และเห็นว่าภารกิจบริการสาธารณะขั้นพื้นฐาน คุณภาพชีวิตของประชาชนต้องให้ท้องถิ่นในนามขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ โดยเฉพาะความยากจนและความเหลื่อมล้ำ ทั้งนี้เพราะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดกับประชาชนที่สามารถเห็นข้อมูล และมีข้อมูลภูมิสังคมของชุมชนท้องถิ่น ทั้งในแง่ข้อมูลประชากร ข้อมูลครัวเรือนได้เป็นอย่างดี เช่น รู้ว่าครัวเรือนไหนเป็นอย่างไร มีฐานะยากจน หรือมีฐานะความเป็นอยู่อย่างไร

³ ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วัฒนงาม, สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยแบบบัญชีรายชื่อ สังกัดพรรคพลังท้องถิ่นไท เป็นอดีตคณบดีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, บกสัปดาห์ “แก๊ง ลดเหลื่อมล้ำ เปลี่ยนโครงสร้างอำนาจรัฐ”, สยามรัฐออนไลน์. 28 ธันวาคม 2561.

ใครมีทรัพย์สินที่ดินและการครอบครองทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นมากน้อยแค่ไหนเพียงใดก็สามารถรับรู้ได้ ที่สำคัญคือท้องถิ่นสามารถแยกแยะข้อมูลบุคคล คริวเรือน กลุ่มชุมชนได้ดีกว่าส่วนราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ซึ่งถือว่าอยู่ห่างไกลพื้นที่

ด้วยสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ได้มีความพยายามจากหลายหน่วยงานองค์กรในการเสนอแนะทางเลือกและทางออกจากปัญหาสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้นำเสนอถึงนโยบายลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยหลายประการ⁴ ดังนี้

1) การเสริมสร้างความแข็งแกร่งพื้นฐานให้ครัวเรือน

- การเพิ่มอัตราการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและแหล่งความรู้ (Access to Information & Knowledge) ให้กับครัวเรือนทั้งในเขตเมืองและชนบทผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านโอกาส ทั้งด้านการศึกษาและการหารายได้ ซึ่งจากข้อมูลล่าสุดพบว่าประชาชนในหลายพื้นที่ยังไม่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้

- การปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนในสถานศึกษา (Quality of Education) ที่ควรดำเนินการให้สอดคล้องกันในทุกพื้นที่และทุกระดับชั้นเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น ซึ่งการลงทุนใน Digital Infrastructure (การสร้างโครงสร้างพื้นฐานดิจิทัล) น่าจะช่วยแก้ปัญหานี้ไ้ระดับหนึ่ง รวมถึงอาจพิจารณาอุดหนุนอุปกรณ์ Hardware สำหรับการศึกษาพร้อมบริการอินเทอร์เน็ต เฉพาะกับครัวเรือนที่มีรายได้น้อย โดยอาจคัดกรองและรับรองกลุ่มที่ควรได้รับการอุดหนุนผ่านคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยผู้ที่เข้าใจปัญหาระดับท้องถิ่น เช่น ครูหรือผู้บริหารในพื้นที่

⁴ สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์. ลดความเหลื่อมล้ำ นำไทยสู่การเติบโตอย่างยั่งยืน [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: <https://www.pier.or.th>

2) การสร้างโอกาสในการหารายได้และเพิ่มความก้าวหน้าในอาชีพ ให้กับลูกจ้าง

- การเพิ่มโอกาสในการหางานทำ (Job Opportunities) อาทิ สร้างระบบเก็บข้อมูลแรงงานและติดตามสถานะการจ้างงานไว้รองรับการหางานทำ การเปลี่ยนงาน และการสร้าง Platform ช่วยหางาน/ขายสินค้าและบริการทั้งในระบบและนอกระบบที่เอื้อต่อการหารายได้เสริมในระดับชุมชน เพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้จากหลายแหล่ง ซึ่งจะช่วยเป็นเกราะอีกชั้นในการลดทอนผลกระทบจาก Shocks ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ

- การสร้างแรงจูงใจหรือให้รางวัล (Incentives & Rewards) ที่สอดคล้องกับแนวคิด Upskill/Reskill โดยนายจ้างต้องชี้ให้ลูกจ้างเห็นว่าทักษะใหม่ๆ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการทำงานได้จริง และสนับสนุนการเรียนรู้ทักษะที่ทั้งตรงกับความต้องการขององค์กรและเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าในเส้นทางอาชีพของตัวลูกจ้างด้วย เช่น การส่งแรงงานที่มีฝีมือไปอบรมทักษะการใช้ภาษาอังกฤษ เพื่อให้สามารถสื่อสารกับวิศวกรชาวต่างชาติที่เข้ามาถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้

3) การเสริมประสิทธิภาพการจัดสรรรายได้และเงินโอน

- การปฏิรูปโครงสร้างการจัดเก็บภาษี (Tax Reform) โดยเรียกเก็บภาษีที่ดินและมรดกในอัตราที่สูงขึ้น รวมทั้งขยายฐานภาษีด้วยการสร้างแรงจูงใจให้เข้าสู่ระบบภาษีได้มากขึ้น เพื่อให้ภาครัฐมีรายได้เพียงพอสำหรับรายจ่าย โดยเฉพาะรายจ่ายลงทุนในทุนมนุษย์ (Human Capital) ที่จะช่วยให้ครัวเรือนกลุ่มรายได้น้อยสามารถสร้างรายได้ได้เองโดยไม่ต้องพึ่งพาสวัสดิการจากภาครัฐในระยะยาว

ปัญหาความเหลื่อมล้ำของไทยในปัจจุบันแม้ว่าจะมีการปรับให้สถานการณ์ปัญหาคลี่คลายลงมาบ้าง แต่ก็ยังถือว่าอยู่ในระดับสูงเมื่อเทียบกับค่าเฉลี่ยของโลก ซึ่งปัญหาความเหลื่อมล้ำที่สะสมมาเป็นเวลานานย่อมมีส่วนบั่นทอนการเติบโตของเศรษฐกิจในระยะยาว โดยคาดว่าหลังวิกฤติโควิด-19 สิ้นสุดลง

ปัญหาความเหลื่อมล้ำจะยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากครัวเรือนกลุ่มรายได้น้อยเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดผ่านทั้งด้านรายได้และการศึกษา

เมื่อพิจารณานโยบายส่วนใหญ่ที่รัฐบาลให้ความสำคัญจะเน้นไปที่กลไกในระบบเศรษฐกิจที่จะช่วยลดความเหลื่อมล้ำโดยเฉพาะในด้านโอกาส ซึ่งจากบทวิเคราะห์ “เจาะลึกความเหลื่อมล้ำไทย แก่ได้ไหม แก่อย่างไร”⁵ ระบุถึงกลไกลดความเหลื่อมล้ำที่สำคัญ สามารถแบ่งได้เป็น 5 กลุ่ม คือ (1) กลไกทางเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการแข่งขันที่เสรีและเป็นธรรม สร้างเวทีที่เปิดโอกาสให้ทุกคนแข่งขันบนความเท่าเทียม (2) กลไกทางภาษีในการกระจายรายได้และความมั่งคั่ง โดยใช้ระบบภาษีรายได้ในอัตราก้าวหน้า (3) กลไกสวัสดิการของรัฐที่ทำให้คนเข้าถึงการศึกษา บริการทางสาธารณสุข สินเชื่อ ที่มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น รวมทั้งการมีโครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Net) ที่เข้มแข็ง และ (4) กลไกบังคับใช้กฎหมายที่เข้มแข็ง ป้องกันการทุจริตคอร์รัปชันทั้งทางตรงและคอร์รัปชันเชิงนโยบาย เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในด้านการเข้าถึงอำนาจทางการเมือง และ (5) กลไกกระจายอำนาจทางการเมืองและการคลัง โดยมีการจัดสรรทั้งอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางการคลังไปสู่รัฐบาลท้องถิ่นอย่างเหมาะสม

ดังนั้นในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม จึงควรคำนึงถึงประชาชนทุกกลุ่มในสังคม การออกแบบนโยบายที่นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมในการเข้ามาร่วมกันวิเคราะห์สภาพปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น โดยมักพบว่าปัจจัยที่นำไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมมีความแตกต่างหลากหลายที่สัมพันธ์เกาะเกี่ยวกัน

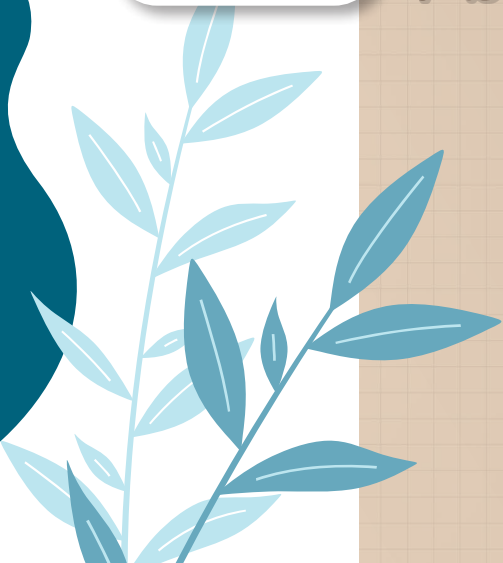
⁵ เกียรติวนิดินนภัทร. เจาะลึกความเหลื่อมล้ำไทย แก่ได้ไหม แก่อย่างไร [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: <https://www.kkpf.org>

ที่ผ่านมาเราได้สัมผัสและรับรู้ถึงสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมาโดยตลอด และเห็นถึงความพยายามในการออกแบบเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น แต่สถานการณ์ปัญหาเหล่านี้ก็ยังคงเป็นประเด็นที่สร้างผลกระทบแก่คุณภาพชีวิตของผู้คนในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ที่มักจะมีสิทธิและเสียงที่เบาที่สุด ซึ่งในสถานการณ์ดังกล่าวจึงเป็นจังหวะเวลาที่เหมาะสม และเป็นโอกาสที่ภาคีเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้ร่วมกันขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน จะได้ร่วมกันทบทวน และใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ถือเป็นโอกาสของการพลิกวิกฤติด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนั้นจากสถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น จึงเป็นจังหวะเวลาที่เหมาะสมของการพิสูจน์ให้เห็นว่ากระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะสามารถเข้ามาช่วยคลี่คลายให้ความเหลื่อมล้ำในสังคมบรรเทาเบาบางลงได้อย่างไร **ดังนั้นเมื่อปักธงที่การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ความท้าทายของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 จึงเริ่มต้นขึ้น**

ส่วนที่

2

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
กับการเรียนรู้
ความเหลื่อมล้ำ
7 มิติ

“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” พลังเล็กๆ ที่ปลงแสง กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

หากมอง “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” เป็นกระบวนการหนึ่งที่น่าไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม อาจเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่เหลือเกิน เพราะที่ผ่านมาประเด็นความเหลื่อมล้ำเป็นเรื่องใหญ่ที่ท้าทายสำหรับสังคมไทย แต่โดยเนื้อโดยตัวของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ลักษณะสำคัญของการวิจัยแบบนี้ มุ่งเน้นเรื่องการสร้างพลัง และการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการทำงานและแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วม โดยเชื่อมั่นว่าพลังของคนเล็กๆ จะรวมตัวกันเป็นพลังที่ยิ่งใหญ่ และเมื่อเต็มเชื้อเพลิงอย่างกำลังหนุนของภาคีเครือข่าย การออกแบบแผนปฏิบัติการอย่างสอดคล้องเหมาะสม และมีการกำหนดตัวชี้วัดที่จะเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของการขับเคลื่อนงาน ก็จะทำให้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นปลงแสงและทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดพลังแห่งปัญญาที่น่าไปสู่ทางเลือกทางออกของปัญหา ดังนั้นภายใต้โจทย์ใหญ่เรื่องการลดความเหลื่อมล้ำ จึงเป็นความท้าทายยิ่งสำหรับเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่าพลังเล็กๆ อย่างการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็สามารถรวมกันแล้วปลงแสงทำงานใหญ่เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้เช่นกัน

ปักธงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่สาม

ในช่วงปลายปี 2541 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นถือเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดขึ้นมา ด้วยคำถามง่ายๆ ว่า “ทำอย่างไรชาวบ้านจะได้ประโยชน์จากงานวิจัย?” ซึ่งเมื่อเริ่มจากฐานคิดนี้ทำให้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในขณะนั้น จึงได้มีการกำหนดเกณฑ์ หรือคาถา 3 ข้อ สำหรับการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การตอบคำถามว่า “ทำอย่างไรชาวบ้านจึงจะได้รับประโยชน์จากงานวิจัย?” คาถาข้อที่ 1 เรื่องที่ต้องเป็นเรื่องที่ชาวบ้านต้องการ คาถาข้อที่ 2 ชาวบ้านได้ร่วมทำวิจัย

อย่างเข้มข้น และ**คาถาข้อที่ 3** มีแผนปฏิบัติการที่นำไปสู่รูปธรรมที่ชัดเจนของชาวบ้านได้ และต่อมาได้มีการเพิ่มคาถาขึ้นมาอีก 2 ข้อ เพื่อให้การตอบคำถามนี้มีความหนักแน่น และมองเห็นความเป็นไปได้ที่มีพลังมากยิ่งขึ้น **คาถาข้อที่ 4** ระบุไว้ว่า ต้องมีการทำงานร่วมกับภาคีอย่างจริงจัง และตอกย้ำด้วย**คาถาข้อที่ 5** ที่บอกว่าต้องมีตัวชี้วัดและหลักฐานเชิงประจักษ์ ที่เป็นเสมือนหลักยึด หลักการ หรือที่เรียกว่า Principle ในการทำงาน ซึ่งคาถาที่เพิ่มขึ้นมานี้ ช่วยทำให้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นดำเนินงานต่อไปได้ท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

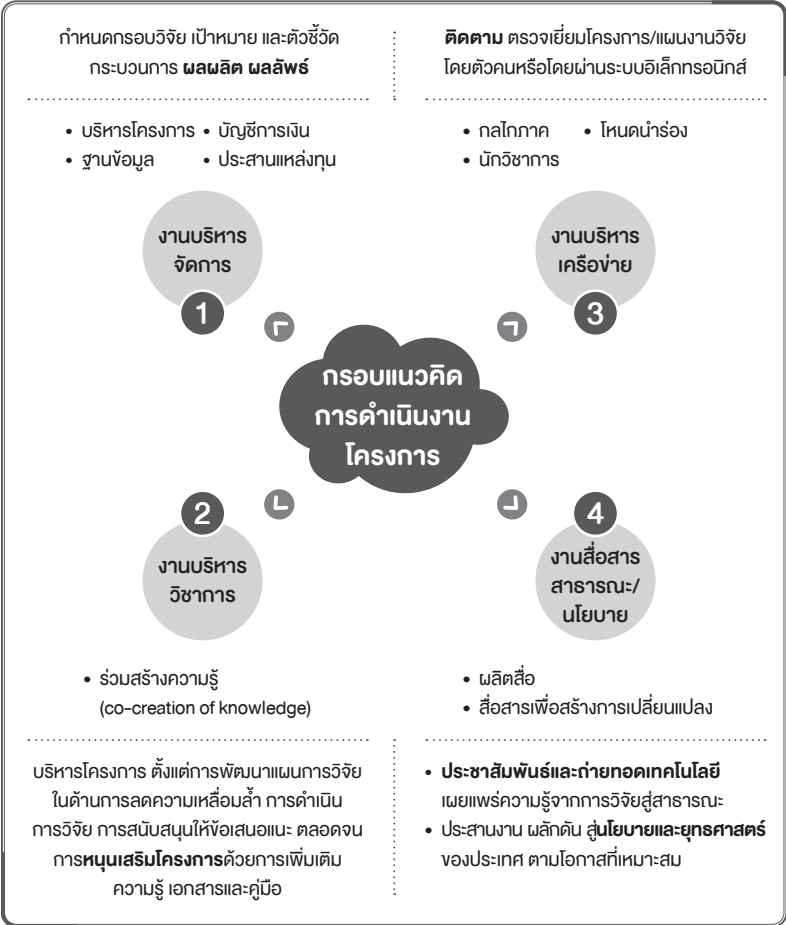
การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นบนหลักการของคาถาทั้ง 5 ข้อ และการให้ความสำคัญกับข้อมูลในการค้นหาทางออกจากปัญหาด้วยพลังแห่งปัญญา เป็นสิ่งที่เครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยึดมั่นมาโดยตลอด เป็นเวลากว่าสองทศวรรษที่ชุมชนท้องถิ่นได้รับพลังและแรงบันดาลใจจากกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาพนักงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้พิสูจน์ตัวเองว่า สามารถเป็น “วิธีการหนึ่ง” ที่จะช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้อย่างน้อยก็ในระดับชุมชน และที่สำคัญก็คือการช่วยพัฒนาศักยภาพของผู้คนที่เข้าร่วมในงานวิจัย และมีการขยายฐานการทำงานออกไปในชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ จนกระทั่งก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่ 3 ซึ่งนับเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นครั้งสำคัญ จากการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถูกมองถ่ายามาสู่รูปแบบการสนับสนุนของ 3 องค์กร โดยในปี 2563 สถาบันคลังสมองของชาติ ร่วมกับมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ซึ่งมีโจทย์หลักสำคัญคือการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) สู่ผลลัพธ์การลดความเหลื่อมล้ำ ตามกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เพื่อการพัฒนาในแพลตฟอร์มที่ 4 การวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่และลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

“การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม”

จึงถือเป็นมิติใหม่ของการเริ่มต้นขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 โดยปึกธงเพื่อตอบโจทย์ที่ท้าทายของประเทศเรื่องการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ ซึ่งการดำเนินงานตามภารกิจดังกล่าวมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องแสวงหา และสร้างความรู้ใหม่เพื่อใช้ในการทำงาน ทั้งในแง่แนวคิด วิธีการทำงาน และการวัดประเมินผลเพื่อตอบโจทย์การลดความเหลื่อมล้ำ ในขณะเดียวกัน ก็จำเป็นต้องเตรียมคนทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้พร้อมในการขับเคลื่อนภารกิจใหม่ ดังนั้นการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่สาม จึงมีเป้าหมายที่จะนำไปสู่การเกิดผลผลิตที่สำคัญ 3 ประการ ดังนี้

- 1) ผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบตามกรอบการลดความเหลื่อมล้ำของ UNSECO และมีห่วงโซ่ผลลัพธ์จากงานวิจัยไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำที่จับต้องได้
- 2) ชุมชนที่สามารถจัดการปัญหาและสามารถเชื่อมโยงการแก้ไขปัญหาต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างบูรณาการ
- 3) ผู้ประสานงานท้องถิ่น (โหนด) และนักวิจัยท้องถิ่นที่มีความรู้และทักษะในการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่การลดความเหลื่อมล้ำของชุมชน

การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 จึงเป็นความท้าทายไปสู่การก่อเกิด “โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม” ซึ่งสถาบันคลังสมองของชาติร่วมมือกับมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) มีระยะเวลาการดำเนินงานระหว่างเดือนสิงหาคม 2563 – กันยายน 2565 โดยมีกรอบคิดการดำเนินงาน ดังนี้

ภายใต้กรอบการดำเนินงานดังกล่าว ได้มีโหนดนำร่อง (Node) ที่เข้าร่วมโครงการทั้งหมด 25 โครงการ ประกอบด้วย

ลำดับ	โครงการไทยด	พื้นที่	ผู้เสนอโครงการ
1	โครงการพัฒนาเมืองเพื่อรองรับสังคมสูงวัย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี	อุบลราชธานี	ผศ. (พิเศษ) กาญจนา ทองทั่ว
2	โครงการนวัตกรรมพัฒนาคนพิการ จังหวัดนครราชสีมา	นครราชสีมา	นางพัชราภรณ์ ชนกันต์ทากรักษ์
3	โครงการการพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนเทศบาลตำบลแดแค	นครราชสีมา	ดร.ภาสกร บัวศรี
4	โครงการกระบวนการศึกษาวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่การพัฒนาเด็กด้วยหนังสือ	ยโสธร	นางพนมวรรณ คาคัดพันโน
5	โครงการพัฒนานวัตกรรมพลังงานทางเลือกเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน จังหวัดสุรินทร์	สุรินทร์	นายปรีชา สังข์เพชร
6	โครงการโลกจัดการภัยพิบัติโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี	อุบลราชธานี	นายทัตไท ชูมนาเสียว
7	โครงการการทบทวนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านสมุนไพรไทยสู่ความยั่งยืนของชุมชนจังหวัดชัยภูมิ ให้เกิดการขยายผลชุมชนเข้มแข็งในการสร้างเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพร	ชัยภูมิ	นางสุนันทา โรจนรุ่งโร
8	โครงการการพัฒนาองค์กรชานาเกษตรอินทรีย์ด้วยระบบเศรษฐกิจหมุนเวียนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและความยากจนพื้นที่จังหวัดยโสธร	ยโสธร	นายนิรัตน์ ศรีจำนิ
9	โครงการพัฒนานักวิชาการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนาวัดกรรมสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	มหาสารคาม	ดร.พิมพ์พร ภูครองเพชร
10	โครงการวิจัยการสร้างและขยายผลสวนวัดกรรมท้องถิ่นเกษตรกรรมยั่งยืนและความมั่นคงอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	มหาสารคาม	นายสุเมธ ปานจำลอง
11	โครงการยกระดับและขยายผลเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรรายย่อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน	แม่ฮ่องสอน	นางสาวอรุณี เวียงแสง
12	โครงการการรื้อฟื้นวัดกรรมมาจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน “วิถีเกษตร นา ไร่ สวน” เครือข่ายแม่ริม 3 ตำบล อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	พิษณุโลก	ศศวาลิกา โพธิ์หิรัญ
13	โครงการที่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง	ลำปาง	นายชาย อุทัยะ

ลำดับ	โครงการไทย	พื้นที่	ผู้เสนอโครงการ
14	โครงการศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดน่าน	น่าน	นายอภิสิทธิ์ คุ้มยศ
15	โครงการวิจัยตลาดกลางเรียนรู้วิถีอำเภอ “อำเภอ เจ้าแตดอง”	เสียงทราย	นายเกรียงสิทธิ์ สิทธิโชค
16	โครงการศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง	ลำปาง	นางสาวภัทรา มาน้อย
17	โครงการการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม	สมุทรสงคราม	นายชินนัฐวัฒน์ มณีศรีข้า
18	โครงการกระบวนการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มหาวิทยาลัยกรีก เพื่อพัฒนาสู่ศูนย์เรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเขตเมือง	กรุงเทพฯ	ศต.พัชรินฉน์ พันธุ์แมน
19	โครงการระบบการทบทวนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อเสริมพลังของชุมชนสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	พระนครศรีอยุธยา	นายสันติ จิยะพันธ์
20	โครงการการฟื้นฟูภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างชุมชนสู่การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม	นครปฐม	นางสาวกมลารี ลาภภาภรณ์
21	โครงการการขับเคลื่อนชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิตและคุณค่าการอนุรักษ์ทรัพยากร	ปัตตานี	นางสาวสุวิมล พิริยธนาย
22	ชุดโครงการลดความเหลื่อมล้ำกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและยากจนในพื้นที่วิกฤติและห่างไกลของจังหวัดชายแดนภาคใต้	ปัตตานี	ดร.มยอีนิง อีฮอ
23	โครงการแนวทางการพัฒนาระดับชุมชนปัญญารุ่นใหม่บนฐานองค์ความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	สุราษฎร์ธานี	นางสาวรัตนา ชูแสง
24	โครงการรูปแบบกลไกขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรน้ำภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงกลุ่มน้ำคลองตูลสน จังหวัดสตูล	สตูล	นายอับดุลลาฮีดี หยีเหม
25	โครงการรูปแบบการพัฒนาเด็กเยาวชนชุมชนและโรงเรียน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	สุราษฎร์ธานี	นางสาวกวีสรารัฐพันธุ์

โดยกิจกรรมต่างๆ ของการดำเนินงาน “โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม” ที่ดำเนินงานมาตั้งแต่ปี 2563 นั้น เป็นการออกแบบกระบวนการทำงานนำตั้งแต่จุดสตาร์ท เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ โดยในแต่ละช่วงจะมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน ช่วงต้นน้ำเป็นการค้นหาและคัดเลือกโหนดนาร่องที่จะเข้ามาเป็นหน่วยทะเลงฟัน ซึ่งหลังจากได้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมโครงการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว กระบวนการต่อไปคือการพัฒนาศักยภาพให้แก่โหนดนาร่องทั้ง 25 โครงการ เพื่อเป็นการติดต่ออาวุธทางปัญญา หนุนเสริมแนวคิดและเครื่องมือการทำงานในประเด็นเรื่องความเหลื่อมล้ำ เน้นการเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เป็นการทำงานกับนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการประจำมิติทั้ง 7 มิติ ที่สำคัญมีคณะทำงานกลางจากมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น และสถาบันคลังสมองของชาติทำหน้าที่เป็นกองกลางที่ช่วยเอื้ออำนวยความสะดวก และจัดเวทีสรุปการทำงาน มีการนำเสนอผลการดำเนินงานเป็นระยะๆ จากช่วงต้นน้ำถูกส่งต่อมาถึงช่วงกลางน้ำ ที่ให้ความสำคัญกับการลงมือปฏิบัติ เป็นช่วงเวลาของการสร้างรูปธรรมจากโครงการวิจัยนาร่องจนกระทั่งถึงช่วงสุดท้ายปลายน้ำ ที่จะประมวลเอาเนื้อหารูปธรรมและการเปลี่ยนแปลงออกมาเล่าสู่กันฟัง ตลอดจนเผยแพร่กระบวนการทำงานเพื่อส่งต่อให้เป็นวิทยาทานให้แก่ชุมชน หน่วยงานหรือองค์กรที่สนใจนำไปใช้ประโยชน์และขยายผล ซึ่งท้ายที่สุดอานิสงส์ของการดำเนินงานจะเกิดแก่ชุมชนท้องถิ่นและสังคม นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ ช่วยคลี่คลายปัญหาและลดความเหลื่อมล้ำอันเป็นปัญหาที่เรื้อรังมายาวนานให้บรรเทาเบาบางลงไปได้บ้าง ไม่มากก็น้อย

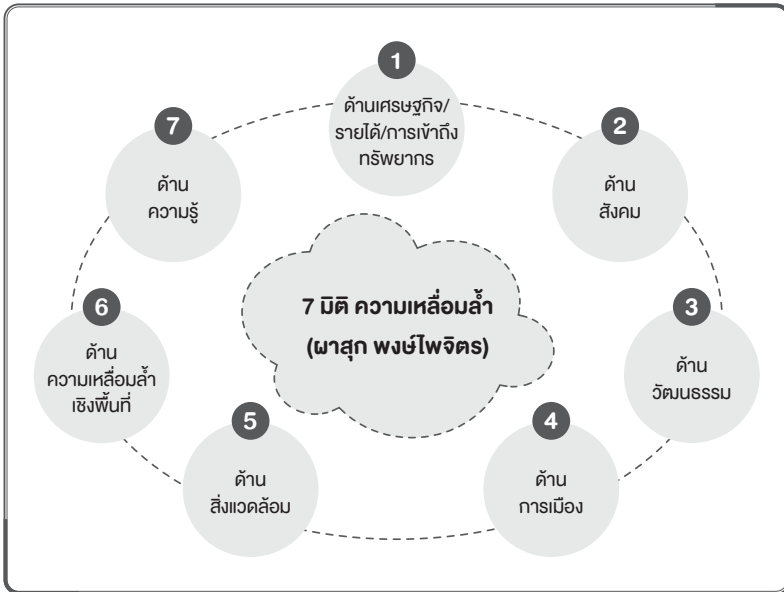
ดังนั้นการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 จึงปักหลักตั้งเป้าหมายที่การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ โดยให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาส และสร้างพื้นที่ให้อธิปไตยกับความเสมอภาคและเท่าเทียมของทุกกลุ่มคนในสังคม ที่สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) **โดยเฉพาะในยุทธศาสตร์ที่ 4 ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาค** โดยหนึ่งในการเลือกและทางรอดของการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม

คือการใช้กระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาแนวทาง และกำหนดตัวชี้วัดเพื่อนำไปสู่การสร้างรูปธรรมให้เห็นว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ได้จริง ฉะนั้นเมื่อมีหมุดหมายในการลดความเหลื่อมล้ำ จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ที่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานทั้ง 25 โครงการ ต้องพยายามทำความเข้าใจแง่มุมและมิติของความเหลื่อมล้ำในสังคมให้ชัดเจนเสียก่อน เพื่อออกแบบกระบวนการวิจัยที่จะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำได้อย่าง เป็นรูปธรรม

การเรียนรู้ความเหลื่อมล้ำ 7 มิติ ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกัน

จากสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่กล่าวถึงในเบื้องต้น ได้กลายเป็น ประเด็นสำคัญระดับประเทศ ที่แต่ละภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้พยายาม หาแนวทางการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น ที่คาดหวังว่าแนวทาง ดังกล่าวจะช่วยให้ทุกคนชั้นในสังคมได้รับความเป็นธรรม โดยเฉพาะกระบวนการ ที่ทำให้เสียงของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมดังขึ้น เพิ่มโอกาสและช่องทางการเข้าถึงสิทธิต่างๆ ที่ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคมดีขึ้น ซึ่งประเด็นเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำได้ถูกหยิบยกเข้ามาพูดถึงและได้รับความสนใจจากเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในฐานะและบทบาทที่ทำงาน ร่วมกับชุมชนท้องถิ่น โดยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือ และเชื่อมั่นว่ากระบวนการนี้น่าจะมีส่วนสำคัญที่เข้ามาช่วยลดความเหลื่อมล้ำ ทางสังคมได้ จึงมีแนวคิดที่จะเชื่อมโยงประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำเข้ามา ผนวกกับกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยปักธงแน่นลงไปกับการขับเคลื่อน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำจึงเป็นมิติใหม่ของการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 เพื่อตอบโจทย์ที่ทำทายของประเทศเรื่องการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ

เมื่อปึกธงที่ประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำ ก้าวแรกของการดำเนินงานคือการค้นหาองค์ความรู้เพื่อทำความเข้าใจมิติความเหลื่อมล้ำ ซึ่งในหนังสือคู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้แบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำเป็น 7 มิติ ดังนี้

(1) **ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ** เช่น ความแตกต่างทางระดับรายได้ ทรัพย์สิน ความมั่งคั่ง ทุน และมาตรฐานการดำรงชีพ รวมไปถึงความไม่เท่าเทียมในการจ้างงาน

(2) **ความเหลื่อมล้ำทางสังคม** คือความแตกต่างทางสถานภาพทางสังคมของคนกลุ่มต่างๆ เช่น ชนชั้น วรณะ หรือกลุ่มอายุ ปัจจัยที่กำหนดความแตกต่างเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อระดับและคุณภาพการเข้าถึงบริการและการดูแลคนแต่ละกลุ่ม รวมไปถึง **โอกาสในชีวิต** และ **ความสามารถ** ที่จะดำเนินชีวิตไปตามเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้

(3) **ความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรม** เช่น การกีดกันบนความแตกต่างทางเพศ ชชาติพันธุ์ ศาสนา ความพิการ และอัตลักษณ์อื่นๆ ของกลุ่ม โดยมีรากทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เป็นปัจจัยสนับสนุน

(4) **ความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง** คือศักยภาพที่แตกต่างกันของบุคคลหรือกลุ่มที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองและการได้รับผลประโยชน์จากการตัดสินใจนั้น และหมายถึงโอกาสที่ไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงการดำเนินการทางการเมืองที่เสียงของคนบางกลุ่มดังกว่าเสียงอื่นๆ

(5) **ความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อม** ครอบคลุมความแตกต่างในหลายๆ มิติของคุณภาพสิ่งแวดล้อม การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ โอกาสในการได้รับประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร การเผชิญกับมลภาวะ และความเสี่ยงจากภัยและอันตรายด้านสิ่งแวดล้อม

(6) **ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่** คือความแตกต่างของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและความแตกต่างทางรายได้ระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางและชายขอบ เขตเมืองและชนบท ระหว่างภูมิภาค นอกจากนี้ยังหมายถึงการเข้าถึงบริการและความรู้ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน

(7) **ความเหลื่อมล้ำทางความรู้** ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ (และข้อมูลข่าวสาร) และผลที่เกิดขึ้น เช่น โอกาสในการเข้าถึงความรู้และข้อมูล ความรู้ของใครที่ได้รับการยอมรับ ความรู้ประเภทไหนที่มีความสำคัญมากที่สุด เป็นต้น

ทั้งนี้ การดำเนินการของโครงการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ในช่วงการค้นหาคำขวัญวัดในแต่ละมิติจะเป็นการดำเนินงานที่ค่อนข้างจะมีความเป็นเอกเทศ โดยนักวิชาการแต่ละมิติสามารถวางแผนและออกแบบกระบวนการดำเนินงานได้เอง ซึ่งจะทำให้เชื่อมโยงประสานงานกับโหนดนำร่องที่อยู่ในแต่ละมิติ และมีกองอำนวยการกลางอย่างทีม ODU (Outcome Delivery Unit) ซึ่งในที่สุด “กระบวนการสร้างตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วมก็เกิดขึ้น” โดยเป็นกระบวนการออกแบบการทำงานเป็นการทำงานร่วมกันของทั้ง 3 Player ที่มีการประสานงาน

ร่วมงานกัน ซึ่งตัวละครทั้ง 3 ตัวที่สำคัญนั้นแต่ละตัวมีความสำคัญในตัวเอง และ Relation ความสัมพันธ์ของทั้งสามส่วนนี้ที่สำคัญ⁶

Player ที่ 1 คือ นักวิชาการ 7 มิติ ทำหน้าที่เป็นโค้ช เกาะติดประชิด ตัวลูกทีมอย่างเข้มข้น ขยันซ้อม ถือเป็นทีมนักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญ ให้ความเอาใจใส่ และมองเห็นเป้าหมายร่วมกัน

Player ที่ 2 คือ โหนดและนักวิจัยชุมชน โหนดให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ โค้ชสั่งให้ทำอะไรก็ทำ และเรียนรู้อย่างเต็มพิกัด

Player ที่ 3 คือ ทีม ODU ทำหน้าที่เป็นกองหนุนและเอื้ออำนวย การดำเนินงานของ player ที่ 1 และ player ที่ 2 เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

7 มิติความเหลื่อมล้ำ	รายชื่อนักวิชาการประจำมิติ
มิติความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ	ดร.เดชรัต สุขกำเนิด
มิติความเหลื่อมล้ำด้านสังคม	ดร.พิชญา สุรพลชัย และคณะ
มิติความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง	อาจารย์ไพสิฐ พาณิชย์กุล
มิติความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม	ดร.พิรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล
มิติความเหลื่อมล้ำด้านวัฒนธรรม	ดร.อินทิรา ซาฮิรี
มิติความเหลื่อมล้ำด้านความรู้/การศึกษา	ผศ.เยี่ยมลักษณ์ อุตาการ
มิติความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่	รศ.ดร.ประภาส ปันตบแต่ง

⁶ รายงานเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของนักวิชาการ 7 มิติ ในการจับคู่ผลงานวิจัยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ. โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ODU, 15 ตุลาคม 2564, โปรแกรมออนไลน์ ZOOM CLOUD MEETING, หน้า 5-21.

รายละเอียดของโครงการที่อยู่ในการพัฒนา ตัวชีวิต 7 มิติ

1) การพัฒนาตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ

ในการพัฒนาตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 7 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการโหนด	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการการพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนเทศบาลตำบลตลาดแค	ดร.ภาสกร บัวศรี	การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเทศบาลตำบลตลาดแค อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา
2	โครงการพัฒนานวัตกรรมพลังงานทางเลือกเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืนจังหวัดสุรินทร์	นายปรีชา สังข์เพชร	การศึกษารูปแบบการบริหารจัดการองค์กรผู้ประกอบการช่างพลังงานทางเลือกชุมชนตำบลชุมแสง ตำบลกระหาดและตำบลเมืองสิงห์ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์
3	โครงการการพัฒนาองค์กรชวาณาเกษตรอินทรีย์ด้วยระบบเศรษฐกิจหมุนเวียนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำและความยากจนพื้นที่จังหวัดยโสธร	นายนิรัตน์ ศรีขำนิ	โครงการการพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการเพื่อเสริมสร้างรายได้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์คำครา ตำบลดงมะไฟ อำเภอทรายมูล จังหวัดยโสธร
4	โครงการการพัฒนาวิชาการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนานวัตกรรมสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	ดร.พิมพ์พร ภูครองเพชร	การพัฒนาผลิตภัณฑ์แต่งพันธุ๋ข้าวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
5	โครงการการยกระดับและขยายผลเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรรายย่อยจังหวัดแม่ฮ่องสอน	นางสาวอรุณี เวียงแสง	โครงการการสืบทอดทายาทเกษตรยั่งยืน ผ่านการจัดการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์อำเภอขุนยวม
6	โครงการการสร้างนวัตกรรมการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน “วิถีเกษตร นา ไร่ สวน” เครือข่ายคนร่วมสมัย 3 ตำบล อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	ผศ.วาลิกา โพธิ์ทิพย์	การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรบนฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยภาคีเครือข่ายเกษตรกรชุมชนตำบลบ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม
7	โครงการการขับเคลื่อนชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิตและคุณค่าการอนุรักษ์ทรัพยากร	นางสาวสุวิมล พิริยธนาลัย	โครงการการศึกษาและพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูปกึ่งสำเร็จรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชนของชุมชนประมงพื้นบ้านบางแห่งในอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี

การพัฒนาตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำสำหรับงานวิจัยเศรษฐกิจฐานรากเราคงต้องเริ่มต้นจากกลไกการถูกเอาเปรียบหรือความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจซึ่งกลไกการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจจะประกอบด้วย (ก) การเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสที่ต่างกัน (ข) การกำหนดราคา/แลกเปลี่ยนที่ต่างกัน และ (ค) การมีทางเลือกจำกัดทำให้ผู้ที่ถูกเอาเปรียบไม่มีทางเลือก และคงต้องอยู่ในความสัมพันธ์ที่ถูกเอาเปรียบต่อไป

ในเบื้องต้น ความพยายามในการลดความเหลื่อมล้ำหรือการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจจึงประกอบด้วย การดำเนินการใน 4 ด้านด้วยกัน คือ

ภาพที่ 1 ข้อเสนอตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

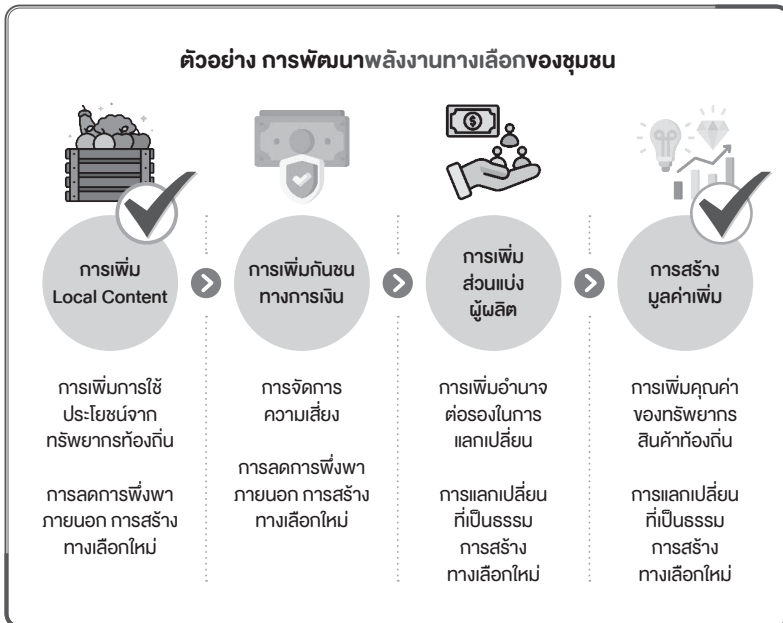
ความสัมพันธ์ของตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจทั้ง 4 มิติ

ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ของตัวชี้วัดทั้ง 4 มิติ มีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก เช่น การเพิ่ม Local Contents (เช่น ผักพื้นบ้าน) อาจมีส่วนสำคัญทำให้เกิดการเพิ่มส่วนแบ่งของผู้ผลิต (เพราะเป็นผักที่มีเฉพาะหรือมีมากในชุมชนนั้น) และการสร้างมูลค่าเพิ่ม (เพราะตรงกับความต้องการของผู้บริโภค) ซึ่งตัวชี้วัดทั้งสองนี้ (หมายถึง การเพิ่มส่วนแบ่งของผู้ผลิต และการสร้างมูลค่าเพิ่ม) ก็ยังมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอีกด้วย สุดท้าย การได้รับส่วนแบ่งเพิ่มมากขึ้น และการได้รับมูลค่าเพิ่มมากขึ้น ก็อาจจะช่วยให้กลุ่มเป้าหมายของโครงการมีรายได้เพิ่มขึ้นและนำไปสู่การเพิ่มกันชนทางการเงินของตนเองในที่สุด

การเลือกตัวชีวิตที่เหมาะสมกับแต่ละโครงการในมิติเศรษฐกิจ

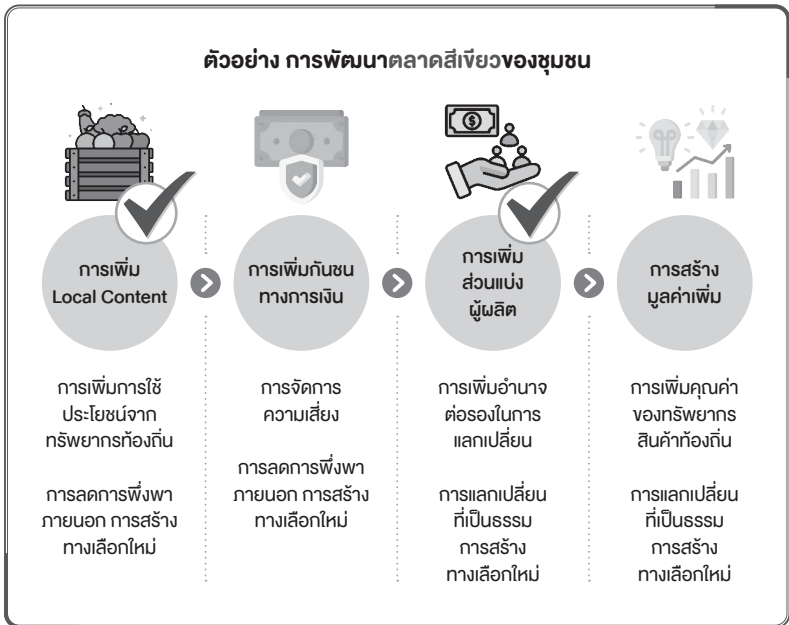
แต่ละโครงการจึงควรเลือกตัวชีวิตที่เหมาะสมสำหรับตนเอง คำว่า “เหมาะสม” หมายถึง ตัวชีวิตที่ (ก) สะท้อนการแก้ปัญหาเดิมที่กลุ่มเป้าหมายของตนเผชิญอยู่ หรือ (ข) จุดเน้นในกระบวนการทำงานของโครงการนั้นๆ หรือ (ค) ผลลัพธ์สำคัญที่ได้จากโครงการ

ตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาพลังงานทางเลือกของชุมชน หากโครงการดังกล่าวมุ่งเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการผลิตพลังงาน เพื่อการลดการนำเข้าพลังงานจากภายนอกชุมชน (เช่น ใช้เตาชีวมวลแทนเตาแก๊ส) และสร้างมูลค่าเพิ่ม (เช่น การขายถ่านคุณภาพสูงและน้ำส้มควันไม้) ก็ควรใช้ (ก) การเพิ่ม Local Content (ในที่นี้คือ เชื้อเพลิงพลังงาน) และ (ข) การสร้างมูลค่าเพิ่ม เป็นตัวชีวิตหลักของโครงการ เป็นต้น

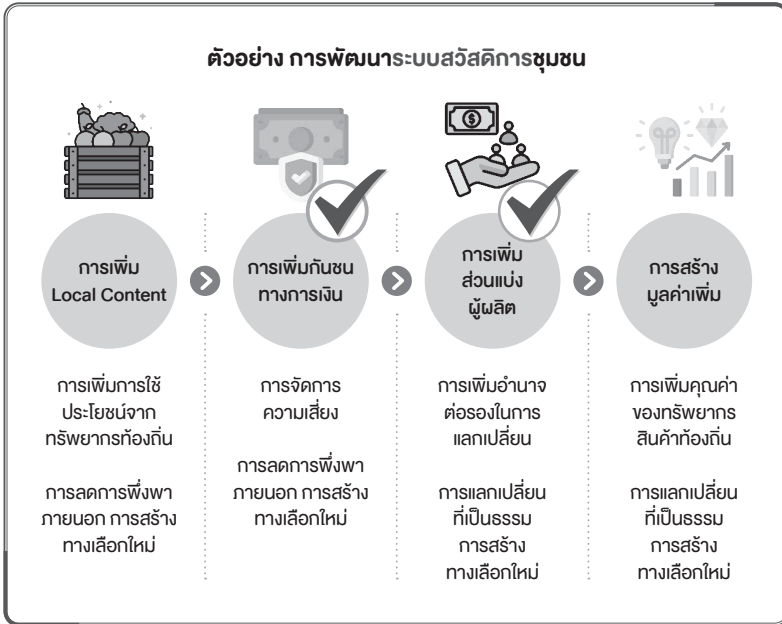
ภาพที่ 2 ตัวอย่างการเลือกตัวชีวิตของโครงการพลังงานทางเลือกเพื่อชุมชน

หรือในโครงการการพัฒนาตลาดสีเขียวของชุมชน ที่มุ่งเน้น (ก) การเพิ่ม การปลูกผักและพืชอาหารแบบผสมผสาน และ (ข) การลดคนกลางในกระบวนการ การตลาด ก็อาจจะใช้ (ก) การเพิ่ม Local Content (ในที่นี้คือ เชื้อเพลิง พลังงาน) และ (ข) การเพิ่มส่วนแบ่งของผู้ผลิต เมื่อเปรียบเทียบกับช่องทาง การตลาดปกติ เป็นตัวชี้วัดของโครงการ

ภาพที่ 3 ตัวอย่างการเลือกตัวชี้วัดของโครงการการพัฒนาตลาดสีเขียวของชุมชน

หรือในโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน ที่มุ่งเน้นการเพิ่ม การออม การลดค่าใช้จ่ายและความเสี่ยงทางการเงินของสมาชิกในชุมชน รวมถึงการสร้างอาชีพใหม่ๆ ให้กับสมาชิกในชุมชน ก็อาจจะเลือก (ก) การเพิ่ม กันชนทางการเงิน และ (ข) การสร้างมูลค่าเพิ่ม เป็นตัวชี้วัดของโครงการก็ได้

ภาพที่ 4 ตัวอย่างการเลือกตัวชี้วัดของโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน

2) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคมจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 2 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านสมุนไพรไทยสู่ความยั่งยืนของชุมชนจังหวัดชัยภูมิ ให้เกิดการขยายผลชุมชนเข้มแข็งในการสร้างเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพร	นางสุนันทา โรจน์เรืองโร	โครงการพัฒนาศักยภาพหมอพื้นบ้านสู่การพัฒนาระบบการแพทย์พื้นบ้านฯ

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
2	โครงการการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสมุทรสงคราม	นายชิษณุวัฒน์ มณีศรีขำ	การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในพื้นที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

การพัฒนาตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม (Co-creation Process II: Collaborative Development)

การค้นหาคำชี้วัดในมิติสังคมเริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจหลักการพัฒนาตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำมาพัฒนาเป็นแนวทางในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม

“การพัฒนาตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม” เป็นกระบวนการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้เป็นผู้พัฒนาเพื่อให้ได้ “ตัวชี้วัด” อย่างเป็นรูปธรรม

“การพัฒนาตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม” สามารถแบ่งได้เป็น 2 กระบวนการย่อย คือ 1) กระบวนการสร้าง และ 2) กระบวนการพัฒนา โดยกระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นต่อเนื่องร่วมกันจากการมีส่วนร่วมของประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง จนนำไปสู่การได้มาซึ่งตัวชี้วัดอย่างเป็นรูปธรรมตามที่ต้องการ

แนวทางการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม จากกระบวนการมีส่วนร่วม

การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัด เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดมาจากการกำหนดร่วมกันในแต่ละครั้งเป็นหลัก และอาจรวมถึงการกำหนดที่ครอบคลุมถึงวิธีการหรือแนวทางที่นำไปสู่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ เช่น ครั้งนี้การสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนคือการได้ “ตัวชี้วัดเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในมิติสังคมโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน” ซึ่งเปรียบเทียบได้กับวิถีระบบ (System) ดังนี้

- 1) กำหนดสิ่งป้อนเข้า (Input) ได้แก่ สร้างและพัฒนาตัวชี้วัดเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในมิติสังคม เช่น ความรู้ความเข้าใจตัวชี้วัด ความเหลื่อมล้ำมิติสังคม เป็นต้น เป็นการสร้างพลังจากภายในเพื่อการเรียนรู้ให้กับโหนด (Empowerment)
- 2) กระบวนการ (Process) ได้แก่ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (Engagement) เช่น การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วม และ
- 3) ผลลัพธ์ (Output) ได้แก่ ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำในมิติสังคม เป็นต้น

การจำแนกประเภทของตัวชี้วัด

ตัวชี้วัดที่ได้มาจากผลลัพธ์ที่เป็นขั้นตอนสุดท้ายในครั้งนี้นี้ สามารถนำมาจำแนกประเภท/ระดับตามคุณลักษณะพื้นฐานและความต้องการหรือวัตถุประสงค์การนำไปใช้ดังนี้

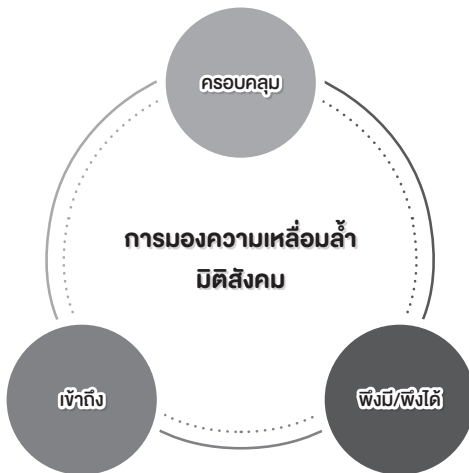
- 1) **ตัวชี้วัดทั่วไป** หมายถึง ตัวชี้วัดที่มีคุณสมบัติสามารถใช้เป็นตัวบ่งชี้ บ่งบอกถึงลักษณะหรือสถานะโดยทั่วไปของชุมชนหรือสังคมนั้นๆ ได้ เช่น ตัวชี้วัดด้านรายได้ ตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจ ตัวชี้วัดด้านสุขภาพ ตัวชี้วัดด้านอาชีพ คุณภาพชีวิต ตลอดจนตัวชี้วัดทั่วไปในระดับโครงการ/กิจกรรม เป็นต้น โดยในกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการประชุมบางครั้งตัวชี้วัดที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงตัวชี้วัดที่สะท้อนถึงการบริหารจัดการโครงการเท่านั้น ซึ่งเป็นเพียงภาพสะท้อนกิจกรรมและความสำเร็จในระดับโครงการ แต่ไม่ใช่สะท้อนถึงตัวชี้วัดที่จะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม

2) **ตัวชี้วัดเพื่อลดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม** หมายถึง ตัวชี้วัดที่มีคุณสมบัติสามารถใช้เป็นตัวบ่งชี้ บ่งบอกถึงลักษณะหรือสถานะด้านความเหลื่อมล้ำที่ปรากฏจากการรวมกลุ่ม การดำเนินกิจกรรมร่วมกัน การปฏิบัติตามกฎ กติกาของกลุ่ม องค์กร ตลอดจนจารีตประเพณีต่างๆ ของชุมชนหรือสังคม โดยมีคุณลักษณะในการบ่งชี้ความเหลื่อมล้ำใน 3 ขอบข่าย ได้แก่ 1) ครอบคลุม 2) เข้าถึง และ 3) พึ่งได้/พึ่งมี โดยสามารถสรุปตัวชี้วัดของทั้ง 2 โครงการที่เข้าร่วมได้ดังนี้

ประเด็น	โครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนฯ (โหนดแม่กลอง)	โครงการพัฒนาศักยภาพหมอพื้นบ้าน สู่การพัฒนากระบวนการแพทย์พื้นบ้าน (โหนดชัยภูมิ)
ครอบคลุม	ความครอบคลุมในการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับสมาชิกกองทุนฯ	ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้าน
	ร้อยละของสมาชิกที่รับทราบภาระหน้าที่และความรับผิดชอบของกองทุนฯ	ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้านที่สามารถรักษาโรคอย่างน้อย 1 โรค (จาก 3 โรค ได้แก่ ความสวยงาม เบาหวาน ไมเกรน)
เข้าถึง	ร้อยละของสมาชิกที่เพิ่มขึ้นของกองทุนสวัสดิการชุมชนเทียบจากปีล่าสุด (ภาพรวมทั้งหมด)	ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่มีคู่มือจากการตรวจทานจากแพทย์แผนไทย (ชื่อคู่มือคือตำรับยาปลอดภัยคู่มือหมอพื้นบ้าน)
	ร้อยละของคนยากจนในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน	ค่าเฉลี่ยของจำนวนช่องทางการประชาสัมพันธ์ที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงหมอพื้นบ้าน (เฉลี่ยต่อ 1 หมู่บ้าน)
	ร้อยละของคนพิการในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน	
	ร้อยละของผู้สูงอายุในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน	
	ร้อยละของเด็กและเยาวชนในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน	
ร้อยละของสมาชิกที่รับทราบภาระหน้าที่และความรับผิดชอบของกองทุนฯ		

ประเด็น	โครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนฯ (โหนดแม่กลอง)	โครงการพัฒนาศักยภาพหมอพื้นบ้าน ผู้การพัฒนาระบบการแพทย์พื้นบ้าน (โหนดชัยภูมิ)
พืงมี	ร้อยละการประชุมของคณะกรรมการกองทุนฯ และภาคีเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่มีวาระเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำมิติสังคม (การเพิ่มจำนวนสมาชิก/คนที่มีสิทธิในการเข้าถึงบริการ/เพิ่มการเข้าถึงบริการของคนที่มีสิทธิอยู่แล้ว/สร้างการรับรู้มากขึ้น)	ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่ยื่นเอกสารการขึ้นทะเบียน

ข้อเสนอผลการสังเคราะห์ตัวชี้วัดมิติสังคม

- กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม โดยใช้ชุมชนเป็นฐานคิด มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนวิธีคิด
- การทำความเข้าใจเรื่องระเบียบวิธีการวิจัยและการวิเคราะห์ข้อมูล และการให้ท้ายศัพท์ซึ่งจะส่งผลต่อความชัดเจนเวลาเก็บข้อมูล/วิเคราะห์ข้อมูล
- การสร้างความชัดเจนในการพัฒนาตัวชี้วัดและเกณฑ์การวัด
- การสร้างความเข้าใจและแยกแยะตัวชี้วัดในระดับต่างๆ เช่น ตัวชี้วัดกระบวนการ ตัวชี้วัดผลลัพธ์ ตัวชี้วัดผลลัพธ์
- การต่อยอดงานวิจัยเพื่อประโยชน์ของชุมชน เช่น การจัดทำฐานข้อมูลชุมชนสู่การต่อยอดเชิงเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ และสิ่งแวดล้อม

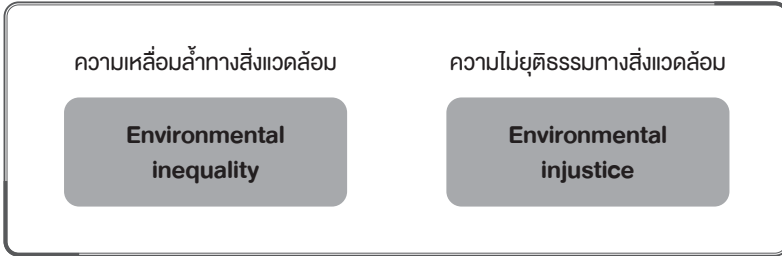
3) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสิ่งแวดล้อม

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสิ่งแวดล้อมจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 4 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดน่าน	นายอภิสิทธิ์ ลิ้มยศ	แผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำช้างและสาขาเพื่อการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำช้าง ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน
2	โครงการศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปาง	นางสาวภัทรา มาน้อย	แนวทางการบริหารจัดการลำน้ำแม่ฟ้าให้อื้อประโยชน์ด้านการผลิตทางการเกษตรของบ้านหมู่ 5 และ 8 ตำบลทุ่งผึ้ง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
3	โครงการระบบการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อเสริมพลังของชุมชนสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	นายสันติ จริยะพันธ์	การมีส่วนร่วมในการเสริมศักยภาพแหล่งกักเก็บน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4	โครงการรูปแบบกลไกขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรน้ำภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงกลุ่มน้ำคลองคูสน จังหวัดสตูล	นายอัปดุลอาสิด หยีเหม	โครงการศึกษาข้อมูลและพัฒนารูปแบบกลไกชุมชนในการจัดการน้ำภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ต้นน้ำคลองคูสน จังหวัดสตูล

การพัฒนาตัวชี้วัดทางด้านสิ่งแวดล้อม เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจกับคำหลักที่ว่า “ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Justice)” หมายถึง ความเชื่อที่ว่าประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการได้รับประโยชน์จากสิ่งอำนวยความสะดวกทางสิ่งแวดล้อมและในการต้องรับภาระ

จากอันตรายสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติหรือระดับทางเศรษฐกิจและสังคม และมีกลุ่มทางนิเวศศาสตร์ใช้คำว่า “ความไม่ยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม”

มุมมองทางนี้ “ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environmental Justice)” คณิงนิจ ศรีบัวเอี่ยม (2559) มองรายละเอียดใน 3 เรื่อง ดังนี้

(1) ความยุติธรรมที่กระจาย (Distributive Justice) หมายถึง ความยุติธรรมเชิงพื้นที่ทางกายภาพในการกระจายทั้งอันตราย ความเสี่ยง และผลประโยชน์ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเท่าเทียมกัน

(2) ความยุติธรรมเชิงกระบวนการ (Procedural Justice) หมายถึง การให้โอกาสพลเมืองอย่างเท่าเทียมกันในการเข้าถึงข้อมูล ในการมีส่วนร่วม และในการเข้าถึงกระบวนการเรียกร้องความยุติธรรมในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม

(3) ความยุติธรรมที่เป็นการยอมรับ (Justice as Recognition) หมายถึง การให้การยอมรับที่เท่าเทียมกันทางด้านสิ่งแวดล้อมในหมู่ประชาชน กลุ่มชนต่างๆ หรือทำเลสถานที่ต่างๆ โดยไม่เลือกปฏิบัติในเรื่องเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ชาติพันธุ์ และอื่นๆ

“ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม” (Environmental Justice)

หมายถึง ความเชื่อที่ว่าประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการได้รับประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและความสะอาดทางสิ่งแวดล้อมและในการต้องรับภาระจากอันตรายสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติหรือระดับทางเศรษฐกิจและสังคม

คณิงฉฉ ฉรฉฉฉฉฉฉฉ (2559)

การพัฒนาตัวชี้วัดมิติสิ่งแวดล้อมครั้งนี้ พัฒนามาจาก 3 ส่วน คือ ตัวชี้วัดทั่วไป ตัวชี้วัดทั่วไปตามผลลัพธ์โครงการ และตัวชี้วัดทางสิ่งแวดล้อมจากการรฉฉฉฉฉฉฉฉ

การพัฒนาตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม (Co-creation process/Collaborative development)

จาก 7 โหนด

จาก 5 แฉฉ

“ตัวชี้วัดทั่วไป”

“ตัวชี้วัดทั่วไป”
ตามผลลัพธ์โครงการ (น้ำ)

“ตัวชี้วัดความหลฉฉฉฉฉฉฉฉ
ทางสิ่งแวดล้อม”

จากรฉฉฉฉฉฉฉฉ

Dimension

- (1) ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environment product)
- (2) กระบวนการในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environmental process)

(3) บริการทางนิเวศ (Eco-service)

(4) การเสริมพลังชุมชน (Empowerment)

(5) การเปลี่ยนแปลงของหน่วยงานรัฐ (Change of government agencies)

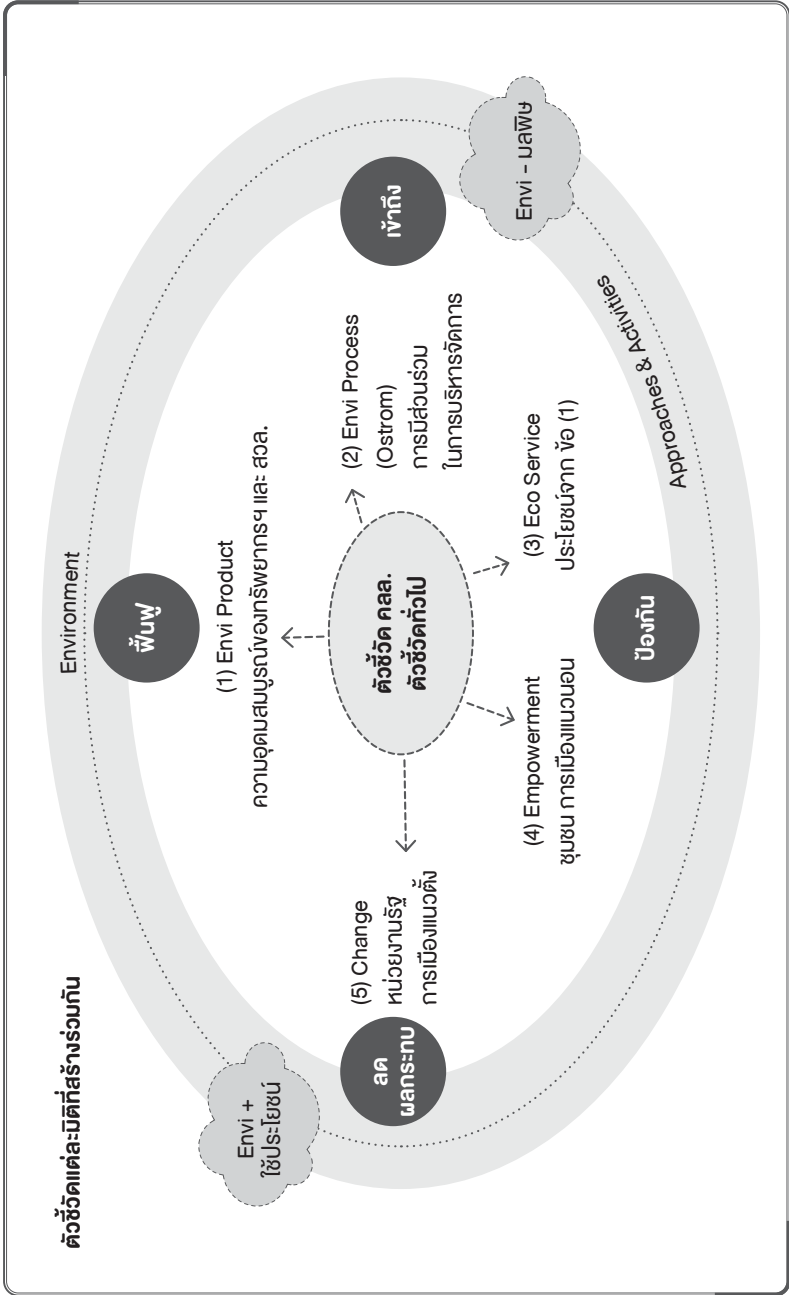
ตัวชี้วัดแต่ละมิติที่สร้างร่วมกัน ออกแบบมาเป็น 3 ชั้น ได้แก่

ขั้นนอกสุด เป็นผลกระทบทางบวกและทางลบของสิ่งแวดล้อม

ขั้นกลาง เป็นกิจกรรมที่ได้ดำเนินงาน ได้แก่ การฟื้นฟู การเข้าถึง

การลดผลกระทบ และการป้องกัน

ขั้นในสุด เป็น dimension ได้แก่ 1. Envi Product 2. Envi Process (ใช้หลักของ Ostrom) 3. Eco Service ที่ได้จากทรัพยากรธรรมชาติ 4. Empowerment (จะมีความเกี่ยวข้องกับมิติการเมือง เป็นการเมืองแนวอนันมีการเสริมพลังของชาวบ้าน) และ 5. Change (คล้ายกับการเมืองแนวตั้งที่จะเป็นการขยับกับหน่วยงาน)

สรุปวิธีสร้างตัวชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม

การจำแนกประเภทของตัวชีวิต

ตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อมในโครงการนี้มีหลายประเภท ได้แก่ ตัวชีวิตทั่วไป และตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำ แรกเมื่อเริ่มทำงานเรื่องตัวชีวิต ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ที่มกลอง ODU สถาบันคลังสมอง จัดให้มีการอบรม เรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมและตัวชีวิตให้กับศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (โหนด) และทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งนี้มีโหนดจำนวน 7 โหนด ที่เกี่ยวข้องกับ ความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อม ได้แก่ (ก) พี่เลี้ยง CBR ลำปาง (ข) น่าน (ค) อุดรธานี (ง) ประมงพื้นบ้านปัตตานี (จ) คลองตุสน จังหวัดสตูล (ฉ) พลังงาน หมุนเวียน จังหวัดสุรินทร์ (ช) ภัยพิบัติ จังหวัดอุบลราชธานี ได้สังเคราะห์ตัวชีวิต ที่พัฒนามาจากการทำงานในพื้นที่ (Bottom-Up) ในประเด็นเรื่องน้ำ พลังงาน ทะเล/ประมง และภัยพิบัติ เป็นต้น ตัวชีวิตดังกล่าวนับว่าเป็น “ตัวชีวิตทั่วไป” ที่สะท้อนความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

และเมื่อเริ่มดำเนินโครงการการพัฒนาตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำในด้าน มิติสิ่งแวดล้อม งานทบทวนวรรณกรรมพบว่า มีลักษณะของการเหลื่อมล้ำ จะมีกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมมากกว่าคนอื่น ๆ ที่แวดล้อม ด้วยปัจจัยที่เป็นสาเหตุว่าทำไมจึงเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และทำไมจึงเป็นพื้นที่นี้ และกลุ่มคนนี้ได้รับผลกระทบ ประกอบกับการทำงาน กับโหนดและนักวิจัยท้องถิ่น ด้วยที่มีฐานงานโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอยู่แล้ว จึงเริ่มวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำกับปัญหาที่มาโจทย์วิจัยไปพร้อมกัน ด้วยการ วิเคราะห์โครงการ 5 แฉกของแต่ละโครงการ จึงได้ “ตัวชีวิตทั่วไป” ตามผลลัพธ์ โครงการ และ “ตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อม” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง ตัวปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และได้ “ตัวชีวิตความเหลื่อมล้ำทาง สิ่งแวดล้อม” เรื่องนี้นักวิชาการประจำมิติจะเป็นผู้เอื้ออำนวยในการพัฒนา อย่างมีส่วนร่วม เช่น ร้อยละของครัวเรือนที่ได้รับน้ำเกษตร และร้อยละพื้นที่ เกษตรที่ได้ทำในหน้าแล้ง โดยเน้นอยู่ที่การระบุผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรและผู้ที่ได้รับผลกระทบ จากนั้นจึงแลกเปลี่ยนร่วมกับโหนด

และนักวิจัยท้องถิ่น และเชิญชวนให้วิเคราะห์โครงการ เก็บข้อมูล ทั้งก่อนและหลังโครงการ และสรุปผลว่าใช้ได้หรือไม่ ดีขึ้นหรือไม่

กลุ่มเรื่อง	ตัวชี้วัด
ก. ผลลัพธ์สุดท้าย (End Product)	<ol style="list-style-type: none"> 1) การลดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม (เช่น ไฟป่าลดลง ค่าฝุ่นควัน น้ำท่วมในพื้นที่ลดลง น้ำลดลงในระยะเร็วกว่า ฯลฯ) 2) ความอุดมสมบูรณ์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพของสภาพแวดล้อม (ปริมาณสัตว์น้ำ ปริมาณป่า ฯลฯ เพิ่มขึ้น และมีความหลากหลายของทรัพยากร มีสัตว์ใหม่ พืชพันธุ์ใหม่ๆ กลับมา/การขยายพื้นที่ป่า) 3) คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมดีขึ้น
ข. ระบบการจัดการ สิ่งแวดล้อม	<ol style="list-style-type: none"> 4) การมีระบบการจัดเก็บข้อมูลและมีชุดข้อมูล/ฐานข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม/ทรัพยากรของชุมชน รวมถึงชุดความรู้ในการบริหารจัดการ ทั้งความรู้วิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่น (ข้อมูลพื้นฐาน ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูล หลังจากทีชุมชนได้รับการอบรมความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมแล้ว และข้อมูลที่เก็บต้องมีกระบวนการ/กลไกการคืนข้อมูลให้ชุมชนเป็นระยะๆ) 5) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม (ระดับการมีส่วนร่วม ปริมาณคนเข้าร่วม สัดส่วนการเข้าร่วม กลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย ฯลฯ) ของ partners ต่างๆ (การวัด change ของ partners) เช่น การเข้ามามีส่วนร่วมหลักของเทศบาล/อบต. ในการบริหารจัดการน้ำท่วม 6) 6.1) การมีระบบและกลไกในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม (มีคณะกรรมการ มีโครงสร้าง มีแผน (เช่น แผนประเมินความเสี่ยง แผนรับมือ ฯลฯ) มีภารกิจ มีบทบาทหน้าที่ มีกติกา/ระเบียบข้อตกลง มีระบบการสื่อสาร ฯลฯ) 6.2) มีระบบติดตามและประเมินผลผลลัพธ์ที่เกิดจากการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและคืนข้อมูลให้ชุมชนได้รับทราบเป็นระยะๆ

กลุ่มเรื่อง	ตัวชี้วัด
ค. การใช้บริการทางนิเวศ	7) การเข้าถึงและได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม/ ทรัพยากร (และเป็นการใช้ทรัพยากรตามหลักความคุ้มค่า ซึ่งอาจจะอยู่ในระเบียบการใช้) 8) การใช้ประโยชน์ที่เป็นธรรมและรับผิดชอบ (วัดจากการมีกฎ กติกา นโยบายหรือกฎหมายที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ที่เป็น ธรรม) 9) รายได้จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรหรือการลด รายจ่ายของครัวเรือนในชุมชน (ทั้งทางตรงและทางอ้อม) 10) ผู้ใช้ประโยชน์มีความรู้ เห็นคุณค่า และปรับเปลี่ยน พฤติกรรมในการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม
ง. การเสริมพลังชุมชน (empowerment)	11) การเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร/ สิ่งแวดล้อม (OM) (รวมถึงความสามารถในการบริหาร จัดการเพื่อลดความเสี่ยงภัยพิบัติ) 11.1) มีการสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม ตัวบุคคล ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อความยั่งยืน 11.2) มีความร่วมมือเป็นปึกแผ่นของชุมชน มีผู้นำ มีสมาชิกใหม่ ในการดูแลสิ่งแวดล้อม 11.3) ระบบการบริหารจัดการของชุมชนได้รับการยอมรับ จากเพื่อนบ้านและหน่วยงานรัฐ (หลักนิติธรรม)
จ. การสนับสนุนจาก หน่วยงานรัฐ	12) รัฐมีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่อง “การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์สิ่งแวดล้อม” 13) รัฐมีแผนงาน นโยบาย งบประมาณ โครงการสนับสนุน การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่ประสานสอดคล้องกับระบบ ของชุมชน 14) รัฐมีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบและวิธีดำเนินงาน ที่ไม่เข้ากับระบบการจัดการร่วมกับชุมชน

4) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติวัฒนธรรม

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติวัฒนธรรมจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 3 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการนวัตกรรม การพัฒนาคนพิการ จังหวัดนครราชสีมา	นางพัชรภรณ์ ชนภักดิ์พารักษ์	โครงการการพัฒนาภาค เพื่อพัฒนานวัตกรรมรถโย รถเข็น รถวิลแชร์ และ การปรับสภาพแวดล้อม ที่พิกอาศัยให้เหมาะสม กับคนพิการด้านการเคลื่อนไหว จังหวัดนครราชสีมา
2	โครงการวิจัยตลาดกลาง เรียนรู้วิถีอาชีพ “อาชีพ เจ้าน้ำแข็ง”	นายไกรสิทธิ์ สิทธิโชค	โครงการวิจัย แหนะโท้ให้ บทสวดในพิธีศพ เพื่อการ เรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรม
3	โครงการการฟื้นฟูภาษา และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างพลังชุมชน สู่การลดความเหลื่อมล้ำ ในสังคม	นางสาวกুমารี ลาภอารณ์	ฟื้นฟูภาษาและประเพณี ไหลเรือไฟกลุ่มชาติพันธุ์ไย้ ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

ความเหลื่อมล้ำด้านวัฒนธรรม มาจากการกีดกันความแตกต่าง
 ทางเพศชาติพันธุ์ ศาสนา ความพิการ และอัตลักษณ์อื่นๆ ของกลุ่ม โดยมีราก
 ทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เป็นปัจจัยสนับสนุน

ที่มาของตัวชี้วัดมิติวัฒนธรรม

นโยบายของกระทรวงวัฒนธรรม ด้านการทำนุบำรุงศาสนา ศิลปะ
 และวัฒนธรรม หมวด 3 ประกอบด้วย

- ส่งเสริมวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของชาติโดยอนุรักษ์ฟื้นฟูและ
 เผยแพร่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ศิลปะ ประเพณี ภูมิปัญญา
 ภาษาไทยและภาษาถิ่นที่มีอัตลักษณ์และความหลากหลายผ่านช่องทางต่างๆ
- ปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมที่ดี

3. ทำนุบำรุงศาสนาให้มีความเข้มแข็งส่งเสริมสถาบันศาสนาทุกศาสนา
4. สร้างความรู้ความเข้าใจในขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม
ของประเทศเพื่อนบ้าน ยอมรับและเคารพในประเพณีวัฒนธรรมของ
กลุ่มชาติพันธุ์และชาวต่างชาติที่มีความหลากหลาย ในลักษณะพหุสังคมที่อยู่
ร่วมกัน

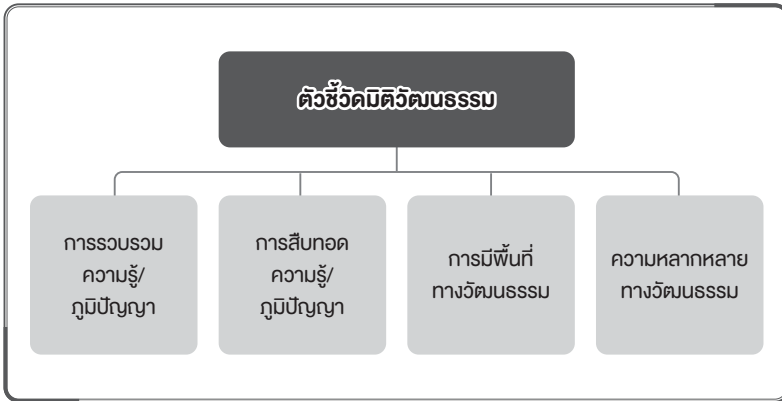
จากแนวนโยบายที่รัฐบาลมอบให้ ทำให้กระทรวงวัฒนธรรมกำหนดนโยบายหลัก 4 ประการ คือ สืบสาน รักษา ต่อยอด และปฏิบัติหน้าที่ราชการ ด้วยหลักธรรมาภิบาล จึงนำแนวคิดเกี่ยวกับนโยบายหลักของกระทรวงวัฒนธรรม และแนวนโยบายของรัฐบาลที่มอบให้กระทรวงวัฒนธรรม มาเป็นแนวทาง

ในการสร้างตัวชี้วัด 4 ด้าน คือ ด้านความรู้และภูมิปัญญา ด้านการสืบทอดวัฒนธรรม ด้านการมีพื้นที่ทางวัฒนธรรม และด้านการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ในขณะเดียวกัน UNESCO เสนอแนวทางการประเมินบทบาทของวัฒนธรรม ว่าการสร้างตัวชี้วัดทางวัฒนธรรมต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่สำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน การสร้างตัวชี้วัดทางวัฒนธรรมที่ UNESCO บอก คือ ต้องทำให้วัฒนธรรมเป็นรูปธรรม/ถ่ายทอดนโยบายและการปฏิบัติงานระดับชาติระดับท้องถิ่น/เข้าใจทิศทางและสร้างความรู้/ติดตามการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมทั่วโลกเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนSDGs/สร้างการสื่อสารและรณรงค์

ในที่สุดจึงได้ตัวชี้วัดมิติวัฒนธรรม 4 ตัว ได้แก่ 1. การรวบรวมความรู้/ภูมิปัญญา 2. การสืบทอดความรู้/ภูมิปัญญา 3. การมีพื้นที่ทางวัฒนธรรม และ 4. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม สังคมปัจจุบันเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ในประเทศไทยมีกลุ่มคนหลากหลาย ถ้าเราเป็นคนมองมิติวัฒนธรรมเราจะไม่มองแต่ตัวเรา แต่เราต้องเรียนรู้จากคนอื่นด้วยจึงจะอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างมีความสุข

5) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติการเมือง

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเชิงการเมืองจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 4 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการการพัฒนาเมืองเพื่อรองรับสังคมสูงวัยอำเภอวารินชำราบจังหวัดอุบลราชธานี	ผศ.(พิเศษ) กาญจนา ทองทั่ว	โครงการการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เพื่อรองรับสังคมสูงวัย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
2	โครงการกลไกการจัดการภัยพิบัติโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี	นายทัฬห ชูมนาเสียว	การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการภัยพิบัติน้ำท่วม โดยเน้นการสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่น้ำท่วมเขตเมือง ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
3	โครงการวิจัย การสร้างและขยายผลนวัตกรรมท้องถิ่นเกษตรกรรมยั่งยืนและความมั่นคงอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม	นายสุเมธ ปานจำลอง	การสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหาร

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
4	โครงการที่เลี้ยงงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง	นายชาญ อุทธิยะ	การพัฒนากระบวนการวางแผนจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษา 26 ชุมชนนาร่อง จังหวัดลำปาง

ด้วยเหตุที่นิยามของคำว่า “การเมือง” มีความกว้างขวางไม่มีขอบเขตชัดเจน ลื่นไหล ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องวางกรอบ (Frame) เพื่อให้สามารถดำเนินการเพื่อสร้างตัวชี้วัดที่สอดคล้องหรือไปด้วยกันได้กับงาน CBR จึงควรที่จะวางกรอบการเมืองเป็นสองกรอบ คือ

1. **กรอบการเมืองแนวตั้ง หรือการเมืองที่เป็นทางการ** ซึ่งจะใช้ในการดูความสัมพันธ์ทั้งหลายกับกลไกระบบราชการ กฎหมาย องค์กร และเจ้าหน้าที่ของรัฐต่างๆ เป็นต้น

2. **กรอบการเมืองแนวนอน หรือการเมืองที่ไม่เป็นทางการ หรือการเมืองภาคพลเมือง** ซึ่งจะใช้ในการดูความสัมพันธ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในระหว่างฝ่ายต่างๆ ด้วยกันเองที่ไม่เกี่ยวข้องกับภาครัฐ

ดังนั้น สิ่งที่ต้องการจะวัด ซึ่งในที่นี้หมายถึง การเมือง (ทั้งสองแนว) ทำให้เกิดปัญหาหรือเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้นักวิจัยต้องการจะเข้าไปแก้ไขหรือวางระบบเพื่อจัดการกับปัญหานั้นหรือไม่และอย่างไร

ความเข้าใจยากของมิติทางการเมืองที่จะใช้กระบวนการทำงานแบบ CBR ในการอธิบายว่าสามารถที่จะลดความเหลื่อมล้ำได้ เนื่องจากความหมายของคำว่า “การเมือง” มีลักษณะที่เป็นนามธรรมสูงและกว้างขวาง และยังเชื่อมโยงไปกับทุกเรื่องที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน ดังนั้นเพื่อจะแปลงจากแนวคิดที่มีลักษณะเป็นนามธรรมไปสู่การปฏิบัติตามกระบวนการทำงานในขั้นตอนต่างๆ แบบ CBR การกำหนดตัวชี้วัด และการประเมินผลว่าสามารถที่จะลดความเหลื่อมล้ำได้หรือไม่อย่างไร ซึ่งสามารถที่จะดำเนินการโดยมี กระบวนการสร้าง “ตัวชี้วัดทางการเมืองและวัดผล” ซึ่งประกอบด้วย

ขั้นตอนที่สำคัญ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการวางกรอบในสิ่งที่จะวัด ขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมของโครงการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมือง และขั้นตอนการติดตามประเมินผลลัพธ์ตัวชี้วัดในมิติทางการเมืองดังต่อไปนี้

1. ขั้นตอนการวางกรอบในสิ่งที่จะวัด

ในที่นี้หมายถึง การเมืองที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ชุดโครงการต้องการจะแก้ปัญหา ทั้งนี้ ด้วยเหตุที่นิยามของคำว่า “การเมือง” มีความกว้างขวาง ไม่มีขอบเขตชัดเจน สั้นไหล ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องวางกรอบ (Frame) เพื่อให้สามารถดำเนินการเพื่อสร้างตัวชี้วัดที่สอดคล้องหรือไปด้วยกันได้กับงาน CBR หรือไม่

การวางกรอบ (Frame) เพื่อหาหรือทำให้เห็นมิติทางการเมืองของชุดโครงการสามารถที่จะทำได้ด้วยการตั้งคำถามด้วยการใช้แนว “การเมือง” ในการวิเคราะห์ปัญหา/ประเด็น/สิ่งที่โครงการต้องการที่จะเข้าไปจัดการด้วย

คำถามที่ 1 ว่า “ระบบการเมือง (การเมืองแนวตั้ง) และระบบสังคม ระบบเศรษฐกิจ ระบบวัฒนธรรม (การเมืองแนวนอน)” เกี่ยวข้องกับปัญหา/ประเด็น/สิ่งที่โครงการต้องการที่จะเข้าไปจัดการหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

และ **คำถามที่ 2** ว่า “ระบบการเมือง (การเมืองแนวตั้ง) และระบบสังคม ระบบเศรษฐกิจ ระบบวัฒนธรรม (การเมืองแนวนอน)” สามารถที่จะช่วยแก้ปัญหาหรือป้องกัน ปัญหา/ประเด็น/สิ่งที่โครงการต้องการที่จะเข้าไปจัดการได้หรือไม่ อย่างไร

ซึ่งผลลัพธ์ของคำตอบที่จะได้จากการตอบคำถามทั้งสอง จะมีกลุ่มคำตอบดังนี้

กลุ่มที่ 1 เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับการเมืองเลย

กลุ่มที่ 2 เรื่องนี้เกี่ยวเฉพาะการเมืองแนวตั้งเพราะมีหน่วยงานของรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่เกี่ยวกับการเมืองแนวนอนใดๆ

กลุ่มที่ 3 เรื่องนี้เกี่ยวข้องทั้งการเมืองแนวตั้งและการเมืองแนวนอน

ในการระบุดูประเด็น/ระบุปัญหาเพื่อต้องการที่จะลดความเหลื่อมล้ำด้วยวิธีการในมิติทางการเมืองจะต้องเป็นคำตอบที่อยู่ในกลุ่มที่ 3 โดยมีลำดับการพัฒนาการดำเนินโครงการในมิติการเมือง เป็นระดับการใช้วิธีการในมิติทางการเมือง ดังนี้

ระดับที่ 1 สามารถระบุปัญหาของแต่ละแกนของการเมืองได้ว่า ในประเด็น/ปัญหาที่ต้องการจะเข้าไปจัดการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำนั้น

- ในการเมืองแนวนอน มีใครบ้างที่เข้ามาเกี่ยวข้อง (ผู้กระทำทางการเมืองแนวนอน) ปัญหา/สาเหตุหลักของการเมืองแนวนอนคืออะไร

- ในการเมืองแนวตั้ง มีหน่วยงานของรัฐใดบ้างที่เกี่ยวข้อง มีนโยบาย มีกฎระเบียบ มีนักการเมือง/พรรคการเมืองที่ให้ความสำคัญกับประเด็น/ปัญหาที่ต้องการจะเข้าไปจัดการหรือไม่ จำนวนมากน้อยเพียงใด

ระดับที่ 2 การกำหนดยุทธศาสตร์ว่าจะใช้การเมืองแนวนอนไปยับยั้งการเมืองแนวตั้งเพื่อทำให้เกิดการแก้ปัญหา หรือในทางกลับกัน เมื่อการเมืองแนวตั้งเปิดหน้าต่างนโยบาย จะนำเอาการเมืองแนวตั้งไปยับยั้งขับเคลื่อนการเมืองแนวนอนเพื่อทำให้เกิดการแก้ปัญหาหรือทำให้เกิดระบบการจัดการใหม่ที่ดีขึ้น

ระดับที่ 3 การบูรณาการและการกำหนดยุทธศาสตร์ร่วมกัน หรือให้ไปในทิศทางเดียวกันกับความต้องการของเจ้าของปัญหาที่ใช้กระบวนการของ CBR

และในแต่ละระดับของวิธีการในมิติทางการเมืองก็สามารถที่จะสร้างหรือกำหนดตัวชี้วัดได้ตามแต่ละระดับของการดำเนินการของโครงการ ตัวอย่างตัวชี้วัดทางการเมืองเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในกรณีนี้อาจจะได้แก่ การทำให้ประเด็นปัญหานั้นเป็นวาระทางสังคม (การเมืองแนวนอน) หรือเป็นนโยบายของรัฐบาล หรือของหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ (การเมืองแนวตั้ง)

2. การออกแบบกิจกรรมของโครงการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ

ในมิติทางการเมือง

โครงการที่ดำเนินการแบบ CBR ซึ่งเจ้าของปัญหาเป็นผู้ที่ต้องการจะแสวงหาทางออก ทางเลือกในการแก้ปัญหา หรือปรับปรุงระบบ/วิธีการในการแก้ปัญหาหรือสร้างระบบเพื่อป้องกันหรือเตรียมการสำหรับในอนาคต ซึ่งเป็นการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนสมมุติฐานหรือความเชื่อในระดับหนึ่งที่ว่า การเมืองเป็นสาเหตุ หรือในขณะเดียวกัน การเมืองก็น่าจะเป็นทางออกทางแก้ไขให้ได้ในระดับหนึ่งแล้วแต่ว่าจะใช้การเมืองในแนวใด (การเมืองแนวนอน/การเมืองแนวตั้ง) ดังนั้นการออกแบบของโครงการจึงต้องใช้วิธีการทำงานที่มีความเป็นการเมือง กล่าวคือ

- ต้องออกแบบกิจกรรมให้เป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การมีเวทีในการจัดทำข้อมูล เวทีที่เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูล แลกเปลี่ยนความคิดเห็น
 - ต้องออกแบบกิจกรรมที่ทำให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างผู้กระทำทางการเมืองระหว่างการเมืองแนวนอนและการเมืองแนวตั้ง
 - ต้องออกแบบกิจกรรมที่ใช้จุดเด่นของการวิจัยแบบ CBR ที่สามารถทำการทดลองให้เกิดการลองผิดลองถูกในการแสวงหาทางออกของปัญหา หรือรูปแบบวิธีการทำงานหรือวิธีการจัดการกับปัญหาที่ดีกว่าในทุกๆ มิติ (เนื่องจากในระบบการทำงานของการเมืองแนวตั้งตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ว่า ต้องทำตามกฎระเบียบ โดยให้ความสำคัญกับผลที่จะเกิดขึ้นเป็นลำดับรอง ซึ่งเป็นระบบการทำงานที่นำไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำในมิติและในระดับต่างๆ ดังนั้น การให้เจ้าของปัญหาหรือประเด็นมาบอกความต้องการตั้งแต่เริ่มก่อนที่ระบบการเมืองแนวตั้งจะทำงานหรือปฏิบัติการและเข้ามาร่วมทำกิจกรรมซึ่งเป็นภารกิจ หรือหน้าที่ของหน่วยงานในการเมืองแนวตั้ง จึงเป็นกิจกรรมเพื่อพัฒนาหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงใหม่ให้เกิดขึ้น)
 - หรือร่วมกันระหว่างการเมืองแนวนอนและการเมืองแนวตั้ง
- ในการออกแบบกิจกรรมที่เป็นภารกิจที่มีลักษณะเป็นการบูรณาการการทำงานที่กำหนดเป้าหมายไปในทิศทางเดียวกัน หรือเป้าหมายร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหา

หรือพัฒนาระบบการจัดการกับประเด็นความเหลื่อมล้ำที่ต้องการจะทำให้ดีขึ้น หรือต้องการที่จะปรับปรุงระบบการจัดการ หรือต้องการที่จะเตรียมตัวในการเผชิญกับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นเพื่อไม่ให้เกิดความเหลื่อมล้ำ หรือแม้จะไม่สามารถที่จะทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำเลยแต่ก็ให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้

เนื่องจาก การเมืองที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำเป็นการเมืองที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถในด้านต่างๆ ด้านใดด้านหนึ่งที่ดีกว่าคนอื่นๆ ไม่ถูกให้ความสำคัญในการตัดสินใจในทางการเมือง ไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือไม่เอื้อที่จะทำให้เข้าไปใช้บริการได้โดยง่าย หรือเป็นการเมืองที่ไม่ได้ยินเสียงหรือไม่ตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางกลุ่มที่ไม่มีพลังในการเรียกร้องต่อรอง

ดังนั้น กระบวนการ CBR จึงต้องออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ (ออกจากโครงสร้าง ระบบ กลไก สถาบัน แบบเดิม) โดยใช้กิจกรรมในการจัดความสัมพันธ์เพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ เช่น พลังอำนาจของข้อมูล (ข้อมูลที่กว้างขวาง ครอบคลุม เป็นทันสมัย) เป็นต้น และผลพลอยได้จากการสร้างกิจกรรมที่เป็นการสร้างพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ที่สามารถทำให้เจ้าของปัญหาสามารถที่จะนำเสนอ แลกเปลี่ยน ตอบโต้ ทักลางกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มาร่วมในกิจกรรมก็เท่ากับเป็นเปลี่ยนแปลงเจ้าของปัญหาที่ตกอยู่ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองแบบปิด ไม่รับฟัง เสมือนหนึ่งเป็นผู้ถูกปกครองไปสู่การมีสถานภาพใหม่ในฐานะเจ้าของปัญหาที่มีความเป็นพลเมืองด้วยในขณะเดียวกัน

ดังนั้นการออกแบบกิจกรรมต่างๆ จึงต้องสามารถที่จะเชื่อมโยงให้ได้ว่ามุ่งที่จะนำไปสู่มิติทางการเมืองในระดับต่างๆ

3. การติดตามประเมินผลลัพธ์ตัวชี้วัดในมิติทางการเมือง

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่าการดำเนินกิจกรรมของโครงการ CBR ภายใต้ตัวชี้ทางการเมือง ควรที่จะต้องมีความเป็นการเมืองสูงๆ (หมายความว่า จะต้องเป็นกิจกรรมที่เป็นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนข้อมูล แลกเปลี่ยนความคิด แลกเปลี่ยนวิธีการแก้ปัญหา ควรจะเป็นพื้นที่ที่จะริเริ่มดำเนินกิจการ/ภารกิจ

บางอย่างร่วมกันระหว่างการเมืองแวนอนด้วยตนเองและกับการเมืองแนวตั้ง
ดังนั้นการติดตามประเมินผลจึงต้องพิจารณาจากการเข้าร่วมกิจกรรม (อย่างมี
คุณภาพ) ของผู้กระทำการทางการเมืองทั้งในการเมืองแวนอนและการเมือง
แนวตั้ง ตลอดถึงการให้ความร่วมมือ การให้การสนับสนุนในลักษณะต่างๆ และ
นำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่ดีหรือไม่ (หมายถึงระบบการเมืองแนวตั้งเปิดโอกาส
ให้เสนอปัญหา มีการปรับปรุงระบบการใช้บริการที่ดีขึ้นกว่าเดิมหรือไม่ รับเอา
ความต้องการของเจ้าของประเด็น/ปัญหาไปดำเนินการหรือไม่ หรือเกิด
ความร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหาตรงตามกับความต้องการของเจ้าของ
ปัญหา เป็นต้น) โดยตัวชี้วัดในมิติทางการเมืองอาจอยู่ในลักษณะดังต่อไปนี้

3.1 ลักษณะตัวชี้วัดทางการเมืองแวนอนเพื่อนำไปสู่การลดความ
เหลื่อมล้ำ (หมายถึงภาคพลเมืองมีพลังในทางการเมือง)

ก. เกิดการรวมตัว รวมกลุ่ม ที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของ
ปัญหา/ประเด็น

ข. มีการจัดการประชุมพบปะกัน หรือมีการจัดกิจกรรมเพื่อ
แก้ปัญหา หรือพัฒนาวิธีการหรือระบบในการที่จะเข้าไปจัดการประเด็นใด
ประเด็นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง

ค. มีการขยายความร่วมมือออกไปยังสังคมในวงกว้าง

ง. มีการจัดตั้งที่มีลักษณะเป็นองค์กรโดยไม่ต้องพึ่งพา
หน่วยงานอื่นๆ

จ. มีการระดมทรัพยากรในลักษณะต่างๆ เพื่อขับเคลื่อนหรือ
ดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายของกลุ่ม

3.2 ลักษณะตัวชี้วัดทางการเมืองแนวตั้งที่สามารถสะท้อนถึงระบบ
การเมืองที่จะแก้ปัญหาคความเหลื่อมล้ำ (หมายถึง ระบบการเมืองมีการ
เปิดโอกาสให้ประชาชนเสนอปัญหา หรือมีการปรับปรุงระบบการใช้บริการ
ที่ดีขึ้นกว่าเดิมตามความต้องการของประชาชน หรือระบบการเมืองที่รับฟัง
เสียงความต้องการของเจ้าของประเด็น/ปัญหาและรับไปดำเนินการให้เป็น
ไปตามความต้องการของประชาชน) อาทิ

ก. การกำหนดให้ความต้องการของประชาชนหรือวาระ/
เรื่องที่ประชาชนต้องการเป็นนโยบายของรัฐหรือของหน่วยงาน

ข. การแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคพลเมืองเข้าไปเป็น
กรรมการร่วมกับหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ

ค. การบรรจุแผนงาน/โครงการของภาคพลเมืองเข้าไปเป็น
ส่วนหนึ่งของแผนงานหรือโครงการของหน่วยงานรัฐในระดับต่างๆ

ง. การจัดสรรงบประมาณเพื่อให้บริการที่ดีขึ้นกว่าเดิม
ตามข้อเรียกร้องของประชาชน

จ. การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการทำแผน หรือการจัดทำ
โครงการของรัฐต่างๆ จากระบบปิดมาเป็นระบบที่เปิดให้ภาคพลเมืองเข้ามา
มีส่วนตั้งแต่เริ่มต้นในการดำเนินการ

ฉ. การมีความตกลงร่วมกันกับภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อให้
ภาคประชาชนดำเนินการในภารกิจบางอย่างร่วมกับหน่วยงานของรัฐ หรือ
แทนการดำเนินการของรัฐ (อาทิ การดูแลพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันไฟป่า การดูแล
ระบบเหมืองฝาย)

ช. การจัดสรรพื้นที่ของรัฐเพื่อให้กลุ่มประชาชนที่ไม่มีโอกาส
เข้าถึงเนื่องจากไม่เป็นไปตามเกณฑ์ของรัฐให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้

ตารางสรุป

ตัวชี้วัดทางการเมืองและประสิทธิภาพของการวัดที่แสดงถึงการลดความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมือง

ตัวชี้วัดทางการเมือง	ประสิทธิภาพของการวัดที่แสดงถึงการลดความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมือง
ตัวชี้วัดแนวนอน	
1. เกิดการรวมตัว รวมกลุ่มที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของปัญหา/ประเด็น	การรวมกลุ่มในฐานะเจ้าของประเด็นสะท้อนถึงการจัดความสัมพันธ์ที่มีสถานะใหม่ในสังคมและสร้างพลังของกลุ่มเพื่อพัฒนาตนเองและสร้างอำนาจต่อรอง
2. การแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคพลเมืองเข้าไปเป็นกรรมการร่วมกับหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ	ใช้วัดถึงการยอมรับของกลไกที่เป็นทางการและการเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับการกำหนดประเด็นการตัดสินใจที่สำคัญๆ ในทางโครงสร้างการทำงานของหน่วยงานของรัฐ
3. มีการขยายความร่วมมือออกไปยังสังคมในวงกว้าง	ใช้วัดความเป็นประเด็นสาธารณะที่มีผู้ที่เห็นด้วยเข้ามาสนับสนุน เข้าร่วมในการสร้างพลังในการขับเคลื่อนและต่อรอง
4. มีการจัดตั้งที่มีลักษณะเป็นองค์กร โดยไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงานอื่นๆ	ใช้วัดถึงความเข้มแข็งของกลุ่มที่ไม่ต้องพึ่งพาคนอื่นๆ ที่จะทำให้การผลักดันหรือแก้ไขปัญหาได้อย่างต่อเนื่อง
5. มีการระดมทรัพยากรในลักษณะต่างๆ เพื่อขับเคลื่อนหรือดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายของกลุ่ม	ใช้วัดถึงศักยภาพและการได้รับการยอมรับหรือความน่าเชื่อถือจากสังคมวงกว้างต่อกลุ่ม/องค์กรในการที่จะแก้ไขปัญหา หรือผลักดันหรือขับเคลื่อนประเด็นความสนใจให้เป็นนโยบายสาธารณะ
ตัวชี้วัดแนวตั้ง	
1. การกำหนดให้ความต้องการของประชาชนหรือวาระ/เรื่อง ที่ประชาชนต้องการเป็นนโยบายของรัฐหรือของหน่วยงาน	ใช้วัดถึงช่องว่างระหว่างรัฐกับกลุ่มประชาชนในการกำหนดนโยบายที่ลดลง
2. การแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคพลเมืองเข้าไปเป็นกรรมการร่วมกับหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ	ใช้วัดถึงช่องว่างของการมีส่วนร่วมของประชาชนกับหน่วยงานของรัฐที่ลดลง

ตัวชี้วัดทางการเมือง	ประสิทธิภาพของการวัดที่แสดงถึง การลดความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมือง
3. การบรรจุแผนงาน/โครงการของภาคพลเมืองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานหรือโครงการของหน่วยงานรัฐในระดับต่างๆ	ใช้วัดถึงช่องว่างของนโยบายที่ไม่เป็นไปตามความต้องการของประชาชนกับนโยบายที่หน่วยงานของรัฐกำหนดขึ้นฝ่ายเดียวที่ลดลงเพราะตรงตามความต้องการของประชาชน
4. การจัดสรรงบประมาณเพื่อให้บริการที่ดีขึ้นกว่าเดิมตามข้อเรียกร้องของประชาชน	การได้รับการจัดสรรงบประมาณมาดำเนินการของหน่วยงานตามข้อเรียกร้องของประชาชนแสดงถึงกลไกการตัดสินใจในการจัดสรรงบประมาณว่าประชาชนสามารถที่จะเข้าถึงทรัพยากร (งบประมาณ) ที่ประชาชนควรจะได้รับ
5. การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการทำแผน หรือการจัดทำโครงการของรัฐต่างๆ จากระบบปิดมาเป็นระบบที่เปิดให้ภาคพลเมืองเข้ามามีส่วนตั้งแต่เริ่มต้นในการดำเนินการ	การเปลี่ยนวิธีการทำแผนของระบบราชการเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างของระบบราชการเดิมที่สร้างความเหลื่อมล้ำเนื่องจากประชาชนไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆ มาเป็นระบบที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ ขั้นตอนเป็นการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมืองที่ตรงจุด
6. การมีความตกลงร่วมกันกับภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ภาคประชาชนดำเนินการในภารกิจบางอย่างร่วมกับหน่วยงานของรัฐ หรือแทนการดำเนินการของรัฐ (อาทิ การดูแลพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันไฟป่า การดูแลระบบเหมืองฝาย)	การร่วมรับผิดชอบเป็นหัวใจสำคัญของระบอบการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ประชาชนไม่ได้มีสิทธิแต่เพียงอย่างเดียว ประชาชนมีหน้าที่ด้วย ดังนั้นการให้ภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วมดำเนินการกิจที่เป็นหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐนอกจากจะลดช่องว่างความคาดหวังที่จะได้รับจากหน่วยงานแล้วยังเป็นการตอบสนองความต้องการของตนเองบนความรับผิดชอบต่อสังคมด้วย
7. การจัดสรรพื้นที่ของรัฐเพื่อให้กลุ่มประชาชนที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงเนื่องจากไม่เป็นไปตามเกณฑ์ของรัฐให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้	การที่มีกลุ่มประชาชนตกเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดในการจะเข้าถึงสิทธิต่างๆ เป็นกรณีทุกระบบกลไกทางการเมืองทั้งคนเหล่านี้ไว้ข้างหลัง ดังนั้นการที่มีการรวมกลุ่ม มีการเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับต่างๆ มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานของรัฐ จนได้รับความไว้วางใจทั้งจากรัฐและจากสังคม และนำไปอยู่การใช้ Positive Discrimination ด้วยการจัดสรรพื้นที่ของรัฐให้สามารถใช้ประโยชน์ได้

สรุปการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำในมิติทางการเมือง ซึ่งสังเคราะห์จากโครงการวิจัยทั้งหมด 4 โครงการ สามารถที่จะพัฒนาตัวชี้วัด ออกเป็นตัวชี้วัดการเมืองแนวนอน (การเมืองภาคพลเมือง) และตัวชี้วัดการเมือง แนวตั้ง (การเมืองที่เป็นทางการ) รวมทั้งสิ้น 12 ตัวชี้วัด ซึ่งประกอบด้วย

ตัวชี้วัดการเมืองแนวนอน (การเมืองภาคพลเมือง) ประกอบด้วย 5 ตัวชี้วัด ดังนี้

1. เกิดการรวมตัว รวมกลุ่ม ที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของ ปัญหา/ประเด็น
2. มีการจัดการประชุมพบปะกัน หรือมีการจัดกิจกรรมเพื่อ แก้ปัญหา หรือพัฒนาวิธีการหรือระบบในการที่จะเข้าไปจัดการประเด็นใด ประเด็นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง
3. มีการขยายความร่วมมือออกไปยังสังคมในวงกว้าง
4. มีการจัดตั้งที่มีลักษณะเป็นองค์กรโดยไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงานอื่นๆ
5. มีการระดมทรัพยากรในลักษณะต่างๆ เพื่อขับเคลื่อนหรือ ดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายของกลุ่ม

ตัวชี้วัดการเมืองแนวตั้ง (การเมืองที่เป็นทางการ) ประกอบด้วย 7 ตัวชี้วัด ดังนี้

1. การกำหนดให้ความต้องการของประชาชนหรือวาระ/เรื่อง ที่ ประชาชนต้องการเป็นนโยบายของรัฐหรือของหน่วยงาน
2. การแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคพลเมืองเข้าไปเป็น กรรมการร่วมกับหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ
3. การบรรจุแผนงาน/โครงการของภาคพลเมืองเข้าไปเป็น ส่วนหนึ่งของแผนงานหรือโครงการของหน่วยงานรัฐในระดับต่างๆ
4. การจัดสรรงบประมาณเพื่อให้บริการที่ดีขึ้นกว่าเดิมตาม ข้อเรียกร้องของประชาชน

5. การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการทำแผน หรือการจัดทำโครงการของรัฐต่างๆ จากระบบปิดมาเป็นระบบที่เปิดให้ภาคพลเมืองเข้ามามีส่วนตั้งแต่เริ่มต้นในการดำเนินการ
6. การมีความตกลงร่วมกันกับภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ภาคประชาชนดำเนินการในภารกิจบางอย่างร่วมกับหน่วยงานของรัฐ หรือแทนการดำเนินการของรัฐ (อาทิ การดูแลพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันไฟป่า การดูแลระบบเหมืองฝาย)
7. การจัดสรรพื้นที่ของรัฐเพื่อให้กลุ่มประชาชนที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงเนื่องจากไม่เข้าไปตามเกณฑ์ของรัฐให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้

6) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเชิงพื้นที่

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเชิงพื้นที่จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 2 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	ชุดโครงการลดความเหลื่อมล้ำกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและยากจนในพื้นที่วิกฤติและห่างไกลของจังหวัดชายแดนภาคใต้	ดร.มายอชิง อีสอ	กระบวนการพัฒนาศักยภาพและการสร้างอาชีพครอบครัวด้อยโอกาสในพื้นที่วิกฤติอย่างยั่งยืน โดยแกนนำมุสลิมะห์ (สตรีมุสลิม) กรณีศึกษาชุมชนในตำบลลูโบะฮิโร อำเภอบายอ จังหวัดปัตตานี
2	โครงการกระบวนการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มหาวิทยาลัยเกริก เพื่อพัฒนาสู่ศูนย์เรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในเขตเมือง	ผศ.พัชรินทร์ พันธุ์แน่น	กระบวนการพัฒนาศักยภาพการผลิตและการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสวนเกษตรชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนพุนทรัพย์ เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร

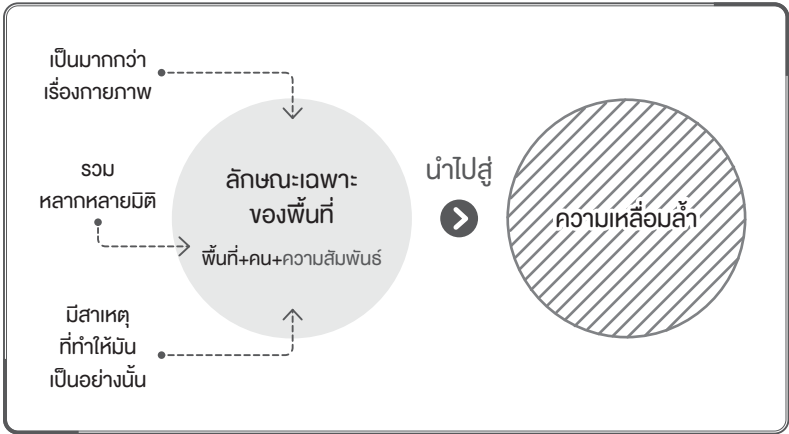
กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเชิงพื้นที่

1) กระบวนการสร้างตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม

จากกรอบแนวคิดความเหลื่อมล้ำในมิติเชิงพื้นที่และตัวชี้วัด ซึ่งสังเคราะห์โดยนักวิจัยประจำมิติฯ ได้นำมาสู่กระบวนการอภิปรายถกเถียง แลกเปลี่ยนดังกล่าวได้นำมาสู่การอภิปรายแลกเปลี่ยนระหว่างนักวิจัยซึ่งเป็น นักวิชาการผู้รับผิดชอบทั้ง 7 มิติ และนักวิจัยผู้รับผิดชอบโครงการนำร่อง⁷ โดยได้ข้อสรุปจากเวทีที่สำคัญคือ เห็นว่าตัวชี้วัดมิติเชิงพื้นที่เป็นประเด็นที่ควร พิจารณาแตกต่างจาก UNESCO มาจากฐานคิดที่ต่างกัน โดยฐานคิดของ UNESCO จะคิดบนรูปแบบแผนการพัฒนากระแสหลักเริ่มต้นจากจุดศูนย์กลาง (Center) ก่อน แล้วค่อยๆ กระจายไป โดยมีสมมุติฐานว่า “พื้นที่ศูนย์กลาง จะได้รับประโยชน์มากที่สุด ส่วนพื้นที่รอบนอกหรือชายขอบจะได้รับประโยชน์ น้อยที่สุด” ดังนั้นการสร้างตัวชี้วัดดังกล่าวจึงเทียบเคียงความเหลื่อมล้ำระหว่าง เมืองหลวง-เมืองรอง, ศูนย์กลาง-ชายขอบ ฯลฯ เป็นต้น ข้อเสนอจากเวที เห็นว่าตัวชี้วัดมิติเชิงพื้นที่ไม่ควรคิดบนฐานคิดของ UNESCO ที่เน้นลักษณะ เิงกายภาพ (Area) แต่ควรพิจารณาสร้างตัวชี้วัด 2 มิติ คือ มิติพื้นที่เชิงกายภาพ และมิติพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ นำมาสู่การเลือกและกำหนดตัวชี้วัดได้ตั้งแผนภาพ ต่อไปนี้

นอกจากนี้ยังได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ควรจะต้องพิจารณาให้สอดคล้อง กับบริบทหรือลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่ต้องการวิเคราะห์หรือปฏิบัติการ ของโครงการวิจัยด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงปัจจัย เงื่อนไขหรือสาเหตุที่นำมาสู่ ปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างหลากหลายมิติ

⁷ โดยได้มีการจัดเวทีจำนวน 2 ครั้ง คือ ในวันที่ 10 กันยายน 2563 และเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2564 เพื่อแลกเปลี่ยนและพิจารณาการพัฒนาและการเลือกตัวชี้วัดเชิงพื้นที่

ภาพแสดง เงื่อนไขหรือสาเหตุที่นำมาสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำมิติเชิงพื้นที่

กล่าวโดยสรุป ข้อพิจารณาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ ภายใต้อาณัติและความเข้าใจร่วมกันดังนี้

1. ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่เป็นการพิจารณาจากสภาพของ “ความเสียเปรียบ” ของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ที่ต่างกัน โดยตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำควรมากกว่าการวัดในมิติทางเศรษฐกิจ
2. พิจารณาทั้งพื้นที่ทางกายภาพหรือในเชิงภูมิศาสตร์ และพื้นที่เชิงนามธรรม
3. “พื้นที่” มีความหมายที่มากกว่าพื้นที่เชิงกายภาพหรือภูมิศาสตร์ เช่น เมือง-ชนบท ภูมิภาคที่ต่างกัน ฯลฯ แต่พื้นที่ที่ต้องพิจารณาในมิติความเชิงสัมพันธ์ทางอำนาจด้วย
4. ควรพิจารณาปัจจัยด้าน “เหตุ” ที่นำมาสู่ “ผล” คือลักษณะ และระดับของความเหลื่อมล้ำด้วย เหตุดังกล่าว และพิจารณา “เหตุ” ในลักษณะของ “ห่วงโซ่ผลลัพธ์”
5. ตัวชี้วัดเชิงพื้นที่ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับบริบทหรือลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่ต้องการวิเคราะห์หรือปฏิบัติการ

เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ต่างๆ ดังกล่าว ทำให้ได้ข้อสรุปตัวชี้วัดมิติความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ซึ่งเป็นกรอบใหญ่ที่ตกลงร่วมกันดังต่อไปนี้

1. ตัวชี้วัด “พื้นที่เชิงสัญลักษณ์” หรือพื้นที่สร้างสรรค์โดยมีตัวชี้วัดย่อยๆ ที่ควรพิจารณา คือ เกิดพื้นที่สัญลักษณ์ที่คนในชุมชนมีสิทธิ์ที่จะเข้าถึงพื้นที่ และสามารถที่จะทำกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกันได้ ปลอดภัยในการใช้ชีวิต

2. ตัวชี้วัด “ความมั่นคง และความสุขในชีวิต” คือ คนชุมชนในระดับปัจเจกบุคคล มีความพร้อมปัจจัย 4 อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย มีศักยภาพ มีงาน มีอาชีพ ได้รับการยอมรับ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี (การยอมรับจากตนเองและผู้อื่น)

3. ตัวชี้วัด “การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ” คือ เกิดการรวมกลุ่มหรือการทำกิจกรรมร่วมกันกับกลุ่มคนในชุมชน รวมทั้งการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน และเกิดความสัมพันธ์ในลักษณะภาคีเครือข่าย (BP) กับองค์กรหน่วยงานภาครัฐ หรือเจ้าหน้าที่รัฐกับชุมชน เกิดความยอมรับหรือรับรอง (Recognition) จากหน่วยงาน องค์กรภายนอกชุมชนกับชุมชน โดยต่างฝ่ายต่างรับฟังซึ่งกันและกัน

มิติความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (เวทีสังเคราะห์ 10 ก.ย. 63)

1

พื้นที่ เชิงสัญลักษณ์

- เกิดพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ที่คนในชุมชน ทั้งในเชิงกายภาพ-นามธรรม
- มีสิทธิ์เข้าถึง
- สามารถทำกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกันได้
- เข้ามาแล้วรู้สึกปลอดภัย

2

ความมั่นคง และมีความสุขในชีวิต

- มีศักยภาพ มีงาน มีอาชีพ มีรายได้
- การยอมรับ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี (จากตัวเอง และคนอื่น)
- การมีอำนาจมากขึ้นทางสังคมของชุมชน และกลุ่มสตรี

3

การอยู่ร่วมกัน อย่างสันติ

- เกิดการรวมกลุ่ม หรือการทำกิจกรรมของคนในชุมชน
- การทำงานร่วมกับระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ
- ความสัมพันธ์ของ คน-คน, คน-BP

2) ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่จากเบื้องล่าง

จากกรอบและหลักเกณฑ์ที่มีการอภิปรายและเปลี่ยนแปลงเคียงข้างกัน ได้นำมาสู่การพิจารณาสร้างตัวชี้วัดจากบริบทและประสบการณ์ จากการทำงานของทั้งสองโหนดร่วมกัน และสามารถสร้างตัวชี้วัด นิยาม ความหมาย ที่สอดคล้องกับบริบท สาเหตุของปัญหาสำหรับตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ (ที่มาจากเบื้องล่าง) ได้ดังต่อไปนี้

(1) มิติพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ (พื้นที่เชิงนามธรรม) “พื้นที่สร้างสรรค์”

เมื่อวิเคราะห์สาเหตุปัญหาของความเหลื่อมล้ำภายใต้บริบทของพื้นที่ทั้งสองโหนดน่าร่อง พบว่าพื้นที่ชุมชนพุนทรัพย์ซึ่งเป็นชุมชนแออัดในเมือง มีปัญหาจากการถูกตีตราว่าเป็นพื้นที่เสื่อมโทรม แหล่งอาชญากรรม ยาเสพติด ฯลฯ ส่วนพื้นที่ชุมชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ถูกมองว่าเป็นพื้นที่ต้นตอของความขัดแย้งและความรุนแรง ฯลฯ อันนำมาซึ่งสภาพความเหลื่อมล้ำ ความเสียเปรียบด้านต่างๆ เช่น การเข้าถึงทรัพยากรงบประมาณ/สวัสดิการพื้นฐาน ฯลฯ

การวิเคราะห์สภาพการณดังกล่าวจึงนำซึ่งนิยาม ความหมาย “พื้นที่สร้างสรรค์” ว่าหมายถึงพื้นที่ซึ่งมีสิทธิ์และการเข้าถึงโดยได้รับการรับรองจากหน่วยงานรัฐหรือผู้คนในสังคม เป็นพื้นที่ที่สามารถดำเนินกิจกรรม การผลิต สร้างการเรียนรู้/สร้างสรรค์ร่วมกันอย่างปลอดภัย (ตัวอย่างคือ “พื้นที่ปลอดภัย” กรณีสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ “พื้นที่สร้างสรรค์” กรณีชุมชนพุนทรัพย์)

ตัวชี้วัดคือ 1. ด้าน “การเข้าถึง” การดำเนินกิจกรรม ด้านการผลิต สามารถใช้เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้การเรียนรู้ และการเกิดขึ้นของพื้นที่ความรู้ที่ปลอดภัย 2. ด้าน “การมีสิทธิ์” การได้รับรองสิทธิ์บนพื้นที่สร้างสรรค์หรือพื้นที่ปลอดภัยจากหน่วยงานรัฐ ชุมชนหรือผู้นำในชุมชน ฯลฯ ผู้คนในพื้นที่มีสิทธิ์ในการกำหนดการใช้พื้นที่

(2) มิติด้านความมั่นคงและความสุขในชีวิต

การวิเคราะห์สาเหตุปัญหาของความเหลื่อมล้ำภายใต้บริบทของพื้นที่ทั้งสองโหนดนักร้อง พบว่าสภาพความเหลื่อมล้ำด้านรายได้เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น (สามจังหวัดยากจนที่สุด คนสลัมรายได้เฉลี่ยน้อยกว่าคน กทม. ทั่วไป) มีปัญหาด้านอาชีพ กล่าวคือ ความไม่มีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ และอาชีพนอกระบบที่ไม่มั่นคงด้านรายได้ ไม่มีศักดิ์ศรี ฯลฯ

เมื่อวิเคราะห์สภาพการณ์ดังกล่าวจึงนำซึ่งนิยาม ความหมายมิติ ด้านความมั่นคงและความสุขในชีวิตคือ สภาพซึ่งครวัเรื้อน กลุ่ม/ชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านการมีอาชีพ รายได้ รวมทั้งเกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับภายนอก ได้รับการยอมรับอย่างมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี

ตัวชี้วัดมิติด้านความมั่นคงและมีความสุขในชีวิตคือ

1. ด้านรายได้ (เศรษฐกิจ) วัดจากจำนวนครวัเรื้อนที่มีอาชีพทางเลือกและมีรายได้เพิ่มขึ้น)
2. ด้านการยอมรับ มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี (สังคม) วัดจากจำนวนกลุ่มหรือหน่วยงานที่เข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนรู้กับชุมชนเพิ่มขึ้น จำนวนคนและเครือข่ายที่รับซื้อ/สั่งซื้อผลผลิตและแปรรูปจากสวนเกษตรชุมชนมากขึ้น จำนวนครั้งที่นักวิจัยชุมชนได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรภายนอกมากขึ้น ฯลฯ (หมายเหตุเป็นการวัดจากภายนอกเข้ามายังพื้นที่)
3. ด้านความรู้สึกภูมิใจในอาชีพ (อารมณ์ความรู้สึก) วัดจากภายในอารมณ์ความรู้สึกของสมาชิกต่อกิจกรรมที่ดำเนินการเพื่อสร้างอาชีพและรายได้
4. ด้านอำนาจต่อรอง (การเมือง) วัดจากอำนาจต่อรองในการกำหนดสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนทั้งผลผลิตและแปรรูปชุมชนผลิตสินค้าที่มีแบรนด์เป็นของตนเอง ความเข้มแข็ง/ความสามารถในการบริหารจัดการจำนวนสมาชิก ฯลฯ

5. ด้านการเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่น/การแบ่งปัน วัตถุประสงค์ ผลประโยชน์ที่ไม่ได้เป็นรายได้จากการขายผลผลิตแต่เป็นการนำมาใช้ในการ บริโภค ความมั่นคงทางอาหาร และแบ่งปันในกลุ่มและชุมชน

(3) มิติด้านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การวิเคราะห์สาเหตุปัญหาของความเหลื่อมล้ำภายใต้บริบท ของพื้นที่ทั้งสองเหนือนำร่อง พบว่าสาเหตุปัญหา/บริบทพื้นที่ ปัญหาของกรณี ชุมชนแออัด คือ การถูกตีตราว่าเป็นพื้นที่เสื่อมโทรม แหล่งอาชญากรรม ฯลฯ ส่วนกรณีสามจังหวัดภาคใต้เป็นปัญหาของความขัดแย้งและความรุนแรงที่มี ต้นตอจากรากเหง้าทางวัฒนธรรม ความคิดที่คนในสังคมไทยส่วนใหญ่ ไม่เห็นคุณค่า และยอมรับของความแตกต่างหลากหลายด้านวัฒนธรรม อันนำ มาสู่การมองแบบคู่ตรงข้าม ฯลฯ

เมื่อวิเคราะห์สภาพการณ์ดังกล่าวจึงนำซึ่งนิยาม ความหมายมิติ ด้านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติคือ การยอมรับความมีตัวตนของชุมชน ยอมรับ อัตลักษณ์ ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ไม่มองแบบขั้วตรงข้าม/ มองเหมือนผู้คนในพื้นที่ปรกติของสังคม (Inclusive) ไม่กีดกันออกไปจากพื้นที่ ของสังคม (Exclusive) สามารถทำงานร่วมกันได้

ตัวชี้วัดด้านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

1. การมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐกับกิจกรรมในโครงการ วัตถุประสงค์ของการมีภาคีภาคส่วนต่างๆ (BP) เข้ามาร่วมสนับสนุน กล่าวคือ การพิจารณาจาก “จำนวน/ปริมาณ” เครือข่าย กลุ่มองค์กร หน่วยงาน ที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมกับกลุ่ม/ชุมชน, “คุณภาพ” ของภาคีเครือข่าย เช่น เพิ่มระดับการสนับสนุนจากการเฝ้ามองหรือมาเยี่ยมเยียนเป็นการสนับสนุน งบประมาณ การนำกิจกรรมของพื้นที่ไปบรรจุเป็นแผนงานของหน่วยงาน ฯลฯ, “ความต่อเนื่อง” ของการมีส่วนร่วมหรือการเข้ามาเป็นภาคีเครือข่าย ฯลฯ

2. การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคน-คน และ คน-BP ทั้งคนในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ (วัดจากความสัมพันธ์ระหว่างคน-คน และ คน-BP) โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงมุมมองทัศนคติ และการปฏิบัติต่อกันที่ดีขึ้น โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนดีขึ้นหรือไม่แย่งไปกว่าเดิม คนในพื้นที่ที่มีมุมมองและทัศนคติต่อชุมชนและหน่วยงานรัฐดีขึ้นหรือไม่แย่งไปกว่าเดิม

3. ความรู้สึกปลอดภัย เป็นการวัดจากคนในพื้นที่ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกิจกรรมที่ดำเนินการว่าสามารถสร้างความรู้สึกปลอดภัยเกิดหรือไม่

7) การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติความรู้/การศึกษา

ในการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติความรู้/การศึกษา จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการที่เข้าร่วม จำนวน 3 โครงการ ดังนี้

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
1	โครงการกระบวนการศึกษางานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่การพัฒนาท้องถิ่นด้านการพัฒนาเด็กด้วยหนังสือ	นางพนมวรรณ คาคพันธ์โน	การพัฒนากลไกการอ่านระดับตำบลเพื่อส่งเสริมพัฒนาการเด็ก จังหวัดยโสธร
2	โครงการแนวทางการพัฒนาระดับครูภูมิปัญญารุ่นใหม่บนฐานองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	นางสาวรัตนา ชูแสง	โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี เพื่อหาแนวทางการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน กรณีกลุ่มเยาวชนครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ที่	โครงการไหน	ผู้เสนอโครงการ	โครงการ
3	โครงการรูปแบบการพัฒนาเด็กเยาวชนฐานชุมชนและโรงเรียนจังหวัดสุราษฎร์ธานี	นางสาวภัทรา รุ่งพันธ์	โครงการรูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชนด้วยบทบาทของเด็กเยาวชนคนรุ่นใหม่กรณีชุมชนไทรตัววัดดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติความรู้/การศึกษา

1) วิธีสร้างตัวชี้วัด

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) ที่อยู่ภายใต้มิติความรู้/การศึกษา ประกอบด้วย 3 ศูนย์ประสานงาน ทั้งนี้แต่ละ Node ได้คัดเลือกโครงการวิจัยเพื่อใช้ในการทดลองการพัฒนาตัวชี้วัดที่จะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ กระบวนการที่ใช้ในการกำหนดตัวชี้วัดมิติความรู้/การศึกษา เริ่มต้นด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับทีมวิจัยของทั้ง 3 โครงการนำร่องและศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) โดยมีกระบวนการในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่อไปนี้

(1) การนิยามของคำว่า “ความรู้/การศึกษา” (โดยดูจากโครงการที่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นคัดเลือกขึ้นมา)

(2) การพิจารณาความเหลื่อมล้ำทางความรู้/การศึกษาดูได้จากอะไรบ้าง (กระจุดต้นทาง/ปัญหา) เช่น การลดโอกาสในการเข้าถึงความรู้/การศึกษา การไม่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การบริหารจัดการระบบการศึกษาที่ไม่เหมาะสม เป็นต้น เพื่อนำไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ในการแก้ปัญหา

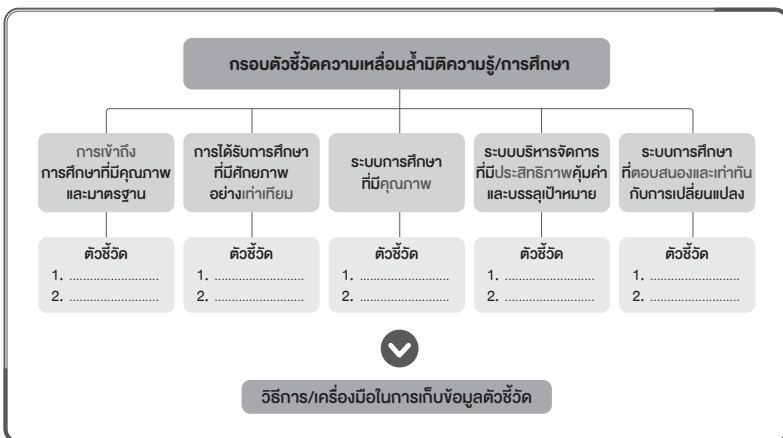
(3) พิจารณาจากโครงการว่าวางแผนกิจกรรมอะไรบ้างเพื่อตอบวัตถุประสงค์

(4) เกิดผลลัพธ์อะไรบ้าง และตัวชี้วัดความสำเร็จและไม่สำเร็จคืออะไร

ทั้งนี้รูปแบบของการแลกเปลี่ยนจะเป็นการใช้เวทีรวมในการจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยใช้ตัวโครงการวิจัยของแต่ละศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) มาเป็นแบบฝึกหัดในการฝึกปฏิบัติการ และมีนักวิชาการประจำมิติทำหน้าที่ในการชวนแลกเปลี่ยนและให้คำอธิบายเพิ่มเติม และหลังจากการจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการร่วมกันแล้ว นักวิชาการประจำมิติยังได้เดินทางลงพื้นที่เพื่อหนุนเสริมให้แก่ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node)/ทีมวิจัย เป็นรายโครงการ เป็นสร้างฐานความสัมพันธ์และทำให้นักวิชาการประจำมิติได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนพูดคุยกับ Node/ทีมวิจัยอย่างใกล้ชิด ทำให้เห็นจุดไหวของแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นประโยชน์กับนักวิชาการในการออกแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้และเติมเต็มให้กับแต่ละพื้นที่ต่อไป

1.1 การจำแนกประเภทของตัวชี้วัด

หลังจากที่นักวิชาการประจำมิติได้มีการทำงานเป็นรายโครงการร่วมกับศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) เพื่อทำความเข้าใจมิติความเหลื่อมล้ำรายโครงการแล้ว ได้นำมาสู่การกำหนดตัวชี้วัดร่วม โดยใช้เป้าหมายของการจัดการศึกษา (แผนการศึกษาชาติ) จากกระบวนการทำงานร่วมกันทำให้ได้มาซึ่งตัวชี้วัดร่วมของมิติความรู้/การศึกษา ดังนี้

นิยามความหมายของตัวชี้วัดร่วมมิติความรู้/การศึกษา

ตัวชี้วัด	ความหมาย
1. การเข้าถึง	ต้องมีโอกาสในการเข้าถึงความรู้
2. ความเท่าเทียม	ได้รับโอกาสเท่าเทียมกัน การสร้างองค์ความรู้ให้กับคนทุกช่วงวัย
3. คุณภาพ	ทำความรู้ให้มีคุณภาพ ถูกต้องและมีความน่าเชื่อถือ
4. ประสิทธิภาพ	<ul style="list-style-type: none"> มีการตรวจสอบ มีการประเมิน มีการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย ลงทุนน้อยแต่ได้มาก เป็นการจัดการงบประมาณและทรัพยากรบุคคลในการจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ
5. สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป	ตอบโจทย์บริบทที่เปลี่ยนแปลง

หลังจากได้ตัวชี้วัดร่วมในมิติความรู้/การศึกษาแล้ว เส้นทาง การดำเนินงานเพื่อพัฒนาต่อในเรื่องของการเก็บข้อมูลซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์/ สังเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการติดตามความก้าวหน้าของโครงการนั้น นักวิชาการประจำมิติได้ออกแบบกระบวนการทำงานเอาไว้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกรอบแนวคิด ทฤษฎี ความเหลื่อมล้ำมิติความรู้/การศึกษา ซึ่งเป็นกระบวนการของการทบทวนต้นทุนเดิมที่มีอยู่ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยเป็นการศึกษาทบทวนจากรายงานโครงการวิจัยในประเด็นการศึกษา โดยเฉพาะโครงการวิจัยที่ถูกคัดเลือกให้เป็นโครงการภายใต้มิติความเหลื่อมล้ำทางความรู้ นอกจากนี้ยังมีการศึกษาข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวกับมิติความเหลื่อมล้ำทางความรู้จากช่องทางอื่นๆ เช่น แผนการศึกษาชาติ มิติตัวชี้วัด ด้านการศึกษา 4 ด้าน (UNESCO) การจัดการศึกษา 3 ระบบ (การศึกษาในระบบ/การศึกษา นอกระบบ/การศึกษาตามอัธยาศัย) เป็นต้น ซึ่งองค์ความรู้และข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมยังได้ถูกนำไปถ่ายทอดส่งต่อให้กับ Node/ทีมวิจัย เพื่อให้ Node/ทีมวิจัยได้นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการทำงานในพื้นที่

2. การแลกเปลี่ยนกับศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node)/ทีมวิจัย โดยนักวิชาการประจำมิติได้ใช้โอกาสในการลงพื้นที่ และการจัดประชุมแลกเปลี่ยนทางออนไลน์ (ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ระบาด) ทั้งที่เป็นการแลกเปลี่ยนรวมกันของทั้งสามพื้นที่ และการแลกเปลี่ยนเพิ่มเติม ความรู้รายพื้นที่

3. การติดตามความก้าวหน้าของทั้ง 3 โครงการ นักวิชาการประจำมิติจะใช้วิธีการสื่อสารกับผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) ในแต่ละพื้นที่ โดยการลงพื้นที่ โทรศัพท์ อีเมล และทางไลน์ (โดยเฉพาะในช่วงที่ไวรัสโควิด-19 ระบาด จะใช้การติดต่อผ่านระบบ Zoom Meeting) เพื่อให้ข้อเสนอแนะ และเป็นโอกาสในการประมวลรวบรวมข้อมูลความก้าวหน้าของโครงการในแต่ละระยะ ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการแลกเปลี่ยนจะถูกนำมาใช้ในการวางแผนการดำเนินงานเพื่อหนุนเสริมการทำงานของ Node และทีมวิจัย ในระยะต่อไป

1.2 ความน่าเชื่อถือของตัวชี้วัด

วิธีการสร้างความน่าเชื่อถือมีอยู่ด้วยกันหลายวิธี เช่น

1) การอ้างอิงจากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ (Source Credibility)

ตัวชี้วัดในมิติความรู้/การศึกษาทั้ง 5 ด้าน (ตัวชี้วัดหลัก) นั้น ผู้สังเคราะห์งานวิจัยซึ่งเป็นนักวิชาการประจำมิติได้นำมาจากเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs 2030) ที่มีมติรับรองในการประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติในปี 2558 ที่ใช้เป็นวาระแห่งการพัฒนาของโลก (ค.ศ.2016-2030) โดยนำมาเฉพาะเป้าหมายด้านการศึกษา (เป้าหมายที่ 4) ที่ระบุไว้ว่า “สร้างหลักประกันว่า ทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพ อย่างครอบคลุมและเท่าเทียม และสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต” นอกจากนี้ยังได้นำเอาข้อความในส่วนที่กำหนดเป็นพันธกิจ วัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการจัดการศึกษา โดยเฉพาะยุทธศาสตร์ที่ 4 และ 5 ที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2560-2579 มาพิจารณาร่วมกับข้อคิดเห็นของนักการศึกษา เมธิด้านการศึกษา แล้วนำมา

เปรียบเทียบตรวจสอบกับนิยามศัพท์ของคำว่า การลดความเหลื่อมล้ำด้าน
ความรู้/การศึกษา จนได้ข้อสรุปที่คิดว่า ตัวชี้วัดทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการ
เข้าถึง (โอกาส) ด้านความเท่าเทียม (ความเสมอภาค) ด้านคุณภาพ
ด้านประสิทธิภาพ และด้านความสอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป จะเป็น
ตัวชี้วัดหลักที่จะใช้เป็นกรอบในการกำหนดตัวชี้วัดย่อยที่สะท้อนถึง
ความเหลื่อมล้ำในมิติความรู้/การศึกษาได้อย่างเหมาะสม และสามารถอธิบาย
สื่อความหมายได้อย่างครอบคลุมกับความเหลื่อมล้ำด้านความรู้/การศึกษา
ที่เกิดขึ้นในการจัดการศึกษาทั้ง 3 ระบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษา
นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

2) กระบวนการได้มาซึ่งมิติตัวชี้วัดมิติความรู้/การศึกษา

ตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำในมิติความรู้/การศึกษา
ทั้ง 5 ตัวชี้วัด มีการพัฒนาจากแผนการศึกษาชาติ เป็นตัวชี้วัดที่จะพิสูจน์
ให้เห็นว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การตอบโจทย์การพัฒนาและ
ยกระดับคุณภาพ ประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาที่ทำได้ก็ๆ สามารถ
เข้าถึง และได้รับการศึกษาที่เท่าเทียม ตลอดจนมีความสอดคล้องเหมาะสมกับ
การเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงพื้นที่และสถานการณ์ ซึ่งกระบวนการได้มาของมิติ
ตัวชี้วัดด้านความรู้/การศึกษาทั้ง 5 ตัวชี้วัดนั้น เริ่มต้นด้วยฐานคิดของเป้าหมาย
ทางการศึกษา (เป้าหมายที่ 4) ของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable
Development Goals: SDGs 2030) ที่มีมติรับรองในการประชุมสมัชชาใหญ่
แห่งสหประชาชาติในปี 2558 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช
2560-2579

จากฐานคิดนั้นจึงเป็นเข็มทิศที่นำไปสู่การพัฒนาตัวชี้วัด
ร่วมกับศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) โดยการจัดเวทีเรียนรู้ทั้งที่
เป็นรูปแบบของเวทีกลางเพื่อพัฒนาและทำความเข้าใจตัวชี้วัดร่วมกันจนได้
ออกมาทั้งหมด 5 มิติความเหลื่อมล้ำทางด้านความรู้/การศึกษา (ตัวชี้วัดหลัก)
จากนั้นจึงมีการเรียนรู้แบบเจาะลึกในรายโครงการ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ตัวชี้วัดที่เหมาะสม
และสอดคล้องกับบริบทของแต่ละโครงการ (ตัวชี้วัดรอง: รายโครงการ) ซึ่งมี

การพิจารณาควบคู่ไปกับความเหมาะสมของระยะเวลาของแต่ละโครงการ ตลอดจนข้อจำกัดในช่วงสถานการณ์โควิดที่ทำให้การดำเนินโครงการทำได้ยากมากขึ้น ต้องมีการปรับรูปแบบการทำงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ดังนั้น การกำหนดตัวชี้วัดของแต่ละโครงการก็เช่นกัน เป็นการพิจารณาบนฐานของความเป็นไปได้ ซึ่งในช่วงวิกฤติการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ก็ทำให้รูปแบบการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการประจำมติดกับ Node/ทีมวิจัย เปลี่ยนไปเป็นการประชุมแลกเปลี่ยนกันผ่านการคุยออนไลน์เป็นหลัก โดยใช้โปรแกรม ZOOM และสื่อสารข้อมูลผ่านทางไลน์กลุ่ม

โดยในกระบวนการนี้ต้องทำซ้ำหลายครั้งเพื่อให้เกิดการตกผลิกร่วมกัน และได้ตัวชี้วัดที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำและสามารถอธิบายวัตถุประสงค์ของโครงการได้อย่างเป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตามหัวใจสำคัญที่จะนำไปสู่การตอบตัวชี้วัดให้ได้ขึ้นอยู่กับการพัฒนาและออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และการกำหนดเกณฑ์การประเมินตัวชี้วัดเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ซึ่งภายหลังจากการนำเอาเครื่องมือที่พัฒนาและออกแบบร่วมกันไปใช้ในการเก็บข้อมูลแล้ว ข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลทั้งหมดจะถูกนำไปใช้ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อตอบตัวชี้วัดของแต่ละโครงการ

ดังนั้นจะเห็นได้ถึงความเชื่อมโยงและร้อยเรียงกันของกระบวนการทำงาน ตั้งแต่ต้นน้ำ ซึ่งเป็นการค้นหาตัวชี้วัดหลัก (5 ตัวชี้วัด) กลางน้ำ คือการค้นหาตัวชี้วัดย่อยรายโครงการ และปลายน้ำ คือการวิเคราะห์/สังเคราะห์เพื่อตอบตัวชี้วัดที่จะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้/การศึกษา

6 วิเคราะห์/สังเคราะห์ข้อสรุปที่ได้และแปลผลข้อมูลงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นกับการลดความเหลื่อมล้ำมิติการศึกษา/ความรู้

5 เชื่อมเครือข่ายทั้งในและนอกพื้นที่/หน่วยงานไหนดี
ให้ต่อเนื่อง/ยั่งยืน

4 เติมนความรู้ระหว่างทาง: เครื่องมือเก็บข้อมูล/นวัตกรรม
ทางการศึกษา/sandbox

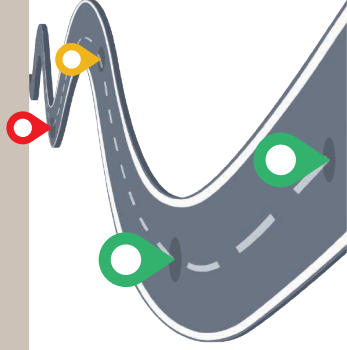
การเข้าถึง ประสิทธิภาพ เท่าเทียม
ตัวชี้วัด 5 มิติความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา/ความรู้
คุณภาพ ตอบสนองและเท่าทันกับกฎการเปลี่ยนแปลง

3 การพัฒนากรอบการสร้างตัวชี้วัด:
อ้างอิงแผนการศึกษาชาติเพื่อสร้างการยอมรับ

2 ลงพื้นที่ เข้าไปเรียนรู้ร่วมกับไหนดี/ทีมวิจัย
(สังเกต/ตั้งคำถาม/รับฟัง/หาวิธีการในการถอดช่องโหว่)

1 รู้จัก/เข้าใจไหนดีและทำไมจึงไม่มีดีให้ชัดเจน
(ประสบการณ์ทำงาน/ลักษณะงาน/จัดของคนที่ทำงาน)
โดยอ่านรายงาน/ลงพื้นที่/ออนไลน์

- สร้างมาตรฐานการยอมรับในแวดวงการศึกษา (อ้างอิงหลักการ/ทฤษฎี/แผนการศึกษาชาติ)
- เกิดการพัฒนาศักยภาพของไหนดี/นักวิจัย (ยกระดับมุมมองแนวคิด/สร้างรูปธรรมชัดเจน)
- นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำมิติการศึกษา/ความรู้ได้จริง
- ได้ชุดความรู้/กระบวนการทำงานที่เหมาะสมตามบริบท
ของไหนดีและสถานการณ์ใดชีวิต

เส้นทางและบทบาทการทำงานนักวิชาการ
มิติการศึกษา/ความรู้

ดังนั้นตลอดระยะเวลาของการดำเนินงานเพื่อสร้างและ
พิสูจน์ตัวชี้วัดของทั้ง 7 มิติอย่างมีส่วนร่วมจึงเป็นการทำงานของ 3 ผู้เล่น
(นักวิชาการ 7 มิติ/โหนด นักวิจัยชุมชน/ทีมกลาง ODU) ที่ประสานกันได้อย่าง
ลงตัว ถูกจังหวะ ถูกคน ถูกเวลา น่าจะเป็น “โมเดล” หนึ่งที่ยกแบบโครงการ
ที่ต้องการผลลัพธ์หลายอย่างที่ทำให้ได้ทั้งคนและของ และนำไปสู่การเกิด
รูปธรรมความสำเร็จของแต่ละมิติได้อย่างน่าสนใจ

ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจกระบวนการในการทำงานวิจัย
เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของทั้ง 7 มิติได้ละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ขอแนะนำให้ท่าน
หยิบหนังสืออีก 3 เล่มมาอ่านควบคู่ไปด้วย ได้แก่ 1) หนังสือการวิจัยเพื่อ
ท้องถิ่นกับการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง-สิ่งแวดล้อม และ
พื้นที่: บทสังเคราะห์ (เล่ม 1) และ 2) หนังสือการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการพัฒนา
ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำด้านสังคม-วัฒนธรรม และการศึกษา: บทสังเคราะห์
(เล่ม 2) รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นผู้เขียน 3) หนังสือบทเรียนและ
องค์ความรู้ ในการพัฒนาตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ
สำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: บทสังเคราะห์ เขียนโดย ดร.เดชรัต สุขกำเนิด
และคณะ ซึ่งหนังสือทั้ง 3 เล่มนี้เป็นผลผลิตจากการดำเนินงานในประเด็น
การลดความเหลื่อมล้ำทั้ง 7 มิติ โดยใช้เครื่องมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ที่ดำเนินงานในช่วงปี 2563 ซึ่งบทพิสูจน์รูปธรรมการลดความเหลื่อมล้ำโดยใช้
กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเป็นเนื้อหาที่จะนำเสนอในส่วนที่ 3 ต่อไป

ส่วนที่

3

“25 โครงการ”
รูปธรรมงานวิจัยเพื่อ
ท้องถิ่น (CBR) กับการ
ลดความเหลื่อมล้ำ
ในสังคม

“โครงการการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม” ซึ่งได้ดำเนินงานมาตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2563 – กันยายน 2565 โดยมีโหนด (Node) นำร่องเข้าร่วมโครงการจำนวน 25 โครงการ ทั้งนี้ได้มีโครงการนำร่องที่ได้ดำเนินการตามกระบวนการตั้งที่ได้นำเสนอไปแล้วในส่วนที่ 1 โดยใช้บทบาทการขับเคลื่อนงานของทั้ง 3 Player ประกอบด้วย

Player ที่ 1 คือ นักวิชาการ 7 มิติ ทำหน้าที่เป็นโค้ช

Player ที่ 2 คือ โหนดและนักวิจัยชุมชน

Player ที่ 3 คือ ทีมกลาง ODU ทำหน้าที่เป็นกองหนุนและผู้เอื้ออำนวยให้การดำเนินงานราบรื่นและบรรลุเป้าหมาย

ผลจากการทำงานร่วมกันของทั้งสาม Player ทำให้เกิดรูปธรรมที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำของชุมชน ซึ่งเนื้อหาสำคัญของส่วนนี้จึงเป็นการนำเสนอผลการดำเนินโครงการ ที่เป็นบทพิสูจน์ได้ว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนได้

เล่าสู่กันฟัง ธุรกรรมการลดความเหลื่อมล้ำ จากพื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 25 โครงการ โดยจำแนกตามภูมิภาค ดังนี้

โครงการวิจัยภาคเหนือ

1. โครงการการสืบทอดทายาทเกษตรยั่งยืนผ่านการจัดการตลาด
สินค้าเกษตรอินทรีย์ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

1.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งอยู่ห่างจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน ไปทางทิศใต้ประมาณ 67 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 1,033 กิโลเมตร เป็นอำเภอชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือสุดของประเทศ มีลักษณะภูมิประเทศ เป็นป่าเขามิพื้นที่ประมาณ 1,698 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 1,478,125 ไร่ เป็นที่ราบระหว่างภูเขาประมาณ 260 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 11 ของพื้นที่ทั้งหมด จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของอำเภอขุนยวม พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูงมีภูเขาล้อมรอบ ทำให้มีพื้นที่ทำกินน้อย แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพเกษตรกรรมประมาณร้อยละ 80.6 พืชหลักที่สำคัญได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง งาขาว กะหล่ำปลี มะเขือเทศ กระเทียม และหอมแดง ส่วนอาชีพอื่นๆ มีเพียงเล็กน้อย เช่น ค้าขาย และรับจ้าง

กระบวนการสนับสนุนเกษตรกรยั่งยืนในอำเภอขุนยวม เริ่มทำอย่างจริงจังในปี 2543 ด้วยงานวิจัยของ สกว. จนถึงปัจจุบัน ผลคือได้ข้อมูล กลุ่ม องค์กร ฟาร์มที่ทำเกษตรอินทรีย์ ความรู้ในการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี เกษตร การจัดการการผลิตและการตลาดเกษตรอินทรีย์ มีกลไกการจัดการเชิงประเด็นเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2546 ชื่อว่า “เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก อำเภอขุนยวม” และจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีการเคลื่อนงานที่ผ่านมาเป็นการเคลื่อนตามโครงการวิจัย และเครือข่ายเกษตรทางเลือกฯ เป็นหลัก โดยมีหน่วยงานรัฐ

ร่วมสนับสนุนแต่ยังพบว่า “พื้นที่การขยายผลเกษตรยั่งยืน” ยังมีน้อย เครือข่ายเกษตรกรกรมทางเลือกอำเภอขุนยวมจึงมีการวิเคราะห์ตนเอง หาช่องว่างความรู้เพื่อสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้เกิดการขยายผลได้จริง จึงเกิดโครงการสืบทอดทายาทเกษตรยั่งยืน ผ่านการจัดการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ อำเภอขุนยวมขึ้น โดยหวังที่จะให้เกิด “ทายาทเกษตรอินทรีย์” ที่จะสืบทอดงานของพ่อ-แม่ และสร้างตลาดที่เป็น “สิ่งจูงใจ” สำคัญให้เกิดการขยายผลเกษตรอินทรีย์ในระยะแรก ในขณะเดียวกันเพื่อให้เกิด “ความยั่งยืน” ของฟาร์มต้นแบบ ก็จะเติมสาระ กระบวนการในการปรับเปลี่ยนกระบวนการเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

ส่วนประเด็นความเหลื่อมล้ำในพื้นที่อำเภอขุนยวม พบว่ามีความเหลื่อมล้ำในทุกมิติ แต่จุดเริ่มของความเหลื่อมล้ำคือด้านเศรษฐกิจ ซึ่งหากใช้ “คำหลัก” ที่ CBR ใช้พูดเรื่องความเหลื่อมล้ำเป็นกรอบในการวิเคราะห์ สามารถสรุปได้คือ 1) ด้านการเข้าถึง: การเข้าถึงทางเลือก/โอกาส ที่จะได้มาซึ่งปัจจัยการผลิตในราคาต่ำ หรือเป็นธรรมมีน้อย การเข้าถึงเงินทุนมีน้อย เพราะขาดเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน พื้นที่ห่างไกล (เชื่อมกับความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อมและเชิงพื้นที่) 2) ด้านการต่อรอง: ขาดอำนาจต่อรองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการตลาดและราคาสินค้า เพราะไม่มีการรวมกลุ่ม หรือมีแต่กลุ่มไม่เข้มแข็งพอ และ 3) การจัดการ: ขาดความรู้และประสบการณ์ในการจัดการในระดับต่างๆ ตลอดห่วงโซ่การผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ในการประกอบกร

สอดคล้องกับมุมมองจากนักวิชาการต่อตัวชี้วัดเฉพาะมิติความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ ว่าเกษตรกรถูกเอารัดเอาเปรียบทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้มีทางเลือกและการต่อรองได้น้อย ก่อให้เกิดการจำแนกสาเหตุหลักการถูกเอารัดเอาเปรียบด้านเศรษฐกิจของเกษตรกรออกเป็น 3 ประเด็นหลักได้แก่ 1) การเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสที่ต่างกัน 2) การกำหนดราคาและการแลกเปลี่ยนที่ต่างกัน เช่น ความแตกต่างทางด้านการกำหนดค่าแรง และราคาสินค้าทางการเกษตร และ 3) การมีทางเลือกที่จำกัด จากแนวความคิดข้างต้นทั้ง 3 แนวนี้ สามารถนำมาเป็นการเพิ่มแนวทางการปฏิบัติเชิงบูรณาการ

ออกเป็น 4 หัวข้อหลักเพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ 1. การเพิ่ม Local Content 2. การเพิ่มกันชนทางการเงิน 3. การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต และ 4. การสร้างมูลค่าเพิ่ม

ส่วนทางโครงการวิจัยการสืบทอดทายาทเกษตรยั่งยืนฯ อำเภอขุนยวม ได้แยกแยะตามผลกระทบซึ่ง จากจุดเริ่มความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจสู่ความเหลื่อมล้ำด้านอื่นๆ ที่เป็นผล-เหตุของกันและกัน ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ ความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม และด้านการเมือง (ด้านภาคีภาครัฐที่มาสนับสนุน) ดังภาพ

1.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

โครงการการสืบทอดทายาทเกษตรยั่งยืนผ่านการจัดการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ อำเภอบางบาล จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นการดำเนินงานวิจัยบนพื้นที่สูงเป็นหลัก เป้าหมายของโครงการคือ การใช้ตลาดเป็นสิ่งจูงใจในการขยายผลให้คนรุ่นใหม่มีความสนใจในการจัดการด้านตลาดและสินค้าเกษตรอินทรีย์สู่การขยายผลการทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่

ผลิตภัณฑ์ที่เลือกในการทดลองจัดการตลาดที่เป็นสินค้า Quick Win ได้แก่ ตะไคร้ต้น และพลับ ที่ถือเป็นทุนเดิมทางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน เป็นพืชที่เกิดขึ้นและอาศัยตามนิเวศธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องลงทุนด้านปุ๋ย น้ำ ใช้น้ำฝนเพียงอย่างเดียว จึงสามารถนำมาต่อยอดเพื่อจัดการตลาดได้เลย มีความเสี่ยงต่อการขาดทุนน้อย สำหรับผลิตภัณฑ์ตะไคร้ต้นได้เริ่มมีการขายในช่วงเดือนกรกฎาคม โดยมีผลิตภัณฑ์แปรรูปจากตะไคร้ต้น จำนวน 3 ตัว ได้แก่ 1. ตะไคร้ต้นอบแห้ง 2. ตะไคร้ต้นดอง และ 3. น้ำมันตะไคร้ต้นสกัด สำหรับผลิตภัณฑ์ทั้งสามชนิดนี้ สามารถเก็บรักษาได้นาน และทยอยทำการตลาดได้ตลอดทั้งปี ส่วนผลิตภัณฑ์พลับ ปี 2564 ผลผลิตออกมามาก แต่ไม่สามารถจัดการผลผลิตได้เนื่องจากฝนตกชุกมาก มีความชื้นสูง ทำให้เน่าเสียจำนวนมาก จากที่ได้ประมาณการผลผลิตไว้จำนวน 10 ตัน เก็บได้เพียง 2 ตันเท่านั้น

กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย พอเพียง ไม่นั่นด้านการค้าขายตามระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จึงทำให้เป็นความท้าทายต่อการจัดการและดำเนินงานโครงการ สำหรับ**กลไกในการจัดการ**ได้ดำเนินงานผ่านกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “เกษตรอินทรีย์และการท่องเที่ยวบ้านหัวแม่สุริน” ที่ก่อตั้งเมื่อเดือนพฤษภาคม 2564 (ในระหว่างดำเนินโครงการ) มีสมาชิกจำนวน 15 คน ครัวเรือน มีการเกี่ยวร้อยหน่วยงานองค์กรต่างๆ จากภาครัฐ เข้ามาร่วมและให้การสนับสนุนการดำเนินงานผ่านกลุ่มฯ ได้ง่ายขึ้น เช่น U2T ตำบลแม่ฮ่อค้อ เกษตรอำเภอบางบาล พัฒนาการอำเภอบางบาล ฯลฯ มีการพัฒนาระบบบัญชีกลุ่ม มีการออกแบบระบบฐาน

ข้อมูลรับ-จ่ายของกลุ่ม เพื่อบันทึกเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการประกอบกิจการของกลุ่มต่อไป และ**ตัวชี้วัด** ที่เลือกในเบื้องต้น ได้แก่ 1) การสร้างมูลค่าเพิ่ม ได้แก่ ค่าตอบแทนแรงงานในการจัดการกลุ่มและแปรรูปผลิตภัณฑ์ และกำไรจากการประกอบธุรกิจ 2) การเพิ่มการใช้ทรัพยากรในชุมชน (Local Content) ซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะ ได้แก่ ผลิตเอง กินเอง เป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินของผู้ผลิตหรือผู้ปลูกเอง เพราะผลิตเองและใช้เอง จะกลายเป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินของตัวเอง และลดรายจ่ายลง

การเก็บข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายทั้ง 15 คน ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลการจัดการพลับและตะไคร้ต้น ปี 2563 และเก็บข้อมูลหลังโครงการในเดือนกันยายน 2564

สรุปกระบวนการและเครื่องมือ

- 1) เลือกเกษตรกรเป้าหมาย บ้านหัวแม่สุริน ตำบลแม่อุคอ จำนวน 15 ราย ที่ปลูกพลับและตะไคร้ต้นอยู่แล้ว มีความพร้อมและอยากร่วมโครงการ
- 2) เตรียมความพร้อมทีมวิจัย ศึกษาพีช 2 ชนิดนี้ตามกรอบเนื้อหาที่กำหนด ให้เห็นจุดเด่นของพีช ลักษณะเฉพาะ การผลิต การกระจายผลผลิต การขาย การแปรรูป ปัญหาอุปสรรค และความต้องการการสนับสนุน
- 3) เติมความรู้ “การทำแผนธุรกิจชุมชน” CBMC: Community Business Model Canvas โดยจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ 2 รอบ รอบที่ 1 อบรมแบบ TOT: Training of Trainer แก่นักวิจัย และทีมวิจัยหลัก 5 คน รอบที่ 2 อบรมให้แก่เกษตรกรเป้าหมาย โดยให้ผู้จบการอบรมครั้งที่ 1 เป็นวิทยากรกระบวนการร่วม โดยมีการทดลองวางแผนจริง
- 4) ชุมชนได้แผนธุรกิจชุมชนในกรอบ 9 ข้อ และแผนปฏิบัติการพลับและตะไคร้ต้น
- 5) โหนดฯ นักวิจัยและทีมวิจัยโครงการร่วมวิเคราะห์หัวชี้วัดเฉพาะด้านเศรษฐกิจ มอบหมายให้แต่ละคนศึกษาใน 2 ด้าน ได้แก่ การสร้างมูลค่าเพิ่ม และการเพิ่มการใช้ทรัพยากรในชุมชน (Local Content)

6) กำหนดสาระหลักในการวัด และกำหนดวิธีการเก็บข้อมูลที่สอดคล้อง จัดทำแบบสำรวจเบื้องต้นของพลับและตะไคร้ต้น โดยมีกรอบ “การทำแผนธุรกิจชุมชน” CBMC: Community Business Model Canvas เป็นตัวกำหนดร่วมด้วย

7) เก็บข้อมูลตามแบบสอบถามก่อนโครงการ ปี 2563 และประมวลผลข้อมูลเบื้องต้น

8) ใช้เป็นฐานในการเปรียบเทียบให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของมูลค่าเพิ่ม (การจ้างงานและกำไรจากการประกอบการ) และ Local Content (การผลิตเองบริโภคเอง, การใช้ทรัพยากรในพื้นที่)

9) ประเด็นการจัดเก็บข้อมูลจะมีการเก็บแบบ 2 ลักษณะ ได้แก่
1) การเก็บข้อมูลจากครัวเรือน จะเป็นการเก็บข้อมูลที่มีการพ่วงกับตัวชี้วัดร่วม เพราะการเก็บข้อมูลจากครัวเรือนจะเก็บจากแบบสอบถาม 2) การเก็บข้อมูลระดับกลุ่ม เพื่อให้สามารถประยุกต์เข้ากับระบบบัญชีของกลุ่ม และสามารถทำเป็นตัวชี้วัดทางการเงิน (Financial Indicator) ว่าการทำงานของกลุ่มในปีถัดๆ ไปมีความก้าวหน้าขึ้นเพียงใด

1.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ด้านการสร้างมูลค่าเพิ่ม

1) มีการจ้างงานคนในพื้นที่ในช่วงแปรรูปผลผลิตสินค้าทั้ง 2 ชนิด ซึ่งส่วนใหญ่จะจ้างสมาชิกวิสาหกิจที่มีความพร้อมจะทำงานด้วยความสมัครใจ เป็นสำคัญ ช่วงที่จัดจ้างระหว่างเดือนกรกฎาคม-กันยายน 2564 จำนวน 17 ราย คิดเป็นเงินรวม 18,750 บาท

2) กำไรจากการประกอบการ สมาชิกขายผลผลิตของสมาชิกแก่วิสาหกิจชุมชน (ตะไคร้ภูเขาสด) จำนวน 9 คน มูลค่า 19,595 บาท ขายให้แก่คนอื่น มูลค่า 2,290 บาท รวมมูลค่า 21,850 บาทที่สมาชิกได้รับ เพิ่มขึ้นจากปี 2563 ที่มีผู้ขายตะไคร้ภูเขาสดเพียง 4 ราย มูลค่า 5,320 บาท ส่วนการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อจำหน่าย สมาชิกตัดสินใจที่จะนำมาทำร่วมกันผ่าน

วิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์และการท่องเที่ยวบ้านหัวแม่สุริน โดยในปีแรกของการก่อตั้ง (ปี 2564) กำไรจากการประกอบการทั้งหมดจะนำเข้ากลุ่มเพื่อเป็นทุนตั้งต้น เพราะใช้ต้นทุนการผลิตน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นทุนที่ไม่ใช่ตัวเงิน และได้รับการสนับสนุนในลักษณะการทดลองตลาดจากโครงการวิจัยร่วมด้วย ผลที่ได้จากการประกอบการมีจำนวนรวม ดังตาราง

ผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปโดยกลุ่ม	ขายได้แล้ว (บาท)	รอขาย (บาท)	รวม (บาท)
1. ตะไคร้ภูเขาตอง (ขวด)	655	3,535	4,190
2. ตะไคร้ภูเขาอบแห้ง	7,500	86,400	93,900
3. ตะไคร้ภูเขาบด	2,250	-	2,250
4. ตะไคร้ภูเขาสกัดน้ำมัน	0	46,900	46,900
5. ขายเป็นก้านพันธุ์	1,000	-	1,000
6. พลัสต (ป่ม)	5,510	-	5,510
รวม	16,915	136,835	153,750

ด้านการเพิ่มการใช้ทรัพยากรในชุมชน (Local Content)

“เป็นการใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นให้มีประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ซึ่งในทางเศรษฐกิจหมายถึง การลดต้นทุน การขยายฐานตลาดในชุมชน การประหยัดเงินไว้ได้โดยอาศัยทรัพยากรหมุนเวียนในท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว และลดการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอก การรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีอยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่

1) ผลิตเอง กินเอง เป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินของผู้ผลิตหรือผู้ปลูกเอง เพราะผลิตเองและใช้เอง จะกลายเป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินของตัวเอง ผลการวัดเห็นการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

ข้อมูลการบริโภคเอง	ปี 2563 (กก.)	ปี 2563 (บาท)	ปี 2564 (กก.)	ปี 2564 (บาท)	หมายเหตุ
ผลผลิตตะไคร้ภูเขา	417	7,506	98	1,764	ลดลง
ผลผลิตพลัส	58	1,148	370	4,350	เพิ่มขึ้น
รวม	475	8,654	468	6,114	

ข้อมูลการกระจายผลผลิตโดยภาพรวม จากการเก็บข้อมูล หลังโครงการ เมื่อกันยายน 2564 พบว่าในส่วนของพลับมีการบริโภคเอง เพิ่มขึ้น แต่ตะไคร้ต้นบริโภคเองน้อยลง เนื่องจากมีการแปรรูป อบแห้ง เป็นส่วนใหญ่ ที่มีคุณภาพดีกว่าการตากแห้งแบบเดิม

2) ลดรายจ่ายลง รายจ่ายที่เชื่อมโยงกับสินค้า 2 ชนิดนี้คือ พลับ เป็นผลไม้ที่มีคุณค่าทางอาหารสูง แม้ว่าจะไม่ใช่ผลไม้ท้องถิ่น แต่ชุมชน ก็ใช้ต้นตอ “พลับท้องถิ่น” แล้วเสียขบอดด้วยพลับที่ได้รับการส่งเสริมจาก โครงการหลวงในพื้นที่ การมีต้นไม้ผลเศรษฐกิจในพื้นที่โดยไม่ต้องลงทุนมาก ทำให้เกิดป่าที่กินได้ สามารถสร้างความสมบูรณ์ให้กับป่า และสร้างสุขภาพที่ดี ให้กับคนในท้องถิ่นที่ได้กินผลไม้สดใหม่ในพื้นที่ปีละครั้ง ลดรายจ่ายค่าผลไม้ (เป็นการเก็บข้อมูลแบบสนทนากลุ่มกับสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ยังไม่มีการเก็บข้อมูลรายชุมชน) ส่วนตะไคร้ภูเขาเป็นพืชปຽງรຽສ สามารถตากแห้งไว้ บริโภคได้ทั้งปี ลดค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องปຽງรຽສอื่นๆ เช่น พริกไทย ได้ด้วย อีกทั้งมีสรรพคุณเป็นยา สามารถลดค่าใช้จ่ายยาเคมีสังเคราะห์ของครัวเรือน ลงได้

3) การใช้ทรัพยากรภายในที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ ต้นพลับเดิมที่ให้ผลแล้ว รวม 204 ต้น (คาดการณ์ให้ผลผลิตเฉลี่ย 50 กิโลกรัม/ต้น ผลผลิตที่จะได้รวม 10,200 กิโลกรัม/ปี) ตะไคร้ภูเขาที่ให้ผลแล้ว 6,665 ต้น (คาดการณ์ให้ผลผลิตเฉลี่ย 4 กิโลกรัม/ต้น ผลผลิตที่จะได้รวม 26,660 กิโลกรัม/ปี) ซึ่งผลผลิตที่มีอยู่เหล่านี้มีอยู่แล้วในพื้นที่ของเกษตรกรทั้ง 15 คน โดยไม่ต้องลงทุนใหม่ เพียงแต่เข้าไปเก็บเกี่ยวพัฒนาผลิตภัณฑ์และจัดการด้านการตลาด ให้ได้เท่านั้นก็จะมีรายได้เกิดขึ้น

ด้านการเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต

“การเพิ่มอำนาจทางการต่อรองราคาและการแลกเปลี่ยน เพื่อช่วยเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรและผู้ผลิตโดยตรงที่ถูกกดราคาและถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง รวมไปถึงการมีส่วนร่วมทางกระบวนการค้าระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค เน้นการจัดการทางการตลาด การสร้างช่องทางการตลาดใหม่ๆ ในการจัดการโลจิสติกส์” แม้ว่าทางโครงการจะยังไม่เก็บข้อมูลรายครัวเรือนเพื่อยืนยันด้วยตัวเลขของการเปลี่ยนแปลง แต่โครงการมีการจำหน่ายสินค้าให้ผู้บริโภคโดยตรงผ่านการบริหารจัดการแบบกลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นการขายในตลาดออนไลน์ที่หลากหลายรูปแบบ เช่น ในเฟซบุ๊กส่วนตัว ในเพจของกลุ่ม ในกลุ่มตลาดท้องถิ่น เช่น กลุ่ม “ภาคแม่ฮ่องสอน” “ภาคขุนยวม” เป็นต้น ยังไม่มีการนำสินค้าไปฝากขาย หรือขายผ่านพ่อค้าคนกลางแต่อย่างใด และได้เปิดตลาดออนไลน์ขายเครือข่ายไปยังตลาดเฉพาะในเครือข่าย CBMC 4 ภาค เพราะเชื่อว่าสินค้าที่ผลิตโดยชาวบ้านยากที่จะแข่งขันในระบบตลาดทั่วไปได้ จึงต้องพยายามขายจากหมู่บ้านถึงผู้บริโภคโดยตรงเพื่อเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิตร่วมด้วย

ด้านกันชนทางการเงิน

“เป็นแนวทางการจัดการเพื่อลดความเสี่ยง การมีการจัดการระบบสวัสดิการ ระบบสหกรณ์ ระบบวิสาหกิจที่ดีให้แก่ชาวบ้านในชุมชนเพื่อเพิ่มกันชน ลดความเสี่ยง เช่น การออม การจัดการระบบสวัสดิการของกลุ่ม” โดยโครงการฯ มีการบริหารจัดการผ่านกลุ่ม สมาชิกกลุ่มมีการออมอย่างน้อยปีละ 200 บาท/คน และในปี 2564 สมาชิกยินดีเสียสละเงินปันผลที่ควรได้ให้เป็นทุนของกลุ่ม (อย่างน้อย 153,750 บาทในปีแรกตั้ง) และจะสมทบอีกในปีที่ 2 (ปี 2565) ซึ่งคาดการณ์ว่าผลการประกอบการจะได้กำไรมากกว่าปี 2564 เพราะชาวบ้านมีประสบการณ์ในการจัดการผลผลิต มีเครื่องมือเพิ่มในการแปรรูป ได้ทดลองผลิต ได้ทดลองขาย จะเกิดความมั่นใจสามารถจัดการตนเอง และกลุ่มได้ สามารถใช้เงินออมของกลุ่มเป็นทุนในการดำเนินการต่อเนื่องได้โดยไม่ต้องกู้เงินมาประกอบการแต่อย่างใด ลดต้นทุนเรื่องดอกเบี้ยลงได้ร่วมด้วย

1.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

สรุปบทเรียนที่ได้รับ

1) การเก็บข้อมูลในเชิงตัวเลขและรายได้ กับชาวบ้านที่เป็นชาติพันธุ์ที่ไม่ค่อยมีการบันทึกและจดจำรายได้ เป็นปัญหาในเรื่องความถูกต้องและสมเหตุสมผลของข้อมูลกับสถานการณ์จริง แม้ว่าจะใช้ทีมเก็บข้อมูลเป็นคนในพื้นที่และภาษาเดียวกัน ก็ยากที่จะสื่อสารให้เข้าใจได้ในทุกรายละเอียด ข้อมูลจึงเป็นได้เพียงการประมาณการเป็นส่วนใหญ่ ทีมจึงมีข้อสรุปร่วมกันว่า ในพื้นที่ชนบทที่วิถีชีวิตใกล้เคียงกัน จำนวนตัวอย่างที่เก็บไม่จำเป็นต้องมาก เลือกที่เป็นตัวแทนของทุกกลุ่มได้ จะได้มีเวลามากพอสำหรับพูดคุยแบบกลุ่มและการสัมภาษณ์รายครัวเรือน

2) การใช้ประโยชน์จากข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการประมวลและแยกแยะกลุ่มเป้าหมายรายครัวเรือน ทำให้เห็นแหล่งที่มาของรายได้ของแต่ละกลุ่มอย่างชัดเจน ทั้งที่แยกตามระดับความยากจน แยกตามพื้นที่ (หมู่บ้าน) และแยกตามความเกี่ยวข้องของโครงการ เป็น “กระจกบานใหญ่” ที่จะส่องให้เห็นเส้นทางในการออกจากความยากจนว่าแต่ละกลุ่มจะมีแผนงานอะไรบ้างที่เป็น “แผนลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และขยายกิจการ” แต่ได้เห็นข้อมูลเข้าไป และความเข้าใจของทีมที่เลี้ยงในช่วงแรกๆ ยังไม่ตกผลึก เลยไม่สามารถบรรลุตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำได้มากนัก

3) การปรับตัวของเกษตรกรต้นแบบในภาวะวิกฤติ ในกรณีที่ฟาร์มต้นแบบมีรายได้สุทธิทางการเกษตรลดลง ในช่วงปี 2564 พบว่าเกิดจากปัจจัยภายนอกมากกว่าปัจจัยภายใน จากการเข้าพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูลตามแบบสอบถามหลังโครงการ พบว่ารายรับที่ได้จากการขายสินค้าทางการเกษตรลดลง เนื่องด้วยได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โรคระบาด COVID-19 ทำให้ผู้บริโภคเกิดความกังวล การซื้อขายสินค้าด้านการเกษตรลดลง ตลาดปิดทั้งในชุมชนและนอกชุมชน เกิดข้อจำกัดในการขนส่งสินค้าในกรณีที่ส่งสินค้าเป็นรายรอบแบบสัญญารายรอบกับร้านค้าที่อยู่ไกล ทำให้บางฟาร์มต้องลดการผลิตลง ส่งแค่ตามรอบการส่งเท่านั้น ส่งผลให้รายรับลดลง จึงได้มีการ

ปรับวิธีการจัดการลดต้นทุนการผลิตด้วยการเพาะกล้าผักด้วยตนเอง ไม่ซื้อจากข้างนอก ทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตรต่อไปได้

1.5 ข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงานในระยะต่อไป

1) ควรให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์รายครัวเรือนของกลุ่มเป้าหมายที่เราเน้นให้หลุดพ้นจากความยากจน เช่น ในโครงการมีครัวเรือนที่อยู่ในระดับความยากจน 30 ครัวเรือน ต้องวิเคราะห์เรื่องแหล่งที่มาของรายได้ และพิจารณาวางแผนเพิ่มรายได้ให้ตรงจุด โดยเน้นใช้ทุนที่มีในพื้นที่ ลดต้นทุนหรือลงทุนน้อย ขยายเอกลักษณ์และความแตกต่างเป็นสำคัญ ซึ่งน่าจะทำต่อเนื่องอย่างน้อยอีก 2 ปีจึงจะเห็นผล

2) ในปีต่อไปเน้นการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ในตัวชี้วัดด้านอื่นๆ อีก 3 ด้าน นอกเหนือจากการสร้างมูลค่าเพิ่ม ให้ครบถ้วน เพื่อให้เกิดความชัดเจนในตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจที่ไม่เป็นตัวเงิน ซึ่งจะมีความยากมากกว่า จึงต้องพัฒนาร่วมกันหลายๆ โครงการ

1.6 ภาพประกอบโครงการวิจัย

มะโครีภูเขา บ้านห้วยแม่สุริน

พลับบ้านห้วยแม่สุริน

กิจกรรมที่ทำร่วมกับชุมชน

การเก็บข้อมูลความเหลื่อมล้ำมีตัวร่วมเศรษฐกิจ

นาขั้นบันไดบ้านห้วยแม่สุริน

ทีมวิจัยโครงการถ่ายทอดกรณีศึกษาคهوةอินทรีย์

2. โครงการวิจัย: แผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำข้างและสาขา เพื่อการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำข้างและสาขา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหว้า จังหวัดน่าน

มิตีความเลื่อมล้ำ: ด้านสิ่งแวดล้อม

2.1 สถานการณ์ความเลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ลุ่มน้ำข้างมีพื้นที่ประมาณ 11,722 ไร่ ขนาด 16 ตารางกิโลเมตร มีความยาว 9.5 กิโลเมตร มีลำห้วยสาขาอยู่ 9 สาย รวมกันมีความยาวขนาดประมาณ 27 กิโลเมตร แยกพื้นที่ปลูกตามฤดูกาล 1,500 ไร่ เป็นข้าวนาปี 500 ไร่ ข้าวโพด 500 ไร่ และพืชอื่น ๆ 500 ไร่ และมีปริมาณน้ำ 4 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี

ลุ่มน้ำข้างเป็นสายน้ำหลักของหมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 13 ใช้ในการทำการเกษตรตลอดจนการอุปโภคบริโภค ในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำไหลมาจากห้วยสาขาทุกสายมารวมกันที่บริเวณบ้านน้ำข้าง ซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านเก่าของหมู่ที่ 5 จึงตั้งชื่อว่า “ลุ่มน้ำข้าง” ตั้งแต่นั้นมา ในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ห้วยน้ำข้างมีน้ำไหลไม่ตลอด

ที่ผ่านมาการใช้ประโยชน์จากน้ำในลำห้วยน้ำข้างและลำห้วยสาขาส่วนใหญ่จะใช้น้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงเป็นแหล่งอาหารของชุมชนเป็นหลัก จึงไม่ค่อยมีปัญหาเนื่องจากจำนวนครัวเรือนและประชากรมีน้อย และแต่ละลำห้วยมีปริมาณน้ำเพียงพอและไหลตลอดปี หากแต่ในปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา การขยายตัวของประชากรมีเพิ่มมากขึ้น ระบบเทคโนโลยีเริ่มมีบทบาทในการดำรงชีวิตของคนมากขึ้น จากการประกอบอาชีพทางการเกษตรเพื่อการดำรงชีพ เปลี่ยนมาเป็นการประกอบอาชีพเพื่อการค้าขาย การใช้แรงงานคนเปลี่ยนเป็นเทคโนโลยี มีการใช้สารเคมีมาใช้ในการประกอบอาชีพ ประกอบกับมีการสัมปทานป่าไม้และตั้งโรงเลื่อยไม้ในเขตพื้นที่ตำบลบ่อแก้ว ทำให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำมากขึ้น ทั้งเพื่อการขายไม้และการประกอบอาชีพทางการเกษตร ส่งผลให้พื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรน้ำลดลง

ก่อให้เกิดการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคและน้ำเพื่อการเกษตร ในช่วงฤดูแล้ง ประมาณเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม น้ำทั้งลำห้วยข้างและลำห้วยสาขา เกิดความแห้งแล้ง ทำให้ไม่มีน้ำเพียงพอต่อการประกอบอาชีพ ก่อให้เกิดปัญหา การขาดรายได้ การย้ายถิ่นฐานไปงานแรงงานไปต่างจังหวัด ก่อให้เกิดหนี้สิน และขาดโอกาสในการประกอบอาชีพทางการเกษตรที่หลากหลายหลังฤดู การทำนา

ทั้งนี้ประเด็นการแก้ไขปัญหาในเรื่องนี้ได้ให้ความสำคัญกับ “คนในชุมชน” ให้ได้เห็นความสำคัญของปัญหาในเรื่องการแก้ไขปัญหาน้ำ ได้เห็นข้อมูล ข้อเท็จจริง ที่จะนำไปสู่ความตระหนักและเห็นความสำคัญ มีจิตอาสา/ จิตสาธารณะ และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยน พฤติกรรมกรใช้น้ำของคนในชุมชนอย่างเท่าเทียม และเห็นคุณค่าของน้ำ ทั้งในช่วงเวลาที่มีน้ำเพียงพอและในช่วงที่เกิดวิกฤติขาดแคลนในเรื่องน้ำ โดยเฉพาะในฤดูแล้ง จนนำไปสู่แผนการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นระบบและเป็นธรรมกับทุกคนในชุมชน ลดปัญหาความเหลื่อมล้ำด้าน ทรัพยากรน้ำ เพราะน้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติของคนในพื้นที่ที่ต้องมีการ บริหารจัดการทั้งปริมาณและคุณภาพอย่างเป็นรูปธรรมทั้งในระยะสั้นและระยะ ยาว โดยทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย และชุมชนใน กลุ่มน้ำข้างและลำห้วยสาขา ต้องร่วมกันทบทวนและปรับปรุงกระบวนการ จัดการน้ำบางส่วน ให้มีความเหมาะสมกับปัจจุบันและการจัดการน้ำเพื่อ อนาคต ด้วยแนวคิดของนโยบายที่ตั้งอยู่บนฐานแห่งความเป็นจริง และสามารถ ปฏิบัติได้โดยอาศัยข้อมูล ความรอบรู้ และสติปัญญาของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ที่เข้าใจในรากเหง้าแห่งปัญหา ซึ่งการจัดการน้ำในปัจจุบันควรมีกลไกสำคัญ ได้แก่ การมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการทำงานแบบร่วมด้วยช่วยกันคิด ช่วยกัน หารูปแบบและวิธีดำเนินการแก้ปัญหาดังกล่าว แบบบูรณาการ ในทุกมิติ จึงจะ บังเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างยั่งยืนโดยไม่เกิดความขัดแย้งในสังคม

2.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดน่าน ภายใต้ประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำมิติสิ่งแวดล้อม โดยทางทีมโหนดน่านร่วมกับทีม ODU ส่วนกลาง ทีมมูลนิธิวิจัยเพื่อท้องถิ่น และอาจารย์ประจำมิติสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการและเครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ ประกอบด้วย การเรียนรู้เครื่องมือกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติ ความเหลื่อมล้ำถูกใช้เป็นโจทย์ท้าทายของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 และเป็นโอกาสทำ “คุณค่า” ของงานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้ปรากฏและความเหลื่อมล้ำเป็น “ธงร่วมกัน” CBR ในทศวรรษที่ 3 นอกจากนั้นได้มีการเรียนรู้เรื่องมิติความเหลื่อมล้ำที่มีผลกระทบต่อชุมชน โดยเฉพาะการจัดการน้ำ ซึ่งที่ผ่านมาโอกาสที่เกษตรกรเข้าถึงแหล่งน้ำมีความแตกต่างกัน ดังนั้น CBR เดิมมุ่งแก้ปัญหาชาวบ้าน แต่ตอนนี้ต้องนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำของสังคมด้วย จะแก้ไขปัญหาวงบ้านได้ ต้องค่อยๆ เดิน มีด้านที่เราต้องฝ่าไป นั่นคือโครงการวิจัยจะต้องทำเพื่อไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำของชุมชน (สังคม) ชุมชนอื่นอาจนำความคิดความรู้ที่ชุมชนวิจัยทำไปลองทำไปบอกหน่วยงานอื่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่อื่นก็จะลดลงได้ งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ได้ดำเนินการศึกษาโดยใช้เครื่องมือสำคัญ 3 ประเภท ได้แก่

1. การจัดเวที เสวนากลุ่มย่อยในระดับชุมชน
 2. การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม
 3. การเชื่อมประสานความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- จากนั้นจึงเป็นการสร้างเครื่องมือการเก็บข้อมูล/วางแผนการเก็บข้อมูลลดความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตร ประกอบด้วย แผนที่ผลลัพธ์ (Outcome Mapping) สู่ห่วงโซ่ผลลัพธ์ (Outcome Chain) Log Frame: การบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

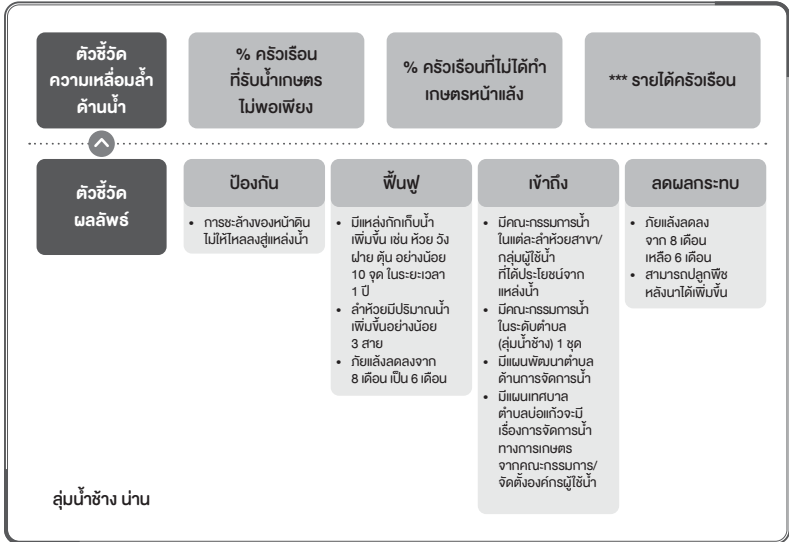
อย่างเป็นธรรม และเครื่องมือวิเคราะห์ชุมชน การเขียนแผนที่น้ำ แผนที่การเกษตร ระบบการเพาะปลูกพืช ระบบการส่งน้ำเข้าพื้นที่การเกษตร การวัดปริมาณน้ำ ต้นทุน การฝึกอบรมเครื่องมือ GIS ในการจัดการน้ำของชุมชน การคำนวณ ปริมาณน้ำ และการจัดทำแบบสอบถามด้านการจัดการน้ำ เมื่อได้เรียนรู้ เครื่องมือแล้วทีมวิจัยได้ร่วมกันลงสำรวจพื้นที่จริงเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้าน แหล่งน้ำ ปริมาณน้ำต้นทุน ทั้งในช่วงปกติและขาดแคลน การสำรวจข้อมูล ด้านพื้นที่การเกษตร ชนิดพื้นที่ปลูก เป็นต้น จากนั้นจึงนำเอาข้อมูลมาสรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มน้ำข้างมีลำห้วยสาขาจำนวน 21 ลำห้วย ซึ่ง จะมีทั้งลำห้วยที่มีปริมาณน้ำไหลตลอดทั้งปีประมาณ 5-6 ลำห้วย ลำห้วยที่มี น้ำที่ไหลเป็นบางช่วงประมาณ 10 ลำห้วย และส่วนที่เหลืออีก 4 ลำห้วยเป็น ลำห้วยที่มีน้ำไหลเฉพาะหน้าฝนเท่านั้น และจากการสำรวจจะพบว่าฐาน ทรัพยากรส่วนใหญ่ถูกแผ้วถางเป็นพื้นที่การเกษตรเป็นจำนวนมาก เหลือพื้นที่ ที่เป็นป่าชุมชนประมาณ 3,000 ไร่ และเป็นชนิดป่าเต็งรังซึ่งไม่อุ้มน้ำ ต้นไม้ ที่พบส่วนใหญ่จะเป็นพวกเต็งรังและต้นไผ่ ซึ่งการสำรวจครั้งนี้ถือเป็นการสำรวจ ครั้งแรกเพื่อนำเอาข้อมูลมาหารือกับทางหน่วยงานอีกครั้งหนึ่ง เพราะส่วนใหญ่ ป่าต้นน้ำจะอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนสถาน

ลำน้ำข้างและลำน้ำสาขาไหลผ่านหมู่บ้านจำนวน 4 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านนาบอน หมู่ที่ 3 บ้านปง หมู่ที่ 4 บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 5 และบ้านตากกล้า หมู่ที่ 13 และมีพื้นที่การเกษตรที่ได้ใช้น้ำจากลำน้ำข้างและ สาขา จำนวน 5,594 ไร่ โดยบ้านปง หมู่ที่ 4 มีพื้นที่การเกษตรมากที่สุด 2,350 ไร่ รองลงมาคือบ้านตากกล้า หมู่ที่ 13 จำนวน 1,040 ไร่ บ้านบ่อแก้ว หมู่ที่ 5 จำนวน 1,240 ไร่ และบ้านนาบอน หมู่ที่ 3 จำนวน 600 ไร่

หากดูข้อมูลสำคัญเมื่อแบ่งกลุ่มตามการได้น้ำในหน้าแล้ง (4 หมู่บ้าน 131 ครัวเรือน) พบว่า กลุ่มที่ได้น้ำเพียงพอ ประมาณ 80-100% มีรายได้ ต่อเดือนมากกว่ากลุ่มที่ขาดน้ำบ้าง น้ำไม่เพียงพอ และไม่มีน้ำเลย โดยมีรายได้

เฉลี่ย 2,659.13 บาท/เดือน กลุ่มขาดน้ำบ้าง 2,234.64 2,487.86 และกลุ่มที่ไม่
 ใช้น้ำเลย 1,527.78 บาทต่อเดือน ตามลำดับ

แผนการบริหารจัดการน้ำลุ่มน้ำช้างและสาขาเพื่อการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำช้างและสาขา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน สามารถตอบตัวชี้วัดตาม Dimension มิติสิ่งแวดล้อม ในด้านการป้องกัน คือ จากการที่ชาวบ้านและทีมวิจัยได้ร่วมกันสร้างฝายชะลอน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำช้างและสาขา ทำให้สามารถป้องกันการชะล้างของหน้าดินไม่ให้ไหลลงสู่แหล่งน้ำได้ ส่วนในด้านการฟื้นฟู ได้มีแหล่งกักเก็บน้ำเพิ่มขึ้น เช่น ห้วย ฝาย ตื้น อย่างน้อย 10 จุด ในระยะเวลา 1 ปี น้ำในลำห้วยบริเวณลุ่มน้ำช้างมีปริมาณน้ำเพิ่มขึ้นอย่างน้อย 3 สาย และปัญหาภัยแล้งลดลงจาก 8 เดือน เหลือ 6 เดือน ส่วนในด้านการเข้าถึง ชาวบ้านและกลุ่มเกษตรกร ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการน้ำในแต่ละลำห้วยสาขา/กลุ่มผู้ใช้พื้นที่ได้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และมีคณะกรรมการน้ำในระดับตำบล (ลุ่มน้ำช้าง) 1 ชุด รวมถึงมีแผนพัฒนาตำบลด้านการจัดการน้ำ และมีแผนเทศบาลตำบลบ่อแก้วเรื่อง

การจัดการน้ำทางการเกษตรจากคณะกรรมการ/จัดตั้งองค์กรผู้ใช้น้ำลุ่มน้ำห้วยจิ้งก-กั้น-หิน-ช้าง ภายใต้การกำกับของสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ และในส่วนของ การลดผลกระทบ สามารถลดผลกระทบภัยแล้ง จาก 8 เดือน เหลือเพียง 6 เดือน และเกษตรกรสามารถปลูกพืชหลังนาได้เพิ่มขึ้น รวมถึงกลุ่มผู้ใช้พื้นที่อยู่ไกลจากแหล่งน้ำซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้ด้อยโอกาสหรือเสียเปรียบ ได้รับน้ำเพิ่มขึ้น โดยอาศัยองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้ระบบเหมืองฝาย ซึ่งถือเป็นแบบแผนบรรทัดฐาน คือ การใช้รอบเวร โดยคนที่อยู่ใกล้จะได้ น้ำก่อน คนไกลน้ำเมื่อน้ำเต็มพื้นที่การเกษตรต้องปล่อยน้ำคืนแหล่งน้ำ รวมถึงการมีสัญญาเหมืองฝาย โดยมีกฎกติกาการลงโทษเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ในการจัดสรรน้ำ ซึ่งสามารถที่จะช่วยลดปัญหาความไม่เป็นธรรม ความเหลื่อมล้ำ และลดความขัดแย้งในการใช้น้ำได้เพิ่มขึ้น

หลังจากที่ทีมวิจัยลุ่มน้ำช้างและสาขาได้มีการขับเคลื่อนการทำงาน ด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้แผนงานวิจัยบูรณาการจัดการน้ำ ลุ่มน้ำช้างและสาขาเพื่อการเกษตร ผลการวิจัยพบว่า ทีมวิจัยและชุมชนรวมถึง หน่วยงานได้เข้ามามีส่วนร่วม ทั้งจากการจัดเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยถึง สถานการณ์น้ำในด้านการเกษตร ปัญหาผลกระทบ ความเสี่ยงและแนวทางการขับเคลื่อนที่ผ่านมา ส่งผลให้ทีมวิจัยและหน่วยงานมีความเข้าใจกันมากขึ้น ทั้งนี้เป็นเพราะการที่ได้มีโอกาสพูดคุยกันมากขึ้นและทำงานร่วมกันมากขึ้น ทำให้ช่องว่างจากการทำงานเหมือนเช่นในอดีตลดน้อยลง รวมถึงได้มีการ ทดลองปฏิบัติจริงในการค้นหาแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ฟื้นฟู การจัดทำระบบ เหมืองฝาย การสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกัน ส่งผลให้เกิดกระบวนการ จัดทำแผนบูรณาการการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรร่วมกัน และผลักดันแผนการ จัดการน้ำเข้าไปสู่แผนแม่บทชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน และแผนการจัดการน้ำ ทั้งในระดับตำบลและระดับกลุ่ม ขณะเดียวกัน เทศบาลตำบลบ่อแก้วได้บรรจุ แผนการจัดการน้ำเข้าสู่แผนของเทศบาลในปี พ.ศ.2565

ทั้งนี้ประเด็นการแก้ไขปัญหานี้ได้ให้ความสำคัญกับ “คนในชุมชน” ให้เห็นความสำคัญของปัญหาในเรื่องการแก้ไขปัญหาน้ำ ได้เห็นข้อมูลข้อเท็จจริง ที่จะนำไปสู่ความตระหนักและเห็นความสำคัญ มีจิตอาสา/จิตสาธารณะ และการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาน้ำ จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้น้ำของคนในชุมชนอย่างเท่าเทียม และเห็นคุณค่าของน้ำ ทั้งในช่วงเวลาที่มีน้ำเพียงพอและในช่วงที่เกิดวิกฤติขาดแคลนในเรื่องน้ำ โดยเฉพาะในฤดูแล้ง จนนำไปสู่แผนการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นระบบและเป็นธรรมกับทุกคนในชุมชน และสามารถลดปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากรน้ำได้

2.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1) กลุ่มผู้ใช้น้ำในแต่ละฝาย เขาได้น้ำ เข้าถึงน้ำ กล่าวคือ กลุ่มผู้ใช้น้ำหรือเกษตรกรในพื้นที่ที่มีการสร้างฝาย “ห้วย วัง ฝาย ตุ่น โมเดล” มีโอกาสเข้าถึงน้ำมากขึ้น โดยแต่ละฝายมีปริมาณน้ำกักเก็บเพิ่มมากขึ้น เมื่อเทียบกับช่วงเวลาเดียวกันของปีที่แล้ว เกษตรกรสามารถนำน้ำไปใช้ในการเพาะปลูกพืชหลังนาได้ โดยมีกลุ่มเกษตรกรได้รับผลประโยชน์จากน้ำในแต่ละลำห้วย/ฝาย จำนวน 20 รายต่อฝาย และมีพื้นที่ทางการเกษตรที่ได้น้ำ การเกษตรเพิ่มขึ้นมากกว่า 60 ไร่

2) การทำฝายสามารถลดภัยแล้งได้ 2 เดือน จาก 8 เดือน เหลือ 6 เดือน หลังจากที่มีการสร้างฝาย เมื่อช่วงเดือนธันวาคม 2563 ถึงเดือนกรกฎาคม 2564 จำนวน 10 ฝาย ในลุ่มน้ำข้างและลำห้วยสิ่งท่อน้อย พบว่าการสร้างฝายสามารถลดภัยแล้งได้กว่า 2 เดือน จาก 8 เดือน เหลือ 6 เดือน ซึ่งปัจจุบันพบว่าปริมาณน้ำในแต่ละลำห้วยมีปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรสามารถนำน้ำไปใช้ในการปลูกพืชหลังนาได้ เมื่อเทียบกับปีที่แล้วในช่วงเวลาเดียวกันที่ปริมาณน้ำในลำห้วยจะแห้งขอด ไม่สามารถทำการเกษตรในพื้นที่ได้

3) ภายใต้การขับเคลื่อนงานวิจัยนี้ สามารถพื้หน้าและตั้งกลุ่มย่อยแต่ละฝ่ายและตั้งทีมดูแลแต่ละฝ่ายและมีกฎระเบียบกติกาการใช้น้ำในการดำเนินกิจกรรมสร้างฝายภายใต้แนวคิด “ช่วย ว่าง ฝาย ตุ่น โมเดล” ทีมวิจัยได้ร่วมกันสร้างจำนวน 10 จุด โดยในแต่ละฝ่ายจะมอบหมายให้กลุ่มผู้ใช้น้ำในแต่ละพื้นที่ซึ่งเป็นผู้รับผลประโยชน์โดยตรงช่วยกันดูแลรักษา โดยมีกฎระเบียบกติกาการใช้น้ำควบคุมดูแล รวมถึงมีผู้นำชุมชนของแต่ละหมู่บ้านร่วมเป็นคณะกรรมการน้ำ เพื่อที่จะช่วยกันดูแลรักษาและจัดสรรน้ำอย่างเป็นธรรม และเพียงพอกับการใช้น้ำทางการเกษตรของกลุ่มเกษตรกรทุกราย

4) จัดเก็บข้อมูล (ก่อนและหลังการจัดสร้างฝาย) ทั้งในส่วนของ การบันทึกรูปภาพ ปริมาณน้ำ ความชุ่มชื้น ความหลากหลายทางชีวภาพ คุณภาพน้ำ จำนวนชนิดสัตว์น้ำ ฯลฯ ได้มีการเก็บข้อมูลก่อนและหลังการสร้างฝาย โดยเป็นการเก็บข้อมูลทั้งในส่วปริมาณน้ำด้วยการวัดปริมาณในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการบันทึกภาพเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลง และเก็บข้อมูลจำนวนสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงทั้งก่อนและหลังการสร้างฝาย

5) ในการทำงานร่วมกับภาคีหน่วยงาน จะมีการจัดวางแผนการทำงานร่วมกันอย่างไร และมีการวัดผลการเปลี่ยนแปลง การทำงานร่วมกับองค์กรภาคีต่างๆ ได้มีการขับเคลื่อนการทำงานตั้งแต่ช่วงต้นน้ำ กล่าวคือได้มีการเรียนเชิญเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่างๆ เข้าร่วมเวทีและกิจกรรมตั้งแต่เริ่มแรก เพื่อสร้างความเข้าใจในกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การพัฒนาข้อเสนอโครงการ การจัดเวทีกลุ่มย่อย รวมถึงการดำเนินกิจกรรมภายใต้แผนงานวิจัยทั้งในระดับพื้นที่และแผนงานวิจัยของโหนด ทั้งนี้เพื่อให้ภาคีหน่วยงานต่างๆ เข้าใจกระบวนการทำงาน รวมถึงการประสานความร่วมมือในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการน้ำในพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติและป่าสงวน จำเป็นต้องอาศัยเจ้าหน้าที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่ออำนวยความสะดวกและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติจริง โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านได้ตรงจุดและตรงกับปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ รวมถึงการเชื่อมประสานการทำงานและการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่

และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งภายหลังจากที่ได้มีการขับเคลื่อนงานกันมาระยะหนึ่ง ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของเจ้าหน้าที่ทั้งในระดับปฏิบัติการและหัวหน้า เช่น เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติขุนสถาน หน่วยจัดการต้นน้ำ ได้เข้าร่วมเวทีมาโดยตลอด และเข้ามาเรียนรู้ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ รวมถึงลักษณะท่าทีการทำงานที่เปลี่ยนแปลงไป เริ่มรับฟังปัญหาของชาวบ้านมากขึ้น รวมถึงประสานเชื่อมโยงแนวความคิดของชาวบ้าน นำไปสู่การปฏิบัติงานร่วมกันและการรับฟังข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อนำไปบรรจุในแผนงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป

6) การทำงานการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม ต้องมองคนที่เดือดร้อน (ก่อนการดำเนินโครงการ-หลังเสร็จสิ้นโครงการ)
ก่อนที่จะมีโครงการวิจัยด้านการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร มีกลุ่มเกษตรกรที่ประสบความเดือดร้อนในเรื่องของน้ำทางการเกษตร โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้ง ประมาณ 450 คน 216 ครัวเรือน โดยประสบปัญหาขาดแคลนน้ำประมาณ 8 เดือน ไม่สามารถปลูกพืชหลังนาได้ จะปลูกได้ก็เฉพาะในพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำอยู่ แต่จำนวนพื้นที่ก็ไม่มากนัก ประมาณไม่เกิน 10 ไร่ แต่ภายหลังเมื่อมีการดำเนินงานโครงการวิจัย ทั้งในส่วนของการเก็บข้อมูลภาคสนาม การจัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงมีการทดลองปฏิบัติการ ทั้งในส่วนของการสร้างฝาย การคัดเลือกชนิดพืชที่จะนำมาปลูกเป็นพืชหลังนา การปลูกพืช กลุ่มเกษตรกรสามารถเพาะปลูกพืชได้ และมีชาวบ้านที่ได้รับผลประโยชน์จากการเพิ่มของปริมาณน้ำอยู่ที่ 500 คน 250 ครัวเรือน ซึ่งถือได้ว่าการดำเนินงานวิจัยภายใต้ประเด็นการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรพื้นที่ลุ่มน้ำข้าง สามารถแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำได้ในระดับหนึ่ง รวมถึงการที่ชุมชนมีข้อมูลเรื่องสถานการณ์ปัญหาน้ำ ฐานทรัพยากร ซึ่งมีส่วนสำคัญในการช่วยในการตัดสินใจและสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติจริง โดยอาศัยข้อมูลความรู้ที่ได้จากการวิจัยมาช่วย โดยมีองค์กรภาคีต่างๆ เข้ามาหนุนเสริมในการกระบวนการทำงานวิจัย ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกที่สำคัญในการที่จะช่วยกันแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด

7) การที่มีปริมาณน้ำเพิ่มกับการปลูกพืชหลังนา (พืชหน้าแล้ง)

การทดลองสร้างฝายจำนวน 10 จุด ส่งผลให้มีปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่นาร่อง คือ ห้วยสิงห์และห้วยน้ำช้าง เกษตรกรสามารถปลูกพืชหลังนาได้ประมาณ 17 ไร่ จากที่เคยปลูกได้ประมาณไม่เกิน 5 ไร่ เมื่อเทียบกับปี 2563 โดยในปี 2564 สามารถปลูกพืชได้จำนวน 7 ชนิด จำนวน 50 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพืชที่ใช้น้ำน้อย เช่น พืชผักต่างๆ บวบ ฟักทอง แตงกวา ถั่ว กะหล่ำปลี ถั่วเหลือง ข้าวโพด กระเทียม โดยมีกลุ่มเกษตรกรที่ทดลองปลูกจำนวน 30 ครัวเรือน ภายหลังจากการปลูกพืชหลังนา กลุ่มเกษตรกรสามารถนำพืชผักต่างๆ ไปขายได้ โดยส่วนใหญ่จะขายภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ซึ่งก็ไม่เพียงพอต่อความต้องการของกลุ่มผู้ซื้อ เนื่องจากยังปลูกกันน้อย และเป็นพืชระยะสั้น ซึ่งในอนาคตคิดว่าน่าจะมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกให้เพิ่มมากขึ้น หากมีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก รวมถึงมีการขยายการสร้างฝายให้ครอบคลุมในทุกลำห้วยที่ไหลผ่านพื้นที่การเกษตรและการบริหารจัดการน้ำที่ดี ซึ่งจะช่วยให้กลุ่มเกษตรกรมีอาชีพ มีรายได้ และลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง

2.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นถือเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและคณะวิจัยที่เป็นชาวบ้าน ทั้งในส่วนของกระบวนการวิจัยที่เสริมสร้างศักยภาพและความสามารถในการจัดการความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเกิดจากกระบวนการวิจัยที่ไปช่วยกระตุ้นความอยากรู้อยากเห็น อยากทำ เพื่อเป้าหมายร่วมกันคือการดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งในอดีตชุมชนเองก็ไม่ได้มองว่าปัญหาเรื่องน้ำของชุมชนเป็นปัญหาใหญ่ เพราะไม่ได้มีการสืบค้นปัญหาาร่วมกัน รวมถึงไม่ได้มีการสำรวจอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นตอน และมักจะโยนบทบาทหน้าที่ไปให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านการจัดการน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการพัฒนาแหล่งน้ำ ที่ดิน และการเกษตร

หากแต่ผลจากการดำเนินการศึกษาวิจัยโดยผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้ชุมชนได้ตระหนักและเห็นคุณค่าของทุนเดิมและศักยภาพของชุมชน และเกิดความภาคภูมิใจที่ทุกคนในชุมชนได้ร่วมกันทำงานวิจัยเพื่อชุมชนของตนเอง และคำถามวิจัยที่ได้ตั้งไว้ก็ได้คำตอบที่ชาวบ้านสามารถจะนำคำตอบที่ได้ไปเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยอาศัยองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและความรู้ใหม่ๆ จากภายนอก ทั้งนี้เพื่อการบริหารจัดการน้ำทั้งในด้านปริมาณที่มีน้ำเพียงพอต่อการบริโภค และน้ำเพื่อการเกษตรของชุมชน รวมถึงคุณภาพน้ำที่มีความปลอดภัยจากสารพิษต่าง ๆ และมีแหล่งต้นน้ำที่ชุมชนร่วมกันทำ เช่น การซ่อมแซมระบบเหมืองฝาย การคัดลอกลำเหมือง การวางแผนการทำงานร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งในส่วนของ การนำข้อมูลผลการศึกษาวิจัยไปสู่แผนของชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และระดับเหนือหน่วยงานในพื้นที่ขึ้นไป เช่น กรมพัฒนาที่ดิน สำนักทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทช.) เป็นต้น

นอกจากนั้น การที่ชุมชนได้ทำการศึกษาวิจัยสามารถที่จะเป็นแบบอย่างให้ชุมชนอื่นๆ ได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปปรับใช้ในชุมชนของตนเอง ซึ่งจะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในตัวเองและชุมชน และนำชุดความรู้ที่ได้ไปพัฒนาต่อยอดทั้งในส่วนองงานวิจัยและงานพัฒนาในประเด็นเรื่องการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำข้างและสาขาต่อไป ซึ่งในปัจจุบันจากการดำเนินการวิจัยในระดับชุมชนลุ่มน้ำ ได้มีการทำงานไปสู่การจัดตั้งเป็นองค์กรผู้ใช้น้ำ (ห้วยจิวก-กั้น-หิน-ข้าง) เพื่อที่จะได้มีพลังในการขับเคลื่อนที่มีประสิทธิภาพและสามารถต่อรองการทำงานกับหน่วยงานต่อไป

ฉะนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ชุมชนคนวิจัยได้รับจากการทำวิจัยร่วมกัน คือ การได้รู้จักตัวตนของตนเองและชุมชน รู้จักรากเหง้าของตนเอง ก่อให้เกิดการสำนึกรักถิ่นฐานบ้านเกิด การได้เรียนรู้สถานการณ์ปัญหา ผลกระทบ ความเสี่ยงในด้านต่างๆ และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน โดยถือว่าเป็น “เป็นทุกข์หน้าหมู่” หรือปัญหาของชุมชนที่คนในชุมชนต้องร่วมกันแก้ไขปัญหา เพราะคนในชุมชนเท่านั้นที่รู้ปัญหาที่ดีที่สุด และความภาคภูมิใจที่คนชายขอบ

อย่างพี่น้องลุ่มน้ำข้างและสาขาสามารถที่จะดำเนินงานศึกษาวิจัยได้จนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ร่วมกัน เหมือนคำกล่าวที่ว่า “งานวิจัยใครๆ ก็ทำได้”

นอกจากนั้น การยกระดับงานวิจัยด้านการจัดการน้ำจะสำเร็จได้จำเป็นต้องอาศัยพลังของชุมชน ที่จะลุกขึ้นมาทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบและมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาหนุนเสริม เพื่อให้การแก้ไขปัญหาโดยเฉพาะการจัดการน้ำร่วมกันในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เนื่องจากที่ผ่านมาพบว่าการดำเนินการโดยชาวบ้าน ไม่สามารถทำได้หากไม่ได้รับอนุญาตจากหน่วยงาน นอกจากนี้ปัญหาความเหลื่อมล้ำมีมิติสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรถือเป็นความเหลื่อมล้ำที่มีปัจจัยหลายๆ อย่างที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามาร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา ต้องปลดห่วงโซ่ที่เลปะละ เพื่อให้การแก้ปัญหามีความยั่งยืน และสามารถแก้ไขปัญหาได้จริง

2.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

3. โครงการวิจัยการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร บนฐานทรัพยากรธรรมชาติโดยภาคีเครือข่ายเกษตรกรชุมชน ตำบลบ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

มิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

3.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ชุมชนตำบลบ้านแยงตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าสงวนป่าเขากระยาง ภายใต้อการดูแลของหน่วยงานกรมป่าไม้และกรมอุทยานแห่งชาติ โดยมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยกับสมัยสุโขทัย เนื่องจากอำเภอ นครไทย เป็นพื้นที่ที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์อพยพไพร่พลมาเตรียมการเพื่อกอบกู้กรุงสุโขทัย คืนจากขอมสบาดโขลญลำพง ซึ่งมีการค้นพบโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์กระจายอยู่รอบตำบล ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น ยางพารา สับปะรด พริกไทย และทุเรียน เป็นต้น

ปัญหาที่เกษตรกรส่วนใหญ่ประสบอยู่ในปัจจุบันคือ เกษตรกรไม่สามารถทำการตลาดและกำหนดราคาขายได้ด้วยตนเอง จึงจำต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางและมักถูกกดราคา เช่น ในปีที่ผ่านมาราคารับซื้อสับปะรดสูงสุด กิโลละ 2.5 บาท บางช่วงเวลาขายได้เพียงกิโลละ 2 บาท และปี 2564 ขายได้ในราคากิโลกรัมละ 5 บาท ทำให้เกิดความไม่แน่นอนในเรื่องรายได้จากราคาผลผลิต รวมทั้งในฤดูแล้งขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค ส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตรและการดำรงชีวิต

ความต้องการของชุมชนคือ ต้องการรายได้เสริมจากการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ในช่วงหนึ่งที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรน่าลดความรุนแรงลงและมีการยกเลิก พ.ร.ก.ฉุกเฉิน เป็นช่วงที่ผลทุเรียนเริ่มสุก จึงมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่ แต่เนื่องจากเกษตรกรชาวสวนและสมาชิกในชุมชนยังขาดความรู้และทักษะ

ด้านการบริหารจัดการที่เป็นระบบ ส่งผลให้นักท่องเที่ยววัดผลทุเรียนที่ไม่แก่ ทุเรียนจึงไม่สุกและทำให้เกิดความเสียหาย รวมทั้งปัญหาการจราจรภายในสวน ติดขัด นักท่องเที่ยวขับรถภายในสวนและทับท่อประปาของเกษตรกรเสียหาย เป็นต้น

ในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว สมาชิกที่มิวิจัยยังขาดความเข้าใจที่จะดึงศักยภาพของทรัพยากรทางการเกษตรมาออกแบบให้มีความน่าสนใจได้ จึงต้องการความรู้และนวัตกรรมใหม่ๆ ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาการเกษตร การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรในชุมชน เพื่อการพึ่งพาตนเองได้และลดการพึ่งพาจากบุคคลภายนอก แต่ยังไม่สามารถดำเนินการได้ในขั้นต้นจึงจำเป็นต้องพึ่งหน่วยงานภาครัฐเข้ามาให้การสนับสนุนในหลายด้าน

สำหรับด้านการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เพื่อดำเนินการจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนตำบลบ้านแยง มีข้อจำกัดบางประการที่สืบเนื่องจากพื้นที่ชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าสงวนป่าเขากระยางและพื้นที่อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง จึงจำเป็นต้องได้รับการอนุญาตให้ใช้พื้นที่จากกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชจึงจะสามารถใช้พื้นที่เพื่อดำเนินการท่องเที่ยวได้ ส่งผลให้ที่มิวิจัยชุมชนสามารถใช้พื้นที่เพียงบางส่วนคือ พื้นที่ทำกิน เช่น สวนเกษตรและพื้นที่อยู่อาศัย มาใช้ดำเนินการพัฒนาเพื่อจัดการท่องเที่ยว

ในส่วนของพื้นที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และจุดชมวิวทั้ง 9 ด้าน ยังไม่สามารถดำเนินการใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ จนกว่าจะได้รับการอนุญาตให้ใช้ประโยชน์เพื่อการจัดการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา แรงงานถูกเลิกจ้างงาน มีผู้เดินทางกลับภูมิลำเนา ทำให้ผู้มีรายได้น้อยมีจำนวนเพิ่มขึ้น

3.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ในระหว่างการพัฒนางานวิจัย พี่เลี้ยงได้รับการหนุนเสริมทางวิชาการเรื่องเครื่องมือวิจัย ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย การวิเคราะห์ จากนั้นพี่เลี้ยงได้นำความรู้เรื่องเครื่องมือวิจัย ต้นไม้ปัญหา สร้างปัญญา, Logical Frame work, Output Outcome, Outcome Mapping, Outcomes Chain และ Impact มาถ่ายทอดเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับทีมวิจัยชุมชนได้เข้าใจความหมายของความเหลื่อมล้ำในสังคม เพื่อออกแบบพัฒนาข้อเสนอโครงการและกิจกรรมให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมได้

ระหว่างดำเนินการวิจัยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น พี่เลี้ยงใช้วิธีการตั้งประเด็นปัญหาเพื่อชวนคิด ชวนคุย กระตุ้นให้ในทีมวิจัยร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของแต่ละคน ทั้งผู้ใหญ่ ชาย หญิง และเยาวชน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ ร่วมกันคิด ร่วมกันออกแบบวิธีการแก้ไขปัญหา และร่วมกันสรุปประเด็นปัญหา วิธีการออกแบบกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา และแนวทางการพัฒนาที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์ จากการใช้เครื่องมือวิจัยข้างต้นทำให้สมาชิกทีมวิจัยเข้าใจปัญหาที่แท้จริงได้ชัดเจนผ่านกระบวนการฟัง คิด พูด อย่างตั้งใจ และร่วมกันสรุปประเด็นปัญหาเพื่อให้สมาชิกเข้าใจตรงกัน

ในขั้นตอนนี้แม้จะใช้เวลานานบ้าง แต่เป็นกระบวนการสร้างให้เกิดทักษะการคิดใคร่ครวญอย่างมีเหตุผล การแลกเปลี่ยนและความเชื่อมโยงไปสู่ผลลัพธ์ ดังนั้นสมาชิกทีมวิจัยชุมชนจึงสามารถนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการออกแบบพัฒนาโจทย์วิจัยและแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมในมิติเศรษฐกิจได้ เพื่อทำความเข้าใจได้ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ว่ากิจกรรมบางอย่างอาจเชื่อมโยงกัน ส่งผลต่อการพัฒนาระบบบริหารจัดการได้มากน้อยต่างกัน หากวางแผนให้ดีจะมีผลต่อการพัฒนาในหลายมิติได้ “กระสุนนัดเดียวสามารถยิงทะลุเป้าได้หลายเป้า” ซึ่งขึ้นอยู่กับการจัดวางเป้าที่จะยิงให้อยู่ในวิถีกระสุนที่ตรงกันในช่วงเวลาเดียวกัน จะสามารถประหยัดกระสุนได้มาก ใช้เวลาน้อย และบรรลุเป้าหมายได้

จากความตระหนักถึงเรื่องข้อมูลข่าวสารเพื่อให้สามารถทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพจึงให้ความสำคัญกับการสื่อสาร จึงจัดการประชุมหารือกัน รายงานผลการดำเนินงานและอย่างต่อเนื่อง แม้ในบางช่วงเวลาจะมีอุปสรรคจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา จะใช้การประชุมกลุ่มผ่านระบบออนไลน์ จึงเลือกช่วงเวลาที่สมาชิกส่วนใหญ่สะดวกเพื่อหารือติดตามความคืบหน้า ให้คำปรึกษาแนะนำอย่างสม่ำเสมอ โดยได้เตรียมการให้ความรู้และฝึกหัดการใช้เทคโนโลยีเพื่อการสื่อสารเตรียมรับมือกับสถานการณ์ไว้ตั้งแต่เริ่มกระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัย

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม เป็นประเด็นที่ใหม่สำหรับพี่เลี้ยงและทีมวิจัยชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ไปพร้อมกัน จึงร่วมคิด ร่วมวางแผน กำหนดกลุ่มเป้าหมายออกแบบสอบถามและวางแผนพัฒนากิจกรรมเพื่อตอบโจทย์การพัฒนาระบบเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้เสริม และลดรายจ่าย ทำให้ได้ข้อสรุปร่วมกันว่าจะเลือกใช้วิธีการลดการพึ่งพาภายนอกโดยเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น (Local Content) จากการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อสร้างทางเลือกใหม่และสร้างแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรม (Value Added) ทั้งนี้เมื่อพี่เลี้ยงเรียนรู้ร่วมไปพร้อมกับทีมวิจัยชุมชนแล้วจำเป็นต้องเร่งเรียนรู้หาวิธีการเพื่อชวนทีมวิจัยชุมชนคิดหาวิธีการวางแผนพัฒนา เช่น การหยิบยื่นตัวอย่างหรือแนวทางการแก้ไขปัญหาให้ผ่านการส่งสื่อ youtube ไว้ในไลน์กลุ่มเพื่อให้สมาชิกเรียนรู้ แล้วชวนคุยเพื่อสรุปทางเลือกในการดำเนินการ การเก็บข้อมูลรายได้จากเงินปันผลปลายปีจากกลุ่มท่องเที่ยวการร่วมลงหุ้น หุ้นละ 100 บาท ถือหุ้นได้ไม่เกิน 500 หุ้น มีสมาชิกร่วมลงหุ้นจำนวน 25 คน

การศึกษาเปรียบเทียบเพื่อหาจุดต่างสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรให้เป็นไปตามมาตรฐาน โดยใช้การวิเคราะห์ช่องว่าง (Gap Analysis) ศักยภาพชุมชนเปรียบเทียบกับเกณฑ์คู่มือการประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ซึ่งเป็นการพิสูจน์สมมติฐานว่า “ชุมชนตำบล

บ้านแยงจำเป็นต้องพัฒนาระบบบริหารจัดการเพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยชุมชนในเรื่องใดบ้าง เพื่อให้การจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชนเป็นไปตามมาตรฐานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับสมาชิกในชุมชนและสร้างความไว้วางใจให้กับนักท่องเที่ยว” ขณะเดียวกันก็เป็นราวเกาะให้เดินการวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวและยังวิเคราะห์มาตรฐานการผลิตสินค้าของฝากของที่ระลึก ซึ่งจุดนี้**แสดงให้เห็นถึงความมีคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อผู้บริโภค**

ขั้นตอนการออกแบบระบบบริหารจัดการ ใช้วิธีที่หลากหลาย เช่น

1) ในขั้นต้นเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจหลักการบริการจัดการ ใช้วิธีการสอบถามพูดคุย เมื่อพบว่าทีมวิจัยชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการบริหารจัดการจึงให้ความรู้ในรูปแบบการนำเสนอข้อมูล และการกระตุ้นให้สืบค้นจากสื่อออนไลน์ โดยให้ยกตัวอย่าง “ทฤษฎีหลักการบริการจัดการ Posdcorb และหลักการบริหารแบบ PDCA ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ Plan – Do – Check – Act หรือ วางแผน – ปฏิบัติ – ตรวจสอบ – ปรับปรุง” มาชวนคิดและสร้างการเรียนรู้เพื่อให้ทีมวิจัยชุมชนนำแนวคิดไปออกแบบนำเอกสารงานวิจัยที่มีเนื้อหาความสัมพันธ์กับการพัฒนาระบบบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) และระบบบริหารที่ไม่ได้พัฒนามาจากกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นแนวทางศึกษาเปรียบเทียบ เป็นต้น ส่งผลให้ทีมวิจัยสามารถออกแบบระบบบริหารจัดการที่มีโครงสร้างกลุ่มท่องเที่ยวเหมาะสมกับชุมชน แสดงบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบชัดเจน

2) ใช้กระบวนการจัดการความรู้ (KM) ที่มีอยู่ในชุมชน โดยให้ทีมวิจัยชุมชนยกตัวอย่างกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจในชุมชนที่ดำเนินการประสบผลสำเร็จมาพูดคุย เชิญผู้เชี่ยวชาญมาเป็นวิทยากรให้ความรู้เรื่องการบริหารจัดการและการจัดระบบบัญชีกลุ่มมาถ่ายทอดความรู้ซึ่งทีมวิจัยได้เลือกวิทยากรจากกลุ่มเกษตรกรชาวสวนยาง สกย.บ้านแยง ที่ได้รับโลรางวัลมากมายในด้านการบริหารจัดการมาเป็นวิทยากร จากการใช้วิทยากรในชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอด

องค์ความรู้ส่งผลให้สมาชิกที่มิวิจัยชุมชนและวิทยากรเกิดความภาคภูมิใจในชุมชนตนเอง นอกจากนี้ถือเป็นการสร้างความร่วมมือของภาคีในชุมชนอีกหนทางหนึ่ง สำหรับการนำความรู้ภูมิปัญญาทางการเกษตรมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาดิจิทัลท่องเที่ยวและกิจกรรมเพื่อสร้างรายได้ลดรายจ่ายในครัวเรือนคือ 1 โครงการ 1 โต๊ะผักอินทรีย์ ด้วยวิธีหลักการเพอร์มาคัลเจอร์ เป็นแนวคิดและวิถีทางการเกษตรที่เน้นเรื่องความยั่งยืนของชีวิตและสิ่งแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ดิน น้ำ พืช สัตว์ และมนุษย์ มีชีวิต อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน สมดุล มีความสุข ได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

3) การนำที่มิวิจัยชุมชนเดินทางศึกษาดูงานการจัดการระบบบริการจัดการไปพร้อมกับการศึกษาค้นคว้าพัฒนาผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว จึงเลือกดูงานพื้นที่ต้นแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนผ่านการพัฒนาจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประกอบด้วย 1) ชุมชนบ้านใหม่ร่องกล้า ซึ่งได้รับรางวัลงานวิจัยเด่นเมื่อปี พ.ศ.2552 สามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวหลายล้านบาทต่อปี ในขั้นตอนนี้มีนักศึกษาในพื้นที่ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระบบบริหารจัดการ และที่มิวิจัยชุมชนได้สอบถามความต้องการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อการพัฒนากิจกรรมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว และ 2) ชุมชนสวรรค์โลกโรจน์บ้านไร่ บ้านวังไม้ขอน พื้นที่เมืองสร้างสรรค์ของ Unesco ได้รับการเรียนรู้การเป็นมรดกเทศก์ การออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวผนวกงานศิลป การออกแบบการให้บริการอาหารในรูปแบบนักท่องเที่ยวบริการตนเองที่สื่อสารความเป็นเอกลักษณ์ และการจัดพื้นที่แสดงสินค้าของฝากของที่ระลึก การออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเพื่อสร้างทางเลือก และกิจกรรมขายเสริมแบบเพิ่ม Option เพื่อสร้างแนวคิดที่หลากหลายมากขึ้นกว่าเดิมได้

การออกแบบผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยว ได้รับความร่วมมือจากผู้เชี่ยวชาญด้านวิทยาศาสตร์การอาหารเข้ามาพัฒนาสับปรดเพื่อเป็นผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ท่องเที่ยวกิจกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ และได้รับการยกระดับเป็นผลิตภัณฑ์ OTOP ภายใต้ความร่วมมือจากมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม พัฒนาชุมชนและกรมการค้า

ภายใน กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งได้เลือกผลิตภัณฑ์เข้าร่วมการลงทุนในกลุ่ม
ท่องเที่ยวเชิงเกษตร 3 ผลิตภัณฑ์ คือ ซีสพายสับปะรด สับปะรดเคี้ยวหนึบ และ
ไซร์ปัสัปะรด

การทำงานร่วมกับภาคีทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน
ด้วยการเชิญเข้าร่วมการเสวนาการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างสมาชิก
ทีมวิจัยชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้สมาชิกทีมวิจัยชุมชนได้ทราบ
กระบวนการขออนุญาตใช้พื้นที่เพื่อดำเนินการจัดการท่องเที่ยวในเขตอุทยาน
และสำนักป่าไม้ และเกิดการประสานความร่วมมือกับพาณิชย์จังหวัด พัฒนา
ชุมชน การท่องเที่ยวสำนักงานพิษณุโลก และเกิดการสร้างความร่วมมือใน
หลากหลายรูปแบบ

กระบวนการนำศักยภาพทุนในชุมชนมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์
ทางการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มมูลค่า ในขั้นตอนนี้ได้ชักชวนให้ทีมวิจัยนำทุนและ
ศักยภาพมาออกแบบเส้นทางท่องเที่ยว ประกอบด้วย โปรแกรมท่องเที่ยว
กิจกรรมท่องเที่ยว และผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก ทีมวิจัยชุมชนได้เข้าร่วม
รับการอบรมการคิดต้นทุนจากวิทยากรของมหาวิทยาลัยขอนแก่น จากการศึกษา
ภายใต้โครงการของกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

กระบวนการถอดบทเรียนหรือการสะท้อนคิด (After Action
Review: AAR) ช่วยให้ทีมวิจัยได้คิดทบทวนผลการดำเนินงาน เช่น การทบทวน
เมื่อพัฒนาโจทย์วิจัยสำเร็จ หลังการใช้เครื่องมือวิจัย การออกแบบระบบ
บริหารจัดการ การกระจายรายได้ที่ทั่วถึง เป็นธรรม และเท่าเทียม เพื่อให้ได้
ข้อค้นพบสิ่งที่สามารถนำไปพัฒนาแก้ไขปรับปรุง หรือนำไปถ่ายทอดต่อยอด
และปรับปรุงการทำงาน ขณะเดียวกันเมื่อย้อนคิดที่ทีมวิจัยชุมชนก็เกิดความ
ภาคภูมิใจในตนเอง เป็นต้น

3.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกับนักวิจัยจากการดำเนินงาน ทีมวิจัยชุมชนสามารถนำความรู้เรื่อง “เครื่องมือวิจัย” มาปรับใช้ในการเพื่อการออกแบบกิจกรรมที่ครอบคลุมเพื่อแก้ไขปัญหาและสามารถเขียนข้อเสนอโครงการได้สำเร็จ นอกจากนี้ยังสามารถนำความรู้เรื่องเครื่องมือวิจัยไปขยายผลให้การสนับสนุนสมาชิกในชุมชนตำบลบ้านแยงหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 11 เขียนข้อเสนอโครงการวิจัยเรื่อง “โครงการพัฒนาตลาดชุมชนเพื่อยกระดับเศรษฐกิจและสังคมโดยเครือข่ายชุมชน ตำบลบ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก” และได้รับการอุดหนุนทุนวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติจำนวน 1 โครงการ ซึ่งถือเป็นโอกาสอันดีที่สมาชิกในชุมชนจะมีพื้นที่ขายผลผลิตของตนเองเพื่อเพิ่มช่องทางการสร้างรายได้ และสามารถลดการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางได้ในอนาคต

การออกแบบระบบบริหารจัดการสามารถสร้างความชัดเจนในกระบวนการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่การให้บริการนักท่องเที่ยว กฎระเบียบข้อบังคับสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนเป็นแนวปฏิบัติที่สามารถกระจายผลประโยชน์ให้กับสมาชิกได้อย่างทั่วถึง เป็นธรรม และเท่าเทียม เกิดการจ้างงานในกลุ่มท่องเที่ยว สมาชิกจำนวน 15 คนที่เข้าร่วมโครงการ 1 ครั้งเรือน 1 โตะ ผักอินทรีย์ ปลูกเพื่อ 1) สามารถสร้างรายได้หรือลดค่าใช้จ่ายลงรายละประมาณ 800-1,000 ต่อรอบ ขึ้นอยู่กับชนิดของผักที่ปลูก

สำหรับรายได้ที่เกิดขึ้นจากการขายผลผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึกคือ ซีสพายสับปะรด สับปะรดเคี้ยวหนึบ และไซร์สับปะรดนั้น เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงกรกฎาคม 2564 สามารถสร้างรายได้จำนวน 89,550 บาท และจัดทำซีสพายสับปะรดที่ส่งมอบเพื่อแสดงความขอบคุณผู้ให้การอนุเคราะห์สนับสนุนการพัฒนางานของชุมชน คิดเป็นมูลค่า 17,000 บาท แต่เนื่องจากการดำเนินการยังไม่ครบ 1 ปี จึงยังไม่มีกำไรเงินปันผล

ทีมวิจัยชุมชนสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ทางการท่องเที่ยวได้ดังนี้

1) โปรแกรมท่องเที่ยวได้จำนวน 4 โปรแกรม 12 กิจกรรม และของฝากของที่ระลึกจำนวน 7 ผลิตภัณฑ์ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มจากโปรแกรมท่องเที่ยวซึ่งมีมูลค่าเพิ่มเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 59.75 กิจกรรมท่องเที่ยว 12 กิจกรรม มีมูลค่าเพิ่มเฉลี่ยคิดเป็นร้อยละ 100 และผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึกโดยเลือกผลิตภัณฑ์ในโครงการเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ ประกอบด้วย ไชร์ปัสปะรดมีมูลค่าเพิ่มคิดเป็นร้อยละ 89.62 ชีสพายสับปะรดมีมูลค่าเพิ่มคิดเป็นร้อยละ 39.47 และสับปะรดเคี้ยวหนึบมีมูลค่าเพิ่มคิดเป็นร้อยละ 43.74

จากการจัดเวทีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างสมาชิกทีมวิจัยชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้พาณิชย์จังหวัดเห็นศักยภาพของผลิตภัณฑ์ชีสพายสับปะรด จึงเข้ามาให้การสนับสนุนและพัฒนาชุมชนเพิ่มเติม ปัจจุบันทีมวิจัยชุมชนบ้านแยงได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการ “หมู่บ้านทำมาค้าขาย” ภายใต้การดูแลของกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์

ชุมชนได้รับการสนับสนุนการก่อสร้างแบบกึ่งถาวร ภายใต้โครงการ “คน...เก็บน้ำให้แผ่นดิน” ภายใต้การสนับสนุนจากการทำเรื่องแห่งประเทศไทย มูลนิธิอุทกพัฒน์ สถาบันสารสนเทศ และบริษัทปูนซิเมนต์ ที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาคารขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคและการบริโภค ลดความเสียหายจากผลผลิตทางการเกษตรขาดน้ำในอนาคตได้ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ของชุมชนในอนาคต ซึ่งถือได้ว่าเป็นผลกระทบเชิงบวกที่เกิดขึ้น และเป็นแนวทางหนึ่งที่จะสามารถช่วยแก้ไขปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้

3.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

1) กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถสร้างคนในชุมชนให้เป็นนวัตกรรมชุมชนได้ หากเปรียบเทียบการสร้างนวัตกรรมกับการปลูกต้นไม้ สิ่งแรกที่ต้องทำคือการเตรียมดินและเมล็ดพันธุ์ การปรุงดินให้มีธาตุอาหารครบถ้วนสมบูรณ์เมื่อนำเมล็ดพันธุ์ลงปลูกต้นไม้ที่งอกจะงดงาม รวมถึงการหมั่นดูแลใส่ปุ๋ยเป็นระยะ ผลผลิตจะได้สมบูรณ์น่ารับประทาน ดังนั้นการให้

ความรู้เป็นเสมือนปุ๋ยบำรุงสติปัญญา ปัญญาจะนำไปสู่วิธีคิดใหม่ที่สร้างสรรค์ และแก้ไขปัญหาให้ดีขึ้น ปัญหาเหมือนหินลับมีดให้มีความคมขึ้น (กรณีนี้ทั้งพี่เลี้ยงและทีมวิจัย) “เมื่อปัญญาปลูกติดชีวิตก็เปลี่ยน” สมาชิกทีมวิจัยชุมชนส่วนใหญ่มีนิสัยรักการเรียนรู้ มีความตื่นตัวที่จะได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เปิดใจเรียนรู้ และทดลองลงมือทำ เช่น การฝึกใช้แอปพลิเคชันจัดบันทึกข้อมูลรายรับ-รายจ่าย แม้เป็นผู้สูงวัยก็สนใจเรียนรู้เรื่องการใช้เทคโนโลยี และสามารถใช้อุปกรณ์เคชั่นกำหนดพื้นที่ทำเส้นทางท่องเที่ยวได้ เกิดความสนใจอยากเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ให้ชัดเจนเพิ่มมากขึ้นเพราะเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ก่อนการลงมือทำ เช่น การคิดต้นทุน การทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย การวางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบ แม้งานวิจัยจะจบลงแต่นักวิจัยชุมชนยังคงมีความสนใจใฝ่รู้ หากสงสัยอยากปรึกษาหารือก็อยากสอบถามและค้นคว้าอย่างต่อเนื่อง

2) เครื่องมือวิจัย เช่น Logical Frame work, Output Outcome, Outcome Mapping, Outcomes Chain และ Impact เป็นเครื่องมือที่ช่วยตีกรอบออกแบบกิจกรรมการแก้ไขปัญหาได้ชัดเจน เข้าใจภาพรวมของสถานการณ์และปัญหาได้ชัดเจน จึงช่วยแก้ไขปัญหาได้ตรงจุดและมีประสิทธิภาพ แม้อาจต้องใช้เวลาในการคิด เมื่อลงมือทำจะใช้เวลาเพียงไม่นานก็สามารถทำงานสำเร็จ

3) ความสำเร็จของการสร้างความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้อง เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร มีผลสืบเนื่องมาจากการเข้าใจปัญหาที่แท้จริง การรู้แนวทางการแก้ไขปัญหา การประสานงานภาคีถูก ถูกคนถูก ที่และถูกเวลา เช่น การประสานความร่วมมือระหว่างภาคีภาครัฐ ประชาชน และเอกชนเพื่อขอรับการสนับสนุนองค์ความรู้ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของฝากของที่ระลึก การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การขอรับการสนับสนุนองค์ความรู้ทางการเกษตร การขอรับการสนับสนุนโครงการการสร้างฝายชะลอน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำอุปโภคและบริโภค และการสร้างความร่วมมือกับเกษตรกรชาวสวนเพื่อร่วมพัฒนาการท่องเที่ยว ข้อเสนอแนะประการหนึ่งคือการสร้างความเชื่อมั่นให้กับภาคี เช่น การพูดจริงทำจริง ความร่วมมือในการ

ทำงานอย่างจริงจังและทุ่มเทของสมาชิกในชุมชน ส่งผลให้ภาคีเครือข่ายมีความมั่นใจที่จะทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อช่วยให้การพัฒนาชุมชนสัมฤทธิ์ผล

4) โครงการ 1 คริวเรือน 1 โตะผักอินทรีย์ โครงการตีๆ ที่ภาคภูมิใจ จากองค์ความรู้ทางการเกษตรที่ตอบโจทย์ได้ทั้ง (1) การเพิ่มรายได้ (2) ลดรายจ่าย (3) เสริมการแบ่งปัน และ (4) สร้างมูลค่าเพิ่มทางการท่องเที่ยว ที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัด 1 โครงการตอบโจทย์แก้ปัญหาได้ 4 อย่าง

5) การสื่อสารอย่างต่อเนื่องเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้การพัฒนางานวิจัยดำเนินไปอย่างรวดเร็ว พี่เลี้ยงและทีมวิจัยชุมชนมีการพูดคุยบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ กันอย่างต่อเนื่อง ลักษณะการทำงานเป็นไปในรูปแบบการทำงานกับครอบครัว การพูดคุยไม่ได้คุยเพียงสาระของงานเท่านั้น จึงทำให้พี่เลี้ยงเข้าใจสถานการณ์ของชุมชนที่เกิดขึ้นในระหว่างนั้น จนสามารถปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานให้สอดคล้องกับสถานการณ์ได้ เช่น การสอบถามทุกข์ การบอกเล่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน การหารือ การแก้ไขปัญหาได้ทันที่วงที่ และการติดตามผลการดำเนินงาน

6) จากการที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวทั้งส่วนเล็ก ส่วนใหญ่ ในช่วงผลไม้สุก ส่งผลให้สมาชิกทีมวิจัยรู้สึกภาคภูมิใจที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในชุมชน เจ้าของสวนเล็กๆ บางแห่งก็เกิดความมั่นใจและภูมิใจในสวนของตนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเมื่อนักท่องเที่ยวเจาะจงเข้ามาท่องเที่ยวในสวนและได้รับความชื่นชมว่าเป็นสวนที่น่ารัก เข้ามาแล้วจะสัมผัสได้ถึงน้ำใจไมตรี บรรยากาศการนำผลไม้ที่มีความเหมือนและแตกต่างกันของเพื่อนๆ ชาวสวนที่มีอย่างละชนิดอย่างละหน่อเมื่อนำมาเรียงรายให้นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสได้เลือกซื้อ ทำให้นักท่องเที่ยวยิ้มได้ชาวสวนผลไม้ยิ้มออก “นี่คือความสุขของนักวิจัยชุมชน เกษตรกรนักพัฒนา ผู้สร้างมิติใหม่ทางการท่องเที่ยวของชุมชนวิถีเกษตร”

3.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

4. โครงการการบริหารจัดการลำน้ำแม่ฟ้าให้อื้อประโยชน์ ด้านการผลิตทางการเกษตรของผู้ใช้น้ำในตำบลทุ่งผึ้ง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านสิ่งแวดล้อม

4.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

การบริหารจัดการลำน้ำแม่ฟ้าให้อื้อประโยชน์ด้านการผลิตทางการเกษตรของผู้ใช้น้ำในตำบลทุ่งผึ้ง อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง เป็นโครงการภายใต้ความร่วมมือระหว่างคณะอาจารย์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ลำปาง และชุมชนที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน ส่วนทำเกษตรกรรมโดยมีน้ำเป็นปัจจัยหลักด้านการผลิต ที่ผ่านมาการบริหารจัดการลำน้ำมักถูกกำหนดผ่านแนวทางการปฏิบัติที่สืบทอดกันมา เป็นระบบจัดการภายในชุมชนของตนเองแบบเบ็ดเสร็จผ่านระบบเหมืองฝาย แคนน้ำชุมชน และผู้ใช้น้ำ

ลำน้ำแม่ฟ้ามีต้นกำเนิดอยู่บริเวณน้ำตกแม่ฟ้า ในพื้นที่เขตความรับผิดชอบของอุทยานแห่งชาติถ้ำผาไท เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่เชื่อมโยงวิถีวัฒนธรรมและระบบการผลิต พื้นที่ต้นน้ำยังคงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เป็นแหล่งน้ำแหล่งอาหารสำคัญของคนในพื้นที่ ในปี 2562 กลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอดั้งเดิมที่อาศัยอยู่และทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลป่าต้นน้ำได้รับความเห็นชอบจากประชาคมหมู่บ้านและสภาเทศบาลตำบลทุ่งผึ้งจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านใหม่ชื่อ บ้านแม่จอกฟ้า หมู่ที่ 8 คนในชุมชนใช้ลำน้ำแม่ฟ้าเป็นลำน้ำสายหลักเพื่ออุปโภค บริโภค และทำการเกษตร มี “ลำห้วยทานและลำห้วยสาย” เป็นลำห้วยสาขา ไหลมาสมทบระหว่างเส้นทางก่อนจะไหลผ่านพื้นที่บ้านแม่ช่อฟ้า หมู่ที่ 5 และพื้นที่เกษตรกรรมในพื้นที่ท้ายน้ำของบ้านทุ่งฮ้าง หมู่ที่ 1 พื้นที่เกษตรกรรมกว่า 65% ของพื้นที่ทั้งหมด 3 หมู่บ้านเป็นฐานการผลิตของพืชไร่ เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง และกันพื้นที่ไว้บางส่วนเพื่อสลับกับการทำไร่หมุนเวียน (เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์) ในส่วนที่เหลือ

35% เป็นพื้นที่ติดกับลำน้ำแม่ฟ้าที่ใช้สำหรับผลิตข้าวนาปี ข้าวโพดหลังนา ไม้ผล และพืชผักสวนครัวไว้เพื่อบริโภคหรือจำหน่าย ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่เป็นไปตามลักษณะของที่ตั้งภูมิประเทศที่เป็นภูเขา เมื่อจำแนกพื้นที่ตามเส้นทางลำน้ำและการใช้ประโยชน์ พบว่า

ต้นน้ำ: มีพื้นที่เกษตรกรรมติดลำน้ำแม่ฟ้าจำนวน 26 ราย ถูกใช้ประโยชน์ทางการเกษตรในช่วงของฤดูทำนาเป็นหลัก หลังการเก็บเกี่ยวพื้นที่ส่วนใหญ่จะถูกปล่อยให้ว่าง ไม่ถูกใช้ประโยชน์ ช่วงฤดูน้ำหลากมีปริมาณน้ำมาก ไหลเร็วและแรง พัดพาตะกอนดิน-ทรายสะสมตามลำห้วย ช่วงฤดูแล้งมีน้ำไหลรินตลอดทั้งปี

กลางน้ำ: มีพื้นที่เกษตรกรรมติดลำน้ำแม่ฟ้าจำนวน 47 ราย ในฤดูกาลผลิตจะปลูกข้าว กระเทียม มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ สลับช่วงการผลิตตลอดทั้งปี ช่วงฤดูน้ำหลากมีปริมาณน้ำมาก ไหลเร็วและแรง พัดพาตะกอนดิน-ทรายสะสมตามลำห้วยจากการพังทลายของหน้าดิน (Land Slide) ไหลลงสู่ลำน้ำแม่ฟ้าทำให้ตื้นเขินและมีการขุดลอกทุกปี มีการทำฝายชะลอน้ำ และฝายกักเก็บน้ำไว้ใช้ในพื้นที่แต่ไม่เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์

ท้ายน้ำ: มีพื้นที่เกษตรกรรมติดลำน้ำแม่ฟ้าอีกกว่า 40 ราย ในฤดูกาลผลิตจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ไม้ผล พืชไร่ พืชสวน ข้าว และพืชผัก ช่วงฤดูน้ำหลากมีปริมาณน้ำมาก ไหลเร็วและแรง พัดพาตะกอนดิน-ทรายสะสมตามลำห้วย ช่วงฤดูแล้งมีน้ำมุดหายเป็นบางช่วงเนื่องจากระบบการผันน้ำเข้าพื้นที่เกษตรในพื้นที่รับน้ำช่วงต้น ทำให้ปริมาณน้ำที่ได้ไม่สัมพันธ์กับพื้นที่เพาะปลูกในพื้นที่ท้ายน้ำ

ทั้ง 3 หมู่บ้านแม้จะใช้ประโยชน์จากลำน้ำเดียวกัน แต่ก็มีระบบการจัดการแบบแยกส่วน และเบ็ดเสร็จในแต่ละพื้นที่ของตนเอง **ไม่มีโอกาสได้ทบทวนแนวทางการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน** เกิดเป็นความเสี่ยงและส่งผลกระทบต่อของกลุ่มผู้ผลิตที่อยู่ท้ายน้ำ ซึ่งไม่สามารถคาดเดาได้ว่าปริมาณน้ำจะมีเพียงพอกับพืชปลูกหรือไม่โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง **ชุมชนขาดองค์ความรู้ที่จะใช้เป็นทางเลือกในการบริหารจัดการลำน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด**

ด้านการผลิต เนื่องจากเป็นลำน้ำที่มีน้ำไหลตลอดปีแต่ยังขาดแนวทางในการกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในการผลิต รวมถึงการจัดสรรพื้นที่เกษตรและพืชปลูกให้สัมพันธ์กับปริมาณน้ำที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า **ขาดช่องทางในการเข้าถึงระบบข้อมูล** ที่ช่วยในการตัดสินใจ ที่จะนำไปสู่การบริหารจัดการลำน้ำร่วมกันส่วนใหญ่เป็นการจัดการแบบเบ็ดเสร็จให้เกิดความเพียงพอในชุมชนของตนเองและไม่ทราบถึงผลกระทบที่เกิดจากพื้นที่ท้ายน้ำ **ฐานข้อมูล** จะช่วยในการประเมินสถานการณ์ความพอเพียงของปริมาณน้ำ เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแบบการผลิตหรือเลือกพืชปลูกให้สัมพันธ์กับปริมาณน้ำที่มี เหล่านี้เป็นต้น

ภาพเส้นทางลำน้ำแม่ฟ้าจากพื้นที่ต้นน้ำ (บ.แม่จอกฟ้า)
กลางน้ำ (บ.แม่ช่อฟ้า) ท้ายน้ำ (บ.แก่งฮ้าง)

4.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

โครงการวิจัยนี้กำหนดกระบวนการและเครื่องมือที่นำไปสู่การทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหลัก คือ มิติสิ่งแวดล้อม จากข้อมูลที่ได้จากกลไกการพัฒนาวิจัยผ่านเครื่องมือ *ต้นไม้ปัญหา (Problem Tree)* ตารางเหตุผลสัมพันธ์ (*Logical Framework method: Log Frame*) และแผนที่ผลลัพธ์หรือบันไดผลลัพธ์ (*Outcome Mapping: OM*) พบว่ากลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่ฟ้าตั้งแต่ต้นน้ำถึงท้ายน้ำ “ไม่เคยได้ทราบแนวทางการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน จึงทำให้บางพื้นที่ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้มีทางเลือก

ในการผลิตที่จำกัด” เป็นข้อสันนิษฐานสำคัญในการทำงานความเหลื่อมล้ำ มิติสิ่งแวดล้อม หากผู้ใช้น้ำมองเห็นจุดแข็งและข้อจำกัดที่เกิดขึ้นแล้ว นำจะนำไปสู่การวางแผนการใช้น้ำร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพและสัมพันธ์กับช่วงของฤดูกาลผลิตได้ รวมถึง “มีโอกาสใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่ฟ้าโดยเพิ่มทางเลือกของรอบการผลิตให้เพิ่มขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การเพิ่มรายได้ในระดับครัวเรือน เนื่องจากมีบางพื้นที่แม่จะมีน้ำแต่กลับไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทรัพยากรนั้น” โดยข้อสันนิษฐานดังกล่าวสามารถนำไปอธิบายแนวทางการลดความเหลื่อมล้ำในมิติร่วมทางเศรษฐกิจได้เช่นกัน

กระบวนการออกแบบการทำงานจึงจำแนกพื้นที่ทำงานออกเป็น 3 โซน คือ Zone A: ต้นน้ำ บ้านแม่จอกฟ้า หมู่ที่ 8 Zone B: กลางน้ำ บ้านแม่ซ่อฟ้า หมู่ที่ 5 และ Zone C: ท้ายน้ำ บ้านทุ่งฮ้าง หมู่ที่ 1 กำหนดบทบาทของทีมวิจัยวิชาการและทีมวิจัยชาวบ้านเพื่อการทำงานร่วมกัน กำหนดแนวทางให้มีการจัดเก็บข้อมูลรอบที่ 1 โดยการสนทนากลุ่มย่อย (Focus Groups) จำแนกข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับภูมินิเวศและข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มเป้าหมายที่มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ติดลำน้ำแม่ฟ้า ประกอบด้วย 1) แผนที่ทำมือแปลงเกษตรกรรมติดลำน้ำแม่ฟ้าทั้ง 3 Zone 2) รายชื่อเกษตรกรที่มีพื้นที่เกษตรติดลำน้ำและจำนวนพื้นที่การเกษตร 3) พิกัดดาวเทียมและตำแหน่งของพื้นที่เกษตร 4) ลงสำรวจจุดพื้นที่แปลงการผลิตที่ติดกับลำน้ำแม่ฟ้า จำนวนแหล่งกักเก็บน้ำที่มี และ 5) ข้อมูลแบบสำรวจรายได้เพื่อวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจและมิติสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการลงจัดเก็บข้อมูลรอบแรกมีจำนวนเกษตรกรที่มีพื้นที่ติดลำน้ำแม่ฟ้าจำนวน 113 ราย และมีจำนวน 42 รายที่เป็นตัวแทนจากทั้ง 3 Zone เพื่อจัดเก็บข้อมูลรายได้ครัวเรือน

จากนั้นวางแผนการเก็บข้อมูลรอบที่ 2 เพื่อประเมินกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำ โดยอาศัยข้อมูลที่ได้จากแบบประเมินรายได้เพื่อพิจารณากลุ่มเป้าหมาย 42 ราย พบว่ามีการกระจายตัวของกลุ่มผู้มีรายได้ที่อยู่ในกลุ่มของเกณฑ์ความยากจนต่ำกว่า 40% ล่าง และกลุ่มของเกณฑ์ต่ำกว่าค่ามัธยฐาน แต่ไม่เกิน 40% ล่าง แบ่งเป็น Zone ต้นน้ำ จำนวน 10 ราย Zone

กลางน้ำ จำนวน 10 ราย และ Zone ท้ายน้ำ จำนวน 7 ราย รวมทั้งสิ้น 27 ราย จึงพิจารณาเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่จะนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในมิติเศรษฐกิจ

“กระบวนการทำงานให้ความสำคัญกับการออกแบบกิจกรรมร่วมกัน ทั้งลำน้ำเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหลักในมิติสิ่งแวดล้อม และคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายจาก 3 Zone ที่มีรายได้ที่อยู่ในเกณฑ์ความยากจนต่ำกว่า 40% ล่าง และรายได้อยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่าค่ามัธยฐาน แต่ไม่เกิน 40% ล่าง ภายใต้แผนงานจากการวิเคราะห์ข้อมูล 4 แผนงาน คือ แผนการบริหารจัดการน้ำ แผนการผลิตพืชทางเลือก แผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ และแผนการจัดการด้านการผลิตร่วมกันในอนาคต”

4.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ภายใต้การกระบวนการออกแบบกิจกรรมจากฐานข้อมูลเพื่อลดความเหลื่อมล้ำหลักในมิติหลักด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า 2 แผนงานที่สอดคล้องกับตัวชี้วัดด้านสิ่งแวดล้อม คือ แผนการบริหารจัดการน้ำ และแผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ และอีก 2 แผนงานที่เชื่อมโยงกับผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นหลังจากได้แนวทางในการบริหารจัดการน้ำและการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ คือ แผนการผลิตพืชทางเลือก และแผนการจัดการด้านการผลิตร่วมกันในอนาคตที่สามารถนำไปอธิบายตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจในกลุ่มผู้ใช้น้ำที่อยู่ในเกณฑ์ที่มีรายได้น้อย

เมื่อผู้ใช้น้ำ “ได้มีโอกาสมหาทุนแนวทางการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน จึงทำให้มองเห็นโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร และจัดสรรการใช้ประโยชน์ให้เกิดความคุ้มค่า” การออกแบบกระบวนการทำงานที่กำหนดไว้ข้างต้นจึงนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมในการลดความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม จำแนกตาม Zone พื้นที่ และเห็นความสัมพันธ์ของมิติสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกันชัดเจนมากขึ้น ดังตาราง

Zone	แผนงาน/บทความเหลือล้นที่ใช้พิจารณา	สรุปผลการลดความเหลื่อมล้ำ
<p>ต้นน้ำ</p>	<p>➢ แผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ แผนการบริหารจัดการน้ำ และแผนการผลิตไฟฟ้าทางเลือก</p> <p>มิตินี้แล้วคือ: มีโอกาสเข้าถึงแหล่งน้ำมากกว่าพื้นที่อื่น แต่ขาดรูปแบบ-แนวทางการสร้างระบบการกักเก็บเพื่อใช้ในการผลิต ซึ่งเป็นข้อกังวลของชุมชนเนื่องจากอยู่ในพื้นที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ แม้จะมีน้ำไหลรินผ่านตลอดทั้งปี มิติเศรษฐกิจ: แม้จะมีพื้นที่ติดลำน้ำหลังเสร็จสิ้น แต่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ติดลำน้ำหลังเสร็จสิ้น ฤดูกาลเก็บเกี่ยว ขาดองค์ความรู้และขาดโอกาสในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อเพิ่มรายได้</p>	<p>มิตินี้แล้วคือ พิจารณานวัตกรรมตามเกณฑ์วัดด้านสิ่งแวดล้อม 3 ด้าน ดังนี้ มิตินี้แล้วคือ: ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (Environment product) มีแผนการสร้างและปรับปรุงฝายชะลอน้ำเพื่อฟื้นฟูแหล่งน้ำร่วมกัน ทั้ง 3 Zone</p> <p>มิตินี้แล้วคือ: การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ (Environment process) มีการกำหนดจุดและพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำร่วมกันทั้งลำน้ำ เพื่อนำไปสู่การวางแผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำที่เอื้อประโยชน์กับผู้ใช้ในพื้นที่แต่ละ Zone จากข้อมูลที่ได้ผลมีที่ร่วมกันของนักวิจัยวิชาการและนักวิจัยชุมชน ทั้งในพื้นที่ที่มีอยู่ การลงสำรวจพื้นที่จริง การกำหนดทิศทางที่เชื่อมโยงพื้นที่แปลงเกษตรที่ใช้ระบบ GIS กำหนดพื้นที่บริเวณน้ำที่มีเพียงพอ ไม่เพียงพอ และแห้งแล้ง และจัดทำเป็นแผนที่ระบุพื้นที่บริเวณน้ำให้เห็นได้อย่างชัดเจน เพื่อเป็นข้อมูลในการสื่อสารกับผู้ใช้น้ำตลอดทั้งลำน้ำแม่ฟ้า หรือสื่อสารกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง</p> <p>มิตินี้แล้วคือเสริมพลังชุมชน: (Empowerment) มีคณะกรรมการบริหารลำน้ำแม่ฟ้า จากตัวแทนทั้ง 3 หมู่บ้าน (ผู้มาชุมชน/แม่เมือง แก่ฝ่าย/เกษตรผู้ใช้น้ำแม่ฟ้า) เพื่อพิจารณาแผนการดำเนินงานสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ 3 จุด ในรูปแบบของธนาคารน้ำใต้ดิน 1 จุด ฝ่ายกักเก็บน้ำบ้านแม่จอกฟ้า 1 ลูก และบ้านแม่จอกฟ้าอีก 1 ลูก เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ช่วงฤดูแล้ง</p>
<p>กลางน้ำ</p>	<p>➢ แผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ และแผนการบริหารจัดการน้ำ</p> <p>มิตินี้แล้วคือ: เป็นพื้นที่รับน้ำจากต้นน้ำ น้ำถูกแบ่งไปใช้ทั้งอุปโภค บริโภค และการเกษตร ในช่วงฤดูน้ำหลากมีมวลน้ำปริมาณมาก ไหลเร็ว/แรง และแห้งอย่างรวดเร็ว แม้จะมีลำน้ำหลายสาขาไหลมาสมทบ แต่ก็มีตะกอนดิน-ทรายที่เกิดจากการพังทลายของหน้าดิน ในช่วงฤดูแล้งน้ำมีปริมาณน้อย ไม่สัมพันธ์กับปริมาณน้ำที่กักเก็บ และมีพื้นที่เกษตรที่ใช้พื้นที่มีจำนวนมากและทำการผลิตตลอดทั้งปี</p>	

Zone ท้ายน้ำ	<p>แผนงาน/ทิศทางเดิมสู่เป้าหมาย</p> <p>► แผนการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำ แผนการบริหารจัดการน้ำ และแผนการผลิตพืชทางเลือก</p> <p>มีดีสิ่งแฉะลือลือ: เป็นพื้นที่ที่รับช่วงต่อจากกลางน้ำ พื้นที่เกษตรต้นทางมีระบบการผันน้ำเข้าพื้นที่ ทำให้บางช่วงมีน้ำท่วมตลอกจากการผันน้ำเข้าพื้นที่ พื้นที่เกษตรปลายทางขาดแคลนน้ำมาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง บางรายไม่สามารถคาดเดาถึงปริมาณน้ำที่จะเหลือเพียงพอมายังพื้นที่</p> <p>มีดีเศรษฐกิจ: ความเสี่ยงในการลงทุนการผลิตที่ไม่สัมพันธ์กันระหว่างพืชปลูกและปริมาณน้ำคงเหลือ</p>	<p>สรุปผลการลดความเหลื่อมล้ำ</p>
		<p>มีดีเศรษฐกิจ พิจารณาผลิตภัณฑ์ตามเกณฑ์ตัวชี้วัดดีเศรษฐกิจ การเพิ่ม Local content จากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ ให้ลดการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอก ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเวียนและสร้างทางเลือกใหม่ โดยทดลองดำเนินการผลิตพืชทางเลือกใน Zone ต้นน้ำ และท้ายน้ำ จำนวน 8 ราย โดยพื้นที่ต้นน้ำ จำนวน 4 ราย เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการปลูกพืชผักทางเลือกเน้นบริโภคเพื่อลดค่าใช้จ่ายไม่ครัวเรือน เช่น กวางตุ้ง/มะเขือยาว/มะเขือยาวเขียว/มะเขือเทศ/บวบ/ถั่ว/คะน้า/ผักบุ้ง/แก้ว/กระเจียว/ถั่วฝักยาว/ผักชี ปรับพื้นที่เพาะปลูกโดยขยายคันนาให้กว้างขึ้นเพื่อให้มีบริเวณสำหรับปลูกพืชผัก พื้นที่นาข้าวได้ใช้ประโยชน์จากลำน้ำแม่ฟ้าและได้ผลผลิตจากการปลูกพืชผักร่วมด้วย การทดลองการผลิตอยู่ในช่วงเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม 2564 พื้นที่ท้ายน้ำ จำนวน 4 ราย ทดลองปรับเปลี่ยนพืชผักที่มีอายุสั้น เป็นที่นิยมบริโภค เก็บเกี่ยวได้เร็ว และใช้น้ำน้อยเพื่อลดความเสี่ยงการขาดแคลนน้ำ ได้แก่ ผักชี/กวางตุ้ง/ถั่วฝักยาว/บวบเหลี่ยม/คะน้า/ผักกาด/มะเขือเทศ/มะเขือยาว/มะเขือยาวเขียว/เห็ดฟาง เน้นการผลิตเพื่อบริโภคและสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนเพิ่มขึ้นในช่วงฤดูน้ำน้อย</p>

4.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง ในบทบาทการเป็นที่เลี้ยงสนับสนุนและขับเคลื่อนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับความเหลื่อมล้ำในสังคม มีข้อค้นพบที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำโดยสรุป คือ

1) **โจทย์วิจัย** ยังเป็นสิ่งที่ต้องย้ำว่าควรมาจากฐานของชุมชน และชุมชนต้องมีสิทธิอย่างอิสระในการมองความเหลื่อมล้ำในมุมมองของตนเอง ในแง่มุมต่างๆ ไม่ใช่เป็นความเหลื่อมล้ำจากสายตาของคนภายนอกที่มองเข้าไป ในความคิดเห็นมองว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการนิยามความหมายที่เป็นฉันทามติ เพื่อนำไปสู่การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ใหม่ภายใต้นิยามเดียวกัน ซึ่งอาจเป็นประเด็นที่เคยเรียนรู้มาแล้วแต่ยังไม่พบคำตอบ หรือเป็นสิ่งที่ชุมชนรู้แต่ยังไม่เคยลงมือทำมาก่อน ซึ่งการเรียนรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้ (Learning to know) จะนำไปสู่การค้นหาหรือพัฒนาตนเอง (Learning to be) และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ (Learning to live together)

2) **หลักของการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายอย่างมหาวิทยาลัย** ยังมีความสำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่ปรับใช้ให้เหมาะสมกับชุมชนตามจังหวะเวลา รวมถึงการเรียนรู้ที่จะต้องปรับบทบาทของการเป็นพันธมิตรร่วมกระบวนการ บทเรียนจากงานวิจัยนี้ทำให้มองเห็นถึงแนวทางการสร้างทีม Learning ของมหาวิทยาลัย ที่มาจากความรู้ที่หลากหลายและสหสาขาของทีมนักวิชาการ เป็นการสร้างการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยน Mindset ของทีมนักวิชาการได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังเป็นแนวทางในการสร้างบุคลากรที่เป็นกำลังสำคัญให้กับสถาบันการศึกษาในบทบาทของ Facilitator Groups ได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ในระดับโครงสร้างของสถาบันควรเปิดใจให้กว้างเพื่อมองทางเลือกใหม่ในฐานะผู้ร่วมสร้างการเรียนรู้กับชุมชน เป็นบทบาทสำคัญของมหาวิทยาลัยที่จะลุกขึ้นมารับผิดชอบต่อสังคม

3) ในมิติของการสร้างความรู้ที่จะนำไปพัฒนาการทำงานด้านความเหลื่อมล้ำ เกิดวิธีการทำงานใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 พี่เลี้ยงเรียนรู้ไปพร้อมๆ โครงการวิจัย และลักษณะที่ 2 นักวิจัยเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ทั้ง 2 ลักษณะพบว่ามีจุดเด่นจุดด้อยที่แตกต่างกัน คือ

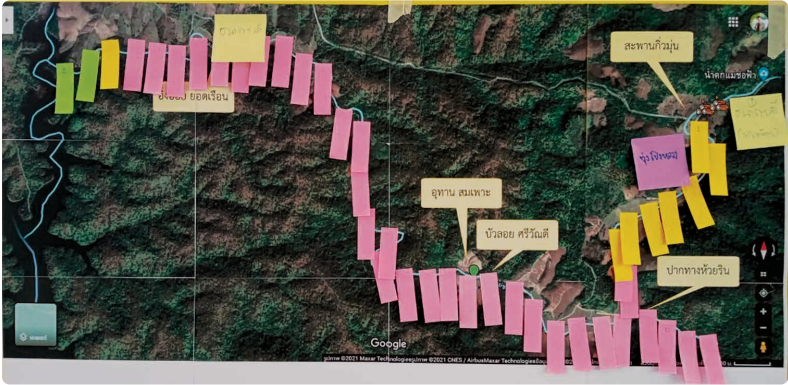
ในลักษณะที่ 1 พี่เลี้ยงร่วมใช้เครื่องมือเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกับทีมวิจัยโครงการ โดยกำหนดแนวทางตามขั้นตอนการพัฒนาโจทย์ความเหลื่อมล้ำ 7 ขั้นตอน ซึ่งเป็นการเรียนรู้แบบคู่ขนาน พี่เลี้ยงมีบทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ร่วมให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องให้ครบทั้ง 7 ขั้นตอน มีลักษณะเด่นคือ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันบนฐานของข้อเท็จจริง ทำให้นักวิจัยรู้สึกและกว้าง สามารถวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ได้ เกิด Active Group ที่คอยกระตุ้นให้โครงการมีความต่อเนื่องในแต่ละประเด็นที่เป็นข้อค้นพบ ทีมพี่เลี้ยงและทีมนักวิจัยได้ช่วยกันปลดล็อกข้อสงสัยไปพร้อมๆ กัน

ในลักษณะที่ 2 พี่เลี้ยงทดลองใช้แนวทางของการอบรมเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยสกัดความรู้ที่ได้จากแบบที่ 1 นำมาออกแบบการเรียนรู้เป็นขั้นตอน เน้นการคลี่คลายข้อสงสัย เช่น การพิจารณาเลือกกลุ่มเป้าหมาย การพิจารณาคำสำคัญที่สอดคล้องกับความเหลื่อมล้ำ การพิจารณากลไกการทำงานกับคนหรือกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง (Boundary Partner: BP) การระบุปัญหา (A) และการออกแบบกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา (B) จึงทำให้ทีมวิจัยที่ร่วมอบรมวิเคราะห์โจทย์วิจัยที่มีความแม่นยำมากขึ้น แต่ไม่มีบทเรียนในการวิเคราะห์เชิงลึกได้ นักวิจัยต้องนำไปทดลองใช้ในพื้นที่เองเพื่อที่จะวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก จุดเด่นคือ สามารถเห็นแนวทางของการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มีความชัดเจนและได้โจทย์วิจัยที่มีความรวดเร็วกว่าแบบที่ 1 และสอดคล้องกับแนวทางลดความเหลื่อมล้ำ

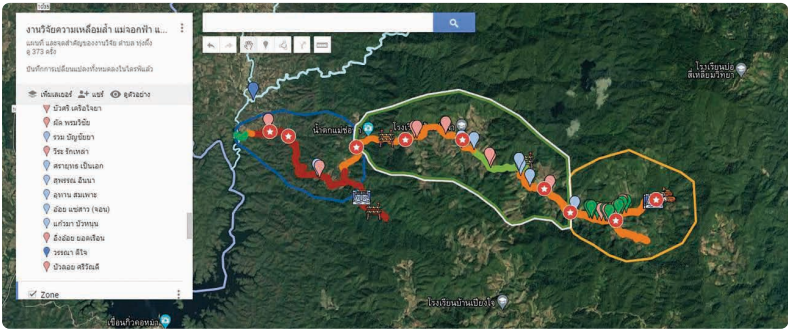
4) ข้อค้นพบของการเชื่อมโยงความเหลื่อมล้ำข้ามมิติ โครงการวิจัยกำหนดประเด็นความเหลื่อมล้ำหลักในมิติสิ่งแวดล้อม จากประเด็นที่ผู้ใช้น้ำไม่เคยพบทวนแนวทางการบริหารจัดการน้ำร่วมกันทั้งลำน้ำสู่การออกแบบการจัดเก็บข้อมูลร่วมกันทั้งมิติสิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ เพื่อประเมินรายได้

ก่อน-หลัง พบกลุ่มผู้ใช้น้ำที่อยู่ในเกณฑ์ความยากจนและขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร ส่งผลให้มีทางเลือกในการผลิตที่จำกัด กระจายอยู่ในกลุ่มตัวอย่าง Zone ต้นน้ำและท้ายน้ำ จากข้อมูลดังกล่าวทำให้โครงการวิจัยสามารถกำหนดกิจกรรมที่สอดคล้องกับกลุ่มผู้ใช้น้ำโดยใช้เกณฑ์การประเมินตัวชี้วัด โดยใช้ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ ณ ช่วงนั้น ทดลองการผลิตพืชผักอายุสั้นที่ใช้น้ำน้อย (2 เดือน) ซึ่งถือเป็นการเพิ่ม Local Content ตามเกณฑ์ตัวชี้วัดให้กลุ่มเป้าหมายมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยกลุ่มตัวอย่าง Zone A จำนวน 4 ราย มีรายได้เพิ่มขึ้น 4.9% Zone B จำนวน 4 ราย มีรายได้เพิ่มขึ้น 9.7% คิดเป็นรายได้เฉลี่ยต่อปี 128,608 บาท/ปี และ 150,025 บาท/ปี จากที่ไม่เคยมีรายได้จากช่วงการผลิตนี้เลยในปีที่ผ่านมา หลังเก็บข้อมูลตามเวลาที่กำหนดยังมีผลผลิตบางชนิดที่ยังไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้

บทเรียนนี้จึงช่วยต่อยอดในการอธิบายการเชื่อมโยงความเหลื่อมล้ำข้ามมิติให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นจากโจทย์ความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม แต่กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลนำไปสู่การตัดสินใจเพื่อกำหนดกิจกรรมไปยังกลุ่มเป้าหมายตามเกณฑ์รายได้ ให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีให้เกิดความคุ้มค่าและสร้างรายได้เพิ่ม เป็นการขยายขอบเขตที่เป็นข้อจำกัด การเข้าถึงการเรียนรู้ของชุมชนให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น “จากความรู้สู่การแสวงหาวิธีการได้มาซึ่งความรู้และทางเลือกใหม่” เป็นคำอธิบายที่ชัดเจนว่า “ความรู้เหล่านั้นเป็นของใครและใครควรเป็นผู้สร้างความรู้นั้น” เพื่อปลดล็อกความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาที่มาจากฐานของชุมชน

ภาพจำแนกพื้นที่ทางการเกษตร 3 Zone ที่ได้รับน้ำไม่เพียงพอ และพื้นที่ที่ไม่มีน้ำ

แผนที่แสดงพิกัดปริมาณน้ำที่เพียงพอ
ไม่เพียงพอและไม่มีน้ำสำหรับการเกษตรของลำน้ำแม่ฟ้า

4.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

5. โครงการวิจัยการพัฒนากระบวนการวางแผนจัดการป่าชุมชน แบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษา 26 ชุมชนนาร่อง จังหวัดลำปาง

มิตีความเหลื่อมล้ำ: ด้านการเมือง

5.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

การศึกษาวิจัยการพัฒนากระบวนการวางแผนจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาชุมชนนาร่อง 26 พื้นที่ในจังหวัดลำปาง เพื่อสร้างชุมชนต้นแบบในการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน 5 ด้าน คือ 1) ด้านการอนุรักษ์ 2) ด้านการฟื้นฟู 3) ด้านการปกป้องดูแลรักษา 4) ด้านพัฒนา และ 5) ด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นต้นแบบให้กับป่าชุมชนอีก 400 กว่าชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำปาง นำไปเป็นแนวทางในการบริหารจัดการป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร และแหล่งเรียนรู้ของคนในพื้นที่จังหวัดลำปาง

ด้วยฐานคิดที่ว่า ทรัพยากรป่าไม้เป็นต้นทุนทางธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของคนไทยและคนทั่วโลกมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นพื้นที่อาหารหรือแหล่งอาหารที่มีต้นทุนต่ำหรือแทบไม่มีต้นทุนเลย อีกทั้งยังเป็นแหล่งผลิตและกักเก็บน้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนและสัตว์ทั้งโลก ปัญหาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรในชาติ การขยายที่ทำกิน ทำให้พื้นที่ป่าลดลง ทำให้ภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง เกิดโรคระบาดโควิด-19 การบริหารจัดการเพื่อให้มีป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งน้ำ สมุนไพร และอาหาร ถือว่าเป็นเรื่องเร่งด่วนและสำคัญที่คนในสังคมทุกภาคส่วนต้องรับผิดชอบร่วมกัน

5.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การศึกษาวิจัยการพัฒนากระบวนการวางแผนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาชุมชนนาร่อง 26 พื้นที่ในจังหวัดลำปาง เพื่อสร้างชุมชนต้นแบบในการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน 5 ด้าน คือ 1) ด้านการ

อนุรักษ์ 2) ด้านการฟื้นฟู 3) ด้านการปกป้องดูแลรักษา 4) ด้านพัฒนา และ 5) ด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยใช้กระบวนการดังนี้

1) **กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: Community Based Research หรือ CBR** ในการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือ CBR เข้ามาเป็นกระบวนการในการทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ถึงการมีส่วนร่วมในการพิจารณาปัญหา หาแนวทางเพื่อแก้ไข มีการศึกษาข้อมูล ทบทวนข้อมูลการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน แล้วนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาจัดทำ “แผนจัดการป่าชุมชนของตนเอง” ให้เป็นแผนป่าชุมชนที่มีชีวิต ใช้ได้จริง จากการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยทำให้ชุมชนเป้าหมายนอกจากจะเข้าใจกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ยังสามารถนำแนวคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเอาไปต่อยอดแก้ไขปัญหาอื่นๆ ของชุมชนได้

2) **มีกระบวนการผลักดันแนวคิดการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนเป็นนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้** โดย นายชาญ อุทธิยะ เป็นผู้เชื่อมประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานด้านการจัดทำแผนป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดลำปาง ได้แก่ สำนักงานบริหารจัดการป่าไม้ที่ 3 ลำปาง สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดลำปาง และได้ผลักดันให้ความต้องการของเครือข่ายป่าชุมชนและชุมชนที่เป็นสมาชิกทั้ง 408 ชุมชนเป็นนโยบายของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้

3) **มีกระบวนการผลักดันตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนเข้าไปเป็นกรรมการในคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด** โดยมีตัวแทนจากเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดลำปาง จำนวน 4 ท่าน (เนื่องจากตามข้อกำหนดคณะกรรมการระดับจังหวัดถูกกำหนดให้มีตัวแทนชุมชนเข้าไปได้จำนวน 4 คน) เข้าไปเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด ได้แก่ นายบุญเรือน เต๋มาคำ จากบ้านสามขา นายธวัชชัย เทราช จากบ้านผาปัง นายดิเรก สวยสด จากบ้านร่องเคาะ และ นายมานิต อุ่นเครือ จากบ้านต้นตอง

ในส่วนของเครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางการเมืองนั้น จากการวิจัยครั้งนี้ได้มีการเรียนรู้เรื่องของการลดความเหลื่อมล้ำ

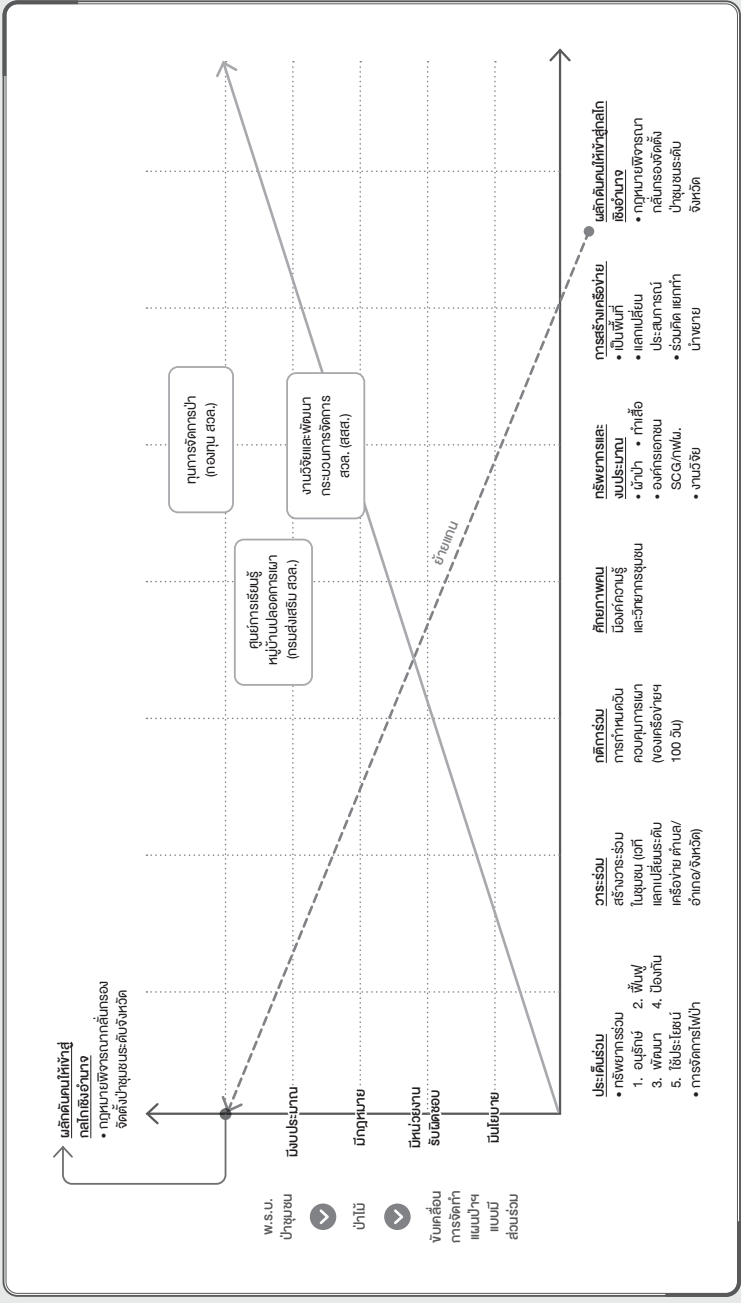
มิติการเมืองกับ ดร.ไพสิฐ พาณิชกุล ในการเรียนรู้ครั้งนี้ได้มีการสร้างเครื่องมือต่างๆ ดังนี้

1) **ตัวชี้วัดความสามารถในการจัดการป่าชุมชน** โดยจะใช้วัดความสามารถในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนเป้าหมายทั้งหมด 26 ชุมชนว่ามีความสามารถอยู่ในกลุ่มใด จะได้นำไปออกแบบกระบวนการเรียนรู้ในงานวิจัยได้เหมาะสม ดังภาพ

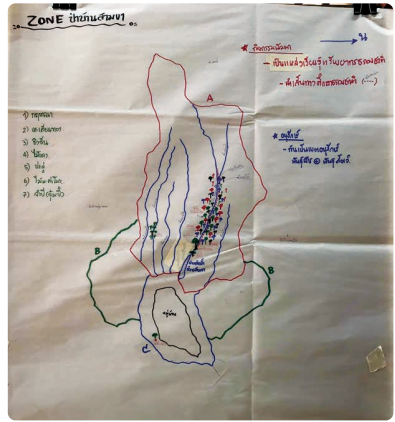
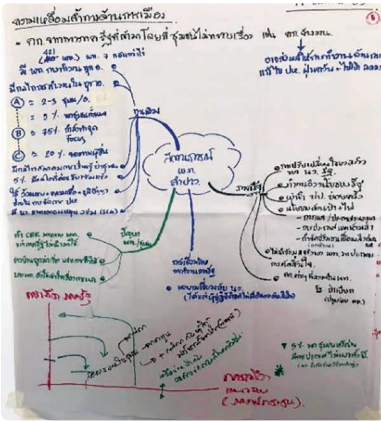

ตัวชี้วัดความสามารถในการจัดการป่าชุมชน

2) **ตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำทางการเมืองแนวอน และตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำทางการเมืองแนวตั้ง** ดังภาพ

ตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำทางการเมือง แนวนอน และ แนวตั้ง

5.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

จากการดำเนินงานในการศึกษาวิจัยโครงการการพัฒนากระบวนการวางแผนป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาป่าชุมชน 26 พื้นที่ของจังหวัดลำปาง ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมจากการดำเนินงาน ซึ่งในบทบาทที่เลี้ยงผู้วิจัยที่ทำหน้าที่หนุนเสริมการขับเคลื่อนกระบวนการวิจัยในครั้งนี้ จะได้นำเสนอผลลัพธ์และรายละเอียดของรูปธรรมดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 การศึกษาวิจัยโครงการนี้ได้ลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูลข้อเท็จจริงของสภาพป่าชุมชนที่ผ่านเวทีแลกเปลี่ยน ทบทวนป่าในอดีตให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของป่าเมื่อ 50 ปี 100 ปีที่ผ่านมา จากผู้สูงอายุในชุมชน โดยใช้หลักฐานของชื่อห้วย หนอง คลอง บึง ที่อยู่ในพื้นที่เป็นข้อมูล

อ้างอิง เนื่องจากเราไม่สามารถเก็บข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรหรือภาพในอดีตเมื่อ 50 ปี 100 ปีที่ผ่านมาไว้ได้ จึงอาศัยชื่อที่คนในชุมชนเรียกสืบกันมา เช่น หัวยดงแรด ต่าบลล่อมแลต หรือการย้อนอดีตของคนในชุมชนผ่านการเล่าสัตว์ที่เป็นตัวบ่งบอกความอุดมสมบูรณ์ของป่า เช่น ยิงนกเงือก ยิงชะนี ตัวสุดท้ายปี พ.ศ. ไหน เมื่อได้ข้อมูลเชิงพื้นที่นักวิจัยจึงไปสืบค้นตัวสินค้าส่งออกของประเทศในสมัยที่ป่าภาคเหนือยังคงความอุดมสมบูรณ์ เพื่อนำหลักฐานมาประกอบข้อมูลที่เก็บได้ในชุมชน เช่น เมื่อร้อยปีที่ผ่านมามีสินค้าส่งออกของภาคเหนือคือข้าวข้างและนอแรด ซึ่งก็ตรงกับข้อมูลจากการบอกเล่าและหลักฐานที่เป็นชื่อของห้วย หนอง คลอง บึง ที่พื้นที่ใช้เรียกสืบต่อกันมา และขวนวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมของสัตว์เหล่านั้นว่าชอบอาศัยอยู่ในป่าสภาพใด เช่น ถ้าในอดีตพื้นที่ที่เรามาแรดอาศัย สภาพป่าดั้งเดิมจะต้องเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ เนื่องจากแรดเป็นสัตว์ที่มักจะใช้เวลาในการนอนปลักแช่โคลนเป็นส่วนใหญ่ ก็แสดงว่าพื้นที่ป่าชุมชนของเราเคยเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำมาก่อน

นอกจากนั้นการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ป่าชุมชน 13 พื้นที่ใน 26 พื้นที่ ยังมีการสำรวจป่าผ่านเครื่องมือเชิงวิชาการ ในการเก็บข้อมูลพันธุ์ไม้ในป่า จำนวน 400 ต้น เช่น การใช้ประโยชน์เชิงเนื้อไม้ เชิงสมุนไพร เป็นไม้ที่มีผล ไม่มีผล และผลของมันนั้นคนกินได้สัตว์กินได้ รวมถึงระยะห่างระหว่างต้นต่อต้นของไม้ในป่าเมื่อวัดออกมาแล้วจะนำมาวิเคราะห์ความหนาแน่นของป่า และนำผลมาเปรียบเทียบกับป่าที่อุดมสมบูรณ์ ก็จะรู้ว่าป่าชุมชนของแต่ละบ้านมีความสมบูรณ์อยู่ในระดับใด และควรจะบริหารจัดการอย่างไรถึงจะเทียบเท่าป่าในอดีตที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์มาก่อน นอกจากนี้ยังศึกษาพันธุ์ไม้ในป่าให้ได้ข้อมูลของไม้ผลัดใบและไม้ผลัดใบ เพื่อคำนวณปริมาณเชื้อเพลิงเพื่อกำหนดแนวทางในการป้องกันไฟป่า วัดความโตเฉลี่ยของพันธุ์ไม้ในป่าเพื่อวิเคราะห์การกักเก็บน้ำ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ไม่ใช่แค่การลดความเหลื่อมล้ำในด้านการเข้าถึงข้อมูลของคณะกรรมการป่าชุมชนเท่านั้น คณะกรรมการป่าชุมชนในฐานะนักวิจัยยังนำเอาข้อมูลเหล่านี้ไปประกอบการวางแผนการจัดการป่าชุมชน 5 ด้านได้อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับความเป็นจริง

ของสภาพพื้นที่ป่าชุมชนของตนเอง ซึ่งก่อนการศึกษาวิจัยจะเข้าไปหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การจัดทำแผน การกำหนดกิจกรรมในการฟื้นฟูป่าชุมชน เป็นบทบาทของหน่วยงานที่กำกับดูแลเท่านั้น คณะกรรมการป่าชุมชนและคนในพื้นที่มีบทบาทแค่แนะนำแผนการจัดการป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติเท่านั้น ซึ่งการลดความเหลื่อมล้ำประเด็นการเข้าถึงข้อมูลและมีข้อมูลจากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ป่าชุมชนของตนเองจะสร้างอำนาจในการต่อรองกับหน่วยงานนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี

ประเด็นที่ 2 ซึ่งถือว่าเป็นประเด็นต่อเนื่องจากการลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูล มีข้อมูลเป็นของตนเอง และนำข้อมูลมาจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน 5 ด้าน ส่งผลให้พื้นที่วิจัยได้ลดความเหลื่อมล้ำในประเด็นการบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นประเด็นที่ 2 นอกจากนั้นป่าชุมชนทั้ง 26 พื้นที่ ยังได้จดทะเบียนเป็นป่าชุมชนตาม พ.ร.บ.ป่าชุมชน 2562 อย่างถูกต้องตามกฎหมาย และนำข้อมูลจากการศึกษาวิจัยไปจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน นำแผนการจัดการป่าชุมชนไปสู่การปฏิบัติ เป็นการลดความเหลื่อมล้ำในด้านการบริหารจัดการได้อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจน

ประเด็นที่ 3 การลดความเหลื่อมล้ำในการลดอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดนโยบายบริหารจัดการป่าชุมชนระดับจังหวัด ผ่านการผลักดันคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่ขึ้นไปเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนระดับจังหวัด โดยมีผู้ว่าราชการเป็นประธาน ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการพิจารณาอนุมัติแต่งตั้งป่าชุมชนที่ขอจดทะเบียนจัดตั้งป่าชุมชนใหม่ ประเมินผลงานป่าชุมชนเก่าที่จดทะเบียนไปแล้วเพื่อต่ออายุตาม พ.ร.บ.ป่าชุมชน พ.ศ.2562 ซึ่งอำนาจและบทบาทเหล่านี้เป็นอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานรัฐที่กำกับดูแลป่าชุมชนอย่างสมบูรณ์แบบมาโดยตลอด

กล่าวโดยสรุป ผลจากการศึกษาวิจัยโครงการการพัฒนากระบวนการวางแผนป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาป่าชุมชน 26 พื้นที่ของจังหวัดลำปาง สามารถลดความเหลื่อมล้ำในประเด็นสำคัญในการบริหารจัดการป่าชุมชนในพื้นที่วิจัยทั้ง 26 พื้นที่อย่างน้อยใน 3 ประเด็นสำคัญ กล่าวคือ

1. ลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูล และมีข้อมูลเป็นของตนเอง
2. ลดความเหลื่อมล้ำในการนำข้อมูลมาจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน 5 ด้าน และนำแผนการจัดการป่าชุมชนลงสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่
3. ลดความเหลื่อมล้ำในการกำหนดนโยบาย ทิศทางในการกำกับดูแลและการบริหารจัดการป่าชุมชน ซึ่งก่อนทำงานวิจัยอำนาจและบทบาทเหล่านี้เป็นเป็นของหน่วยงานรัฐที่กำกับดูแลทั้งหมด

5.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ถึงแม้จะประสบผลสำเร็จและสามารถลดความเหลื่อมล้ำในประเด็นสำคัญได้อย่างน้อยใน 3 ประเด็น แต่ยังมีข้อมูลและประเด็นที่ค้นพบจากการศึกษาวิจัยที่ต้องนำไปสู่การแก้ไขและดำเนินงานต่อ เช่น เราค้นพบว่าคนในชุมชนที่มีอายุตั้งแต่ 40 ปีลงมาไม่รู้จักชื่อพันธุ์ไม้ในป่า รวมถึงประโยชน์ในด้านอาหาร สมุนไพรรักษาโรค ซึ่งสาระสำคัญเหล่านี้ อาจส่งผลถึงการเข้าถึงคุณค่า ความตระหนัก และการอนุรักษ์ฟื้นฟูปกป้องดูแลป่าในอนาคต จึงจำเป็นต้องมีงานขับเคลื่อนต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยหรืองานพัฒนา และข้อค้นพบที่เป็นสาระสำคัญในประเด็นที่ 2 เราค้นพบจากการสำรวจต้นไม้ในป่าเกี่ยวกับชนิดของพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนทั้ง 13 อำเภอในจังหวัดลำปาง 100 ต้น พบถึงฤดูแล้งทั้งใบถึง 93 ต้น เหลือที่ยืนหยัดเขียวทั้งปีแค่ 7 ต้น หมายถึงเชื้อเพลิงมหาศาลเหล่านี้เมื่อองค์ประกอบพร้อม เช่น ใบไม้เหล่านี้แห้งสนิท มีออกซิเจน และเราไม่สามารถจะสร้างจิตสำนึก สร้างความตระหนักให้กับชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้ป่า ถึงผลกระทบจากฝุ่นควันและไฟป่าได้อย่างทั่วถึง และมีคนที่พร้อมจะจุดไฟเผาป่า ปัญหาฝุ่นควันและไฟป่าในพื้นที่จังหวัดลำปางก็จะมี ความรุนแรงและสร้างผลกระทบต่อคนในพื้นที่อย่างต่อเนื่องและรุนแรง ซึ่งมาตรการในการดับไฟป่าซึ่งเป็นมาตรการระยะสั้นตามฤดูกาลก็คงยังต้องดำเนินงานต่อไป แต่ควรมีมาตรการในการดับไฟในใจคนควบคู่กันไปด้วย โดยมีงานวิจัยและงานพัฒนาที่เห็นในชุมชนเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลรายได้จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม และคืนข้อมูล

ให้กับชุมชนที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากป่าโดยตรง เพื่อสร้างจิตสำนึก ความตระหนัก และปรับเปลี่ยนวิถีคิดของคนจากผู้ทำลายมาเป็นผู้สร้างและ ปกป้องดูแล เป็นการแก้ไขปัญหายั่งยืนต่อไป

5.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

6. โครงการวิจัยตลาดกลางเรียนรู้อาข่า “อาข่า เจ้ค้ำแดง”

บิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านวัฒนธรรม

6.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

เมื่อพูดถึงเรื่องชาในสังคมไทย โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดเชียงราย ผู้คนส่วนใหญ่จะรู้เพียงคำว่า “ชาอัสสัม” และชา “อู่หลง” เป็นหลัก เนื่องจากชาทั้ง 2 ชื่อมีการทำระบบตลาดและมีมูลค่าสินค้าที่สร้างรายได้แก่พ่อค้าและผู้ปลูกมายาวนาน แต่ขณะเดียวกันในพื้นที่ชุมชนที่ชนเผ่าอาศัยอยู่ โดยเฉพาะพื้นที่ตามลุ่มน้ำหุบบ้านอาข่า 3 ลุ่มน้ำในจังหวัดเชียงราย พบว่ามีชาอีกชนิดหนึ่งที่ชนเผ่าอาข่าได้ใช้ สืบสานทั้งการดื่มกินและประกอบพิธีกรรมตลอดจนใช้ในการดูแลสุขภาพสภาพเมื่อเกิดการเจ็บป่วย นั่นคือ “อาข่าลือบ่อ” ประกอบด้วย “ลือบ่อเน้” Lawrbawq near “ลือบ่อนือดำ” Lawrbawq needar ชาทั้ง 2 ชนิดนี้มีความโดดเด่นและขึ้นตามลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งโครงการวิจัยชาอาข่า “อาข่าลือบ่อ” Aqkaq Lawrbawq ขอสรุปสถานการณ์ย่อ ดังนี้

- การสูญเสียพืชพันธุ์ชาป่าแท้ๆ ของชนเผ่าอาข่าในพื้นที่ลุ่มน้ำ จากความเชื่อของชนเผ่าอาข่าที่มีต่อพืชชาป่ามาไม่น้อยกว่า 2,700 ปี ในแง่การดื่ม การประกอบพิธีกรรม การรักษาโรค เมื่อมีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานไปอาศัยอยู่แหล่งใหม่ๆ ความรู้ด้านพืชพันธุ์ของคนรุ่นใหม่ที่มีต่อพืชชาป่า ก็ถูกกลืนเพราะขาดการบันทึกข้อมูลหลักฐาน และพื้นที่ใหม่ไม่มีพันธุ์ชาป่าดั้งเดิม เนื่องจากขาดความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติป่าไม้ และค่านิยมที่มีต่อการปลูกชามักเป็นพันธุ์ชาที่เป็นพันธุ์ทำธุรกิจเท่านั้น ส่งผลให้พันธุ์ชาป่าสายพันธุ์อื่นๆ หายไปและสูญเสียความรู้ด้านชาป่าของชนเผ่าอาข่า

- การปลูกชา จังหวัดเชียงรายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษ ประชาชนผู้มีที่ดินเป็นของตนเองได้มีการปลูกสายพันธุ์ชาเฉพาะชาอัสสัมและชาอู่หลงเท่านั้นเพื่อทำการค้าขาย แต่พันธุ์ชาป่ายังไม่เป็นที่นิยมและมีการตลาดที่แคบ

ทั้งที่เป็นพันธุ์ชาที่มีคุณประโยชน์ เจริญเติบโตในป่าแหล่งอุดมสมบูรณ์ที่ดำรงความชุ่มชื้นสู่ป่า คน แต่ไม่ได้รับการเผยแพร่ส่งเสริมจึงมีคนรู้จักน้อย

- ปัญหาราคาชา เพราะความแตกต่างและค่านิยมในการบริโภค ประกอบกับขาดการส่งเสริมสร้างความรู้ มูลค่าชาป่ายังมีราคาต่ำกว่าชาพันธุ์อื่นๆ ถึงแม้มีปริมาณไม่มาก ทั้งนี้รสนิยมการดื่มชาป่ายังไม่ได้รับการเปิดเผยอย่างกว้างขวางทางการตลาดของผู้บริโภคจึงมีราคาต่ำที่มีความแตกต่างกับชาหลัก

- ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ เพราะชุมชนชนเผ่าอาข่าไม่มีสถาบันเรียนรู้ด้านชาป่า ขาดการพัฒนาองค์ความรู้ชาป่า ขาดการเผยแพร่ความรู้ผ่านวิถีวัฒนธรรมและการเชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติภายในชนเผ่า และการเผยแพร่สู่ภายนอกมีขีดจำกัด ส่งผลให้เกิดช่องว่างความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ ซึ่งชาป่าไม่โดดเด่นในช่วงที่ผ่านมา

- ด้านการตลาด ขาดการรวมกลุ่มพื้นที่ต้นน้ำของชุมชนชาวบ้านเพื่อการขับเคลื่อนระบบตลาดแบบเครือข่ายกลุ่ม การกำหนดราคายังไม่มีพลังพอที่จะทำให้ชาป่ามีราคาที่สูงขึ้น

- ขาดสื่อกลางเผยแพร่เรื่องชาป่า ชาวบ้านขาดความรู้การใช้สื่อระบบตลาด Online เพราะความไม่รู้หนังสือเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งสื่อสาธารณะยังไม่ค่อยมีการเผยแพร่

ความเหลื่อมล้ำด้านวัฒนธรรม กรณีศึกษา “แหนะไท่ๆ” บทสวดศพชนเผ่าอาข่า

ชนเผ่าอาข่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีภาษา วัฒนธรรม ประเพณีที่สวยงาม หลากหลาย มีความโดดเด่นเป็นอัตลักษณ์เฉพาะ มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในรอบปีมากที่สุด ภายใต้ระบบการสืบสาน ถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ทั้งภาษา การแต่งกาย ความเป็นอยู่ และพิธีกรรม มานานนับหลายศตวรรษจากอดีตสู่ปัจจุบัน ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เกิดการรุกรานเผยแพร่ศาสนาความเชื่อใหม่เข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน

อำเภอในภาคเหนือประเทศไทย ทำให้เกิดปัญหาและความเหลื่อมล้ำ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้คือ

- ความเหลื่อมล้ำทางความรู้ ชุมชนเป้าหมายงานวิจัยมีการนับถือความเชื่อ ศาสนา อย่างหลากหลาย ซึ่งในอดีตจะเป็นการนับถือเพียงศาสนาเดียว และกระบวนการทำกิจกรรมด้านต่างๆ จะเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่มีความหลากหลาย ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากกระแสทางสังคม และการรุกของแนวความคิดใหม่ จึงทำให้ชุมชนมีความเหลื่อมล้ำและเกิดปัญหาทางสังคมมากมาย เช่น ความรักความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อหนุน
- เกิดความขัดแย้งในการนับถือศาสนา เพราะความไม่เข้าใจเป้าหมายของศาสนา มีการเปรียบเทียบ การประกอบพิธี นำไปสู่การดูถูกในชุมชน คนรุ่นใหม่ไม่สนใจในการเรียนรู้ ขาดการกระตุ้นทำกิจกรรม
- ขาดการบันทึกข้อมูลภูมิปัญญาความรู้ ชนเผ่ายังไม่มีการเอกสารเพื่อสืบสาน เรียนรู้ ถ่ายทอดด้านวัฒนธรรม พิธีกรรมที่ร่วมสมัย
- ขาดแหล่งศึกษา สื่อการเรียนรู้ด้านมิติวัฒนธรรมทั้งในชุมชน และในเมืองที่เอื้อต่อคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบัน ขาดหน่วยงานด้านการเผยแพร่สืบสานวัฒนธรรมของชนเผ่าอำเภอ
- เกิดปัญหาด้านความแตกต่างของเพศวัย ที่คนผู้สูงอายุไม่ได้รับการเชิดชู ส่งผลให้คนในชุมชนขาดความกตัญญูในระบบสังคมสาธารณะ

6.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

จากบทเรียนงานวิจัยกระบวนการลดความเหลื่อมล้ำในมิติเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ในพื้นที่ชุมชนชนเผ่าอำเภอ มีวิธีการและเครื่องมือที่ดำเนินการได้ คือ

ด้านเศรษฐกิจ

- เปิดช่องทางการตลาด เพิ่มการขาย เป็นกิจกรรมเปิดให้ชุมชนมีช่องทางการตลาดเป็นของตนเอง สามารถลดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ โดยการกำหนดราคาขายกันตัวเอง ในส่วนของตลาดที่มีการเปิดทั้งในชุมชน

และพื้นที่ในเมืองเชียงราย ส่งผลให้มีมูลค่าเพิ่มของสินค้า ลดความเหลื่อมล้ำ
แตกต่างกันด้านราคาได้

- การเปิดพื้นที่เรียนรู้ ทำให้ชุมชนมีสถานที่เผยแพร่ด้าน
แหล่งเรียนรู้ชาป่า และวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมของชุมชนอย่างชัดเจน
คนภายนอกรู้จักชาป่า วิถีความสัมพันธ์กับชาป่า ป่าไม้ รวมทั้งวัฒนธรรม
พื้นบ้านภูมิปัญญาได้

- การทำผลิตภัณฑ์สินค้ารูปแบบใหม่ ผลิตภัณฑ์เป็นเครื่องมือ
สื่อที่สร้างมูลค่า และสร้างการเรียนรู้ อัตลักษณ์ของชนเผ่า ทั้งในแง่ความเชื่อ
วัฒนธรรม และรสนิยม อันเป็นสร้างมูลค่าที่ชุมชนได้ประโยชน์จากการทำ
ผลิตภัณฑ์บรรจุแบบใหม่ๆ

- การทำสื่อวัฒนธรรม เครื่องมือสื่อวัฒนธรรมเป็นสะพานเชื่อม
ระหว่างคนรุ่นใหม่และคนรุ่นเก่า อันเป็นสื่อที่สามารถใช้เผยแพร่ ที่ทำให้
คนรุ่นใหม่เกิดความเข้าใจเรียนรู้เรื่องราวรากเหง้าของตนเอง ที่จะนำไปสู่
การสืบสาน ถ่ายทอดไปสู่รุ่นต่อรุ่นได้

- สร้างครูคนรุ่นใหม่ทำงานขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เนื่องจากในชุมชน
ยังมีผู้มีการศึกษาน้อย การสร้างคนรุ่นใหม่จึงเป็นต่อการสร้างการเปลี่ยนแปลง
ต่อรอง ลดความแตกต่างเหลื่อมล้ำได้

- นำผลงานวิจัยไปสู่การปฏิบัติในชุมชน โดยใช้ผลผลิต ผลลัพธ์
เพื่อสร้างผลกระทบให้เกิดขึ้นให้สังคมภายนอกได้รู้จัก เช่น การออกสื่อข่าว
สาธารณะ หรือการสร้างงานเผยแพร่เป็นเทศกาลครั้งๆ ไป

6.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลลัพธ์ด้านวัฒนธรรมชนเผ่าอาข่า

- มีข้อมูลแปลบทสวดเป็นฉบับภาษาไทย สามารถใช้ในการ
เรียนรู้ สื่อสอนเด็ก เยาวชน และเผยแพร่ เพื่อการฟื้นฟูวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์

- มีชุมชนเครือข่ายชุมชนวัฒนธรรม ที่พร้อมให้เป็นแหล่งเรียนรู้
พิธีกรรม ประเพณี และเป็นสถานที่ดูงานในพื้นที่เชียงรายได้

- เกิดคณะผู้ประกอบพิธีและการสอน (ครูอ๋าซ่า) “อ๋าซ่าย่องจ๋องมู” Aqkaq Zanrjanr Baqmur ทำหน้าที่สอนสืบสาน เผยแพร่พิธีกรรม ประเพณี

- เกิดลานการเรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรม “ลานอ๋าซ่า เชียงราย”
ผลลัพธ์ด้านเศรษฐกิจ

- มีระบบข้อมูลด้านชาป่าใน 3 ลุ่มน้ำ (แม่น้ำลาว/แม่น้ำกก/แม่น้ำคำ) มีสายพันธุ์ชาป่าอ๋าซ่า ที่เรียกว่า ล้อบ่อเน้/ล้อบ่อสีห้า/ล้อบ่อนือดำ ซึ่งเป็นแหล่งสร้างรายได้สู่ชุมชน

- เกิดตลาดเครือข่าย Page “ตลาดอ๋าซ่า เชียงราย” และ “ลานอ๋าซ่า เชียงราย” ส่งเสริมช่องทางการขายทั้งอาหาร วัฒนธรรม เครื่องดื่มชาป่า เป็นต้น

- เกิดแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวชาป่าอ๋าซ่า 3 พื้นที่ลุ่มน้ำ 7 ชุมชน เป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานราก

- มีสินค้าชาป่าทั้งเป็นเครื่องดื่ม และการดูแลสุขภาพ เช่น ไซ้บ และดื่มกิน

6.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การวิจัยความเหลื่อมล้ำทำให้เห็นบทเรียนการสอนให้ศึกษาหาแนวทางการแก้ไขที่สามารถไปใช้ในการขับเคลื่อนพัฒนาชุมชนได้ คือ เกิดคนรุ่นใหม่ที่เข้าใจมิติเชิงลึกของวิถีความเชื่อและเหตุผลการประกอบกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และที่สำคัญคือการนำผลงานวิจัยไปสร้างกิจกรรมที่เพิ่มคุณค่าเป็นมูลค่าสู่ชุมชน ตลอดจนเห็นมิติความเหลื่อมล้ำและช่องโหว่ของคนระดับรากหญ้าของสังคมพื้นที่สูงที่คนชุมชนต้องลุกมาทำการแก้ไขเรื่องราวด้วยฝ่าฟันตัวเอง

6.5 แนวทางการขับเคลื่อนโครงการวิจัย “อ่าข่า เจ้ค้ำแด่ช่อง” (Aqkaq Jeiqkar Daekhanq) ลานขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากและเรียนรู้วิถีชนเผ่า อ่าข่า จังหวัดเชียงราย Akha Research

ทิศทางงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากการได้ดำเนินกิจกรรมวิจัยเพื่อท้องถิ่น Community Based Research (CBR) ซึ่งเน้นให้เกิดผลงานวิจัยด้านผลผลิต Output ผลลัพธ์ Outcome ผลกระทบ Impact เพื่อตอบโจทย์ปัญหาได้อย่างแท้จริง ในนามโครงการวิจัย “อ่าข่า เจ้ค้ำแด่ช่อง” (Aqkaq Jeiqkar Daekhanq) ลานขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากและเรียนรู้วิถีชนเผ่า อ่าข่า จังหวัดเชียงราย Akha Research ซึ่งมีเจตนาแน่วแน่ที่จะดำเนินการวิจัยแก้ปัญหาสถานการณ์ของชนเผ่าพื้นถิ่นที่ภาคเหนือและจังหวัดเชียงราย เพื่อลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา ฯลฯ โดยจะผนึกรวมกำลังสร้างคนรุ่นใหม่ และเปิดพื้นที่รูปธรรมตามมิติความเหลื่อมล้ำ ในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นลดความเหลื่อมล้ำ สรุปรายการกิจได้ดังนี้

1) สร้างนักวิจัยชนเผ่าอ่าข่าของชุมชน เพราะความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจากภาวะแวดล้อม ความไม่เท่าเทียม วิถีชีวิต และความรู้อันมีชนเผ่า ยังมีความล้าหลัง ส่งผลกระทบต่อคนในการดำเนินชีวิตหลากหลายด้าน ฉะนั้นชุมชนต้องลุกขึ้นมาทำงานแก้ปัญหาตนเอง โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการทำงานวิธีทำวิจัยแบบท้องถิ่น

2) สร้างการศึกษาและทำชุดความรู้ชนเผ่า เพราะกระบวนการวิจัยโดยใช้ฐานวิจัยชุมชน จะส่งผลให้สภาพปัญหาต่างๆ มิติความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจะได้รับการเรียนรู้แก้ไข สร้างการคิดเป็น วางแผนเป็น และทำเป็น เพื่อลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนได้

3) การวิจัยสร้างกลไกภาคีขับเคลื่อนลดความเหลื่อมล้ำระดับรากหญ้า จะเป็นมิติการทำงานที่ควบคู่กับปัญหาชุมชนและผู้คน ดังนั้นกลไกที่เกิดขึ้นผ่านงานวิจัยถือเป็นกลุ่มคนที่จะหลอมละลายความเหลื่อมล้ำมิติต่างๆ เป็นสะพานเชื่อมแก้ปัญหาของชุมชนได้

4) ภารกิจการขับเคลื่อนเดินหน้าเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของ
กลุ่มชนเผ่าอ่าข่า ได้กำหนดประเด็นขับเคลื่อนด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ
วัฒนธรรม สุขภาพ การศึกษา และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาเชิง
บูรณาการสู่สังคมพื้นที่สูงต่อไป

6.6 ภาพประกอบโครงการวิจัย

โครงการวิจัยภาคกลาง

7. โครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในพื้นที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

มิตีความเหลื่อมล้ำ: ด้านสังคม

7.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ตำบลแพรกหนามแดงตั้งอยู่ในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย 6 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรประมาณ 3,792 คน จำนวนครัวเรือน 1,005 หลังคาเรือน โดยอยู่ติดกับจังหวัดราชบุรี มีลำคลองและลำประโดงอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นลำคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมีพื้นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล ซึ่งมีเนื้อที่ 22,641 ไร่ ทำให้ตำบลแพรกหนามแดงเป็นชุมชนที่ดำรงอยู่กับระบบ 3 น้ำ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับระบบสามน้ำ

นับตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง ที่นำมาซึ่งรายได้ของคนในชุมชนซึ่งในปี 2562 ภาพรวมรายได้เฉลี่ยต่อหัวของคนในตำบลแพรกหนามแดงอยู่ที่ 116,654.68 บาทต่อคน/ต่อปี หรือ 9,721 บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นรายได้เฉลี่ยที่สูงอย่างมาก หากแต่เมื่อลงรายละเอียดในแต่ละหมู่บ้านจะพบว่าทั้ง 6 หมู่บ้านมีความแตกต่างกันในเชิงรายได้เป็นอย่างมาก คือ หมู่ที่ 1 บ้านคลองขุดเล็ก 51,748.94 ต่อคน/ต่อปี หมู่ที่ 2 บ้านคลองสะพานหิน 59,526.55 ต่อคน/ต่อปี หมู่ที่ 3 บ้านรั้ว 62,704.17 ต่อคน/ต่อปี หมู่ที่ 4 บ้านแพรกหนามแดง 211,809.40 ต่อคน/ต่อปี หมู่ที่ 5 บ้านคลองขุดสมบุรณ์ 62,395.98 ต่อคน/ต่อปี และหมู่ที่ 6 บ้านคลองผีหลอก 179,504.17 ต่อคน/ต่อปี ซึ่งรายได้ที่แตกต่างกันนี้หากตัดรายได้ในหมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 6 ออกจะพบว่า รายได้เฉลี่ย

ต่อหัวของคนในตำบลแพรทนามแดงจะอยู่ที่ 59,093.25 บาทต่อปี หรือ 4,924 บาทต่อเดือน ซึ่งถือว่าเป็นรายได้ที่ผ่านเส้นความยากจน (2,717 บาท) มาไม่มากนัก แต่ก็ไม่ถึงจุดมาตรฐานที่พึงจะได้รับ

นอกจากปัญหาเรื่องเศรษฐกิจและรายได้ในการยังชีพ ยังพบว่า คนในตำบลแพรทนามแดงยังต้องเผชิญกับความยากจนเชิงโครงสร้างที่เกิดจากความขัดสนในหลายๆ ด้านที่มีผลทำให้ขาดศักยภาพในการดำรงชีวิต ทั้งการขาดการศึกษาหรือได้รับการศึกษาน้อย การขาดทรัพยากร ขาดที่ดินทำกินหรือที่ดินทำกินมีขนาดเล็ก โดยสถิติในปี 2562 พบว่าในตำบลแพรทนามแดงมีถึง 145 ครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน และครัวเรือนที่ถือกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินก็มีจำนวนที่ดินไม่มากนัก ซึ่งส่งผลสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพของคนในตำบลแพรทนามแดง ที่พบว่าปัจจุบัน ร้อยละ 30.78 ประกอบอาชีพรับจ้าง และร้อยละ 13.80 เป็นพนักงานโรงงาน/บริษัท โดยมีอาชีพการทำเกษตร (การทำประมง) เหลือเพียงร้อยละ 10.45 และมีอาชีพอื่นๆ ตามลำดับ และด้วยการที่วิถีชีวิตของคนในตำบลเปลี่ยนมาเป็นอาชีพรับจ้างเป็นหลัก ทำให้ในช่วงสถานการณ์ COVID-19 ที่เกิดขึ้น คนในตำบลแพรทนามแดงทุกกลุ่มทุกหมู่บ้านได้รับผลกระทบทั้งในเรื่องของรายได้และความเป็นอยู่เป็นอย่างมาก

ที่ผ่านมาทั้งชุมชนและหน่วยงานภาคส่วนต่างๆ ได้เข้ามาดำเนินงานในการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในตำบล ถึงแม้จะไม่ได้มุ่งตรงไปที่เรื่องของรายได้ แต่ก็สามารถช่วยดูแลค่าใช้จ่ายยามฉุกเฉินได้ในหลายๆ เรื่อง ผ่านการจัดสวัสดิการชุมชนที่คนในพื้นที่ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุน โดยเฉพาะในเรื่องของการทำให้คนมีรายได้ไม่น้อยเข้าถึงสวัสดิการที่พึงจะได้รับ ลดรายจ่ายที่กระทบต่อค่าครองชีพ ซึ่งมีการดำเนินงานทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ การสนับสนุนของภาคเอกชน หรือการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่ลุกขึ้นมาช่วยเหลือกัน เป็นความพยายามในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมผ่านการทำให้คนที่มีรายได้น้อยได้เข้าถึงสวัสดิการและทรัพยากร ซึ่งสามารถช่วยเหลือคนในชุมชนในการลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสวัสดิการ

ได้ในระดับหนึ่ง หากแต่ยังพบว่าการทำงานยังมีข้อติดขัดในหลายๆ ประเด็น ทำให้การดำเนินกิจกรรมยังกระจุกตัวและไม่สามารถขยายผลไปสู่คนทุกกลุ่มในตำบล ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ปัญหาหลักที่ทำให้การจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นยังไม่สามารถปลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำของคนในสังคมได้อย่างครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย โดยสาเหตุหลักๆ คือ

1) **ความไม่เข้าใจกันระหว่างหน่วยงานกับคนในชุมชน ขาดการยอมรับระหว่างกัน** ทั้งรูปแบบการทำงาน ความสัมพันธ์ ขาดความเป็นหุ้นส่วนในการทำงานอย่างแท้จริง ทำให้กลไกในการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำผูกติดอยู่แต่เฉพาะกลุ่ม/หน่วยงาน

2) **ระบบความสัมพันธ์ และความขัดแย้งของคนในชุมชน** วิถีชีวิตที่ต่างคนต่างอยู่ ได้ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนห่างเหิน แบ่งเป็นกลุ่มใครกลุ่มมัน เมื่อรู้สึกถึงการได้รับผลประโยชน์ที่ไม่เท่าเทียมกันก็จะไม่เข้าร่วม อันเป็นเพราะการเข้าใจข้อมูลไม่ตรงกัน

3) **ระบบการบริหารจัดการกลุ่ม** สมาชิกไม่เห็นความสำคัญของการประชุม โดยมีพฤติกรรมที่ไม่ใส่ใจ ไม่เห็นเป้าหมายร่วม การประชุมขาดการออกแบบกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีระบบจัดเก็บเอกสารที่ชัดเจน ขาดการแยกและจัดหมวดหมู่ข้อมูล รู้เฉพาะคนหน้างาน ทำให้ระบบบริหารจัดการกลุ่มเริ่มมีช่องโหว่ อีกทั้งเมื่อมีการเปลี่ยนคนรุ่นใหม่ในการทำงานก็ขาดความต่อเนื่อง ทำให้ขาดความน่าเชื่อถือ การจะดึงทรัพยากรจากหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนจากภายนอกเข้ามาจึงทำได้ยาก เพราะไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะใช้ในการต่อรองและขาดสมรรถนะที่จำเป็นเพิ่มขึ้นตามยุคสมัย

4) **การเข้าไม่ถึงสวัสดิการที่ครอบคลุมของคนในชุมชน** การขาดข้อมูลคนในชุมชนที่ทั่วถึง ขาดการมองภาพในระยะยาว มองไม่เห็นความสำคัญ of ข้อมูล ไม่มีการนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกัน และสวัสดิการยังตอบสนองเฉพาะกลุ่มไม่ได้ครอบคลุมในภาพตำบล ขาดการเชื่อมโยงข้อมูลจากภาคส่วนต่างๆ มาใช้ในการวางแผน และหลายกิจกรรมไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ทำให้การดำเนินงานจำกัดอยู่ในเฉพาะกลุ่ม

จากสถานการณ์ที่กล่าวข้างต้นนี้ นักวิจัยชุมชนที่ดำเนินงานภายใต้โครงการการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชน บนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในพื้นที่ตำบลแพรภพนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม จึงได้มีการกำหนดเป้าหมายสำคัญร่วมกันขึ้น โดยมุ่งเน้นไปที่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในตำบลแพรภพนามแดง โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีรายได้น้อยที่เป็นสมาชิกของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและสวัสดิการชุมชนแพรภพนามแดง กลุ่มกองทุนวันละบาท (กองทุนเมตตาธรรมวันละบาท) และโครงการบ้านมั่นคง หรือสหกรณ์เคหสถานเจริญมั่งมีมั่นคง รวมทั้งคนในชุมชนที่สนใจมาเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมเป็นหลัก โดยจะเน้นไปที่การสร้างความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ให้เข้ามาเป็นกลไกในการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น **เกิดสวัสดิการชุมชน 4 ขา ที่มาจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การช่วยเหลือกันของคนในชุมชน และการสนับสนุนจากภาคเอกชนในพื้นที่** ที่มีเป้าหมายมีแผนปฏิบัติการและมีบทบาทความรับผิดชอบร่วมกัน โดยให้ความสำคัญกับการทำให้ผู้มีรายได้น้อยได้เข้าถึงสวัสดิการและทรัพยากรที่พึงจะได้รับ

7.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ภายใต้การดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มุ่งเน้นไปที่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในตำบลแพรภพนามแดงในครั้งนี้ ทีมวิจัยชุมชนได้มีกระบวนการดำเนินงานที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ของกลไกในแต่ละภาคส่วน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน คู่ขนานไปกับการให้ความสำคัญกับการจัดเก็บข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ และเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการร่วมด้วยในทุกขั้นตอน โดยนำแนวคิด Snowball Sampling Technique มาใช้ในการค้นหาและเชื่อมโยงกลุ่มเป้าหมาย โดยวิธีการดำเนินงาน มี 9 ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1) การจัดเวทีสร้างความเข้าใจและการค้นหา New Partner
เปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนทั้งจากในชุมชนและหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน
เข้ามาร่วมในการเป็นทีมดำเนินงาน

2) การทบทวนความรู้และถอดบทเรียน ในการทำงานเพื่อจัด
สวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่นของกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบล
แพรงหนามแดง หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมที่เกี่ยวข้อง
โดยมุ่งเน้นไปที่การทำให้กลไกทุกภาคส่วนเข้าใจบทบาทหน้าที่ และความ
รับผิดชอบในการดำเนินงานร่วมกัน เพื่อที่จะได้เห็นมุมมองและจังหวะ
ในการหนุนเสริมการทำงานระหว่างกันได้อย่างเหมาะสม (มีความเข้าใจ
กันมากขึ้น)

3) การออกแบบตัวชี้วัดมิติสังคมแบบมีส่วนร่วม เพื่อกำหนด
เป้าหมายและกรอบทิศทางในการดำเนินงานร่วมกันของทีมวิจัยชุมชน
คณะกรรมการกองทุนฯ ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เข้ามาร่วม
เป็นกลไกคณะทำงาน ซึ่งในกระบวนการออกแบบตัวชี้วัดมิติสังคมนี้มีการ
แบ่งขั้นตอนการดำเนินงานออกเป็น 4 จังหวะย่อย คือ

(1) จังหวะที่ 1 การติดตั้งความรู้และความเข้าใจจากทีม
นักวิชาการในมิติสังคม โดยเฉพาะเรื่องหลักการออกแบบตัวชี้วัดเพื่อวางกรอบ
ทิศทางในการดำเนินกิจกรรมโครงการ ซึ่งช่วยให้ทีมวิจัยชุมชนเห็นสำคัญ
ที่เป็นหลักคิดในการทำงาน คือ “ครอบคลุม เข้าถึง พังมี”

(2) จังหวะที่ 2 การปฏิบัติการออกแบบตัวชี้วัดมิติสังคม
โดยการมีส่วนร่วมของกลไกคณะทำงานทั้งระดับชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ
และภาคเอกชน

(3) จังหวะที่ 3 การนำตัวชี้วัดที่ออกแบบโดยทีมกลไก
คณะทำงานไปสู่การปรับแก้เพื่อให้มีความชัดเจนและสามารถตอบโจทย์การวัด
ความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้จริง โดยมีการปรับแก้ไขร่วมกันในหลาย
เวทีการประชุมเพื่อให้ได้ตัวชี้วัดที่เหมาะสมและครอบคลุมการดำเนินกิจกรรม
มากที่สุด

(4) จังหวะที่ 4 การปฏิบัติการ โดยนำตัวชี้วัดทางสังคม มาเป็นกรอบการขับเคลื่อนกิจกรรมของโครงการ เชื่อมโยงกับกิจกรรมที่อยู่ในแผนงานโครงการ

4) การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาสมรรถนะทีมวิจัยชุมชน จะมุ่งเน้นการติดตั้งความรู้และความเข้าใจในเรื่องของเทคนิคและเครื่องมือ ในการทำงานชุมชนใน 4 หลักสูตรสำคัญ ทั้งในช่วงต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ประกอบด้วย

(1) หลักสูตรที่ 1 การอบรมเชิงปฏิบัติการเก็บข้อมูลชุมชน แบบมีส่วนร่วมที่ประยุกต์ใช้กับระบบภูมิสารสนเทศชุมชนและเครื่องมือ Google Form

(2) หลักสูตรที่ 2 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อออกแบบชุดคำถามและจัดทำแบบสอบถามในระบบแอปพลิเคชัน เพื่อเก็บข้อมูลสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดงและกลุ่มคนยากจนในพื้นที่

(3) หลักสูตรที่ 3 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อติดตั้งหลักคิด การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำระบบภูมิสารสนเทศชุมชนและการออกแบบปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในพื้นที่

(4) หลักสูตรที่ 4 การอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาแนวทางการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ผ่านหลายแพลตฟอร์ม-การวัดการเปลี่ยนแปลงและผลลัพธ์ตามตัวชี้วัดมิติสังคม

5) การจัดเก็บข้อมูลชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยมุ่งเน้นการจัดกระบวนการประชุมแบบมีส่วนร่วมคู่ขนานไปกับการใช้ระบบแอปพลิเคชัน ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของชุมชน แพรกหนามแดงจากในอดีต-ปัจจุบัน ข้อมูลเชิงบุคคล รายได้ การประกอบอาชีพ วิธีชีวิตความเป็นอยู่ สมาชิกกองทุนฯ พิกัดที่ตั้งของบ้านสมาชิก เป็นต้น นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงชุดข้อมูลกับหน่วยงานในพื้นที่ ทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล

แพรทนามแดง ในเรื่องของจำนวนคนยากจนในตำบล สัดส่วนผู้สูงอายุ จำนวนผู้พิการ และสถิติการเจ็บป่วยของคนในตำบล เป็นต้น

6) การประชุมเครือข่ายกลไกการทำงาน 3 ระดับ โดยเปิดให้มีการประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกันระหว่างทีมวิจัยชุมชน คณะกรรมการกองทุนฯ ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน เดือนละ 1 ครั้ง โดยจะมีวาระเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นประเด็นหลักในการพูดคุยและค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน

7) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ของทีมวิจัยและกลไก ทุนส่วนการทำงาน เพื่อนำข้อมูลที่ได้ดำเนินการมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ ร่วมกันจนนำมาสู่การเขียนแผนทดลองปฏิบัติการในการจัดสวัสดิการชุมชน บนฐานทรัพยากรท้องถิ่นที่มุ่งเน้นไปที่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในตำบล

8) การทดลองปฏิบัติการ ตามแผนในการจัดสวัสดิการชุมชน บนฐานทรัพยากรท้องถิ่น ประกอบด้วย

(1) การเพิ่มจำนวนสมาชิกของกองทุน การปรับปรุงกฎระเบียบของกองทุนสวัสดิการชุมชนที่ครอบคลุมทุกกลุ่มคน และการจัดทำระบบข้อมูลสมาชิกที่เจ็บป่วยเพื่อวิเคราะห์ปัญหาสุขภาพ

(2) การสื่อสารข้อมูลสู่สาธารณะให้เข้าถึงทุกกลุ่มบุคคล ในตำบล เพื่อเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการของคนในตำบล โดยเชื่อมโยงการสนับสนุนทรัพยากรจากทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนในพื้นที่

(3) การเพาะพันธุ์ไม้ท้องถิ่น พันธุ์ไม้มงคล และการจัดสถานที่จำหน่ายสินค้าในชุมชน เพื่อลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ ผ่านการจำหน่ายทางระบบออนไลน์และออฟไลน์

(4) การทำเฟอร์นิเจอร์และวัสดุแต่งบ้านผ่านภูมิปัญญา การถักแห ถักอวนของท้องถิ่นให้เป็นโคมไพประดับอาคารและบ้านเรือน ให้คนยากจนกับกลุ่มคนใน 40% ล่าง เพื่อเพิ่มรายได้และช่องทางการจำหน่าย ทั้งทางระบบออนไลน์และออฟไลน์

9) การสรุปบทเรียนและการวัดการเปลี่ยนแปลง-ผลลัพธ์ตามตัวชี้วัด เพื่อตอบโจทย์กลุ่มเป้าหมายทั้งในระดับโครงการ ภารกิจของภาคส่วนต่างๆ มุ่งเน้นให้กลไกการทำงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และคนในชุมชนได้มาวิเคราะห์ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นร่วมกัน เพื่อให้เห็นประโยชน์ของแต่ละภาคส่วนที่ได้รับ และเกิดการกำหนดทิศทางการทำงานร่วมกันต่อไปในอนาคต

7.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การดำเนินโครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในพื้นที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ได้นำไปสู่ผลลัพธ์และรูปธรรมจากการดำเนินงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของสมาชิกและคนในชุมชนตำบลแพรกหนามแดง ใน 3 เรื่อง ประกอบด้วย

1) การพัฒนาระบบภูมิสารสนเทศชุมชน ทำให้กองทุนฯ มีระบบการจัดการข้อมูลที่มีคุณภาพ เป็นการพัฒนากองทุนสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพ ทำให้เห็นข้อมูลแต่ละประเภทแต่ละส่วน เกิดระบบฐานข้อมูลภูมิสารสนเทศของชุมชน รวมถึงการสร้างธรรมาภิบาลให้เกิดขึ้นในองค์กร เกิดวัฒนธรรมใหม่ และสามารถหยิบใช้ข้อมูลได้อย่างแม่นยำ ทำให้เกิดการเข้าถึงโอกาสในการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ทำให้เห็นเป้าหมายร่วมกันและมีแผนการดำเนินงานร่วมกันอย่างชัดเจน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายโดยมีพื้นที่ชุมชนที่มีทรัพยากรอันหลากหลายเป็นตัวตั้ง ควบคู่ไปกับการสร้างความสัมพันธ์กับองค์กรและหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง อันเป็นทักษะสำคัญในการดำเนินงานเพื่อให้กระบวนการทำงานของหุ้นส่วน (Partnership) ต่างๆ เห็นความสำคัญที่ทำงานที่เอื้อประโยชน์ต่อกันสู่การเรียนรู้ระบบภูมิสารสนเทศที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการวิเคราะห์สู่การวางแผนร่วมกันในการพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชน รวมถึงการบริหารจัดการกองทุนที่ยกระดับไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางด้านสังคมจากการจัดทำระบบข้อมูล มีการวางแผนทำกิจกรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ สร้างงาน

สร้างอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย มีการจำหน่ายสินค้าออนไลน์และการสื่อสารประชาสัมพันธ์ผ่านโซเชียลมีเดีย รวมไปถึงการเตรียมการพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศซึ่งคาดว่าจะนำไปสู่การจัดสวัสดิการได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม กองทุนมีธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการ โปร่งใส ตรวจสอบได้ สนับสนุนและส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้าถึงสวัสดิการกองทุนชุมชนตำบล แพรกหนามแดง ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2) เกิดกลไกหุ้นส่วนการทำงานใน 3 ชั้น การสร้างความเป็นหุ้นส่วนในการทำงานร่วมกันระหว่างคนในตำบลแพรกหนามแดง หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ได้นำไปสู่กลไกการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยมาจากความไว้วางใจเชื่อใจและมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมทั้งการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมลงมือทำ ร่วมติดตาม และร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งการดำเนินกิจกรรมในโครงการจะมีการกำหนดกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 3 ชั้น ประกอบด้วย 1) กลไกชั้นใจแดง (ผู้ดำเนินการหลัก) โดยกลุ่มคนในชุมชนและผู้ได้รับผลกระทบที่ลุกขึ้นมาเป็นกลุ่มหลักในการดำเนินกิจกรรมของกองทุนฯ 2) กลไกชั้นใจขาว (ผู้สนับสนุนที่พร้อมลงมาเป็นผู้เล่นหลัก) ในกลไกชั้นใจขาวนี้เป็นเหมือนทีมสนับสนุนที่พร้อมให้ความร่วมมือในทุกๆ กิจกรรมที่ร้องขอทั้งในรูปแบบของงบประมาณสนับสนุน บุคลากร ความรู้ เครื่องมือ หรือสถานที่ 3) กลไกชั้นใจจาง (ผู้มีอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เชิญมาร่วมเชิงยุทธศาสตร์) เป็นกลุ่มที่มีบทบาทค่อนข้างน้อยในการทำกิจกรรม แต่ก็มีความสำคัญอย่างมากที่กองทุนฯ ต้องเชื่อมโยงการดำเนินการร่วมไว้ เนื่องจากเป็นหน่วยงานหรือองค์กรที่สามารถกำหนดทิศทางเชิงนโยบาย หรือเสนอแนวความคิดการดำเนินงาน ในท้ายที่สุดกลไกการทำงานใน 3 ชั้นได้นำมาสู่การเกิดสวัสดิการชุมชน 4 ที่เข้ามาช่วยกันสนับสนุนทรัพยากรในการแก้ไขความเหลื่อมล้ำให้กับคนในชุมชนผ่านกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง

3) ผลลัพธ์ที่ตอบโจทย์มิติสังคม มุ่งเน้นการทำให้เกิดการ “เข้าถึง พึ่งมีและครอบคลุม” การจัดสวัสดิการสำหรับคนทุกกลุ่มในตำบล ทำให้ทุกกลุ่มคนในพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงสิทธิอื่นพึงจะได้รับอย่างทั่วถึงและครอบคลุม โดยการเข้ามาเป็นหุ้นส่วนของ Partner ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งผลลัพธ์สำคัญ คือ

(1) สมาชิกกองทุนฯ ในปี 2564 เพิ่มขึ้นจากปี 2563 จำนวน 209 คน คิดเป็นร้อยละ 14.43 ของสมาชิกที่เพิ่มขึ้นของกองทุนสวัสดิการชุมชน เทียบจากปีล่าสุด

“ที่ผ่านมาเรารู้ว่ามีกองทุนสวัสดิการชุมชนอยู่ แต่เราไม่รู้ข้อมูล ไม่รู้รายละเอียด ทำให้เราไม่กล้าและไม่มั่นใจที่จะมาเข้าร่วมและสมัครเป็นสมาชิก แต่พอได้เข้ามารับรู้ข้อมูลและมาร่วมทำกิจกรรม ทำให้ตัวเองและครอบครัวเกิดความเชื่อมั่นและไม่ลังเลที่จะสมัครเป็นสมาชิก... นางสาวสายใจ แก้วไทรเลิศ”

(2) คนยากจนในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน มีจำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 60.95 ของจำนวนประชากรที่ยากจนทั้งหมดที่อยู่ในตำบล (ข้อมูลคนยากจนจากข้อมูล จปฐ. ปี 2562 มีจำนวน 3 คน ฐานข้อมูลคนยากจนที่นำมาหาค่าเฉลี่ย มาจาก 146 คน ที่ทีมวิจัยได้ใช้ตัวชี้วัดมิติเศรษฐกิจลงเก็บข้อมูลเชิงลึก)

(3) คนพิการในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน มีจำนวน 53 คน คิดเป็นร้อยละ 58.24 ของผู้พิการทั้งตำบล (91 คน) (ข้อมูลเปรียบเทียบจากแผนพัฒนาท้องถิ่น 2561-2565)

“ปรกติผู้พิการแบบตนเองนี้ต้องรอการช่วยเหลือจาก อบต. เพียงอย่างเดียว แต่พอกองทุนสวัสดิการชุมชนมีการปรับระเบียบที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้พิการมากขึ้น มันทำให้ตนเองมั่นใจและเห็นความสำคัญของกองทุนฯ ที่มีความตั้งใจอยากทำเพื่อผู้พิการในตำบลอย่างแท้จริง ... นายสมศักดิ์ ธีรทอง”

(4) ผู้สูงอายุในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน มีจำนวน 411 คน คิดเป็นร้อยละ 62.78 ของผู้สูงอายุในตำบล (655 คน) (ข้อมูลเปรียบเทียบจากแผนพัฒนาท้องถิ่น 2561-2565)

“เป็นสมาชิกกองทุนฯ มาตั้งแต่เริ่ม วันนี้พอมีทีมงาน ลงมาพูดคุย เห็นหน่วยงานมาประชุมบ่อย และเห็นหลายๆ มาร่วมกิจกรรม ทำให้รู้สึกว่าการกองทุนฯ มันจะยั่งยืน ... นางทองหล่อ สร้อยทอง”

(5) เด็กและเยาวชนในตำบลที่เป็นสมาชิกของกองทุนสวัสดิการชุมชน มีจำนวน 129 คน คิดเป็นร้อยละ 10.78 ของเด็กและเยาวชนในตำบล (1,196 คน) (ข้อมูลเปรียบเทียบจากแผนพัฒนาท้องถิ่น 2561-2565)

“ผมได้เข้าร่วมกิจกรรมของตำบลมาตั้งแต่เริ่มโครงการพลังเด็กและเยาวชน ตอนนั้นรู้ว่ามีการกองทุนฯ แต่ก็ไม่รู้ว่าจะเข้ามาช่วยอย่างไร แต่พอในปีที่ผ่านมาพี่ๆ คณะกรรมการฯ บอกว่าต้องใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยมากขึ้น กรรมการเองก็ทำไม่เป็น จึงเป็นโอกาสให้ผมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมอย่างจริงจัง... นายธเนศ สร้อยทอง”

(6) ปัจจุบันมีสมาชิกที่รับทราบภาระหน้าที่และความรับผิดชอบของกองทุนฯ คิดเป็นร้อยละ 76.34 ของจำนวนสมาชิกทั้งหมดของกองทุนฯ โดยใช้วิธีการสอบถามจากสมาชิกกองทุนฯ ในการลงไปเก็บข้อมูลสมาชิก 1,449 คน ผ่านแอปพลิเคชัน

(7) จากการสอบถามสมาชิก 1,449 คน ต่อความพึงพอใจในการจัดสวัสดิการที่มีความครอบคลุมและสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกกองทุนฯ คิดเป็นร้อยละ 83.25 ของจำนวนสมาชิก

(8) การจัดประชุมของคณะกรรมการกองทุนฯ และภาคีเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่มีวาระเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำมิติสังคม เป็นหนึ่งวาระการประชุม

ผลลัพธ์จากการดำเนินงานทั้ง 3 ส่วนสำคัญนี้ทำให้เห็นได้ว่าการที่มีกรอบในการมองที่ชัดเจนในส่วนของมิติทางสังคม ช่วยทำให้ทีมวิจัยชุมชนมีแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน ทั้งการเก็บข้อมูล การนำข้อมูล

มาออกแบบกิจกรรมเพื่อทำให้คนทุกกลุ่มเป้าหมายในตำบลเข้าถึงสวัสดิการได้อย่างครอบคลุม เข้าถึงและพึงมี พร้อมทั้งยังช่วยเชื่อมโยงกลไก Partner ให้เข้ามาร่วมดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

7.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การดำเนินกิจกรรมของโครงการ นอกจากนำไปสู่ผลลัพธ์ในการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในพื้นที่ หากแต่นำไปสู่บทเรียนสำคัญที่เป็นข้อค้นพบในการดำเนินงาน ดังนี้

1) การเข้าถึงโอกาสในการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ จะต้องทำงานร่วมกันเป็นหุ้นส่วนที่ได้รับประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเห็นความสำคัญในการกำหนดเป้าหมายและการมีแผนการดำเนินงานร่วมกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายโดยมีพื้นที่ชุมชนเป็นตัวตั้ง

2) การสร้างความสัมพันธ์และมีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างต่อเนื่องเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินงาน เพื่อให้กระบวนการทำงานของหุ้นส่วน (Partnership) ต่างๆ เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อตอบโจทย์ตัวชี้วัดร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

3) การมีระบบจัดการที่มีคุณภาพเป็นการพัฒนากองทุนสวัสดิการที่มีประสิทธิภาพ ทำให้เห็นข้อมูลแต่ละประเภทแต่ละส่วน รวมถึงการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นในองค์กร ทำให้เกิดความโปร่งใสและความไว้วางใจของคนในตำบล

4) ระบบภูมิสารสนเทศชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ทำให้คนในชุมชนและสาธารณะเข้าถึงข้อมูล ซึ่งช่วยในการตัดสินใจสนับสนุนทรัพยากรหรือการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อวางแผนร่วมกันในการพัฒนากองทุนสวัสดิการชุมชน

7.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

โครงการวิจัย
ภาคกลาง

กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง

โครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมแก่ภาคีเครือข่ายชุมชนชนบทแห่งภาคตะวันออก โดยมีฐานข้อมูลเชิงพื้นที่ (พื้นที่ชนบท) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยวิทยานิพนธ์ของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาพรวมสมาชิก

จำนวนสมาชิก (คน)	ชาย	หญิง
1,448	639	809

ช่วงอายุของสมาชิก

สาขาของสมาชิก

ชายของสมาชิก

แผนที่

สถานการณ์กองทุนฯ: หุสละสม ณ ปี 2563 (บาท) 6,679,730.30

เงินสะสม (บาท)	รายได้ (บาท)	จ่ายสวัสดิการ (บาท)	ค่าใช้จ่าย (บาท)
6,295,155	384,575.30	2,711,000	870,407

สมาชิก(บาท) 5,163,404 หุสละ(บาท) 1,040,751 สหกรณ์(บาท) 30,000 เลี้ยงหมู(บาท) 71,000

จำนวนผู้สมัคร 11 อำเภอ (ข้อมูลปี 2561 - 2563)

ที่มา : กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง 6 ตำบลเขตเทศบาลตำบลแพรกหนามแดง จังหวัดสุพรรณบุรี 76110 โทรศัพท์ : 083-706-6006

8. โครงการกระบวนการพัฒนาศักยภาพ การผลิตและการแปรรูป ผลิตภัณฑ์จากสวนเกษตรชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน พุนทรพิสัย เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร

มิติความเหลื่อมล้ำ: เชิงพื้นที่

8.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ชุมชนพุนทรพิสัยเป็นชุมชนของประชากรร้อยละ 40 ล่างของสังคม ที่ถูกไล่ออกจากใต้สะพานในกรุงเทพมหานคร มาเช่าที่ของการเคหะแห่งชาติ มีสวนเกษตรส่วนรวมที่ทำร่วมกัน 50 ตารางวา เพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร เมื่อประสบปัญหาดินเสียจากน้ำท่วมกรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ.2554 เมื่ออาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกริกลงพื้นที่เพื่อสำรวจความต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชน ร่วมกับแกนนำชุมชนพุนทรพิสัย ชุมชนวัดลุ่ม และชุมชนดวงมณี จึงเป็นโอกาสที่แกนนำชุมชนพุนทรพิสัยได้นำปัญหาดินเสียเข้าหารือร่วมกับอาจารย์มหาวิทยาลัยเกริก โดยมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาดินเสียและร่วมกันหาทางออกโดยใช้สวนเกษตรเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาดินและร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นของการขอรับทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนพุนทรพิสัย ดังนั้นในการดำเนินโครงการระยะแรก จึงเป็นการลดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ในการเข้าถึงพื้นที่ส่วนกลางของคนในชุมชนที่ถูกบุกรุกให้ได้คืนกลับมา ทำให้คนพุนทรพิสัยสามารถขอพื้นที่คืนจากกลุ่มผู้บุกรุกจำนวน 13 รายใน 14 ราย จึงทำให้มีพื้นที่สวนเกษตรชุมชนเพิ่มขึ้นจาก 50 ตารางวา เป็น 312.55 ตารางวา ได้ภายใน 3 เดือน และใช้เป็นที่ส่วนรวม โดยมีการวางแผนการพัฒนาสู่การทำสวนเกษตรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ต่อมาการดำเนินโครงการวิจัยในระยะที่ 2 ซึ่งต่อยอดจากโครงการแรกที่มีพื้นที่ทำสวนเกษตรมีผลผลิตแต่ยังขาดการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ในช่วงต้นโครงการจึงได้มีการหารือร่วมกันเพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้ทรัพยากร

ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น นำก้อนเชื้อเห็ดที่หมดอายุแล้วมาผสมทำดินปลูก มีการปรับปรุงดินให้สามารถปลูกพืชลงดินได้โดยผสมดินปลูก ในขณะที่ บางส่วนยังต้องปลูกในกระถาง โดยการนำยางรถยนต์และขวดน้ำดื่มมาทำ เป็นกระถางสำหรับปลูก การทำรั้วสวนเกษตรจากไม้ค้ำยันป่ายที่ไม่ใช่แล้ว ตลอดจนการจัดหาพืชผักที่ต้องการบริโภคมาปลูกในสวนเกษตรชุมชนเพิ่ม มากขึ้น ทั้งพืชอายุสั้น อายุปานกลาง และพืชอายุยาว ร่วมกันสร้างศูนย์เรียนรู้ เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแลกเปลี่ยนและสังสมองค์ความรู้ ประกอบกับใช้เป็น ศูนย์รวมคนในการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน ทำให้เกิดการบริหารจัดการ สวนเกษตรชุมชนอย่างเป็นระบบมากขึ้น มีโครงสร้างคณะกรรมการบริหาร สวนเกษตร และคณะกรรมการตรวจสอบ โดยมีภาคีภายนอกร่วมเป็นที่ปรึกษา เช่น สำนักงานเขตสายไหม สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษา ตามอัธยาศัย (กศน.) เขตสายไหม สำนักงานการเคหะแห่งชาติ และสำนักงาน การเคหะชุมชนออเงิน ทำให้สามารถเข้าถึงงบประมาณด้านการพัฒนา มีหน่วยงานที่เข้ามาร่วมหนุนเสริมไม่ต่ำกว่า 10 หน่วยงาน

นอกจากนี้ นักวิจัยชาวบ้านและคนพูนทรัพย์ยังได้ร่วมกันสร้าง กฎกติกาในการเข้าร่วมกิจกรรมสวนเกษตรชุมชน เช่น มีการประชุมคณะกรรมการ มีการแบ่งงานกันทำ และมีการกำหนดการมีส่วนร่วมโดยการลงหุ้นของสมาชิก ชุมชน เป็นต้น ดังนั้นการดำเนินโครงการในระยะที่ 2 จึงเป็นโครงการที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ในการเข้าถึงพื้นที่จากคนภายนอกชุมชน โดยการ ทำกิจกรรมสนับสนุนองค์ความรู้และงบประมาณตามความต้องการของชุมชน การสร้างความรู้สู่สีกปลอดภัยและมีทัศนคติต่อชุมชนพูนทรัพย์เปลี่ยนไป เกิดเป็นพื้นที่สร้างสรรค์ในการเป็นจุดศูนย์กลางของคนสามวัยในชุมชน เป็นแหล่งเรียนรู้การทำสวนเกษตรอินทรีย์ของสถาบันการศึกษาและหน่วยงาน ที่สนใจ รวมถึงส่งผลให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างสมาชิกในชุมชน ด้วยกันเอง และกับบุคคลภายนอกชุมชน

เมื่อมีผลผลิตจากสวนเกษตรและพบปัญหาผลผลิตบางส่วนไม่ได้มาตรฐาน และบางครั้งขายไม่หมดเนื่องจากมีผลผลิตมากเกินไปความต้องการ รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ได้จากการไปศึกษาดูงานศูนย์การเรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียงชุมชน อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ดังนั้นในการดำเนิน โครงการระยะที่ 3 นี้ จึงได้ร่วมกันทำการพัฒนาต่อยอดผลผลิตสู่การแปรรูป เพื่อสร้างรายได้เพิ่มให้กับสมาชิกสวนเกษตรและคนในชุมชน โดยมีเป้าหมาย ในการนำเห็ดมาทำผลิตภัณฑ์แปรรูปน้ำพริกเห็ดเข้าสู่กระบวนการรับรอง มาตรฐาน และการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้สามารถยกระดับการเป็น ผู้ประกอบการชุมชน แต่ด้วยสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา (COVID-19) ส่งผลให้การดำเนินงานตามแผนยังไม่บรรลุผลทั้งหมด หากแต่การดำเนิน โครงการนี้กลับสะท้อนให้เห็นผลจากการทำสวนเกษตรที่ส่งผลต่อการช่วยเหลือ ชุมชนด้านอาหารในการบริโภคของคนในชุมชนเป็นหลัก แต่การสร้างรายได้ หรือผลตอบแทนเป็นรอง โดยมีการนำผักและผลิตภัณฑ์แปรรูปจากสวนเกษตร มาแบ่งปันให้กับคนในชุมชนทุกวันอย่างทั่วถึง กลายเป็นช่วงวิกฤติที่สร้าง โอกาสให้คนในชุมชนมีเวลาเข้ามามีส่วนร่วมในการทำสวนเกษตรร่วมกัน มากขึ้น ทำให้ชุมชนมีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและมีความมั่นคงในชีวิต มากขึ้น

8.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

กระบวนการที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาได้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น (Community-Based Research หรือ CBR) เน้นการมีส่วนร่วมของ คนในชุมชนในทุกกระบวนการเป็นสำคัญ ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ทำให้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนตั้งแต่ เริ่มกระบวนการ กล่าวคือ *ระยะต้นน้ำ* เริ่มตั้งแต่การพัฒนาโจทย์วิจัย จากการ ค้นหาปัญหา สาเหตุ และแนวทางการแก้ไข การสร้างทีมวิจัย ตลอดจน การออกแบบ และวางแผนการวิจัย สามารถลดความเหลื่อมล้ำด้านสังคมได้ ในระดับหนึ่ง เช่น เมื่อชาวบ้านได้เข้ามาช่วยเป็นนักวิจัยชุมชนทำงานร่วมกัน

นักวิชาการ เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน มีสิทธิมีเสียงในการแสดงความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจ *ระยะกลางนี้* เป็นขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล การเสริมสร้างความรู้และทักษะ ตลอดจนการทดลองการผลิตและแปรรูป เป็นช่วงของการเรียนรู้และฝึกทักษะ ผ่านกระบวนการอบรม ศึกษาดูงาน ทดลอง ทำให้มีโอกาเข้าถึงข้อมูลความรู้ต่างๆ มากขึ้น *ระยะปลายนี้* เป็นการร่วมวิเคราะห์สังเคราะห์ สรุปผลการวิจัย การเรียบเรียงข้อมูลเพื่อเขียนรายงานวิจัย รวมถึงการเผยแพร่ผลการวิจัยใน *ระยะกลางนี้และระยะปลายนี้* ทำให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ได้ ในขณะเดียวกัน การมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตและแปรรูป รวมทั้งรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ แต่ยังไม่ชัดเจนนักในช่วงการทดลอง แต่หากผลิตภัณฑ์ได้รับการพัฒนาเป็นอาชีพเชื่อได้ว่าส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกกลุ่มและคนในชุมชนได้

อย่างไรก็ดี โครงการวิจัยนี้ต่อเป็นระยะที่ 3 ทำให้เห็นความชัดเจนของการลดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ โดยพิจารณาในมิติของพื้นที่ *สร้างสรรค* มิติความสุขและความมั่นคงในชีวิต ตลอดจน *มิติการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ* โดยสวนเกษตรชุมชนที่เกิดจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น สามารถเปิดพื้นที่ของชุมชนจากพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัย คนภายนอกไม่กล้าที่จะเข้าไปในชุมชน คนในชุมชนเองก็ต้องระแวดระวังความปลอดภัยของตนเองและครอบครัว กลายเป็นพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ในเชิงสร้างสรรค์ได้อย่างหลากหลาย ทั้งทางด้านอาหารปลอดภัย ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นที่สีเขียวและเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ พื้นที่กิจกรรมทางสังคม การพบปะของกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นพื้นที่กิจกรรมของเด็กและเยาวชนทั้งในและนอกชุมชน รวมถึงเป็นศูนย์เรียนรู้ มีการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเฉพาะด้านการเกษตรอินทรีย์

นอกจากนี้ จากผลผลิตและแปรรูปของสมาชิกสวนเกษตรชุมชน สามารถลดค่าใช้จ่ายให้กลุ่มสมาชิกและคนในชุมชน จากการมีอาหารปลอดภัยรับประทานโดยไม่ต้องซื้อ ซึ่งเป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินสำหรับฝึกปลอดสารที่มีทั้งคุณค่าและมูลค่า และมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตและแปรรูป

ที่หลีกเลี่ยงจากการบริโภคในชุมชน แม้ตัวเลขด้านเศรษฐกิจจะยังไม่มากมาย แต่ก็สามารถทำให้คนจนร้อยละ 40 ล่างของสังคมลดความตึงเครียดด้านรายจ่ายได้ สร้างความสุขและความมั่นคงในชีวิตได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงสถานการณ์การระบาดของไวรัสโคโรนา (COVID-19) ผลผลิตและแปรรูปจากสวนเกษตรชุมชนได้บรรเทาทุกข์ให้กับคนในชุมชนได้มาก ในขณะเดียวกันการสร้างเครือข่ายจากการดำเนินโครงการ ทำให้มีการสนับสนุนกิจกรรมชุมชนอย่างต่อเนื่องจากภาคีต่างๆ ทำให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติทั้งระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างคนในชุมชนกับคนนอกชุมชน

8.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ดังได้กล่าวมาแล้ว จากการดำเนินโครงการวิจัยสวนเกษตรชุมชน พุทธทรัพย์ทั้ง 3 ระยะ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ทำให้ชุมชนพุทธทรัพย์กลายเป็นพื้นที่เชิงสร้างสรรค์ ประกอบด้วย ด้านความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับพื้นที่ จากการดำเนินโครงการวิจัยพบว่า เป็นเวลากว่า 5 ปี ที่ชาวบ้านใช้วิธีการหลากหลายในการแก้ไขปัญหาดินเสีย เช่น การทำดินปลูกเอง การทำปุ๋ยน้ำชีวภาพ ตลอดจนการใส่ปุ๋ยเคมี แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาดินเสียได้ จึงได้มีการเปลี่ยนมาใช้วัสดุเหลือใช้ในการปลูก เช่น ไม้เก่า ยางรถยนต์หมดอายุ ขวดพลาสติก ฯลฯ มาทำเป็นภาชนะรองรับดินในการปลูก รวมถึงมีการนำก้อนเชื้อเห็ดที่หมดอายุแล้วมาผสมทำดินปลูก การปรับปรุงดินให้สามารถปลูกพืชลงดินได้โดยผสมดินปลูก ทำให้ชาวบ้านที่ร่วมกิจกรรมมีความรู้ และทักษะการปรับปรุงดินในการปลูกพืชชนิดต่างๆ มากขึ้น

นอกจากนี้ชุมชนยังมีพื้นที่สีเขียวขนาดใหญ่ในชุมชน ซึ่งเดิมพื้นที่ส่วนกลางมากกว่าร้อยละ 86 ที่ถูกทิ้งร้าง และมีชาวบ้านจำนวน 14 ครัวเรือนบุกรุกเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ส่วนตัว ขาดการจัดระเบียบ มีทั้งขอมรดกเลี้ยงไก่ ปลูกบ้าน และทิ้งขยะส่วนเกินจากการแยกของเก่าขาย เป็นแหล่งหมักหมมของขยะ และชุกซ่อนสิ่งผิดกฎหมาย (สัมภาษณ์ประธานชุมชน, 2564) เมื่อสมาชิกชุมชนได้เข้าร่วมโครงการวิจัยจึงได้ร่วมกันพัฒนาพื้นที่แปลงเกษตร

เพิ่มขึ้นกว่า 6 เท่าของพื้นที่เดิม (จาก 50 ตารางวา เป็น 312.55 ตารางวา) และพื้นที่แปลงเกษตรยังเป็นแหล่งความรู้ที่หลากหลาย เช่น การทำปุ๋ยน้ำชีวภาพ การทำดินปลูก การปลูกผัก การเพาะเห็ด เป็นต้น มีการจัดหาพืชผักที่ต้องการบริโภคมาปลูกในสวนเกษตรชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งพืชอายุสั้น อายุปานกลาง และพืชอายุยาว เช่น ไม้ยืนต้น ผลไม้ ทำให้พื้นที่สวนเกษตรเป็นพื้นที่สีเขียวอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ดี พื้นที่สวนเกษตรยังเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานสำหรับนักเรียน นักศึกษา จิตอาสา และชุมชนต่างๆ โดยแกนนำชาวบ้าน อาสาสมัคร เข้ามาร่วมเป็นนักวิจัยชาวบ้านในโครงการรวม 16 คน และมีชาวบ้านร่วมกิจกรรมโครงการไม่น้อยกว่าร้อยละ 50 ของครัวเรือนในชุมชน โดยมีการร่วมกันวางแผนทำโครงสร้างศูนย์เรียนรู้ที่สามารถรองรับผู้มาศึกษาดูงานได้มากกว่า 30 คน เพื่อรองรับการศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมถึงการพบปะของชาวบ้าน โดยการประชาสัมพันธ์ผ่านระบบ Line และ Facebook ของสวนเกษตรโดยนักวิจัยชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการ ทำให้มีพื้นที่ให้นักเรียน นักศึกษา และจิตอาสาเข้าร่วมทำกิจกรรม รวมถึงมีการวางแผนจัดทำห้องคอมพิวเตอร์ขนาด 3x3 เมตร และรับบริจาคคอมพิวเตอร์เก่า 1 เครื่อง คอมพิวเตอร์ใหม่ 1 เครื่อง เพื่อรองรับการตลาด online ของผลิตภัณฑ์สวนเกษตร รวมถึงการลงบัญชีในระบบโดยใช้โปรแกรม excel

นอกจากนี้ การสร้างพื้นที่สร้างสรรค์ดังกล่าวยังเปิดพื้นที่เพื่อทำสวนเกษตรจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) ทำให้มีครัวเรือนที่เข้าร่วมใช้ประโยชน์จากพื้นที่มากขึ้น จากเดิมที่ใช้พื้นที่ 50 ตารางวา เป็น 312.55 ตารางวา ทำให้ชุมชนมีผักไว้บริโภค มีพื้นที่พักผ่อน พบปะพูดคุย ประชุม อบรม ทำกิจกรรมสร้างสรรค์ให้กับผู้สูงวัย เด็กและเยาวชน ทั้งคนในและนอกชุมชน ซึ่งค่อยๆ มีจำนวนสมาชิกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ มากขึ้น จากตอนเริ่มโครงการมีมาร่วมทำงานประมาณ 7-10 คน ปัจจุบันมีคนเข้ามามีส่วนร่วมประมาณ 64 คน และมีหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมเพิ่มขึ้น จากเดิมหน่วยงานไม่กล้าเข้ามาทำงาน

ร่วมกับชุมชนเนื่องจากกลัว แต่ปัจจุบันมีหน่วยงานเข้ามาให้ความช่วยเหลือเพิ่มขึ้นมากกว่า 10 หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น มูลนิธิสยามอารยะเกษตรยุคใหม่ อาสาพัฒนากรุงเทพฯ กลุ่มพลเมืองอาสามูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มูลนิธิเกษตรยั่งยืน (ประเทศไทย) มูลนิธิหัวใจอาสา บริษัท DTAC เป็นต้น

ด้านความมั่นคงและความสุขในพื้นที่ สามารถวัดได้จากอาชีพและการมีรายได้เพิ่ม โดยเริ่มจากเดิมที่ยังไม่มีการรวมกลุ่มทำอาชีพหรือหารายได้มาสู่การมีสวนเกษตรอินทรีย์ที่สามารถผลิตพืชผักในปัจจุบันได้มากกว่า 50 ชนิด และเป็นแหล่งผลิตผักอินทรีย์ที่สำคัญในชุมชน จนมาสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ สามารถจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ ก่อให้เกิดทุนหมุนเวียนในสวนเกษตร และแบ่งปันกัน โดยเฉพาะในสถานการณ์การแพร่ระบาดไวรัสโคโรนา (Covid-19) ที่ได้แบ่งปันผลิตภัณฑ์ให้กับทุกครัวเรือนในชุมชน จนสามารถลดปัญหาด้านการมีผักเพื่อบริโภคในชุมชนได้ ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร โดยมีอาหารที่ปลอดภัยให้กับคนในชุมชน สามารถลดรายจ่ายของสมาชิกในชุมชนได้ในสถานการณ์วิกฤติ นอกจากนี้ชุมชนยังมีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการผลตอบแทนจากการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกัน มีการระดมทุนจากสมาชิกชุมชนเพื่อมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) ส่งผลให้สมาชิกมีรายได้เพิ่ม รวมถึงการพัฒนาผลผลิตที่มีคุณภาพเพื่อการแปรรูปสู่การรับรองมาตรฐาน และจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชน มีการวางแผนการนำผลกำไรที่ได้มาจัดสวัสดิการให้กับชุมชน เพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถึงบริการและสวัสดิการชุมชนร่วมกัน ทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับจากชุมชนโดยรอบอื่นๆ รวมถึงหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน โดยผ่านการทำกิจกรรมโครงการ การประชาสัมพันธ์ผ่านเพจ Facebook ซึ่งดูแลโดยชุมชนเองเพื่อนำมาสู่ความยั่งยืนในการมีพื้นที่สวนเกษตรในชุมชน

การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จากเดิมที่เจ้าหน้าที่จากสำนักงานเขตสายไหม ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการ และหน่วยงานต่างๆ ยังไม่ได้เข้ามาทำกิจกรรม มีเพียงเครือข่ายคนใต้สะพานและสลัมสี่ภาคที่ให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนพุนทรัพย์ สำนักงาน พอช. เคยให้ทุนสนับสนุนการสร้างสหกรณ์

ร้านค้า ถึง 3 รอบ แต่ก็ไม่สามารถพัฒนาไปถึงเป้าหมายได้ แต่หลังจากมีโครงการสวนเกษตร ทำให้มีการทำงานร่วมกันกับภาคีเครือข่ายที่เข้ามาหนุนเสริมทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่ต่ำกว่า 10 องค์กร ได้แก่ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการ เขตสายไหม สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.เขตสายไหม) สำนักงานการเคหะชุมชนอเงิน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เช่น เครือข่ายเกษตรในเมือง เครือข่ายสยามอารยะ เครือข่ายอาสาพัฒนากรุงเทพฯ และสถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยเกริก สถาบันพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง เป็นต้น ที่ล้วนแล้วแต่เข้ามาร่วมกิจกรรมและหนุนเสริมให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับสวนเกษตรชุมชนมากขึ้น ทำให้สวนเกษตรกลายเป็นสถานที่ร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในการพบปะพูดคุยและทำกิจกรรมในสวนเกษตรร่วมกัน รวมถึงมีการแบ่งปันผลผลิตจากสวนเกษตรให้กับคนในชุมชน

นอกจากนี้สวนเกษตรยังทำให้ชาวบ้านมีการทำงานที่เป็นระบบมากขึ้น โดยมีโครงสร้างคณะกรรมการบริหารสวนเกษตร และคณะกรรมการตรวจสอบ มีภาคีภายนอกร่วมเป็นที่ปรึกษา ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกสวนเกษตรเองก็มีโอกาสในการพัฒนา ทำให้มีศักยภาพในด้านการผลิตและแปรรูปมากขึ้น โดยมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์อย่างน้อย 3 ชนิด ได้แก่ น้ำพริกเห็ด น้ำพริกข้าวและแยมพริกข้าว ที่ชุมชนสามารถกำหนดราคาผลิตภัณฑ์ด้วยตนเอง โดยจำหน่ายในราคาใกล้เคียงหรือสูงกว่าราคาในตลาดได้ นอกจากนี้ชุมชนมีการวางแผนที่จะดึงชาวบ้านที่มีอาชีพอื่นๆ มาร่วมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยการจัดตลาดนัดผักอินทรีย์ เดือนละ 1 ครั้ง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านอาชีพต่างๆ นำสินค้ามาขาย และเชิญชวนชุมชนใกล้เคียงเข้าร่วม โดยมีการประชาสัมพันธ์ทาง facebook ผักไร้สารบ้านพุนทรัพย์

สวนเกษตรชุมชนพุนทรัพย์ยังได้มีการสร้างเครือข่ายเพื่อเสริมพลังชุมชน โดยมีเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์แต่เดิมเมื่อยังเป็นกลุ่มคนได้สะพานแต่มีกิจกรรมร่วมกันไม่มากนัก ได้แก่ มูลนิธิสลัมสีภาค และเครือข่ายคนได้สะพาน ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงร่วมทำกิจกรรมระหว่างกลุ่มคนได้สะพาน

และเครือข่ายคนจนทั่วประเทศ ส่วนสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ทำหน้าที่ส่งเสริมและสนับสนุน โดยค้นหาชาวบ้านให้เข้ารับการศึกษเพิ่มเติมเพื่อพัฒนาความรู้ และมีการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมร่วมกันบ้างแต่ก็ไม่มากนัก ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) อื่นๆ ทำหน้าที่จิตอาสาทั่วไปในชุมชน ในขณะที่สำนักงานการเคหะแห่งชาติก็ได้เข้าร่วมในกิจกรรมเชิงสังคมในรูปแบบต่างๆ ในชุมชน รวมถึงภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐและเอกชนก็ได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทมากขึ้น ตั้งแต่มีการรื้อปรับพื้นที่เพื่อทำโครงสร้างสวนเกษตร และการร่วมกิจกรรมอื่นๆ ทั้งการสนับสนุนงบประมาณโครงการ การอบรมให้ความรู้ และทักษะ เช่น นักวิชาการเกษตรจากสำนักงานเขตสายไหม จัดอบรมให้ความรู้และทักษะด้านการปลูกพืชผัก นักพัฒนาชุมชนจากสำนักงานเขตสายไหม ลงพื้นที่เพื่อสนับสนุนกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่เชื่อมโยงกับสวนเกษตร สำนักงานการเคหะแห่งชาติสนับสนุนการใช้พื้นที่ส่วนกลางในการทำประโยชน์เพื่อชุมชนโดยรวม และร่วมกิจกรรมโครงการ และสำนักงานเขตสายไหมยังให้การสนับสนุนพื้นที่เพื่อจำหน่ายผลผลิตจากสวนเกษตร

ส่วนการสร้างความสัมพันธ์กับสังคมรอบข้างหรือชุมชนใกล้เคียงนั้น สวนเกษตรชุมชนก็ทำให้เกิดกิจกรรมการปั่นจักรยานนำผักปลอดสารเคมีไปจำหน่ายจนเป็นที่รู้จักคุ้นเคยและเป็นลูกค้าประจำ รวมถึงให้ความช่วยเหลือในการวางจำหน่ายผลิตภัณฑ์ และประสานคนในชุมชนของตนเองให้ซื้อผลิตภัณฑ์จากสวนเกษตร นอกจากนี้ผลิตภัณฑ์จากสวนเกษตรยังแพร่ไปสู่ชุมชนและสังคมภายนอกโดยมีลูกหลานของสมาชิกในชุมชนนำสินค้าไปจำหน่ายที่ทำงาน โดยมีการบรรจุผลิตภัณฑ์ด้วยเครื่องสุญญากาศที่ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายคนได้สะพานและเป็นลูกค้าประจำของสวนเกษตรด้วยเช่นกัน

8.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การทำวิจัยโครงการนี้เป็นโครงการวิจัยต่อยอดซึ่งได้มีการดำเนินโครงการมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะที่ 3 และมีการพัฒนาและยกระดับผลของโครงการวิจัยที่ส่งผลเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของคนและกิจกรรม ซึ่งสามารถสรุปเป็นภาพรวมของบทเรียนการทำงานวิจัย ดังนี้

1) การใส่ใจกับข้อมูลเบื้องต้น รวมถึงการสังเกตสิ่งรอบตัวที่เป็นองค์ประกอบทั้งในและนอกของชุมชน เช่น สถานที่ต่างๆ คนในชุมชน และคนนอกชุมชนที่เข้ามา เช่น ครู กศน. เจ้าหน้าที่การเคหะแห่งชาติ ฯลฯ ซึ่งจะส่งผลให้มีความเข้าใจชุมชนและสามารถวางแผนการทํากิจกรรมโดยมีส่วนร่วมที่สามารถแก้ไขปัญหาตามความต้องการได้อย่างแท้จริง การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้วิจัยสามารถฟังและเข้าใจบทสนทนาของชาวบ้านได้ โดยเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยที่เชื่อมโยงกับปัญหาและความต้องการ

2) การใช้กระบวนการการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น Community Based Research (CBR) เป็นรูปแบบการเข้าชุมชนและการเริ่มต้นทำงานร่วมกับชาวบ้านที่เหมาะสม ซึ่งเกิดจากการสังสมประสบการณ์จากการทำวิจัย CBR โครงการแรกที่บ้านมั่นคงชุมชนบางบัว กล่าวคือ วิธีการหรือรูปแบบการเข้าหาชุมชนแบบไม่เป็นทางการ จะทำให้ชุมชนไม่เกร็ง รู้สึกเป็นกันเอง ผ่อนคลาย โดยการใช้ภาษาในการพูดคุยต้องเป็นภาษาที่เข้าใจง่าย และควรมีการให้เกียรติกับทุกคนที่เข้าร่วมโครงการด้วยความเสมอภาค ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยสร้างความสัมพันธ์และเชื่อมโยงไปยังการเริ่มต้นโครงการวิจัยได้อย่างง่ายดาย ทั้งนี้ บุคลิก ความจริงใจและจริงใจ เป็นเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ทำให้ชาวบ้านเชื่อใจและร่วมทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งความไว้วางใจเชื่อใจจากชุมชนจะเกิดขึ้นภายหลังการดำเนินโครงการวิจัยมาเป็นเวลามากกว่า 1 ปี และชุมชนได้ประโยชน์และเห็นคุณค่าจากการทำวิจัยที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

3) การให้คุณค่าและให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของสมาชิกชุมชนทุกคน โดยไม่มองข้าม และมีการนำความคิดเห็นนั้นมาใช้เพื่อพัฒนาและปรับการดำเนินโครงการ หากความคิดเห็นใดไม่สามารถทำตามได้ ควรใช้วิธีการอธิบายในเชิงประเด็นที่ชี้เหตุและผลในการตัดสินใจ ภายใต้การยอมรับของทุกคน (โดยใช้เสียงส่วนใหญ่) โดยการทำกิจกรรมจะไม่มุ่งเน้นเพียงการรวมกลุ่มเพื่อการทำวิจัยเท่านั้น ทุกสถานการณ์ในพื้นที่ควรได้รับการใส่ใจ และผ่านกระบวนการกลั่นกรองก่อนเลือกที่จะดำเนินการร่วม เพราะบางกิจกรรมอาจมีความเชื่อมโยงกับโครงการวิจัยไม่ทางตรงก็ทางอ้อม

4) การให้ความสำคัญกับเจ้าของพื้นที่ ซึ่งถือเป็นมารยาทในการเข้าพื้นที่ โดยแจ้งให้กับหน่วยงานภาครัฐที่เป็นภาคีหลักของพื้นที่วิจัย ให้ได้รับรู้ว่าจะมีโครงการวิจัยเข้าไปดำเนินการในพื้นที่ โดยใคร ทำอะไร และภาคีนั้นมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับโครงการอย่างไร เพื่อนำไปสู่การดึงภาคีเข้าร่วมโครงการ สร้างความรู้สึกที่ดี ความร่วมมือ และการหนุนเสริมกิจกรรมที่สำคัญของโครงการ ที่สำคัญไม่ขัดแย้งกับโครงการ ซึ่งจะทำให้โครงการดำเนินการแบบไม่คล่องตัว นอกจากนี้ภาคีเครือข่ายดังกล่าวยังสามารถช่วยเหลือการดำเนินโครงการในแต่ละกิจกรรมได้ด้วย

5) การแบ่งปันความรู้ การแบ่งปันความสุข การแบ่งปันความทุกข์ แม้จะไม่ได้ทั้งหมด หรือแก้ปัญหาให้ไม่ได้ แต่ก็อาจคลี่คลายปัญหาเล็กๆ ได้ ก่อนที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาใหญ่โดยการทำวิจัย

6) ใช้หลักการทรงงาน 23 ข้อ ของ ร.9 เช่น ทำงานอย่างเป็นระบบโดยการศึกษาชุมชน ระเบิดจากข้างในเพื่อให้ชุมชนพร้อมรับการพัฒนา แก้ปัญหาจากจุดเล็กๆ ก่อนที่จะแก้ปัญหาใหญ่ และสร้างจิตสำนึกในความพอเพียง ไม่สร้างความคาดหวังให้ชุมชน แต่เสริมสร้างศักยภาพให้ชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีพลังที่จะเดินไปสู่จุดมุ่งหมายที่เป็นความมุ่งหวังของชุมชน

8.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

9. โครงการการมีส่วนร่วมในการเสริมศักยภาพแหล่งกักเก็บน้ำ ทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มิตีความเหลื่อมล้ำ: ด้านสิ่งแวดล้อม

9.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

หลังมหาอุทกภัยปี 2554 นโยบายของรัฐที่กำหนดให้ทุ่งบางบาลเป็นทุ่งรับน้ำ หรือแก้มลิง ได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง ส่งผลให้ชาวนาในทุ่งบางบาลต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต จากการทำนาปีละครั้ง มาเป็นการทำนาปรังนอกฤดูการผลิต ที่ผ่านมาทุ่งบางบาลเป็นพื้นที่รับน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมในพื้นที่อุตสาหกรรมพื้นที่เมือง และพื้นที่กรุงเทพมหานครมานานแล้ว แต่แผนงานบริหารจัดการน้ำของรัฐ ภายใต้กลไกการบริหารจัดการน้ำแบบเบ็ดเสร็จ ได้แก่ คณะกรรมการยุทธศาสตร์เพื่อวางระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (กยน.) และคณะกรรมการน้ำและอุทกภัยแห่งชาติ (กนอช.) ที่ได้เริ่มดำเนินการหลังปี 2554 ทำให้ระบบนิเวศของการจัดการน้ำในทุ่งบางบาลเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติ ไปสู่การเป็นพื้นที่แก้มลิงหรือทุ่งรับน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วมอย่างเป็นทางการ

แผนการจัดการน้ำนั้นมีเป้าหมายในการป้องกันกรุงเทพฯ และปริมณฑลให้ปลอดภัยจากปัญหาอุทกภัย โดยการเบี่ยงหรือผันน้ำออกไปจากพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑลทั้งทางซ้ายและขวา กรมชลประทานได้กำหนดแผนการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้มีการกำหนดนโยบายร่วมกับทางจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในการแก้ปัญหาดังกล่าว คือ “พักตก ป้องออก และระบายได้” พักตก คือการใช้พื้นที่นาหลังเก็บเกี่ยวประมาณ 600,000 ไร่ ชะลอน้ำ/หน่วงน้ำ/เก็บกักน้ำได้ ประมาณ 1,005 ล้านลูกบาศก์เมตร และปรับปรุงพืชนาเพาะปลูกข้าวให้เก็บเกี่ยวผลผลิตก่อนฤดูน้ำหลาก ส่วนป้องออก คือ การป้องกันชุมชนและเขตนิคมอุตสาหกรรมประมาณ 2,500 แห่ง และระบายได้ โดยโครงการ

คลองระบายน้ำหลาก บางบาล-บางไทร เพิ่มการระบายน้ำได้ 1,200 ลูกบาศก์เมตร/วินาที และสามารถกักเก็บน้ำได้ประมาณ 15 ล้านลูกบาศก์เมตร ไว้ใช้ในหน้าแล้ง ในส่วนของนโยบายการ “พักตก” คือการใช้พื้นที่ลุ่มต่ำเป็นแก้มลิงธรรมชาติ และพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่รับน้ำ ประกอบด้วย 1) ทุ่งป่าโมก 2) ทุ่งบ้านแพน 3) ทุ่งบางบาล 4) ทุ่งผักไห่ 5) ทุ่งเจ้าเจ็ด 6) ทุ่งบางกุ้ง 7) ทุ่งบ้านกุ่ม ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้โครงการแก้ปัญหาอุทกภัยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (มาตรการไม่ใช่สิ่งปลูกสร้าง/Soft Solution) โดยการใช้พื้นที่ลุ่มต่ำ หรือที่ชลประทานเรียกว่าพื้นที่แก้มลิงรองรับน้ำหลาก ตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ร่วมกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้วิธีการปรับเปลี่ยนปฏิทินการปลูกข้าวเหลือเวลา เพื่อบรรเทาปัญหาอุทกภัยที่อาจจะเกิดขึ้น โดยให้เกษตรกรปลูกข้าวนาปรัง 2 ครั้ง และเก็บเกี่ยวผลผลิตให้แล้วเสร็จก่อนน้ำหลากของทุกปี

ทุ่งบางบาลเป็นทุ่งรับน้ำ 1 ใน 7 พื้นที่รับน้ำ ซึ่งประกอบด้วย พื้นที่ตำบลโผงเผง อำเภอป่าโมก ตำบลบางหัก ตำบลบางหลวงโดด ตำบลบางบาล ตำบลบางชะนี ตำบลวัดตะกู ตำบลวัดยม ตำบลสะพานไทร ตำบลกบเจา และอำเภอบางบาล จากการกำหนดนโยบายพื้นที่รับน้ำดังกล่าวทำให้ชาวนาในพื้นที่ต้องปรับเปลี่ยนระบบการทำนาจากเคยทำนาปีปีละ 1 ครั้ง และทำนาปรังปีละ 1 ครั้ง มาทำนาปรังปีละ 2 ครั้ง โดยชาวนาจะต้องเก็บเกี่ยวผลผลิตให้ทันก่อนช่วงฤดูน้ำหลาก หรือภายในวันที่ 15 กันยายนของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวนาจะต้องปล่อยทุ่งนาให้เป็นพื้นที่รับน้ำไปจนถึงเดือนธันวาคม ซึ่งหากชาวนาเก็บเกี่ยวล่าช้าเลยเวลาที่กำหนดไว้ แล้วผลผลิตเกิดความเสียหายก็จะไม่สามารถเรียกร้องค่าชดเชยความเสียหายใดๆ ได้ ผลทำให้ชาวนาจำเป็นต้องเปลี่ยนจากการทำข้าวนาปีที่เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ซึ่งจะเก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงหลังฤดูน้ำหลากหรือราวเดือนธันวาคม มาเป็นการปลูกข้าวนาปรังซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวลูกผสมอายุสั้น เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ทันก่อนระยะเวลาที่รัฐกำหนด

นโยบายดังกล่าวส่งผลกระทบต่อเกษตรกรในพื้นที่รับน้ำ
ทุ่งบางบาลตามมาในปี 2557-2558 และปี 2562-2564 ซึ่งเกิดภาวะภัยแล้ง
ทางราชการมีการประกาศให้ชาวนาเว้นการทำนาในฤดูนาปรัง ทำให้ชาวนา
ในพื้นที่รับน้ำซึ่งได้ปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการทำนาจากการทำนาปี 1 ครั้ง
นาปรัง 1 ครั้ง มาเป็นทำนาปรัง 2 ครั้ง ตามนโยบายพื้นที่รับน้ำ ต้องประสบ
ปัญหาไม่ได้ทำนาในช่วงฤดูกาลทำนาที่รัฐกำหนดไว้ติดต่อกันหลายครั้ง ซึ่งใน
กรณีนี้มุมมองของเกษตรกรในพื้นที่รับน้ำมองว่า พื้นที่ตนเองได้ถูกประกาศ
เป็นพื้นที่รับน้ำแล้ว ก็ควรจะมีความมาตรการพิเศษเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่เสียสละ
พื้นที่ทำการเกษตรของตนเองเพื่อเป็นพื้นที่รับน้ำให้สามารถทำการเกษตร
ได้บ้าง แต่ที่ผ่านมาในทางปฏิบัติการนั้นยังไม่มีมาตรการใดๆ ที่จะรองรับหรือ
ดูแลเกษตรกรหรือชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รับน้ำอย่างเป็นทางการ ทำให้ชาวนา
ประสบกับปัญหาขาดรายได้ และมีภาวะหนี้สินเพิ่มพูนมากขึ้น ปัญหาที่สั่งสม
มาอย่างซ้ำซากจึงกลายเป็นปมความทุกข์ที่ติดค้างในใจของชาวนาทุ่งบางบาล
มาอย่างยาวนาน

ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่สำคัญของทุ่งรับน้ำบางบาล ได้แก่
1) เกษตรกรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาลต้องเป็นผู้เสียสละรับน้ำเพื่อปกป้องพื้นที่
เมืองและพื้นที่อุตสาหกรรมในช่วงฤดูน้ำหลากของทุกปี เป็นเวลา 3 เดือน
(16 กันยายน-ธันวาคม) โดยไม่ได้รับเงินชดเชยค่าเสียหายโอกาสทางเศรษฐกิจ
ในการทำนา และยังต้องมีต้นทุนการทำนาสูงขึ้นจากการเปลี่ยนวิธีการผลิต
จากการทำนาปีมาเป็นทำนาปรัง ซึ่งต้องอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน และ
เสียค่ากระแสไฟฟ้าสูบน้ำ 1 รอบการผลิต อัตรา 100 บาทต่อไร่ นอกจากนี้
ชาวนารายย่อยยังประสบภาวะหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นเพื่อลงทุนการผลิตในการทำ
นาปรัง เช่น กรณีของนางรสสุคนธ์ งามจันศรี หลังจากทุ่งบางบาลเป็นพื้นที่
รับน้ำ นางรสสุคนธ์ต้องกู้เงินจาก ธ.ก.ส. รวม 200,000 บาท เป็นค่าใช้จ่าย
ในการปรับพื้นที่นา 20 ไร่ให้เรียบเสมอกัน เพื่อให้แปลงนาสามารถเก็บน้ำจาก
น้ำชลประทานได้อย่างทั่วถึง และต้องลงทุนเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตใหม่สำหรับ
การสูบน้ำสำหรับทำนาปรัง เช่น ท่อสูบ เครื่องสูบน้ำ และยังมีต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้น

จากราคาค่าเช่านาที่เพิ่มขึ้นจากเดิมในช่วงก่อนเป็นพื้นที่รับน้ำราคาเช่านาเฉลี่ย 300 บาทต่อไร่ เพิ่มขึ้นเป็นปีละ 1,500 บาทต่อไร่หลังจากเปลี่ยนเป็นพื้นที่รับน้ำ ขณะที่เมื่อเกิดภัยแล้ง เกษตรกรต้องยอมรับภาวะขาดแคลนน้ำ เมื่อชลประทานงดการสูบน้ำและส่งน้ำเช่นเดียวกับพื้นที่การเกษตรอื่นๆ

2) ขาดการดูแลผลกระทบต่อบ้านเรือนของประชาชนริมน้ำที่อยู่นอกคันกั้นน้ำของทุ่งรับน้ำซึ่งประสบกับภาวะน้ำท่วมสูง ก่อนการเปิดประตูระบายน้ำเข้าทุ่งรับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะยกระดับขึ้นสูงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากน้ำในแม่น้ำไม่สามารถหลากเข้าทุ่งได้ตามธรรมชาติ ทำให้น้ำท่วมบ้านเรือนริมน้ำซ้ำซาก

3) ขาดการเยียวยาและฟื้นฟูคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่รับน้ำอย่างเป็นระบบ ความช่วยเหลือที่ผ่านมาเป็นลักษณะการสงเคราะห์ระยะสั้น เช่น การให้เงินชดเชยความเสียหายกรณีพืชผลเสียหาย แต่ไม่ผลในสวนต้องใช้ระยะเวลาการเจริญเติบโตยาวนาน

4) ขาดการฟื้นฟู/พัฒนาแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร ทั้งจากหน่วยงานราชการและ อปท. และ

5) ปัญหาค่าเช่าที่ดิน การใช้น้ำอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างเกษตรกรผู้ใช้น้ำ เช่น ชาวนาที่อยู่ต้นน้ำใช้น้ำมากกว่าปลายน้ำ

9.2 กระบวนการหาแนวทางแก้ทุกข้อมูของชาวนา

โครงการการมีส่วนร่วมในการเสริมศักยภาพแหล่งกักเก็บน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เกิดขึ้นจากความพยายามของทีมวิจัยชาวนาที่ต้องการหาแนวทางแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำทางการเกษตรที่เกิดขึ้นในทุ่งรับน้ำบางบาล โดยมุ่งเน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกันของเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล และหน่วยงานภาครัฐที่สำคัญ ได้แก่ สำนักงานชลประทานบางบาล และสำนักงานเกษตรอำเภอบางบาล ในการเสริมศักยภาพแหล่งกักเก็บน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล อำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการศึกษาความต้องการใช้น้ำและศักยภาพการเก็บกักน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล การศึกษาข้อมูลผลกระทบที่เกิดกับเกษตรกรหลังจาก

การกำหนดเป็นพื้นที่รับน้ำและการเยียวยาเกษตรกรที่ผ่านมา รวมถึงการศึกษา บทเรียนการบริหารจัดการน้ำของกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำทุ่งบางบาล และบทบาท การมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ทุ่งรับน้ำ บางบาล เพื่อพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมศักยภาพการเก็บกักน้ำ ทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล และมาตรการจัดการผลกระทบและ การเยียวยาเกษตรกรที่เป็นธรรม

ทีมวิจัยชาวนาเริ่มต้นการทำงานจากการชักชวนหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเป็นทีมวิจัย ได้แก่ สำนักงานโครงการชลประทานบางบาล สำนักงานเกษตรอำเภอ และเทศบาลตำบลบางบาล เพราะเห็นว่าปัญหา การขาดแคลนน้ำทางการเกษตรที่เกิดขึ้นไม่ได้มีที่มาจากขวานอย่างเดียว แต่เกิดขึ้นจากอำนาจหน้าที่และการจัดการของหน่วยงานที่รับผิดชอบด้วย อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์ภัยแล้งที่เกิดขึ้นหลังจากปี 2554 เป็นต้นมา เป็นตัว กระตุ้นให้ความสัมพันธ์ทั้งระหว่างขวานกับชลประทาน และระหว่างขวานนา ในทุ่งบางบาลด้วยกันเองไม่ดีเท่าที่ควร เนื่องจากความต้องการใช้น้ำที่มากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมาเป็นการทำนาปรังซึ่งต้องพึ่งพาการ ส่งน้ำจากชลประทาน ดังนั้นทีมวิจัยชาวนาจึงเห็นว่าหน่วยงานซึ่งเป็น ไม้เบื่อไม้เมาในเรื่องน้ำกับเกษตรกรมาตลอดในเรื่องการจัดสรรน้ำ เช่น สำนักงานโครงการชลประทานบางบาล ก็เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ต้องชักชวน มาทำงานเพื่อแก้ปัญหาพร้อมกันด้วย ในช่วงเริ่มต้นโครงการทีมวิจัยได้มีการจัด ประชุมทีมวิจัยและที่ปรึกษาซึ่งมาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อชี้แจงและ ทบทวนความเข้าใจโครงการร่วมกัน ทั้งในส่วนของเป้าหมายของโครงการว่า ต้องการให้เกิดผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงในประเด็นใดบ้างหลังจากจบงานวิจัย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการออกแบบกติกา ในการจัดการน้ำ, ระบบบริหารจัดการน้ำร่วมกันของเกษตรกรผู้ใช้น้ำในระดับ ตำบลและทุ่งรับน้ำบางบาล, การพัฒนากลไกการเชื่อมโยงกลุ่มเกษตรกร ผู้ใช้น้ำในการจัดการแหล่งน้ำ และเกิดช่องทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ทั้งระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับเกษตรกรและระหว่างเกษตรกรกับหน่วยงาน

ภาครัฐ และทำความเข้าใจขั้นตอนการดำเนินงานโครงการ ตลอดจนได้มีเวที ถอดบทเรียนการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาลจากอดีตจนถึง ปัจจุบัน และการประชุมออกแบบกระบวนการจัดเวทีทำความเข้าใจโครงการ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้บริบทการเปลี่ยนแปลงการจัดการน้ำกับเกษตรกร ในพื้นที่ทุ่งบางบาลรวม 3 โซน (โซน 1 ตำบลบางชะนี, โซน 2 ตำบลบางบาล, โซน 3 ตำบลบางหัก-ตำบลบางหลวงโศด)

ต่อมาได้มีการจัดเวทีทำความเข้าใจโครงการกับกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ในแต่ละโซน ขณะเดียวกันก็ใช้เวทีดังกล่าวเป็นโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงการจัดการน้ำในพื้นที่ รวมถึงศึกษาสภาพปัญหาและ ความต้องการใช้น้ำเบื้องต้นของเกษตรกรและศักยภาพการเก็บกักน้ำทางการ เกษตรในพื้นที่ ตลอดจนค้นหาแกนนำเกษตรกรในแต่ละโซน เพื่อดึงเข้ามา มีส่วนร่วมกับทีมวิจัยในการขับเคลื่อนการจัดการน้ำในระยะต่อไป เครื่องมือ สำคัญที่ใช้ในการพูดคุย ได้แก่ แผนที่ชุมชน, แผนที่ทางอากาศ, Time line, ปฏิทินฤดูกาล เป็นต้น ผลของการจัดเวทีการสร้างทำความเข้าใจกับเกษตรกร ในพื้นที่ทำให้เกษตรกรมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของโครงการ และ ทีมวิจัยได้เห็นตัวแกนนำเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ที่จะเข้ามาช่วยทำงาน รวมถึง เกิดความเข้าใจร่วมกันถึงบริบทและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่จากอดีตจนถึง ปัจจุบัน ทำให้มุมมองของเกษตรกรและหน่วยงานที่มีต่อกันมีแนวโน้มเป็นไป ในทางที่ดีขึ้น กลุ่มเกษตรกรเข้าใจการทำงานของเจ้าหน้าที่หน่วยงานมากขึ้น ว่าต้องทำงานภายใต้นโยบายและบทบาทหน้าที่และระเบียบปฏิบัติของแต่ละ หน่วยงาน และหน่วยงานก็มีความเข้าใจสภาพพื้นที่มากขึ้น

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและกลไกนักวิชาการที่ปรึกษา ได้จัดให้มีกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อให้ทีมวิจัย สามารถเชื่อมโยงความคิดในการดำเนินงานวิจัยกับแนวคิดและตัวชี้วัดเรื่อง ความเหลื่อมล้ำได้ กระบวนการที่สำคัญได้แก่ การแบ่งกลุ่มระดมความคิดเป็น รายโครงการ เครื่องมือที่สำคัญคือ ประเด็นชวนคิดชวนคุย 5 คำถาม 1) ปัญหา หรือความเหลื่อมล้ำในโครงการเป็นอย่างไร 2) วัตถุประสงค์โครงการคืออะไร

ที่มิวิจัยตั้งใจจะทำให้เกิดอะไร 3) วิธีการ/แนวทางที่จะดำเนินการเป็นอย่างไร 4) ผลลัพธ์ของการแก้ปัญหาหรือลดความเหลื่อมล้ำคืออะไร และ 5) ตัวชี้วัดการแก้ปัญหาคืออะไร (โดยดูเทียบเคียงกับผลลัพธ์การลดความเหลื่อมล้ำ) รวมถึงการเติมความรู้จากนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมเรื่องแนวคิดความเหลื่อมล้ำในมิติสิ่งแวดล้อมและแนวคิดการจัดการทรัพยากรและการออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูลตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อม ผลจากการจัดกิจกรรมทำให้ทีมวิจัยเชื่อมโยงปัญหาของชาวนาในทุ่งรับน้ำบางบาลกับแนวคิดเรื่องความเหลื่อมล้ำและตัวชี้วัดในการแก้ปัญหาคือความเหลื่อมล้ำได้

หลังจากนั้นทีมวิจัยชาวนา เจ้าหน้าที่ชลประทาน และทีมศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นพระนครศรีอยุธยาซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในการทำงานของทีมวิจัย ได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลระบบนิเวศและสภาพพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล 3 โซนพื้นที่ ทีมวิจัยใช้แผนที่ทำมือของแต่ละโซนพื้นที่เป็นเครื่องมือนำทางในการสำรวจข้อมูล โดยการลงพื้นที่ไปพร้อมกันทั้งทีมได้สำรวจไปที่ละโซนตั้งแต่ต้นน้ำซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของทุ่งไปจนถึงพื้นที่ปลายน้ำ ทีมวิจัยได้สำรวจทั้งสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะได้แก่ หนองบัว ลาดช้าง บ่อยี่ม (บ่อหลา) และสภาพของคลองส่งน้ำ ประดูระบายน้ำ และคลองธรรมชาติต่างๆ ในพื้นที่ทุ่งบางบาล ทำให้เกิดการเรียนรู้สภาพพื้นที่ของทุ่งรับน้ำร่วมกันทั้งระหว่างชาวนาแต่ละตำบลและระหว่างชาวนากับหน่วยงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำของสำนักงานชลประทานบางบาลซึ่งร่วมเป็นทีมวิจัยและย้ายเข้ามาดำรงตำแหน่งที่สำนักงานชลประทานบางบาลได้ไม่นานได้ไปร่วมสำรวจพื้นที่อย่างสม่ำเสมอ กระบวนการดังกล่าวส่งผลให้ทีมวิจัยเกิดการเรียนรู้สถานการณ์ปัญหาของทุ่งบางบาลของแต่ละโซนพื้นที่ร่วมกัน นอกจากนี้ยังได้มีการสำรวจข้อมูลผลกระทบจากสถานการณ์ภัยแล้งในช่วงปีที่ผ่านมา และต้นทุนการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของการใช้จ่ายด้านน้ำที่ต้องใช้ในช่วงที่กับเผชิญสถานการณ์ภัยแล้ง

แรกเริ่มเดิมทีทีมวิจัยจำกัดขอบเขตพื้นที่วิจัยของทุ่งบางบาลไว้ 4 ตำบล ระหว่างการดำเนินงานโครงการยังได้มีการขยายผลการดำเนินงาน ไปยังพื้นที่บ้านขวาง ซึ่งอยู่ในพื้นที่ตำบลกบเจาซึ่งอยู่ในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล เช่นเดียวกัน แต่บ้านขวางเป็นหมู่บ้านอยู่กลางทุ่ง เป็นพื้นที่ลุ่ม เมื่อเปลี่ยนมา เป็นพื้นที่รับน้ำซึ่งต้องปรับเปลี่ยนการทำงานมาเป็นนาปรังซึ่งต้องพึ่งพาระบบ น้ำจากชลประทาน พื้นที่บ้านขวางกลับประสบปัญหาหนักที่สุดเนื่องจากต้อง อาศัยน้ำทิ้งจากการทำนาของพื้นที่อื่น โดยรับน้ำจากคลองระบายใหญ่ซึ่งอยู่ กลางทุ่ง ทำให้ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างซ้ำซาก และหากต้องเป็นพื้นที่ รับน้ำเมื่อฤดูน้ำหลากก็ต้องประสบปัญหาน้ำท่วมเนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำและ อยู่กลางทุ่งรับน้ำ นอกจากนี้ยังได้รับผลกระทบจากกิจกรรมบ่อทรายทั้งการ รุกกล้าที่สาธารณะ เช่น คูคลองหนองบึงธรรมชาติ และการลักลอบปล่อยน้ำเค็ม จากบ่อทราย การดำเนินงานวิจัยทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ ชาวนาและชลประทานบางบาลในการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลแหล่งน้ำและ เส้นทางน้ำที่จะแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำให้กับพื้นที่การเกษตรของหมู่บ้าน ขวางอย่างจริงจัง มีการทดลองรูปแบบการส่งน้ำโดยวิธีการต่างๆ และการ จัดเวทีคืนข้อมูลกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการ พัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำและคูคลองส่งน้ำไปสู่พื้นที่บ้านขวาง

9.3 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

มหากาพย์เรื่องน้ำ และปฐมบทของการรับมือวิกฤตลิ่งแหวดล้อม
วิกฤตน้ำท่วมบางบาลครั้งใหญ่ในปี 2564 ครอบรอบสิบปีจากการ เปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่รับน้ำตามโครงการแก้มลิงบางบาล ปัญหาการขาดแคลน น้ำและปัญหาน้ำท่วมยังคงเป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นอย่างซ้ำซาก ทีมวิจัย ได้มีกระบวนการจัดเวทีและผลักดันข้อเสนอผ่านทางหน่วยงานทั้งสำนักงาน ชลประทานและองค์กรปกครองท้องถิ่นในพื้นที่ในการฟื้นฟูและพัฒนาแหล่งน้ำ ในทุ่งบางบาล แต่การขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติยังมีปัญหาอุปสรรคหลายประการ ทั้งระเบียบปฏิบัติของหน่วยงาน เช่น ขั้นตอนกระบวนการเสนอโครงการ

ที่ซับซ้อนของทางราชการ ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและงบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การขาดการบูรณาการการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และโครงสร้างการบริหารจัดการพื้นที่ทุ่งบางบาลที่ยังรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง การกำหนดแผนงานโครงการพัฒนาในพื้นที่จึงยังขาดการมีส่วนร่วมจากเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น การแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำของทุ่งรับน้ำบางบาลจึงเป็นไปอย่างล่าช้าและยังไม่เกิดรูปธรรมในการแก้ไขปัญหาที่ควร เช่นกรณีการผลักดันโครงการฟื้นฟูพื้นที่บ่อหลา (บ่อเอี่ยม) เพื่อเป็นแหล่งเก็บกักน้ำสำรองของทีมีวิจัยกับทางเทศบาลตำบลบางบาลและสำนักงานชลประทาน แต่พบว่าบ่อหลานั้นเป็นพื้นที่การดูแลของทางชลประทาน เทศบาลไม่สามารถดำเนินการได้ทันที ต้องผ่านการอนุญาตจากชลประทานก่อน

ในขณะที่ยวกันถึงแม้บ่อหลาจะอยู่ในการดูแลของชลประทานแต่ก็ไม่สามารถจัดทำโครงการพัฒนาได้เพราะบ่อหลาไม่ได้อยู่ในบัญชีระบบส่งน้ำของชลประทาน ซึ่งชลประทานให้ความสำคัญกับการพัฒนาระบบส่งน้ำที่อยู่ในบัญชีเป็นหลัก ที่ผ่านมามีความพยายามโดยหัวหน้าฝ่ายจัดสรรน้ำที่ได้เข้าร่วมดำเนินการวิจัยได้จัดทำแผนงานเพื่อเสนอขอของบประมาณโครงการปรับปรุงขุดลอกบ่อหลาในปี 2565 ของสำนักงานชลประทานที่ 10 แต่ก็ไม่ผ่านการพิจารณา สำนักงานชลประทานบางบาลจึงใช้เครื่องจักรกลของสำนักงานที่มาดำเนินการขุดลอกและกำจัดวัชพืชในคลองชลประทานในพื้นที่ทุ่งบางบาลมาช่วยกำจัดวัชพืชในบ่อหลา (บ่อเอี่ยม) ซึ่งอยู่ติดกับคันคลองชลประทานด้วย ความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นระหว่างทีมีวิจัยชวานากับเจ้าหน้าที่สำนักงานชลประทานบางบาล ทำให้เกิดความร่วมมือในระดับปฏิบัติการเพื่อสนองตอบความต้องการของชวานาทุ่งบางบาลในทางที่ดีขึ้น แม้จะมีข้อจำกัดในด้านระเบียบปฏิบัติของหน่วยงานหลายประการ

อย่างไรก็ตามแม้ผลลัพธ์ที่เกิดในช่วงระยะเวลาดำเนินงานวิจัยในด้านของการพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำทางการเกษตรยังไม่เกิดผลการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมตามเป้าหมายที่คาดหวังไว้ แต่การดำเนินงานวิจัยก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในด้านกระบวนการทำงานในการบริหารจัดการน้ำทั้งในระดับ

เครือข่ายและระดับกลุ่มหลายประการ ในระดับเครือข่ายเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ในทุ่งรับน้ำบางบาล การดำเนินงานวิจัยทำให้เกษตรกรเกิดการรวมตัว มีเวทีพูดคุยของเกษตรกรผู้ใช้น้ำทั้งระหว่างตำบลและในระดับกลุ่มมากขึ้น มีการร่วมคิดร่วมทำเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำอย่างต่อเนื่อง เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างแกนนำเกษตรกรผู้ใช้น้ำระหว่างโซนพื้นที่ต่างๆ ในทุ่งรับน้ำบางบาลที่มีความเข้าใจร่วมกันถึงบริบทพื้นที่ ระบบนิเวศ และสถานการณ์ปัญหาการบริหารจัดการน้ำทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ใช้น้ำกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ทุ่งบางบาล และเกิดการพัฒนากลไกการสื่อสารข้อมูลการบริหารจัดการน้ำในทุ่งบางบาล ได้แก่ การมีกลุ่มไลน์ของเครือข่ายแกนนำกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่ 4 ตำบลและหน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ ชลประทาน เทศบาล และเกษตรตำบล และมีเวทีพูดคุยระหว่างเกษตรกรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นระยะ ทำให้เกิดการสื่อสารข้อมูลการจัดสรรน้ำโดยตรงกับเกษตรกร เช่น ระยะเวลาในการสูบน้ำและส่งน้ำ และการเปิด-ปิดประตูน้ำเพื่อระบายน้ำเข้าทุ่ง เป็นต้น (จากเดิมที่มีการสื่อสารผ่านกลไกผู้นำท้องที่ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ใช่ชาวนา ทำให้การสื่อสารข้อมูลไปสู่เกษตรกรเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึงและไม่มีประสิทธิภาพ) รวมทั้งเกิดการพัฒนา (ร่าง) กติกาการบริหารจัดการน้ำร่วมกันของทีมวิจัยชาวนาซึ่งเป็นผู้ใช้น้ำในพื้นที่ทุ่งบางบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเกิดการพัฒนาและขับเคลื่อนข้อเสนอเชิงนโยบายในการพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งรับน้ำบางบาล ได้แก่ ลาดช้าง, หนองบัว และบ่อหลา ไปสู่หน่วยงานและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อาทิ ความพยายามของเจ้าหน้าที่สำนักงานชลประทานบางบาลซึ่งเป็นทีมวิจัยในการผลักดันข้อเสนอของเกษตรกรในการพัฒนาแหล่งเก็บกักน้ำ เช่น บ่อหลา เข้าไปบรรจุในแผนงานโครงการของสำนักงานชลประทานที่ 10 ซึ่งแม้อาจจะยังไม่ประสบผลสำเร็จก็ตาม

กระบวนการดำเนินงานในระยะต่อไปจึงต้องขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาไปสู่กลไกการบริหารจัดการน้ำที่สูงกว่าหน่วยงานระดับพื้นที่ซึ่งทำงานภายใต้กรอบนโยบายและอำนาจหน้าที่เฉพาะหน่วยงานของตนเอง เช่น

การขับเคลื่อนเชิงนโยบายไปสู่กลไกระดับจังหวัด ได้แก่ คณะอนุกรรมการ
ทรัพยากรน้ำจังหวัด หรือกรมชลประทาน เป็นต้น เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหา
เชิงโครงสร้าง เช่น การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ
ในทุ้งรับน้ำต่างๆ เพื่อนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท
ในการเผชิญกับสถานการณ์ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

9.4 ภาพประกอบโครงการวิจัย

โครงการวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

10. โครงการฟื้นฟูภาษาและประเพณีไหลเรือไฟกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

มิตีความหล่อมล้ำ: ด้านวัฒนธรรม

10.1 สถานการณ์ความหล่อมล้ำที่เกิดขึ้น

กลุ่มชาติพันธุ์โย้ยมีประวัติการอพยพมาจากประเทศลาว โดยข้ามแม่น้ำโขงมาอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามและแม่น้ำยาม ตามลำดับ ภาษาโย้ยจัดอยู่ในตระกูลไท (TAI) จากการศึกษาวิจัยของนักภาษาศาสตร์พบว่า มีจำนวนประชากรผู้พูดภาษาโย้ยในประเทศไทยประมาณ 50,000 คน (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ, 2547)⁸ ปัจจุบันอาศัยอยู่หนาแน่นในจังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะในเขตอำเภออากาศอำนวย รวมทั้งอาศัยอยู่กระจัดกระจายที่อำเภออื่นๆ เช่น อำเภอดงเจริญ อำเภอนิคมน้ำอูน อำเภอวาริชภูมิ ในจังหวัดสกลนคร โดยตามพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้จะมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอาศัยร่วมอยู่ด้วย เช่น กลุ่มญ้อ กลุ่มภูไท กลุ่มกะเลิง และกลุ่มลาว

อย่างไรก็ตาม ประชากรชาวโย้ยในประเทศไทยถือว่ามีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในจังหวัดสกลนคร จึงส่งผลทำให้ชาวโย้ยได้รับอิทธิพลจากภาษากลุ่มใหญ่ โดยเฉพาะภาษาลาว กล่าวคือ ชาวโย้ยรุ่นใหม่มักจะใช้คำทับศัพท์ภาษาลาว รวมทั้งมีสำเนียงที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ภาษาโย้ยจะมีลักษณะสำเนียงที่พูดช้า มีเสียงเอื้อนยาว และมีเสียงหยักในลำคอ ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ของภาษาโย้ย แต่ปัจจุบันคนรุ่นใหม่มักจะมีเสียงชัด และไม่ค่อยมีเสียงเอื้อน หรือเสียงหยักในลำคอ

⁸ สุวิไล เปรมศรีรัตน์ และคณะ. (2547). *แผนที่ภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

จากการพูดคุยและวิเคราะห์สถานการณ์ร่วมกันภายในชุมชน พบสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาติพันธุ์โย้ยใน 2 ประเด็นหลัก ได้แก่

1) สถานการณ์การใช้ภาษาโย้ยกำลังตกอยู่ในสภาวะถดถอย กล่าวคือ กลุ่มชาติพันธุ์โย้ยเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดเล็กที่อยู่ในวงล้อมของกลุ่มชาติพันธุ์ขนาดใหญ่ เช่น กลุ่มลาว กลุ่มภูไท และกลุ่มญ้อ ส่งผลให้ภาษาโย้ย ถูกกลืนกลายโดยไม่รู้ตัว กล่าวคือ ภาษาโย้ยเป็นภาษาตระกูลไท มีความใกล้เคียงกับภาษาลาว ทำให้คนโย้ยมักใช้ภาษาลาว คนรุ่นใหม่ไม่รู้จักคำศัพท์ภาษาโย้ยที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิม รวมถึงสำเนียงภาษาโย้ยก็มีความเปลี่ยนแปลงเช่นกัน กล่าวคือ สำเนียงภาษาโย้ยเป็นสำเนียงที่มีความเนิบช้า มีเสียงเอื้อนหรือเสียงหยักในลำคอ แต่ปัจจุบันคนโย้ยรุ่นใหม่มักพูดเร็ว ไม่มีเสียงเอื้อนข้างท้าย นอกจากนี้ยังส่งผลต่อการกลืนกลายทางวัฒนธรรมที่มีความใกล้เคียงกับวัฒนธรรมทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป

2) การจัดงานประเพณีไหลเรือไฟของชาวโย้ยมีความสำคัญ รวมทั้งมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีความแตกต่างจากการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟจากที่อื่น ปัจจุบันพบว่าการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟในหลายแห่งถูกจัดให้เป็นงานในลักษณะการส่งเสริมการท่องเที่ยว มีหน่วยงานท้องถิ่นเป็นผู้สนับสนุน และถือปฏิบัติตามๆ กันมาจนเจ้าของวัฒนธรรมรวมถึงชาวโย้ยหลงลืมความสำคัญในเชิงคุณค่า และความหมายในเชิงประวัติศาสตร์ความเป็นมา และความสำคัญของประเพณีไหลเรือไฟ

จากสถานการณ์ของปัญหาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรม ซึ่งมีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ 1) เกิดจากการถูกกลืนกลายทางภาษาและวัฒนธรรม และ 2) การขาดโอกาสการเข้าถึงองค์ความรู้ทางภาษา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ดังนั้นการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในโครงการ “ฟื้นฟูภาษาและประเพณีไหลเรือไฟกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย ตำบลอากาศ อำเภอบ้านฝาง จังหวัดสกลนคร” จึงเป็นความพยายามฟื้นฟูและสืบสานภาษาและประเพณีไหลเรือไฟ เพื่อให้ชาวโย้ยได้เห็นคุณค่าทางภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง

โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการ คือ เพื่อพัฒนาเครื่องมือในการบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ย และเพื่อศึกษาและบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ยผ่านประเพณีการไหลเรือไฟ

10.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

กระบวนการในการดำเนินงานวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1) การพัฒนาเครื่องมือในการบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ย และ 2) การศึกษาและบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ยผ่านประเพณีไหลเรือไฟ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การพัฒนาเครื่องมือในการบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ย เนื่องจากภาษาโย้ย เป็นภาษาพูดที่ไม่มีระบบเขียนมาก่อน ดังนั้น ทีมวิจัยชุมชนร่วมกับนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ จึงได้มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างระบบเขียนภาษาโย้ย อักษรไทย สำหรับเป็นเครื่องมือในการบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวโย้ย ผ่านกิจกรรม “**ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาระบบเขียนภาษาโย้ย**” ที่สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล โดยวิทยากรที่สำคัญได้แก่ ศ.เกียรติคุณ ดร.สุวิไล เปรมศรีรัตน์ นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย และ อ.ดร.สุนีย์ คำนวณศิลป์ นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์และอาจารย์คณะวิทยาการจัดการ สาขาวิชาการจัดการชุมชน มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้ให้ความรู้และร่วมจัดทำระบบเขียนภาษาโย้ยกับทีมวิจัยชุมชน

กระบวนการพัฒนาระบบเขียนภาษาโย้ยนี้ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทีมวิจัยชุมชนหรือเจ้าของภาษาเป็นหลัก ตั้งแต่การร่วมตัดสินใจในการเลือกใช้สัญลักษณ์ การยอมรับในข้อตกลงร่วมกัน รวมทั้งทีมวิจัยชุมชนยังได้ฝึกเขียนภาษาโย้ยโดยใช้อักษรไทย ทั้งในระดับคำศัพท์ ระดับประโยค และระดับเรื่องสั้น พร้อมกับการฝึกตรวจสอบความถูกต้องร่วมกัน ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ได้ทำให้ทีมวิจัยชุมชนมีองค์ความรู้และมีความ

เข้าใจเรื่องการใช้ระบบเขียนภาษาไย้อักษรไทย ตลอดจนมีความมั่นใจในการเขียนและการตรวจสอบได้ด้วยตนเองอีกด้วย

จากกิจกรรมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาระบบเขียนภาษาไย้อดังกล่าว ได้นำไปสู่การจัดกิจกรรม **“ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างนักเขียนชุมชน”** มีเป้าหมายที่สำคัญคือ การถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องระบบเขียนภาษาไย้อักษรไทย ให้กับชาวไย้อในพื้นที่ ให้มีความสามารถในการอ่าน-เขียนภาษาไย้อักษรไทยได้ โดยการจัดประชุมนี้ได้จัดขึ้นที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเทศบาลตำบลลือลาภาฯ ผู้เข้าร่วมประชุมประกอบไปด้วยตัวแทนจากหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะหน่วยงานทางการศึกษาตำบลลือลาภาฯ รวมทั้งยังมีกลุ่มนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายที่มีเชื้อสายไย้อร่วมด้วย เช่น ตัวแทนจากโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดทุ่ง ตัวแทนจากโรงเรียนเทศบาลอากาศอำนวย (ชุมชนอุปถัมภ์) ตัวแทนจากศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ วัดทุ่ง ตัวแทนจากศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลตำบลลือลาภาฯอำนวย และนักเรียนโรงเรียนอากาศอำนวยศึกษา

การจัดกิจกรรมนี้ตัวแทนทีมวิจัยผู้ที่ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาระบบเขียน ได้อธิบายองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบเขียนภาษาไย้อให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้เข้าใจ และได้มีการแบ่งกลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มประกอบด้วยทีมวิจัยชุมชน ตัวแทนจากหน่วยงานต่างๆ และนักเรียน ได้มีการฝึกเขียนในระดับหมวดคำศัพท์ ตลอดจนการจัดทำหนังสือนิทานพื้นบ้านโดยใช้ภาษาไย้อ อักษรไทย พร้อมความหมายภาษาไทย จำนวน 5 เรื่อง

จากการจัดกิจกรรมดังกล่าว ได้ทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสเรียนรู้และใช้ภาษาไย้อเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มเด็กนักเรียน ได้เรียนรู้คำศัพท์ภาษาไย้อใหม่ๆ รวมทั้งยังทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมมีความภาคภูมิใจที่สามารถอ่าน เขียนภาษาไย้อ อักษรไทยได้ และสามารถผลิตหนังสือนิทานพื้นบ้านภาษาไย้อร่วมกันได้

2) การศึกษาและบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวย้ายผ่านประเพณีไหลเรือไฟ ในการศึกษาและบันทึกภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวย้ายผ่านประเพณีไหลเรือไฟ ทีมวิจัยชุมชนได้มีการดำเนินงานร่วมกัน โดยแบ่งกิจกรรมออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูล และการบันทึกข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทีมวิจัยได้มีการประชุมวางแผนการเก็บข้อมูล ตั้งแต่หัวข้อหรือประเด็นในการเก็บข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล การกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญร่วมกัน โดยประเด็นหลักในการเก็บข้อมูล ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์ชาวย้าย และ 2) การจัดประเพณีไหลเรือไฟของชาวย้าย ซึ่งประกอบด้วยประเด็นย่อย เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ มีความหมายอย่างไร มีความเป็นมาอย่างไร มีขั้นตอนในการจัดงานอย่างไร ข้อห้ามและความเชื่อ รวมทั้งการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประเพณีไหลเรือไฟจากอดีตถึงปัจจุบัน เป็นต้น โดยวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลเหล่านี้ ทีมวิจัยได้ใช้หลายวิธี ได้แก่ การรวบรวมเอกสารที่เคยมีการรวบรวมหรือจัดทำไว้แล้ว การพูดคุย สัมภาษณ์ ในกลุ่มประชาชนชุมชนที่มีความรู้ด้านประวัติศาสตร์ของชาวย้าย และการจัดประเพณีไหลเรือไฟในอดีต พร้อมกับการบันทึกภาพและเสียงการสัมภาษณ์ด้วยกล้องวิดีโอ ซึ่งข้อมูลส่วนหนึ่งได้มีการจัดทำเพื่อเผยแพร่ผ่านช่องทาง youtube อีกด้วย

เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ทีมวิจัยได้จัดประชุมร่วมกันเพื่อสรุปเรียบเรียง และตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน พร้อมกับบันทึกข้อมูลด้วยภาษาเขียนอักษรไทย พร้อมกับมีความหมายภาษาไทย และมีการแปลความหมายคำต่อคำร่วมด้วย สำหรับผู้ที่มีความสนใจศึกษาต่อไป

ในกระบวนการการทำงานเหล่านี้ได้ทำให้ทีมวิจัยได้มีความรู้ใหม่ “บางเรื่องที่ไม่เคยรู้ ก็ทำให้ได้รู้” ตลอดจนมีความภาคภูมิใจ มั่นใจและมีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ให้กับบุคคลอื่น

10.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลผลิตที่เป็นรูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากการดำเนินงานในโครงการ “การฟื้นฟูภาษาและประเพณีไหลเรือไฟกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย ตำบลอากาศ อำเภอ อากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร” ได้แก่

1) ระบบเขียนภาษาไทย อักษรไทย ที่ชุมชนเจ้าของภาษาสามารถนำไปใช้ได้ถูกต้องและมีความมั่นใจ ประกอบด้วยพยัญชนะต้น พยัญชนะท้าย สระ วรรณยุกต์ และพยัญชนะควบกล้ำ ซึ่งสามารถใช้แทนเสียงที่มีลักษณะเป็นอัตลักษณ์ของภาษาไทยที่มีความแตกต่างจากภาษาไทย เช่น พยัญชนะต้นเสียง ‘ญ’ มีลักษณะเสียงขึ้นจมูก สระ ‘-า-’-‘อ’ คำควบกล้ำ ‘ชว’ เป็นต้น

2) ได้คำศัพท์ และหนังสือนิทานเล่มเล็ก ภาษาโย้ย อักษรไทย จำนวน 5 เรื่อง โดยเกิดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างทีมวิจัย ครู และนักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างนักเขียนชุมชน โดยใช้ระบบเขียนภาษาไทย อักษรไทย ความหมายภาษาไทย และความหมายคำต่อคำ เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่มีความสนใจศึกษาภาษาไทยต่อไป

3) ได้องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ชาวโย้ย และองค์ความรู้เรื่องการจัดประเพณีไหลเรือไฟ ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของประเพณีไหลเรือไฟ ขั้นตอนการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีไหลเรือไฟปก และความแตกต่างระหว่างการจัดงานประเพณีไหลเรือไฟตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจากการศึกษาประวัติศาสตร์ชาวโย้ยของทีมวิจัยชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลใหม่ที่มีความแตกต่างจากเอกสารเดิมที่มีอยู่ รวมทั้งการศึกษาเรื่องประเพณีไหลเรือไฟของชาวโย้ย ได้แสดงให้เห็นว่าประเพณีไหลเรือไฟของชาวโย้ยเป็นประเพณีที่มีคุณค่า ความหมายและความสำคัญ ตลอดจนมีความแตกต่างจากที่อื่นซึ่งถือเป็นการแสดงออกของอัตลักษณ์ที่สำคัญของชาวโย้ยอย่างชัดเจน

4) ได้จัดทำวิดีโอประวัติศาสตร์ชาวยัย และเผยแพร่ผ่านช่อง youtube ในชื่อว่า “เรื่องเล่าท่านเจ้าคุณ ตอน ยัยฮ้อมท้าวฮูเซ ตอนที่ 1 และตอนที่ 2”⁹

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานโครงการฯ ได้แก่

1) ทีมวิจัยมีความสามารถในการดำเนินงานวิจัย รวมทั้งยังมีความมั่นใจที่จะแสดงอัตลักษณ์ของตนเองผ่านการนำเสนอด้วยระบบเขียนภาษาไทย อักษรไทย ดังจะเห็นได้จากการจัดทำป้ายชื่อ โดยใช้ระบบเขียนภาษาไทย อักษรไทย เพื่ออธิบายชื่อเรียกวัตถุ สิ่งของที่ถูกจัดแสดงในศูนย์การเรียนรู้ โรงเรียนบ้านอากาศ รวมทั้งมีความพยายามใช้ในโอกาสอื่นๆ เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้คนอื่นได้รู้จัก

2) ทีมวิจัยนี้ยังมีความสามารถในการทำงานเป็นทีม มีการประสานงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนบ้านอากาศ โรงเรียนอากาศอำนวยศึกษา ตลอดจนถึงหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

3) โรงเรียนบ้านอากาศ และโรงเรียนอากาศอำนวยศึกษา ได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการจัดทำหลักสูตร หรือแทรกองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม และศิลปะการแสดงของชาวยัย ดังเช่น การส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนเรื่องการละเล่นกลองเลง ซึ่งถือเป็นศิลปะการแสดงที่สำคัญของชาวยัยในโรงเรียนบ้านอากาศ การจัดให้มีการเรียนการสอนเรื่องประเพณีไหลเรือไฟ ในโรงเรียนอากาศอำนวยศึกษา ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

⁹ <https://www.youtube.com/watch>
<https://www.youtube.com/watch>

10.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

จากการดำเนินงานในโครงการ “การฟื้นฟูภาษาและประเพณีไหลเรือไฟกลุ่มชาติพันธุ์โย้ย ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร” ทำให้ได้ข้อค้นพบที่สำคัญ โดยเฉพาะความแตกต่างของการทำงานระหว่างนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ และชุมชนเจ้าของภาษาในรูปแบบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การสร้างพลังชุมชนของเจ้าของภาษาอย่างชัดเจน สามารถเปรียบเทียบได้ดังตารางต่อไปนี้

การทำงานของนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์	การทำงานของชุมชนเจ้าของภาษาในรูปแบบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
<p>กระบวนการเก็บข้อมูล: นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์เพื่อหาระบบโครงสร้างของภาษากลุ่มชาติพันธุ์ โดยเน้นการสอบถามข้อมูลจากเจ้าของภาษา ชุมชนเจ้าของภาษา จึงมีบทบาทเป็นเพียงผู้บอกข้อมูลเท่านั้น</p>	<p>เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ และชุมชนเจ้าของภาษา โดยนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์จะใช้อองค์ความรู้เรื่องโครงสร้างทางภาษาที่ผ่านการศึกษาจากนักภาษาศาสตร์มาเป็นฐาน และมุ่งเน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมพร้อมกับให้ชุมชนเจ้าของภาษาสามารถนำไปใช้ได้จริง เช่น การมีส่วนร่วมในการเลือกใช้อักษร การทำข้อตกลงในการใช้ระบบเขียนร่วมกัน การทดลองเขียนเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชุมชนเจ้าของภาษา</p>
<p>เครื่องมือที่ใช้ในการบันทึกภาษา: นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์จะใช้วิธีการจดบันทึกคำศัพท์ประโยค เรื่องเล่า หรือบทสนทนาของกลุ่มชาติพันธุ์ใดกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง โดยใช้สัทอักษรสากล (International Phonetic Alphabet: IPA) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สากลที่นักภาษาศาสตร์ใช้เหมือนกันทั่วโลก ผู้ที่ไม่ใช่ นักภาษาศาสตร์ หรือผู้ที่ไม่ได้ผ่านการเรียนด้านสัทศาสตร์ ก็จะไม่สามารถเข้าใจได้ ข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่จะถูกเผยแพร่ในรูปแบบงานวิจัยหรือถูกจัดเก็บไว้ในห้องสมุด ทำให้ชุมชนเจ้าของภาษาไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรง</p>	<p>ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการบันทึกภาษา โดยชุมชนเจ้าของภาษานั้นจะใช้ระบบเขียนภาษาท้องถิ่น อักษรไทย ซึ่งเป็นอักษรที่อยู่ในภาษาราชการ ชาวโย้ยหรือคนทั่วไปที่สนใจสามารถศึกษาวิธีการใช้ และนำไปใช้บันทึกเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ ฟื้นฟู การเข้าถึงองค์ความรู้ท้องถิ่น เช่น การบันทึกความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ ชาวโย้ย ประเพณีไหลเรือไฟ รวมทั้งยังสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ ต่อไป</p>

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประเด็นการฟื้นฟูภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการสร้างพลังชุมชนผ่านกระบวนการที่มีการทำงานร่วมกับนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ พร้อมกับการสร้างการมีส่วนร่วม โดยผ่านการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมตัดสินใจของชุมชนเจ้าของภาษา เพื่อให้ชุมชนเจ้าของภาษามีความรู้สึกเป็นเจ้าของ รวมทั้งทำให้ชุมชนเจ้าของภาษามีความภูมิใจ ความเชื่อมั่นและมั่นใจในการอธิบายหรือถ่ายทอดองค์ความรู้นี้ให้กับบุคคลอื่นได้เข้าใจ นอกจากนี้กระบวนการจัดทำระบบเขียนภาษาไทย อักษรไทย ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือเพื่อบันทึกองค์ความรู้ท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ชุมชนเจ้าของภาษาสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆ รวมทั้งยังเป็นเครื่องหมายแสดงอัตลักษณ์ทางภาษาของชาติพันธุ์ไทยได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ยังพบว่า การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประเด็นการฟื้นฟูภาษาและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นแนวทางการแก้ปัญหาตาม “มาตรการส่งเสริม” และ “มาตรการป้องกัน” กล่าวคือ

มาตรการส่งเสริม เป็นความพยายามส่งเสริมให้ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ได้ใช้ภาษาแม่เพิ่มขึ้น ผ่านการฟัง พูด รวมทั้งการอ่าน และเขียน โดยการพัฒนา ระบบเขียนภาษากลุ่มชาติพันธุ์ อักษรไทย ที่จะทำให้ทีมวิจัยหรือชุมชนเจ้าของภาษาได้ร่วมกันคิด พูด และร่วมจดบันทึก ทั้งในระดับคำศัพท์ ระดับประโยค และระดับเรื่องขนาดยาว นอกจากนี้ความพยายามถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านภาษา วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็ถือเป็นมาตรการส่งเสริมการใช้ภาษาแม่ด้วยเช่นกัน และขณะเดียวกันก็ถือเป็น **มาตรการป้องกัน** ไม่ให้ภาษา องค์ความรู้ท้องถิ่น และวัฒนธรรมตกอยู่ในภาวะถดถอยลงกว่านี้ จนกระทั่งนำไปสู่การสูญหายในอนาคต

10.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

11. โครงการการพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการ เพื่อเสริมสร้างรายได้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์คำครดา ตำบลลงมะไฟ อำเภอรายมุล จังหวัดยโสธร

มิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

11.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปุ๋ยอินทรีย์และข้าวอินทรีย์คำครดา ตำบลลงมะไฟ อำเภอรายมุล จังหวัดยโสธร เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกที่ประกอบอาชีพทำนาอินทรีย์ ได้ร่วมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในปี 2559 โดยขอรับรองมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์แบบกลุ่ม ซึ่งมีสมาชิกเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง ข้อมูลในปี 2562 มีสมาชิกทั้งหมด 165 คน พื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์ทั้งหมด 2,281.8 ไร่ ซึ่งการดำเนินงานที่ผ่านมากลุ่มมีการบริหารจัดการในรูปแบบคณะกรรมการกลุ่ม โดยมีนางลัดดา พันธุ์ศรี เป็นประธานกลุ่ม แต่ในการบริหารจัดการกลุ่มนั้นยังพบปัญหาที่ส่งผลให้มีความเสี่ยงในหลายด้าน คือ ด้านคณะกรรมการกลุ่มประสบปัญหาด้านเงินทุนหมุนเวียนเพื่อใช้ในการดำเนินการ ด้านองค์ความรู้ และทักษะด้านการบริหารจัดการที่ยังไม่เป็นระบบ ด้านการจัดการแผนธุรกิจที่ยังไม่ครอบคลุมและกับการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นในระบบข้าวอินทรีย์ สาเหตุดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มที่ส่งผลให้เกิดสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำอยู่ 3 ด้าน คือ

1) **มิตด้านเศรษฐกิจ** ในด้านการแสวงหาแหล่งทุน ซึ่งที่ผ่านมา กลุ่มได้ดำเนินการขอกู้กับ ธ.ก.ส. และการอนุมัติสินเชื่อให้กลุ่มจะมีความล่าช้า รวมถึงการขาดสภาพคล่องทางการเงิน ส่งผลให้กลุ่มไม่สามารถจัดการทุนเพื่อซื้อข้าวอินทรีย์จากสมาชิกได้ทันต่อฤดูกาลเก็บเกี่ยว ทำให้ข้าวอินทรีย์ บางส่วนของสมาชิกต้องขายข้าวให้กับผู้ซื้อภายนอก ด้วยทุนหมุนเวียนกลุ่มมีไม่เพียงพอที่จะรับซื้อข้าวจากสมาชิก ในด้านการจัดการผลผลิตจากข้าวอินทรีย์สู่ความหลากหลาย ที่ผ่านมากลุ่มมีความพยายามในการสร้างรายได้จากข้าวอินทรีย์เป็นผลิตภัณฑ์อื่นๆ แต่ยังไม่สามารถยกระดับด้านผลิตภัณฑ์

ให้เป็นที่ยอมรับได้ ตลอดจนยังพบปัญหาด้านราคาและการต่อรองกลไกทาง การตลาดยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ส่งผลให้การบริหารจัดการกลุ่ม ไม่สามารถยกระดับให้เป็นผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จได้

2) **มิติด้านสิ่งแวดล้อม** ในด้านการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เพื่อการเกษตร ส่งผลให้เกษตรกรประสบปัญหาภัยแล้งในบางช่วง รวมถึง ไม่สามารถใช้ประโยชน์พื้นที่จากการปลูกพืชหลังนาได้อย่างเต็มที่

3) **มิติด้านความรู้** ในด้านการบริหารจัดการและคณะกรรมการ กลุ่มยังขาดศักยภาพการบริหารจัดการและแผนธุรกิจ ที่ส่งผลถึงค่าใช้จ่ายและ หนี้สินกลุ่มที่ต้องชำระ รวมทั้งสมาชิกกลุ่มมีต้นทุนการผลิตสูง ขาดแรงงานและ เทคโนโลยีที่เหมาะสมทันสมัยในกระบวนการผลิต

11.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

กระบวนการต้นน้ำ การพัฒนาโครงการได้มีการประยุกต์ใช้เครื่องมือ ที่เข้ามาช่วยการทำงานในประเด็นของ CBR เรื่อง “ความเหลื่อมล้ำ” ผ่าน เครื่องมือใหม่หลัก คือ Logical Framework (Log Frame – ตารางเหตุผล สัมพันธ์) และ Outcome Mapping (OM – แผนที่ผลลัพธ์/บันไดผลลัพธ์)

กระบวนการกลางน้ำ ได้ใช้การวิเคราะห์ห้องค์กรชวานาด้วยเครื่องมือ SWOT การวิเคราะห์สถานการณ์ภายนอกและผลกระทบที่เกิดกับกลุ่ม และ เน้นกระบวนการการจัดทำและเก็บข้อมูลตัวชี้วัดเฉพาะทางเศรษฐกิจ โดยใช้ เครื่องมือ Google Form การจัดเก็บข้อมูลแบบกลุ่ม โดยมีผลิตภัณฑ์หลัก คือ เมล็ดพันธุ์ข้าว และข้าวสาร

กระบวนการปลายน้ำ เน้นกระบวนการปฏิบัติการ โดยการอบรม การทดลองปฏิบัติการ การเชื่อมหน่วยงานรัฐ ทั้งรูปแบบคณะกรรมการ และสมาชิก และได้สร้างตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ คือ การสร้างมูลค่าเพิ่ม และ การเพิ่มส่วนแบ่งของผู้ผลิต

11.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1) **มิติด้านเศรษฐกิจ** กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปุ๋ยอินทรีย์และข้าวอินทรีย์คำครตา ได้เข้าสู่การจัดการทุนโดยการดำเนินการขอสินเชื่อ การรวบรวมข้าวเปลือกอินทรีย์ กับ ธ.ก.ส. ผ่านการเข้าถึงโดยการร่วมประชุม กลไกระดับจังหวัด การจัดทำแผนการรับซื้อผลผลิตข้าวอินทรีย์ และประสานงาน ธ.ก.ส. การต่อรองรับเงินสินเชื่อข้าวเปลือกอินทรีย์ ร้อยละ 1 บาท/ปี กำหนดจำนวนผลผลิตข้าวอินทรีย์แต่ละปีเพื่อเงินกู้ยืม ทำสัญญากับสมาชิก กลุ่มสามารถจัดการรับซื้อผลผลิตข้าวอินทรีย์จากสมาชิก 48 ราย ในราคาที่สูงกว่าตลาดข้าวทั่วไป 2-5 บาท จำนวน 49,269 กิโลกรัม จำนวนเงิน 2,606,837 บาท และสามารถขายเป็นประเภทเมล็ดพันธุ์ กข.6 จำนวน 3,000 กิโลกรัม ในราคา กิโลกรัมละ 15 บาท รวมเงิน 45,000 บาท และขายในราคา 22 บาท เกิดส่วนต่าง 7 บาท รวม 21,000 บาท และมะลิ 105 จำนวน 6,100 กิโลกรัม ในราคากิโลกรัมละ 16 บาท รวมเงิน 97,600 บาท และขายในราคา 24 บาท เกิดส่วนต่าง 8 บาท รวม 61,800 บาท จึงส่งผลให้กลุ่มสามารถจัดการทุนเพื่อซื้อข้าวอินทรีย์จากสมาชิกได้ทันต่อฤดูกาลเก็บเกี่ยวเพิ่มขึ้น

ในด้านการจัดการผลผลิตจากข้าวอินทรีย์สู่ความหลากหลาย กลุ่มได้สร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ขึ้นคือ ข้าวกล้องเขียวระยะน้ำมัน ซึ่งสามารถสร้างรายได้จากข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้นมากกว่าตลาด 5 บาท จำนวน 2,456 กิโลกรัม แปรรูปได้ 1,473 กิโลกรัม และเกิดรายได้ 58,970 บาทเพิ่มขึ้นกับสมาชิกกลุ่ม แต่เนื่องจากสถานการณ์โควิดส่งผลให้การเพิ่มส่วนแบ่งทางการเกษตรของกลุ่ม ลดลงกับรายที่รับซื้อผลผลิตจากกลุ่ม ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากโควิด-19 ลูกค้าจะอยู่ในประเทศ เช่น ลูกค้าครัวธรรมชาติจังหวัดภูเก็ต หยุดการสั่งซื้อข้าวจากทางกลุ่ม และไม่มีการสั่งซื้อเหมือนปี 2562/2563

2) **มิติด้านสิ่งแวดล้อม** กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปุ๋ยอินทรีย์และข้าวอินทรีย์คำครตา ได้ประชุมร่วมกับกลไกจังหวัดโยธธรร และร่วมการประกวดกลุ่มเกษตรกรจนได้รับรางวัลระดับจังหวัด จากนั้นได้ร่วมกับสำนักงานทรัพยากรน้ำบาดาลเขต 11 อุบลราชธานี กรมทรัพยากรน้ำบาดาล กระทรวง

ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ร่วมทำกิจกรรมในพื้นที่ เพื่อเสนอโครงการ บ่อบาดาลขนาดใหญ่ด้วยพลังงานแสงอาทิตย์ ทำแผนร่วมกับจังหวัดและ หน่วยงานกรมทรัพยากรน้ำ และได้รับการติดตั้งพลังงานแสงอาทิตย์ 4 จุด ส่งผลให้เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์พื้นที่จากการปลูกพืชหลังนาได้ เกษตรกรชาวบ้านคำครตามีน้ำใช้ในฤดูแล้ง และใช้ปลูกพืชหลังนา เช่น หอม กระเทียม ซึ่งนอกจากสมาชิกของกลุ่มแล้วยังมีเกษตรกรพื้นที่ใกล้เคียง ได้ประโยชน์จากบ่อบาดาลนี้ด้วย

3) **มิติด้านความรู้** ในด้านการบริหารจัดการและคณะกรรมการ กลุ่ม ได้ดำเนินการบริหารจัดการกลุ่มร่วมกับการบริหารกลุ่มนาแปลงใหญ่ ซึ่งเป็นโครงการของรัฐบาลเพื่อช่วยเกษตรกรลดต้นทุนการผลิต กลุ่มได้ผ่านการประกวดกลุ่มนาแปลงใหญ่ระดับประเทศ ส่งผลให้ได้รับการสนับสนุน กิจกรรม ปัจจัยการผลิต และเครื่องจักรในการประกอบอาชีพ เครื่องซัง น้ำหนัก 50 ตัน เครื่องอากาศไร่คนขับ รถพรวนดิน 2 คัน รถโฟร์กอล์ฟ 1.5 ตัน ลานตากข้าว เครื่องยิงสี แยกข้าวสาร เพื่อช่วยเพิ่มศักยภาพการบริหารจัดการ ให้เกิดความคล่องตัวขึ้น รวมถึงการอบรมและจัดทำแผนธุรกิจระหว่างเครือข่าย เกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธรและ ธ.ก.ส.จังหวัดยโสธร นอกจากนี้ยังได้มีการ พัฒนาทักษะของคณะกรรมการกลุ่มในการพัฒนาช่องทางตลาดออนไลน์ในการ จำหน่ายสินค้า

11.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการแก้ปัญหาการลดความเหลื่อมล้ำ ของเกษตรกรกลุ่มคำครตา มีความจำเป็นที่ต้องให้เกษตรกรรับทราบปัญหา ของตนเอง ซึ่งจะต้องวิเคราะห์ไปถึงพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ซึ่งการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมรายบุคคลไม่สามารถเปลี่ยนแปลง ได้ทันที จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการปรับและวัดผลให้เกิดความต่อเนื่อง แต่สิ่งสำคัญที่เป็นบทเรียนจากการค้นพบคือ การเข้าถึง การต่อรอง และ

การจัดการปัญหา เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะช่วยแก้ไขความเหลื่อมล้ำใน
ภาคเกษตรกรรมในระบบอินทรีย์ได้

11.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

12. โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการภัยพิบัติน้ำท่วม โดยเน้นการสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่น้ำท่วมเขตเมือง ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

มิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านการเมือง

12.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

เหลื่อมล้ำอะไร ทำให้จึงเหลื่อมล้ำ เป็นคำถามที่เกิดขึ้นก่อนที่จะได้ร่วมในการทำงานโครงการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำของชุมชนจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น แม้จะรู้อยู่เต็มอกว่าพื้นที่ภัยพิบัติน้ำท่วมอย่างไรเสียก็เป็นพื้นที่ที่มีความเหลื่อมล้ำอย่างแน่นอน แต่จะอธิบายอย่างไรจึงจะสามารถเล่าเรื่องความเหลื่อมล้ำให้คนอื่นได้เข้าใจ และให้เห็นว่าที่นี่มีแต่ความเหลื่อมล้ำ และที่นี่มีความเหลื่อมล้ำมานานแล้ว คำถามแรกที่ต้องทำความเข้าใจร่วมกันคือ ทำไมน้ำต้องท่วมจังหวัดอุบลราชธานี คำตอบที่รับรู้ได้ในสื่อและตำราทั่วไปคือ จังหวัดอุบลราชธานีเป็นพื้นที่รวมแม่น้ำสายหลักทั้งแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีไหลมารวมกัน รองรับน้ำที่ไหลมาจากพื้นที่ภาคอีสานตอนบนและภาคอีสานตอนล่าง ก่อนไหลลงลำน้ำโขง

และเมื่อย้อนรอยไปในอดีต สถานการณ์น้ำท่วมในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีหนักที่สุดมีอยู่ 4 ช่วงด้วยกัน โดยรายงานระดับน้ำจากสถานีวัดระดับน้ำ M7 ได้สะพานเสรีประชาธิปไตย ที่ระดับล้นตลิ่ง 7 เมตร (ก่อนท่วมฝั่งตำบลวารินชำราบ) พบว่า ช่วงที่ 1 น้ำท่วมปี 2521 ที่น้ำท่วมหนักสุดวัดได้ 12.76 เมตร, ช่วงที่ 2 น้ำท่วมปี 2545 วัดระดับน้ำได้ที่ 10.77 เมตร, ช่วงที่ 3 น้ำท่วมปี 2554 วัดระดับน้ำได้ที่ 9.81 เมตร และช่วงที่ 4 น้ำท่วมปี 2562 เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2562 ที่ระดับน้ำทรงตัว ระดับน้ำมูลสูงสุดวัดได้ 10.97 เมตร ก็ถือว่าท่วมปี 2562 เป็นรองแชมป์น้ำท่วมปี 2521 อาจกล่าวได้ว่าหนักสุดในรอบ 40 ปีก็ว่าได้

ปี 2562 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่จังหวัดอุบลราชธานี ใหญ่ขนาดที่ส่งผลกระทบต่อให้กับคนในพื้นที่อย่างมากมายต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ส่งผลกระทบต่อและทำความเสียหายต่อชุมชนไม่ว่าจะเป็นความยากลำบากในการที่ต้องอพยพหนีน้ำท่วม ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเมื่อต้องอพยพไปอยู่ที่ศูนย์อพยพซึ่งห่างไกลจากบ้าน การขาดสิ่งอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ การคมนาคมขนส่งไม่สะดวก รวมถึงการที่ต้องมาสร้างเพิงพักชั่วคราวอยู่ริมถนนซึ่งเสี่ยงต่อการประสบอุบัติเหตุ นอกจากนี้การขาดรายได้เป็นปัญหาสำคัญที่สมาชิกในหลายชุมชนต้องเผชิญ โดยในปี 2562 นี้ ชุมชนต้องพึ่งพาตนเองในการอพยพและจัดการตนเองเนื่องจากมวลน้ำมหาศาลไหลมาเร็ว ผนวกกับในพื้นที่ขาดการสื่อสารข้อมูล การรับมือ น้ำท่วมที่ชัดเจน

สาเหตุหลักการเกิดน้ำท่วมอุบลราชธานีในปี พ.ศ.2562 คือ ช่วงวันที่ 22 ถึง 25 สิงหาคม มีร่องความกดอากาศต่ำพาดผ่านบริเวณพื้นที่ ต่อมาวันที่ 29 สิงหาคม ถึง 1 กันยายน พื้นที่ที่อยู่เหนือจังหวัดอุบลราชธานี ได้รับอิทธิพลจากพายุโซนร้อนโพดุลและสะสม 4 วัน ถัดไปช่วงวันที่ 2 ถึง 4 กันยายน มีอิทธิพลจากพายุโซนร้อนคากิจิต่อเนื่องจากพายุโซนร้อนโพดุล ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ทำให้เกิดปริมาณฝนตกหนัก และปริมาณฝนสะสมจากอิทธิพลพายุทั้งสองมีค่าอยู่ในช่วงระหว่าง 200-300 มิลลิเมตร ทำให้ปริมาณน้ำท่าที่เกิดจากอิทธิพลของพายุโพดุลในลุ่มน้ำชีได้ไหลลงมาถึงจุดบรรจบแม่น้ำมูลพร้อมกันกับน้ำท่าที่เกิดจากพายุคากิจิจึงทำให้เกิดอัตราการไหลสูงสุดที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นระดับน้ำสูงสุดในรอบ 20 ปี และจากการวิเคราะห์ของอาจารย์เจษฎา แก้วกัลยา ผู้ทรงคุณวุฒิกองอำนวยการน้ำแห่งชาติ ปริมาณการไหลของน้ำที่สถานี M7 เทียบกับระดับน้ำในช่วงระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา พบว่าค่าระดับน้ำมีค่าสูงมากขึ้นเมื่อเทียบกับปริมาณการไหลเดียวกัน ซึ่งอาจเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะของหน้าตัดการไหลของลำน้ำมีค่าเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในอดีต ทำให้ปัญหาน้ำท่วมมีความรุนแรงมากขึ้นถึงแม้จะมีปริมาณน้ำท่าเท่าเดิม

แล้วทำไมพื้นที่ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ต้องมาตอบตัวชี้วัดด้านการเมืองในประเด็นน้ำท่วม “จากทัศนคติของ รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เห็นว่าผู้ที่ทำการวิจัยมีการทำงานต่อเนื่องมาหลายปี ทำได้จนถึงระดับที่ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัยย่อยเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่เทศบาล เห็นตัว Boundary Partner ที่มีบทบาทค่อนข้างสูงมาก” ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของโหนด การดำเนินการขับเคลื่อนโดยเน้นการทำงานวิจัยของผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาจริงๆ สัมพันธ์กับหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล องค์กรชุมชน เป็นต้น เชื่อมสัมพันธ์กับบทบาทและภารกิจของหน่วยงานในส่วนบนจึงจะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน

สถานการณ์ในพื้นที่ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด เป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกัน ตลอดริมฝั่งแม่น้ำมูล ซึ่งพื้นที่ตำบลกึ่งเมืองกึ่งชนบทและมีพื้นที่บางส่วนอยู่ริมแม่น้ำมูลและติดกับอ่างเก็บน้ำห้วยวังนองและมีหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่คือหนองปลาเซื่อม เวลาหน้าน้ำหลากหรือหน้าฝนจะมีน้ำล้นและไหลท่วมพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านทุกปี ในปี 2562 มีน้ำท่วมใหญ่ในพื้นที่ทั้ง 2 ตำบล ลักษณะการท่วมคือท่วมอย่างรวดเร็วแบบไม่ทันตั้งตัว ส่งผลกับประชาชนในพื้นที่เนื่องจากไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารที่ทันท่วงทีจึงไม่ได้เตรียมการรับสถานการณ์และคาดการณ์ไม่ถึงว่าจะมีความรุนแรง ซึ่งครั้งนี้ท่วมรุนแรง ท่วมนานกว่าครั้งที่ผ่านมา และท่วมในพื้นที่ที่ไม่เคยท่วมมาก่อน พื้นที่ในการเกษตรของประชาชนลุ่มแม่น้ำมูลและพื้นที่ต่ำเสียหายทั้งหมด บ้านเรือนโดนน้ำท่วมจำนวนมาก และท่วมนาน 28 วัน จนประชาชนต้องอพยพขึ้นมาอยู่ในศูนย์พักพิง ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน พื้นที่ส่วนนี้แต่ละปีจะมีน้ำท่วมถึงทุกปี มีประชาชนที่ได้รับผลกระทบของตำบลปทุม จำนวน 7 หมู่บ้าน 81 ครัวเรือน พื้นที่ทำการเกษตรเสียหาย 86 ไร่ ตำบลกุดลาด 5 หมู่บ้าน 172 ครัวเรือน พื้นที่ทำการเกษตรเสียหาย 1,896 ไร่ และจากวงพูดคุยพบว่า สาเหตุที่ทำให้น้ำท่วมและส่งผลกระทบอย่างมากมายในพื้นที่มาจากสาเหตุหลักๆ 2 แนวคือ ในแนวนอน คือเรื่องการจัดการที่สามารถจัดการได้เอง ประกอบด้วย พื้นที่

ขาดการเตรียมรับมือ ทั้งในเรื่องของการประเมิน เวทีพูดคุย ความตระหนัก การรับมือ (ก่อน/ระหว่าง/หลัง) น้ำท่วม พื้นที่ขาดการทบทวนความรู้และหวังพึ่งรัฐเกินไป ทั้งเรื่องขอรับการเยียวยาและขอสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฟื้นฟู พื้นที่ภาครัฐช่วยเหลือเฉพาะหน้าขาดการประเมินความจำเป็น และความเหมาะสมในการสนับสนุนช่วยเหลือเยียวยาผู้ประสบภัย (ที่พัก/อาหาร/ถุงยังชีพ/เรือ) ในแนวตั้ง คือการจัดการร่วมกันหลายฝ่ายและหลายภาคส่วน ประกอบด้วย ขาดข้อตกลงหรือมาตรการในการรับมือและจัดการน้ำท่วมของชุมชน การประชาสัมพันธ์ข่าวสาร/กฎระเบียบข้อบังคับ อุทกภัยของหน่วยงานจากหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนเข้าไม่ถึง ชุมชนขาดช่องทางการเข้าถึงฐานข้อมูลแหล่งน้ำตามธรรมชาติและลักษณะพื้นที่ลุ่มน้ำ (ปริมาณน้ำฝนทั้งในและนอกพื้นที่/ปริมาณการไหลของน้ำ ทั้งแม่น้ำชี, แม่น้ำมูล, แม่น้ำสาขาลำห้วย/การหนุนของแม่น้ำโขง/พื้นที่ใกล้ทางน้ำ/พื้นที่ราบลุ่ม/พื้นที่ลุ่มรับน้ำ/พื้นที่น้ำท่วมซ้ำซาก) และแนวนโยบายด้านการจัดการน้ำท่วมยังไม่เหมาะสม

12.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

โครงการวิจัยการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการภัยพิบัติน้ำท่วม โดยเน้นการสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่น้ำท่วมเขตเมือง ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับสนับสนุนจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) โดยมีศูนย์ประสานงานวิจัยชุดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node อปท.) ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงโครงการฯ ซึ่งได้รับการเติมเครื่องมือ กระบวนการ องค์ความรู้ และด้านการจัดการจากสถาบันคลังสมองของชาติ กลไกภาคอีสาน ODU และอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านความเหลื่อมล้ำมิติต่างๆ ประกอบด้วย อาจารย์กาญจนา แก้วเทพ อาจารย์เดชรัต สุขกำเนิด อาจารย์ไพสิฐ พาณิชนกุล และนักวิชาการอื่นๆ จากนั้น Node อปท. ได้นำองค์ความรู้ที่ได้ไปถ่ายทอดแก่ทีมวิจัยในพื้นที่ตำบลปทุม และตำบลกุดลาด เพื่อสามารถขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาตามประเด็นของพื้นที่ได้

ประเด็นปัญหาที่ก่อนดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งระหว่างพื้นที่ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการรวมกลุ่ม ช่วงน้ำท่วมปี 2562 ที่ผ่านมามีกรณี ที่ผู้ประสบภัยน้ำท่วมของตำบลกุดลาดบางส่วน อพยพมาในเขตพื้นที่ตำบลปทุม แต่ทางเทศบาลตำบลปทุมไม่สามารถช่วยเหลือผู้ประสบภัยในเขตพื้นที่อื่น ได้ เพราะติดต่องระเบียบ ข้อบังคับ ของหน่วยงานราชการ ที่ต้องช่วยเหลือ เฉพาะคนในพื้นที่ ทำให้การช่วยเหลือผู้ประสบภัยระหว่างพื้นที่ไม่มีประสิทธิภาพ และไม่สามารถแชร์ทรัพยากร งบประมาณ หรือการให้บริการร่วมกันได้

จึงทำให้เกิดกลไกการทำงานผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ประกอบไปด้วย

- 1) ภาคส่วนของชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน อาสาสมัครประจำหมู่บ้าน ผู้ที่ได้รับผลกระทบ รวมถึงจิตอาสาในพื้นที่
- 2) ภาคส่วนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาลตำบลปทุม และองค์การบริหารส่วนตำบลกุดลาด
- 3) ภาคส่วนของหน่วยงาน ประกอบไปด้วย
 - หน่วยงานภายใน ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ดงห้องแห่ ที่เป็นหน่วยงานหลักในการขับเคลื่อนโครงการฯ วัดใหม่ประชาสรรค์ โรงพยาบาล 50 พรรษา โรงเรียนปทุม
 - หน่วยงานภายนอก ได้แก่ ชลประทานจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดอุบลราชธานี กศน.อำเภอเมือง เกษตรอำเภอ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ฯลฯ

จากกลไกการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ได้ขับเคลื่อนตามผู้เล่น Player โดยแบ่งได้ดังนี้

- 1) **Player A** เป็นกลุ่มผู้มีเจตนาดีอยากช่วยแก้ปัญหา ความเหลื่อมล้ำในสังคม ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพดงห้องแห่, วัดใหม่ประชาสรรค์, โรงพยาบาล 50 พรรษา, ผู้นำชุมชน, อาสาสมัครประจำหมู่บ้าน

2) **Player B** เป็นกลุ่มภาครัฐ ซึ่งดูเหมือนจะเป็น “เจ้าภาพหลัก” ได้แก่ เทศบาลตำบลปทุม และองค์การบริหารส่วนตำบลกุดลาด

3) **Player C** เป็นกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบต่างๆ จากปัญหาความเหลื่อมล้ำ ได้แก่ ผู้ประสพภัยน้ำท่วมในพื้นที่ตำบลปทุมและตำบลกุดลาด โดยกลุ่มเป้าหมายในการเก็บข้อมูล 35 ครัวเรือน

กลไกการทำงานและ Player ได้ร่วมกับดำเนินกิจกรรมปฏิบัติการ เพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- 1) การประชุมทีมเพื่อวางแผนการดำเนินงานและแบ่งบทบาทหน้าที่
- 2) มีการเติมประเด็นความรู้และเครื่องมือการสำรวจข้อมูล
- 3) ดำเนินการสำรวจข้อมูลตามประเด็นและเครื่องมือที่ออกแบบ
- 4) สรุปลข้อมูลจากการสำรวจข้อมูลและวางแผนแนวทางปฏิบัติการ
- 5) ปฏิบัติการตามแนวทางที่วางไว้
- 6) การติดตามประเมินผลการดำเนินงาน
- 7) การถอดบทเรียนการดำเนินงาน เพื่อให้ได้ชุดความรู้และแนวทางการจัดการและสามารถขยายผลต่อยอดได้
- 8) สรุปลผลการดำเนินงาน และรายงานผล

12.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่กิดขึ้น

โดยนิยามของคนทำงาน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการลดความเหลื่อมล้ำทางการเมือง คือ การสร้างความสัมพันธ์ใหม่เพื่อหาทางออกในการจัดการและขจัดปัญหาที่เกิดขึ้น รวมถึงการลดผลกระทบที่รุนแรงให้ทุเลาเบาบางลง โดยการขับเคลื่อนงานตามขอบเขตการเมืองแนวตั้งและการเมืองแนวนอนได้ดังนี้

การเมืองแนวนอน คือ เรื่องที่คนในรวมกลุ่มกัน สร้างความสัมพันธ์กัน เพื่อทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่พัฒนาและแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยจากส่วนจากภายนอกน้อยที่สุด การขับเคลื่อนงานเพื่อตอบโจทย์เรื่องการเมืองแนวนอน มีการทำงาน **การรวมตัวรวมกลุ่มในพื้นที่** ผ่านกิจกรรมดำเนินทำน้ำท่วม

ทำให้เกิดสถานการณ์เกาะติดประเด็นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยมีจุดเชื่อมโยงหลักคือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากแปลงนารวมที่เกิดภาพของการมีส่วนร่วมอย่างเป็นรูปธรรม และที่สำคัญคือประชาชนเกิดความรู้สึกที่ดีต่อการมีส่วนร่วมดังกล่าวโดยมีฐานศรัทธาต่อพุทธศาสนาและเจ้าอาวาสวัดใหม่ ประชาสรรค์ที่มีอยู่เดิมเป็นแรงหนุนเสริม ดังนั้นเมื่อเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จจึงเกิดแนวคิดที่จะเชื่อมโยงงานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้ต่อเนื่อง **การประชุมพบปะกันเพื่อแก้ปัญหา และพัฒนาวิธีการหรือระบบในการที่จะเข้าไปจัดการ** ทำผ่านกิจกรรมอบรมภายใต้การขับเคลื่อนการดำเนินการวิจัย เช่น การประชุมทีมวิจัยเพื่อทำความเข้าใจกำหนดบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยและวางแผนการปฏิบัติงานวิจัยชี้แจง การประชุมเพื่อเตรียมจัดเวทีประชาคมเพื่อสร้างความเข้าใจในการทำงานวิจัยร่วมกัน การประชุมทีมวิจัยเพื่อวางแผนการเก็บข้อมูลสร้างเครื่องมือและทดลองใช้เครื่องมือ รวมถึงการปฏิบัติการวิจัยทั้งในเรื่องการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร และการเตรียมการเรื่องวัสดุอุปกรณ์ในการรับมือน้ำท่วม **การขยายความร่วมมือออกไปยังสังคมในวงกว้าง**

โดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ **ลักษณะที่ 1** คือการขยายภายในพื้นที่โดยขยายจากกลุ่มที่ขับเคลื่อนงานวิจัยไปสู่ผู้นำชุมชน และประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ให้รับรู้เรื่องสถานการณ์น้ำร่วมกัน **ลักษณะที่ 2** เป็นการขยายเครือข่าย โดยเป็นเครือข่ายผจญภัยน้ำท่วมจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งในลักษณะเครือข่ายดังกล่าวเป็นเครือข่ายที่ร่วมกันทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น **ลักษณะที่ 3** คือการขยายสู่วงสาธารณะ ผ่านการสื่อสาร เช่น รายการ Localist ชีวิตนอกกรุง ของสถานีโทรทัศน์ Thai PBS ร่วมกับมูลนิธิพิทักษ์ธรรมชาติเพื่อชีวิตและศูนย์ประสานงานวิจัยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จัดเวทีสาธารณะเตรียมความพร้อมรับมือน้ำท่วมอุบลราชธานี เพื่อสร้างกลไกการรับมือภัยพิบัติและลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูล การช่วยเหลือและเยียวยา **การจัดตั้งที่มีลักษณะเป็นองค์กรโดยไม่ต้องพึ่งพาหน่วยงานอื่นๆ** กลุ่มปลูกผักในพื้นที่น้ำท่วม โดยการกันพื้นที่

บางส่วนของแปลงผักเป็นพื้นที่ขายผลผลิต ซึ่งเหมาะสำหรับลูกค้าที่ต้องการมาเยี่ยมชมแปลงผักพร้อมกับซื้อผลผลิตกลับไปด้วย ซึ่งต่อมาเมื่อมีลูกค้าจำนวนมากขึ้นจึงได้จัดให้มีจุดวางจำหน่ายผลผลิตที่มั่นคงแข็งแรง สวยงามและเกิดอรรถประโยชน์อย่างหลากหลาย นั่นคือศาลาประชาชนกมิตร์ ร่วมปฏิบัติการสร้างสถานที่จำหน่าย เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2564 ซึ่งศาลาดังกล่าวเป็นทั้งจุดวางผลผลิต ที่นั่งพักผ่อนสำหรับลูกค้าและผู้มาเยี่ยมชม รวมถึงเป็นสถานที่ที่ใช้ในการประชุมแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มนักวิจัยเอง และระหว่างนักวิจัยกับเครือข่าย มีการขยายจุดจำหน่ายไปสู่พื้นที่อื่นเพื่อรองรับกับกลุ่มผู้ซื้อที่ไม่สะดวกในการเดินทางไปที่แปลงผักได้ โดยเริ่มต้นที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลดงหนองแห่ เป็นจุดแรกที่เปิดขายทุกวันพุธของแต่ละสัปดาห์ ต่อมาได้ขยายพื้นที่จำหน่ายออกไปอีก ได้แก่ ตลาดถนนคนเดินริมน้ำเก็บบ้าน้ำห้วยวังนอง และถนนคนเดินของจังหวัดอุบลราชธานี

การต่อยอดในการจำหน่ายผลผลิตที่สวนโดยตรงนั้น พบว่าการบรรจุด้วยถุงพลาสติกนั้นนับวันจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว ดังนั้นจึงนำไปสู่อบรมการผลิตตะกร้าด้วยเส้นพลาสติก เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2564 มีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน 19 คน ซึ่งมีจุดเด่นคือเป็นประชาชนที่มีอายุคงทนยาวนาน และที่สำคัญคือสามารถผลิตเองได้ โดยในระยะแรกนั้นเป็นการผลิตเพื่อรองรับการใส่พืชผักให้กับลูกค้าเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อพบว่าสามารถผลิตได้จำนวนมากขึ้น ประกอบกับฝีมือการผลิตประณีตสวยงามมากขึ้น จึงได้วางเป้าหมายให้เป็นผลิตภัณฑ์อีกอย่างหนึ่งของกลุ่มผู้ปลูกผัก **การระดมทรัพยากรในลักษณะต่างๆ เพื่อขับเคลื่อนหรือดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายของกลุ่ม** เช่น ผ้าป่าจัดหาเรือ มีการจัดทำผ้าป่าเรือเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2563 โดยเป็นการระดมทุนจากประชาชนทั้งตำบลปทุมทุกหมู่บ้านและตำบลกุดลาดบางส่วน ผลจากการทำผ้าป่าได้กองทุนเป็นเงินทั้งสิ้น 184,938 บาท สามารถจัดซื้อเรือท้องแบนที่พร้อมใช้งานจำนวน 1 ลำ นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนได้ขยายเป้าหมายการระดมทุนจากชุมชนไปสู่ชุมชนอื่นรวมทั้งหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคประชาชน

การเมืองแนวตั้ง คือ การสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างคนในชุมชน ระหว่างชุมชน นอกชุมชน รวมถึงหน่วยงานในระดับต่างๆ ตามแนวทางและทิศทางในการจัดการปัญหานั้นให้สำเร็จลุล่วง การดำเนินการมีดังนี้ **การกำหนด** **ให้ความต้องการของประชาชนหรือวาระ/เรื่องที่ประชาชนต้องการเป็น** **นโยบายของรัฐหรือของหน่วยงาน** มีการร่วมกันบันทึกความร่วมมือเพื่อการขยายเครือข่ายและสร้างความยั่งยืน (MOU ตำบลปทุม และตำบลกุดลาด) โดยการลงนามในบันทึกความร่วมมือเป็นกระบวนการที่จะสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของการดำเนินงานให้ต่อเนื่อง

ทั้งนี้เนื้อหาสาระของบันทึกข้อตกลงมีความครอบคลุมถึงความร่วมมือทุกกิจกรรมที่จะเกิดขึ้น โดยที่หน่วยงานที่ร่วมลงนามจะยึดถือให้เป็นแนวทางปฏิบัติแต่ก็ยังสามารถประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของแต่ละหน่วยงานได้ ซึ่งมีหน่วยงานที่ร่วมบันทึกข้อตกลง 9 หน่วยงาน ได้แก่ เทศบาลตำบลปทุม องค์การบริหารส่วนตำบลกุดลาด โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลดงทองแห่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลปทุม โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลปากน้ำ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลผาแก้ว วัดใหม่ประชาสรรค์ กำหนดตำบลปทุม (ฝ่ายปกครอง) กำหนดตำบลกุดลาด (ฝ่ายปกครอง) มีผู้เข้าร่วมเป็น สักขีพยาน ได้แก่ รองผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ตัวแทนชลประทาน จังหวัดอุบลราชธานี ตัวแทนนายอำเภอ ตัวแทนสาธารณสุขอำเภอ สื่อสารมวลชน ผู้ประสภยน้ำท่วม ตำบลปทุม ตำบลกุดลาด อสม. และจิตอาสา การแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคพลเมืองเข้าไปเป็นกรรมการร่วมกับ **หน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ** นักวิจัยได้ร่วมกับศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้าจังหวัดอุบลราชธานี และเครือข่ายภาคประชาสังคม เข้าพบนายสุชาติ วิฑูรย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี ที่ห้องเจ้าคำผง ชั้น 3 ศาลากลางจังหวัด เพื่อนำเสนอแนวทางการจัดการน้ำท่วมอย่างยั่งยืนจังหวัดอุบลราชธานี และการจัดตั้ง “ศูนย์อำนวยการเพื่อบริหารจัดการน้ำท่วมอย่างเป็นระบบ” สืบเนื่องจากศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า จังหวัดอุบลราชธานี ได้เปิดเวทีรับฟัง

นำเสนอต่อท่านผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานี การบรรจุแผนงานเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของแผนงานหรือโครงการของหน่วยงานรัฐ ได้รับการยอมรับจากภาคส่วนต่างๆ เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีพัฒนาหลักสูตรโซล่าเซลล์ ภายใต้อาสาช่างติดตั้งและบำรุงรักษาระบบโซล่าเซลล์ เทศบาลตำบลพุมได้นำเรื่องระบบโซล่าเซลล์มาใช้ในสวนสาธารณะบึงบัวเพื่อลดค่าไฟ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวอยู่ในช่วงการพัฒนางานร่วมกับทางเทศบาลการจัดสรรงบประมาณเพื่อให้บริการที่ดีขึ้นกว่าเดิมตามข้อเรียกร้องของประชาชน อบต.กุดลาด และเทศบาลตำบลมีการจัดฝึกอบรมให้ใช้การบรรยายควบคู่กับการสาธิตและการปฏิบัติ ภายใต้อโครงการฝึกซ้อมแผนป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย องค์การบริหารส่วนตำบลกุดลาดอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ปีงบประมาณ 2563 จัดกิจกรรมในวันที่ 1 กันยายน 2563 การดำเนินการมีการให้ความรู้ภาคทฤษฎีและฝึกการซ้อมแผนการช่วยเหลือผู้ประสบภัยทางน้ำ การฝึกซ้อมแผนการช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัยโดยคณะวิทยากร ปภ.จังหวัดอุบลราชธานี

การจัดทำโครงการของรัฐต่างๆ จากระบบปิดมาเป็นระบบที่เปิดให้ภาคพลเมืองเข้ามามีส่วนตั้งแต่เริ่มต้นในการดำเนินการ การเพิ่มแผนการจัดการภัยที่มีเฉพาะเรื่องอัคคีภัยอย่างเดียว หลังจากข้อเสนอของโครงการทาง อบต. ได้ผนวกการซ้อมแผนการขนย้ายและการกู้ภัยทางน้ำ โดยมีการซ้อมแผนการขนย้ายและการกู้ภัยทางน้ำที่หาดบึงสระพัง ตำบลกุดลาด อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อรับสถานการณ์ภัยพิบัติน้ำท่วมในครั้งต่อไปได้อย่างทันเวลา ปลอดภัยและเสียหายน้อยที่สุด เนื่องจากชุมชนที่ประสบภัยน้ำท่วมไม่สามารถที่จะย้ายบ้านเรือนหรืออพยพครอบครัวไปอยู่ที่อื่นได้ จึงต้องต้องหาวิธีป้องกันต่อสู้ เพื่อให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุด การมีข้อตกลงร่วมกันกับภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ภาคประชาชนดำเนินการในภารกิจบางอย่างร่วมกับหน่วยงานของรัฐ การส่งเสริมอาชีพด้านการเกษตรผ่านกระบวนการปฏิบัติการ เช่น เรื่องการทำนา การปลูกผัก งานตะกร้า (รพ.สต. ร่วมกับ อสม. ดำเนินการ) การขับเคลื่อนงานเยาวชน เยาวชน

สายเหลืองที่มีกลุ่มพระและเณร เป็นแกนนำในการขับเคลื่อนกิจกรรม รวมถึง การนำเสนอและการย่อยข้อมูลให้พื้นที่เข้าใจง่ายต่อระดับน้ำที่ไหลมาในพื้นที่ การจัดสรรพื้นที่ของรัฐเพื่อให้กลุ่มประชาชนที่ไม่มีโอกาสเข้าถึงเนื่องจาก 'ไม่เป็นไปตามเกณฑ์ของรัฐให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้' การทำนาแปลงรวม ได้ส่งผลให้เกิดกระแสการเสียสละเพื่อส่วนรวมซึ่งเป็นวิถีดั้งเดิมของชุมชน ที่เสื่อมสลายไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมให้กลับคืนมาอีกครั้ง ทำให้ชุมชน เกิดความภาคภูมิใจที่ได้ใช้พลังศรัทธาที่มีต่อพระภิกษุสงฆ์เป็นสิ่งหนุนเสริม ให้เกิดการเสียสละเพื่อส่วนรวม รวมถึงชุมชนได้ตระหนักถึงพลังการพึ่งพาตนเอง ในภาวะวิกฤติซึ่งจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนได้เกิดความรู้สึก เป็นเจ้าของต่อผลงานที่เกิดขึ้นซึ่งจะนำไปสู่ความรับผิดชอบในการดูแลรักษา

ชุมชนเกิดความมั่นใจว่าหากเกิดภัยพิบัติน้ำท่วมขึ้นมาอีกครั้ง จะสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในระดับหนึ่ง ทั้งข้าวบริโภคและเมล็ดพันธุ์ที่จะ สามารถนำไปเพาะปลูกต่อได้ ซึ่งเมื่อผสมกับการช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน แล้วก็ทำให้ลดความกังวลใจลงได้ ผลที่เกิดขึ้นคือ มีแปลงนารวม 1 แปลง ที่สามารถใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกได้โดยไม่มีค่าใช้จ่าย และมีระบบการดูแลในรูปแบบที่เป็นสาธารณสมบัติ นอกจากนี้ยังอาจใช้เป็นพื้นที่สำหรับการปลูกพืช ีประเภทอื่นได้ มีเมล็ดพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์พืชผักไว้สำรองใช้เพาะปลูกทั้งใน และนอกฤดูกาล มีแปลงนาตัวอย่างในการเตรียมเมล็ดพันธุ์ 10 ครอบครัว

โดยสรุป การตอบตัวชี้วัดด้านการเมือง เป็นการสร้างความสัมพันธ์ สร้างแบบพัฒนาใหม่สู่เรื่องของการจัดการภัยพิบัติ เรื่องของการสร้างความสัมพันธ์ ในส่วนของแวนนอนที่ทำงานร่วมกันระหว่าง 2 ตำบล โดยเน้นการขับเคลื่อน การเตรียมการด้านการจัดการภัยพิบัติทั้งในส่วนข้อมูล ทั้งในเรื่องของการศึกษา และวัสดุอุปกรณ์ เทียบกับภาพส่วนนโยบายที่เกี่ยวข้องด้านการจัดการน้ำและ การจัดการภัยพิบัติน้ำท่วม นำไปสู่จัดการน้ำท่วมที่มีแนวทางที่ชัดเจนของพื้นที่

12.4 ภาพประกอบโครงการวิจัย

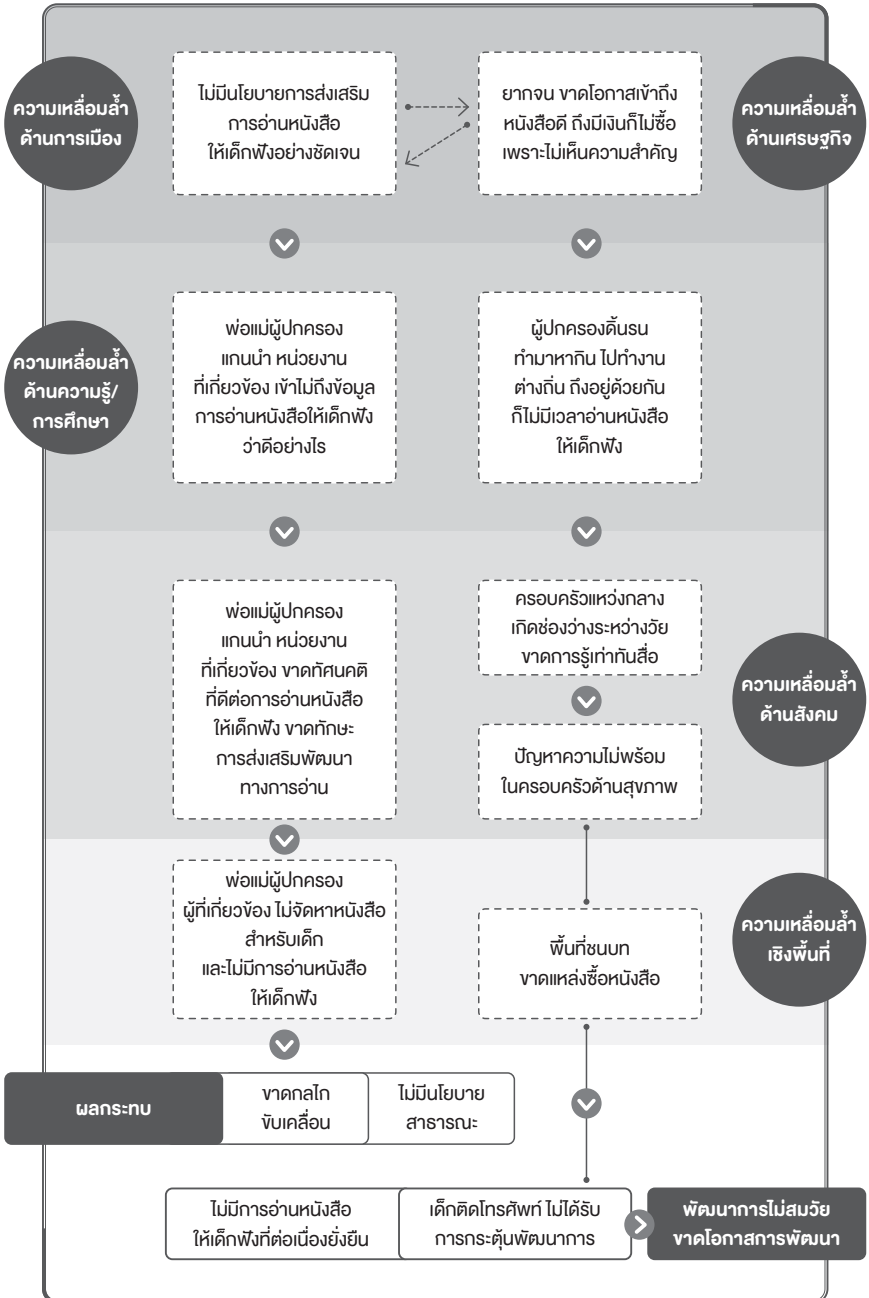

13. โครงการการพัฒนากลไกการอ่านระดับตำบล เพื่อส่งเสริมพัฒนาการเด็ก จังหวัดยโสธร

มิตีความเหลื่อมล้ำ: ด้านความรู้และการศึกษา

13.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

จากการวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำ เพื่อให้ทีมวิจัยเข้าใจความเหลื่อมล้ำแต่ละด้านแต่ละมิติ เพื่อสามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมาย ออกแบบกิจกรรม กำหนดตัวชี้วัด และวิเคราะห์ว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จะลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการอ่านหนังสือให้เด็กฟัง พบว่ามีความเหลื่อมล้ำ 5 มิติ ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง เศรษฐกิจ ความรู้และข้อมูลข่าวสาร สังคม และความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ สรุปได้ตามแผนภาพ ดังนี้

13.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การลดความเหลื่อมล้ำมุ่งเน้นที่การสร้างและพัฒนากลไกการอ่านหนังสือให้เด็กฟังระดับตำบล มีขั้นตอนกระบวนการเพื่อให้มีกลไกและพัฒนาให้กลไกมีคุณภาพและประสิทธิภาพเพื่อส่งเสริมให้เกิดการอ่านหนังสือให้เด็กฟังในพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วย 5 กระบวนการหลักๆ ดังนี้

1) **วิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำ และจัดทำแผน** โดยการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ ภายใต้งาจอทย์ 7 ข้อ คือ

- (1) ระบุมิติความเหลื่อมล้ำ
- (2) โครงการวิจัยจะลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร
- (3) ปฏิบัติการของ CBR และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
- (4) ตัวชี้วัดการบรรลุเป้าหมาย โดยใช้ Log Frame และ

Outcome Mapping

(5) (6) (7) ภาครัฐที่เข้ามาช่วย กิจกรรมที่ทำ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยใช้ Outcome Chain

2) **การพัฒนาตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำ/การศึกษา**

3) **พัฒนากลไกการอ่านระดับตำบล** โดยมีกิจกรรมย่อยๆ ดังนี้

(1) แลกเปลี่ยนประสบการณ์การส่งเสริมการอ่านหนังสือให้เด็กฟังของแต่ละพื้นที่ (มี 4 พื้นที่)

(2) กำหนดกลุ่มเป้าหมาย โดยใช้ FOCUS @ FLARE ผู้ถูกเหลื่อมล้ำ ผู้เหลื่อมล้ำ และผู้สร้างความเหลื่อมล้ำ ตามที่ได้ไปเรียนรู้การกำหนดตัวชี้วัดมิติความเหลื่อมล้ำด้านความรู้/การศึกษาและความเหลื่อมล้ำทางสังคมจากส่วนกลาง

(3) ศึกษาสถานการณ์การอ่านหนังสือให้เด็กฟัง ประกอบด้วย บริบทชุมชน ข้อมูลครอบครัวเด็ก ข้อมูลสถานการณ์การอ่านหนังสือให้เด็กฟังในครอบครัว บทบาทหน่วยงาน องค์กรและกลไกอื่นๆ ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอ่านหนังสือให้เด็กฟัง ข้อมูลแหล่งหนังสือที่มีในชุมชน ปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานที่ผ่านมา

(4) แสวงหากลไก และทำ MOU นโยบายสาธารณะ กำหนด ผู้รับผิดชอบหลัก กำหนดบทบาทหน้าที่ของกลไก จัดทำแผนพัฒนากลไก จัดสรรงบประมาณ สร้างสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการอ่านหนังสือให้เด็กฟัง

(5) อบรมพัฒนากลไก ด้วยหลักสูตรต่างๆ ดังนี้

- อบรมเชิงปฏิบัติการ Active Learning รู้ทัน COVID-19
- อบรมเชิงปฏิบัติการ “ทำของเล่น สร้างเพื่อลูก”
- อบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง หนังสือภาพ นิทาน และสื่อ

แผ่นพับนักคิด เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย

- อบรมเชิงปฏิบัติการ สำหรับโค้ชเด็ก
- อบรมเชิงปฏิบัติการ สำหรับจิตอาสาพี่พาน้องอ่าน
- อบรมเชิงปฏิบัติการ การอ่านกับการพัฒนาเด็ก สำหรับ

ผู้ปกครองเด็ก

- Book Talks ทำให้ทีมวิจัยมีความรู้ มีทักษะ ปรับ

ทัศนคติในการทำงานส่งเสริมการอ่านหนังสือให้เด็กฟัง

4) **ปฏิบัติการส่งเสริมการอ่าน** โดยตั้งเป้าหมายเด็กควรได้อ่านหนังสือดี จำนวน 100 เล่ม ก่อนอายุครบ 6 ปี จัดหาหนังสือดี จัดหาสถานที่สำหรับอ่าน/จุดกระจาย ยืม-คืน หนังสือ อ่านหนังสือให้เด็กฟัง

5) **ประเมินผล** มี 2 ส่วน ได้แก่ ประเมินพัฒนาการเด็ก และถอดบทเรียนกลไกการอ่าน

13.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

งานวิจัยนี้ดำเนินการใน 4 พื้นที่ของจังหวัดยโสธร ครอบคลุมพื้นที่ 12 หมู่บ้าน ใน 4 ตำบล 4 อำเภอ คือ 1) ตำบลน้ำคำ อำเภอไทยเจริญ 2) ตำบลเดิด อำเภอเมือง 3) บ้านเตาไห ตำบลศรีฐาน อำเภอป่าดิว 4) บ้านสมสะอาด ตำบลโคกสำราญ อำเภอเลิงนกทา กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ เด็กอายุ 0-5 ปี และผู้ปกครองจำนวน 292 ครอบครัว ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) 5 แห่ง

(เด็ก 250 คน) กลุ่มผู้นำชุมชนและ อสม. 90 คน เครือข่ายชักอาน 10 คน
ปราชญ์หรือตัวแทนผู้เฒ่าผู้แก่ 5 คน ผู้ปกครองต้นแบบ 5 คน หน่วยงาน 37 คน
ได้แก่ อบต. ครู ศพด. เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ครู กศน. และนักวิจัยหลักรวม
20 คน

13.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

โดยภาพรวมของการดำเนินงานทำให้เกิดระบบกลไกการอ่านระดับ
ตำบลขึ้น ซึ่งกลไกดังกล่าวนั้นแยกเป็น “กลไกที่มีชีวิต” (Living Mechanism)
เช่น พ่อแม่ ผู้ปกครอง คนในครอบครัว โค้ชเด็ก อสม. อาสาพาอ่าน ครู
ครูศูนย์เด็ก เจ้าหน้าที่สาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน
กับ “กลไกไร้ชีวิต” (Non-living Mechanism) เช่น พื้นที่การอ่าน กิจกรรมต่างๆ
(แนะนำหนังสือ/เยี่ยมบ้าน/Work Shop/เวทีถอดบทเรียน) นโยบายสาธารณะ
และหนังสือ เวลาดำเนินงานก็คือ การประสานระหว่างกลไก 2 ชนิดนี้

กลไกการอ่านที่หลากหลายมีส่วนลดความเหลื่อมล้ำครบทั้ง 5 มิติ
เช่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จัดสรรงบประมาณ
ออกแบบหลักสูตร อบรม ปรับทัศนคติ ให้ความรู้เรื่องการอ่าน จัดเวทีนโยบาย
สาธารณะ จัดหาหนังสือ ประเมินผล ช่วยลดความเหลื่อมล้ำมิติการเมือง
เศรษฐกิจ ความรู้/การศึกษา และมิติเชิงพื้นที่ (ทำให้มีหนังสือดีในพื้นที่ห่างไกล)
อาสาพาอ่าน ทำหน้าที่กระจายหนังสือ อ่านหนังสือให้เด็กฟัง สํารวจเด็ก
กลุ่มเป้าหมาย ช่วยลดความเหลื่อมล้ำมิติการเมือง (การเมืองภาคพลเมือง)
เศรษฐกิจ สังคม (ช่วยอ่านหนังสือให้เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่ไม่พร้อมอ่าน)
เชิงพื้นที่ (นำหนังสือสู่มือเด็กๆ มีที่ยืมหนังสือกลับบ้าน) ครู ศพด. อ่านหนังสือ
ให้เด็กฟัง ให้ความรู้/แนะนำ ผู้ปกครอง (มิติเศรษฐกิจ สังคม ความรู้) เป็นต้น

13.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

14. โครงการพัฒนาศักยภาพหมอพั้นบ้าน สุภารพัฒนา ระบบการแพทย์พั้นบ้าน ตำบลท่ามะโพงหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านสังคม

14.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

“หมอพั้นบ้าน” เป็นบุคคลที่สังคมในปัจจุบันมักมองว่ามีการรักษาที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ อาศัยความเชื่อ ความรู้ ภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาในการรักษา มีอาชีพหลักเป็นเกษตรกร ไม่ได้ใช้ความเป็นหมอพั้นบ้านเป็นอาชีพหลัก มักคิดในเชิงช่วยเหลือเกื้อกูลคนในชุมชนมากกว่า หมอพั้นบ้านในอดีตได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี ไม่ได้มีกฎหมายเป็นเงื่อนไขข้อจำกัด เพราะได้ผ่านประสบการณ์ในการรักษามายาวนาน แต่เนื่องจากสังคมมีวิวัฒนาการ มีความทันสมัยมากขึ้น จึงถูกมองว่าเป็นไสยศาสตร์ สกปรก สถานะทางสังคมผิดกฎหมาย สามารถถูกดำเนินคดีได้ ทำให้หมอพั้นบ้านมักไม่เปิดตัวให้สังคมได้รับรู้ว่าเป็นหมอพั้นบ้าน โดยมักจะกลมกลืนไปกับชาวบ้าน และจะรักษาเฉพาะคนในครอบครัวหรือผู้ที่เคารพศรัทธาจริงๆ สิ่งที่หมอพั้นบ้านให้กับชุมชนคือการดูแลสุขภาพเบื้องต้นในราคาที่เหมาะสม ไม่ได้เรียกร้องค่ารักษา แต่ส่วนใหญ่แล้วผู้ป่วยจะให้ค่าตอบแทนตามกำลังของผู้ป่วย สอดคล้องกับสถานะเศรษฐกิจของผู้ป่วย

เรื่องราวของหมอพั้นบ้านจึงมีความเหมาะสมที่จะวิจัยมิติความเหลื่อมล้ำด้านสังคม เนื่องจากถูกเหลื่อมล้ำจากนโยบายของรัฐบาลบางรัฐบาลในอดีต ที่ต้องการกวาดล้างหมอพั้นบ้าน แม้ว่าปัจจุบันไม่ได้มีสถานการณ์แบบนั้นแล้ว แต่ความรู้สึกของคนส่วนใหญ่ในสังคมก็ยากจะให้การยอมรับอย่างเต็มที่

หมอพั้นบ้านของตำบลท่ามะโพงหวานจะสืบทอดจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จากบรรพบุรุษ ถ่ายทอดให้โดยไม่มีตำราสืบทอด จะใช้วิธีท่องจำ วิธีการบอกเล่า ปากิน พาทำ สอนให้รู้จักสมุนไพร สรรพคุณ การใช้ ธรรมเนียมที่เรียน

จากครอบครัว เช่น พ่อคำสิงห์ ผาทอง เรียนรู้จากพ่อ ประสบการณ์ 50 ปี จะมีบางคนที่ได้ร่ำเรียนหรือจดจำเอาจากบุคคลอื่นหรือการดูหมอพื้นบ้าน คนอื่นทำหรือในพิธีกรรม เช่น แม่บุญเกิด บุญศิลป์ (แม่เอ) เรียนรู้จากอาจารย์ ในประเทศลาวประมาณ 8 ปี พ่อสำราญ บุตรศรีวงศ์ เรียนรู้จากครูที่มี คาถา รักษาเกี่ยวกับโรคกระดูก ประสบการณ์มากกว่า 70 ปี

โดยภาพรวมหมอพื้นบ้านตำบลท่ามะไฟหวานจะได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเองหรือจากต่างถิ่นในการรักษาในทุกด้าน แต่กับหน่วยงาน ภาครัฐ เช่น สาธารณสุข จะให้การยอมรับในด้านการนัด การอบ การประคบ เท่านั้น โดยเฉพาะการเป่า แพทย์แผนปัจจุบันจะไม่ยอมรับเพราะเชื่อว่าขั้นตอน หรือวิธีการรักษาไม่สะอาด อาจติดเชื้อได้ หมอพื้นบ้านที่เป็นคนรุ่นใหม่ก็ยังคงขาดโอกาสในการหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาตนเอง เพราะสภาพทางเศรษฐกิจ ต้องดูแลครอบครัว ดูแลผู้สูงอายุ ไม่สามารถเดินทางไปเรียนได้ และปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย ที่สำคัญทุกคนยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนหมอพื้นบ้าน ไม่มีใบรับรอง การรักษา

14.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม เป็นงานที่ทำทยเนื่องจากดีความ ได้กว้าง การสรุปลงมาแล้ว 3 คำ คือ ครอบคลุม เข้าถึง พังมี โจทย์การหนุนงาน คือทำอะไรที่จะทำให้นักวิจัยชาวบ้านเข้าใจความหมายของสามคำนี้ แบบอีสาน เพราะหากเข้าใจคำศัพท์ไม่ถูกต้อง ก็จะทำให้ตัวชี้วัดไม่ตรงกับความต้องการของชุมชนได้ ดังนั้นต้องให้นักวิจัยเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันกับพี่เลี้ยง และนักวิชาการ ซึ่งเป็นเส้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำอย่างไรให้เราก้าวไปด้วยกัน เพราะว่าเขาคือคนที่จะต้องตัดสินใจตัวเอง ต้องร่วมเรียนรู้ และฝ่าฟันกับ 3 คำนี้ว่าจะเอาแนวไหน อย่างไร เมื่อการทำตัวชี้วัดเสร็จสิ้น ชาวบ้านก็มีความเข้าใจว่าทำงานเพื่ออะไร จะทำอย่างไร จะทำเมื่อไร เครื่องวัดความสำเร็จอยู่ที่ใด

ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติสังคม ได้ทำหน้าที่ไม่ใช่เพียงกระจกสะท้อนภาพการทำงาน แต่ยังเป็นเข็มทิศชี้แนวทาง ตลอดจนการตอบตัวชี้วัดเป็นร้อยละ ทำให้ทราบว่าเราทำอะไรไปได้มากน้อยแค่ไหน และยังขาดอะไร การเก็บข้อมูลตัวชี้วัดร่วมกับนักวิจัยมี 2 จังหวะ จังหวะที่ 1 Check List เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2564 เมื่อพบว่ายังขาดอะไรก็ปฏิบัติการเพิ่มเติม เกิดการวางแผนที่จะทำต่อไปให้สุดๆ แล้วจึงกลับมาเช็คอีกครั้งเป็นจังหวะที่ 2 เมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2564 ก็พบความก้าวหน้าไปอีกมาก เหมือนเราเอื้อมไปเกือบสุด

การพัฒนาตัวชี้วัดมิติสังคมระหว่างนักวิจัยและอาจารย์ประจำมิติสามารถสกัดออกมาได้ 3 คำ ได้แก่ ครอบคลุม เข้าถึง และพึงมี นักวิจัยได้ชวนชาวบ้านและปราชญ์ชาวบ้านมาช่วยกันตีความหมาย ได้ดังนี้ ครอบคลุม หมายถึง อุ่มลุ่มไปนากัน โหมกัน (หมายถึงครบทุกคน แม้ไปถึง รวมไปถึง) เข้าถึง หมายถึง สิทธิที่ควรได้รับ เข้าใจอย่างซาบซึ้ง เกิดปัญญา พึงมี หมายถึง มีสิทธิ์ ควรจะมี พึงกระทำ จากนั้นเป็นการสรุปร่วมกับอาจารย์ประจำมิติอีกครั้ง ทำให้ได้ตัวชี้วัดที่ตอบโจทย์คือ

ด้านครอบคลุม คือร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้าน ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้านที่สามารถรักษาโรคได้อย่างน้อย 1 โรค (จาก 3 โรค ได้แก่ ความสวยความงาม เบาหวาน ไมเกรน)

ด้านเข้าถึง คือร้อยละของหมอพื้นบ้านที่มีคู่มือจากการตรวจทานจากแพทย์แผนไทย (ชื่อคู่มือตำรับยาปลอดภัยหัวใจหมอพื้นบ้าน) จำนวนช่องทางการประชาสัมพันธ์ต่อ 1 หมู่บ้าน ที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงหมอพื้นบ้าน

ด้านพึงมี คือร้อยละของหมอพื้นบ้านที่ยื่นเอกสารการขึ้นทะเบียนดังตารางสรุปนี้

ที่	ตัวชี้วัด	กลยุทธ์การลดความเหลื่อมล้ำ	กลุ่มเป้าหมาย	หน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis)	แนวทางและวิธีการเก็บข้อมูล	ความสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์
1.	ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้าน	ครอบคลุม	ผู้นำชุมชน	หมู่บ้าน	การสัมภาษณ์	ยุทธศาสตร์ที่ 1
2.	ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้านที่สามารถรักษาโรคอย่างน้อย 1 โรค	ครอบคลุม	หมอพื้นบ้าน	หมู่บ้าน	แบบสัมภาษณ์	ส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค และคุ้มครองผู้บริโภค เป็นเลิศ
3.	ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่ได้รับคู่มือตำรับยาปลอดภัยคู่มือหมอพื้นบ้าน	เข้าถึง	หมอพื้นบ้าน	คน	แบบสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้าน	ยุทธศาสตร์ที่ 5
4.	ค่าเฉลี่ยของจำนวนช่องทางการประชาสัมพันธ์ที่ทำไปประชาชนสามารถเข้าถึงหมอพื้นบ้าน	เข้าถึง	ผู้นำชุมชน	หมู่บ้าน	แบบสอบถาม ผู้นำชุมชน	ภูมิปัญญาเป็นเลิศ รวบรวมองค์ความรู้ ผ่านการสังคายนา จากเอกสารหลักฐาน
5.	ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่ยื่นเอกสารการขึ้นทะเบียน	พึงมี	หมอพื้นบ้าน	คน	แบบฟอร์มของ สสจ.	หรือเผยแพร่จาก ผู้เชี่ยวชาญ

14.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลลัพธ์การใช้ตัวชี้วัดเป็นเข็มทิศชี้แนวทาง คือ

ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้าน คิดเป็น 100 % (11 หมู่บ้าน จาก 11 หมู่บ้าน)

ร้อยละของหมู่บ้านที่มีหมอพื้นบ้านที่สามารถรักษาโรคอย่างน้อย 1 โรค คิดเป็น 100% (11 หมู่บ้าน จาก 11 หมู่)

ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่มีคู่มือตำรับยาหมอพื้นบ้าน คิดเป็น 100% (36 คน จาก 36 คน)

ค่าเฉลี่ยของจำนวนช่องทางการประชาสัมพันธ์ที่ทำให้ประชาชนสามารถเข้าถึงหมอพื้นบ้าน (เฉลี่ยต่อ 1 หมู่บ้าน) เท่ากับได้แจกสื่อไปจำนวน 4.6 ชิ้น จาก 5 ชิ้น

ร้อยละของหมอพื้นบ้านที่ยื่นเอกสารการขึ้นทะเบียน 94.44 % (34 คน จาก 36 คน)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1) การรักษาที่ครอบคลุม 1 ใน 3 โรค

โรคเบาหวาน กรณีของชาผักพื้นบ้านมีผลต่อการลดเบาหวาน ลดไมเกรน ทีมวิจัยได้ทำข้อมูลไว้จะมี 2 กรณีศึกษา ได้แก่ พระอาจารย์พงศกร ท่านรับประทานชา 1 ซองต่อ 1 วัน เป็นระยะเวลาครึ่งเดือน (15 วัน) ทำให้ระดับน้ำตาลลดลงจากเดิม 390 แต่พอชงชารับประทานแล้วระดับน้ำตาลลดลงเหลือ 290 ในช่วงระยะเวลา 15 วัน ซึ่งตอนนั้นท่านยังไม่ได้ทานยาแผนปัจจุบันเพราะว่าเพิ่งเกิดปัญหาสุขภาพและไปวัดระดับน้ำตาลที่เล็บ แต่ไม่ได้เข้าโรงพยาบาล พอรู้ว่าตัวเองระดับน้ำตาลสูงก็กลับมาก่อน ประจวบกับชุมชนได้ทำยาพอดีจึงได้นำไปทดลองทาน อีกกรณีมีน้องคนหนึ่งชุมชนอายุ 30 ปี บอกว่าช่วงฤดูที่อากาศครึ้มๆ จะเป็นไมเกรนอยู่บ่อยๆ และต้องพกยาแก้ปวดติดตัวอยู่ตลอด เราจึงได้อาชาผักพื้นบ้านไปให้ทดลองทานดู ปรากฏว่าเขาบอกว่าอาการไมเกรนหายไปไม่ปวดอีกเลย และปัจจุบันเขาก็ไม่ได้ทานยาแก้ปวดอีกเลย

ความสวยงาม กำลังเป็นที่สนใจเพราะว่ามีการทดลองสูตรของแม่หมอ แคยอตมะขามอ่อนผสมกับเกลือเล็กน้อยมาขายและพอกหน้าไว้ทำให้ผิวพรรณไม่มีฝ้า กระ ทำให้ขาวใส ได้มีการทดลองใช้บริเวณมือและแขน ด้วยเขามีปัญหาเรื่องของกระดูกฝวคนสูงอายุ เมื่อได้ลองแล้วประมาณ 1-2 สัปดาห์ กระได้หายไปอย่างชัดเจนเขาจึงรู้สึกพึงพอใจ ตอนนั้นก็ประชาสัมพันธ์ให้เพื่อนข้างเคียงได้รับรู้ให้คนอื่นมาทดลอง

2) การปรับเปลี่ยนวิธีการให้คนเข้าถึงหมอพื้นบ้าน

ปัจจุบันคนในชุมชนสามารถเข้าหาหมอพื้นบ้านได้หลายช่องทาง ได้แก่ ช่องทางปกติ คือไปหาที่บ้านหรือไปหาตามจุดที่ได้นัดหมายไว้ เช่น หมอสมภพ ทรวงโพธิ์ หมอพื้นบ้านที่คนค่อนข้างให้การยอมรับ ช่องทางสาธารณสุข โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลท่ามะไฟหวาน ได้แก่ หมอธรรวภูมิ ไกรศรี (หมออ้อย) ที่เป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่เป็นหมอพื้นบ้านรุ่นใหม่ ก็มักจะจ่ายฟ้าทะลายโจรให้กับผู้ป่วย ช่องทางออนไลน์ ได้แก่ หมอวีระยุทธ เสนผาบ ได้ให้ความรู้ด้านผักพื้นบ้านทางเฟซบุ๊กชมรมผักพื้นบ้านอย่างต่อเนื่อง มีความรู้ยา 9 รสแน่นขึ้น ถูกเชิญไปให้ความรู้ เป็นวิทยากรผ่านเฟซบุ๊กไลฟ์ของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์วิถีชัยภูมิ เช่นเดียวกันกับหมอสุนันทา โรจน์เรืองโร ที่เป็นทีมาสาธาณสุขนไพรในเครือข่ายกสิกรรมธรรมชาติ นอกจากนี้สื่ออินโฟกราฟิกที่เป็นชุดความรู้หมอพื้นบ้านในสถานการณ์โควิดเอง เป็นสื่อที่ได้รับความนิยมรับนำมาเผยแพร่โดยทั่วไป โดยเฉพาะกับผู้ที่ติดเชื่อได้กล่าวว่ามีประโยชน์มาก

หมอพื้นบ้าน และสมาชิกวิสาหกิจชุมชนตำบลท่ามะไฟหวาน ได้อาสนานำสมุนไพรแจกกับชุมชนกับผู้ที่มีความเสี่ยงสูงในตำบลท่ามะไฟหวานหลายตำบล เช่น ฟ้าทะลายโจร ชาผักพื้นบ้าน จันทลีลา พระไตรยะ ตริผลา ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีผู้ติดเชื้อในตำบล ทั้งๆ ที่ตำบลท่ามะไฟหวาน ตั้งอยู่ในอำเภอที่มียอดผู้ติดเชื้อสูงสุดในจังหวัดชัยภูมิ นอกจากนี้ยังนำสมุนไพรไปบริจาคให้กับคลัสเตอร์ตำบลข้างเคียง หมอสำรวย ภูมิเจริญ หมอนางสมภาร เดชครอบ ได้อาสนานำสมุนไพรและกล้าพันธุ์ฟ้าทะลายโจรไปแจกให้กับ

คลัสเตอร์ทัศนสถานในจังหวัดชัยภูมิ หมอพื้นบ้านจึงมีผู้ให้การยอมรับ มีที่อยู่ ที่ยื่นที่ชัดเจนขึ้น

3) พึ่งมีสิทธิได้รับการคุ้มครองจากการเป็นเครือข่ายของสำนักงาน สาธารณสุขและวิสาหกิจชุมชน

หมอพื้นบ้านอยู่ในสถานะเครือข่ายของสำนักงานสาธารณสุข จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 34 คน จาก 36 คน และบางคนมีสถานะเป็นสมาชิกของ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มสมุนไพรอินทรีย์ ตำบลท่ามะไฟหวาน และวิสาหกิจชุมชน สมุนไพรบ้านท่าทางเกวียน ตำบลท่ามะไฟหวาน ซึ่งทั้งสองกลุ่มจะมีกิจกรรม แปรรูปผลิตภัณฑ์ หาสมุนไพร เพาะกล้าไม้จำหน่าย ได้รับความคุ้มครองตาม พ.ร.บ.วิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548

14.4 รูปธรรมการลดความเหลื่อมล้ำ

เรื่องรูปธรรมการลดความเหลื่อมล้ำมิติสังคมของหมอพื้นบ้าน คุณสุกัลยา สายคล่อง นักวิจัยโครงการฯ ได้สะท้อนมุมมองเหล่านี้ไว้ว่า “ด้วยสถานการณ์ตอนนี้ ประชาชนทั่วไปเหมือนจะให้การยอมรับเพิ่มมากขึ้น และให้ความสนใจตัวสมุนไพร เนื่องด้วยสถานการณ์โควิดและด้วยเขาสนใจ ในตัวสมุนไพรและอยากทราบวิธีการใช้อย่างไร ต้องมาหาหมอพื้นบ้านบ่อยมากขึ้น บางคนก็มาขอสมุนไพร มาขอคำแนะนำการใช้สมุนไพรอย่างไร โครงการ จบไปแล้วแต่ด้วยทางหมอพื้นบ้านเองเรายังมีการสื่อสารกันทางกลุ่มไลน์และ ร่วมกันทำยาผักพื้นบ้าน บางกลุ่มก็มีโอกาสได้จำหน่ายสมุนไพร อย่างเช่น ฟ้าทะลายโจร ได้จำหน่ายต้นพันธุ์ให้กับหน่วยงานที่เข้ามาติดต่อและทำแบบ แคปซูล เป็นยาต้ม ที่เป็นการบริจจาคเป็นอาสาเพิ่มมากขึ้น ส่วนกรณีน้ำท่วม เราจะทำเป็นสมุนไพรที่เป็นยาที่รักษาในเรื่องของน้ำกัดเท้าเข้าไปร่วม”

สรุปได้ว่า การสร้างพื้นที่ให้กับหมอพื้นบ้าน หรือทำให้หมอพื้นบ้าน ของเรามีตัวตนหลังจากที่คนเริ่มหลงลืม พอมีสถานการณ์ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ วิกฤติเรื่องโควิด หรือเรื่องน้ำท่วม แทนที่จะเป็นตัวที่ความเหลื่อมล้ำมีมากขึ้น กลับกลายเป็นว่าเปลี่ยนสถานการณ์วิกฤติให้เป็นโอกาส ที่ทำให้หมอพื้นบ้าน

มีพื้นที่ มีตัวตนอยู่ในสังคมตรงนั้นเพิ่มขึ้น มีบทบาทมากขึ้น และมีโอกาสที่จะต่อยอดยั่งยืนต่อไป ที่อาจจะมินวัตกรรมด้วยา นวัตกรรมทางการกระบวนการคิด วิธีสืบสานภูมิปัญญาต่อยอดไปอีกยาว ซึ่งก็คือการลดเรื่องของการเหลื่อมล้ำด้านสังคมได้เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้จะพบว่าตัวชี้วัดด้านสังคมมีลักษณะกว้างมาก สามารถตีความได้หลากหลาย ดังนั้นนักวิจัยควรมีการตีความค่า 3 ค่าในบริบทของโครงการเป็นอย่างดี เพื่อที่จะได้ข้อสรุปที่ลงตัวกับการทำงานเพื่อตอบโจทย์ในพื้นที่ได้อย่างชัดเจน

14.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

15. โครงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน พื้นที่เทศบาลตำบลตลาดแค

บิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

15.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

“มีของดี แต่ไม่มีการนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจมากนัก”

“มีความเหลื่อมล้ำ รู้ว่าต้องลดความเหลื่อมล้ำ แต่ไม่รู้เครื่องมือ
วัดความเหลื่อมล้ำที่เหมาะสมคืออะไร”

ข้อความที่กล่าวไว้ด้านบนเป็นตัวนิยามของสถานการณ์ด้านเศรษฐกิจชุมชนตลาดแค ก่อนการเข้ามาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ชุมชนตลาดแคเป็นชุมชนที่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและทุนทางสังคมที่โดดเด่น แต่ยังไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ จึงได้เข้ามาร่วมทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนาต่อยอดของดีชุมชนให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยทุกภาคส่วนมุ่งหวังที่จะเห็นชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น ลดช่องว่างของรายได้คนในพื้นที่ซึ่งต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของจังหวัด ต้องการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ แต่ยังไม่รู้ว่าจะสร้างตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำอย่างไรให้คนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมและเห็นรูปธรรมที่ชัดเจนร่วมกัน แต่เมื่อเข้าร่วมโครงการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำของชุมชนจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับสถาบันคลังสมองของชาติ ทำให้ภาพงานวิจัยเกี่ยวกับการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจของพื้นที่ตลาดแคมีความเด่นชัดขึ้น

บริบทพื้นที่และสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

1) บริบทพื้นที่เทศบาลตำบลตลาดแค

พื้นที่เทศบาลตำบลตลาดแค ตั้งอยู่ในเขตอำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา มีระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 ประมาณ 262 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดนครราชสีมาออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 ประมาณ 49.50 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 6.89 ตารางกิโลเมตร หรือ 4,306.25 ไร่ เทศบาลตำบลตลาดแคแบ่งเขตการปกครอง

ออกเป็น 6 หมู่บ้าน 10 ชุมชน ดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านสำโรง หมู่ที่ 2 บ้านตลาดแค หมู่ที่ 4 บ้านตะขบ หมู่ที่ 11 บ้านสระแถม หมู่ที่ 12 บ้านสามแยกตลาดแค และหมู่ที่ 15 บ้านตลาดแคตะวันออก มีจำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 3,608 คน แยกเป็นชาย 1,738 คน หญิง 1,870 คน อาชีพในชุมชนส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรม คือ การปลูกข้าว รองลงมาคือ การค้าขายและอาชีพรับจ้าง

จากการศึกษาข้อมูลชุมชนพบว่า ชุมชนตลาดแคมีของดีที่เป็น ภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยในชุมชน มีผลิตภัณฑ์ที่มีความน่าสนใจหลายอย่าง อาทิ **1) ปลาจ๋า** เป็นผลิตภัณฑ์ที่ สร้างอาชีพและสร้างรายได้เสริมในยามว่างให้แก่คนในชุมชน ปลาจ๋าที่นี่มี ความพิเศษ คือ มีความหอมและอร่อย ใช้เวลาในการหมัก 4-6 เดือน เมื่อซื้อ ปลาจ๋าจากที่นี่ไปแล้วไม่ต้องปรุงเพิ่มเพราะรสชาติกลมกล่อม มีความเข้มข้น ไม่ใส่สารกันเสีย การขายจะขายรวมทั้งน้ำและเนื้อปลาจ๋า **2) การทอเสื่อจาก ต้นรำพันและต้นไทรราชินี** ชาวบ้านมีการทอเสื่อสืบทอดกันมานานแต่ยังขาด การพัฒนาต่อยอดในด้านรูปแบบผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ในรูปแบบใหม่ๆ **3) การทำไข่เค็มในชุมชนบ้านตะขบ** ซึ่งพบว่าในชุมชนมีความรู้ในการพัฒนา ผลิตภัณฑ์ไข่เค็มเป็นอย่างดี แต่ยังขาดแปรรูปผลิตภัณฑ์และการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ เพื่อเพิ่มมูลค่า **4) ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน** ใช้สำหรับในครัวเรือนในชุมชน ตลาดแคตะวันออก เช่น ตะกร้อ กระด้ง กระโถ่ ข้องใส่ปลา แห การทำไม้กวาด ทางมะพร้าว พรมเช็ดเท้าจากเศษผ้า การทำตะกร้าเชือกฟาง ซึ่งพบว่าผลิตภัณฑ์ เครื่องจักสานถือเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาจากรุ่นอดีตถึง รุ่นปัจจุบัน **5) ข้าวหอมมะลิ** พื้นที่ตลาดแคถือได้ว่าเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิ ชั้นดี ด้วยสภาพดินที่เป็นดินเค็มทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีความหอมเป็นพิเศษ

ในต้นปี 2563 ชุมชนตลาดแคได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏ นครราชสีมา จัดทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเรื่องการพัฒนาคุณภาพและ มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เทศบาลตำบลตลาดแค อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา โดยมีอาจารย์วันดา เบนธรรณ์ เป็นหัวหน้า โครงการ เพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นของดีในชุมชนมาพัฒนาต่อยอดสร้างมูลค่าเพิ่ม

โดยมีเป้าหมายในการสร้างรายได้เพิ่มเติมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ให้กับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน

2) สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

จากการวิเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในมิติรายได้ของพื้นที่ในช่วงต้นพบว่า คนในพื้นที่ตำบลธารปราสาทรวมเทศบาลตำบลตลาดแค มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของจังหวัด โดยประชากรในพื้นที่เทศบาลตำบลตลาดแคมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 51,726 บาทต่อคนต่อปี ซึ่งต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของจังหวัดนครราชสีมาซึ่งมีรายได้เฉลี่ยที่ 86,932 บาทต่อคนต่อปี สำหรับโครงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเทศบาลตำบลตลาดแค ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับคัดเลือกเข้าร่วมการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำในด้านเศรษฐกิจร่วมกับสถาบันคลังสมองของชาติ พบว่า มีกลุ่มเป้าหมายรวม 42 คน จาก 42 ครัวเรือนเป็นกลุ่มที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจน 9 คน กลุ่มต่ำกว่าเส้น 40% จำนวน 7 คน กลุ่มไม่ต่ำกว่า 40% แต่ต่ำกว่ามัธยฐาน 7 คน และกลุ่มเกินมัธยฐาน 16 คน (ข้อมูลตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำรอบที่ 1)

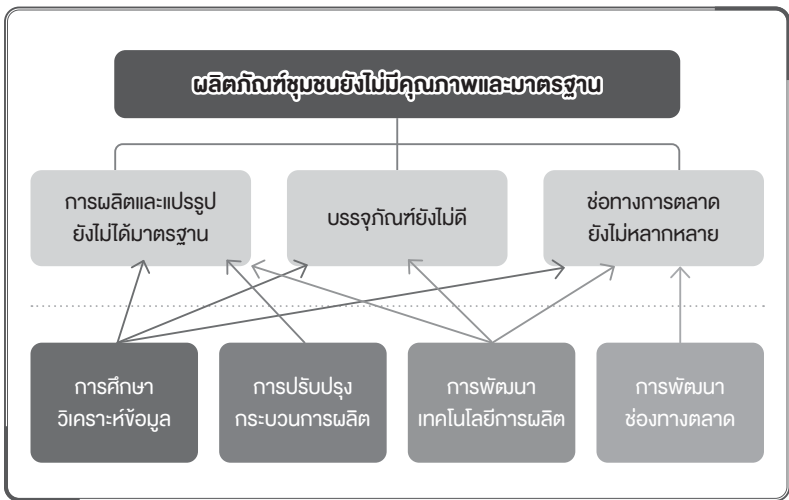
15.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ในกระบวนการพัฒนาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเทศบาลตำบลตลาดแค เป็นการดำเนินการคู่ขนานกันไประหว่างการเรียนรู้ร่วมกับโหนดนำร่องที่เข้าร่วมพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำกับสถาบันคลังสมองและการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของโครงการที่ตั้งไว้ ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการทำงานเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

1) การวิเคราะห์ทบทวนโครงการให้เห็นขอบเขตการทำงานที่ชัดเจน

ก่อนการดำเนินโครงการ ทางทีมวิจัยและโหนดได้มีโอกาสเข้ารับอบรมจากสถาบันคลังสมองของชาติในประเด็นมิติความเหลื่อมล้ำและ

วิธีการลดความเหลื่อมล้ำด้วยเครื่องมือ CBR โดย รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นวิทยากรหลัก ทางที่วิจัยได้นำมาประยุกต์ใช้โดยการระดมความคิดความเหลื่อมล้ำ เป็นมิติเศรษฐกิจ และมีการนำเครื่องมือ Log Frame มาใช้ในการวิเคราะห์ ทบทวนโครงการอีกครั้ง ถึงแม้ว่าโครงการวิจัยนี้จะเกิดมาก่อนการอบรม แต่การนำเครื่องมือ Log Frame มาใช้ก็ทำให้ขอบเขตการทำงานโครงการ มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยพบว่าขอบเขตงานโครงการต้องมีการศึกษาและพัฒนาใน 3 เรื่องเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีคุณภาพ คือ การพัฒนาปรับปรุง กระบวนการผลิตและแปรรูป การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ และการพัฒนาช่องทางการตลาด

หลังจากนั้นเป็นการวิเคราะห์ภาคหุ้นส่วนในการทำงานร่วมกัน โดยโครงการวิจัยการพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ชุมชนตลาดแคได้เริ่มต้นเปิดตัวโครงการกับเทศบาลตำบลตลาดแค จึงทำให้มีภาคีหลายภาคส่วนเข้าร่วมเป็นที่วิจัยตั้งแต่ต้น ประกอบด้วย เทศบาลตำบลตลาดแค เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ผู้นำชุมชน กลุ่มผลิตภัณฑ์ และนักวิชาการจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีกรุงเทพ

ส่วนภาคีหุ้นส่วนที่ยังขาดและจำเป็นต้องเชิญมาร่วมงานคือ พัฒนาชุมชนอำเภอโนนสูง

2) การศึกษาและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ชุมชน

เมื่อรู้ภาคีหุ้นส่วนในการทำงานและขอบเขตงานที่ชัดเจน ทีมวิจัยได้มีการลงมือพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนตามโจทย์การวิจัยที่ตั้งไว้ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.1) การศึกษาการวิเคราะห์ศักยภาพและกระบวนการผลิต

เป็นการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลผลิตภัณฑ์ชุมชน 4 ชนิดด้วยกันคือ ไข่เค็ม ปลาแร่ ใส่มือไหล และข้าว ผลการศึกษามีดังนี้

2.1.1) ผลิตภัณฑ์ไข่เค็ม ผลการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์

ไข่เค็มพบว่า (1) ด้านคุณภาพและมาตรฐานการผลิต เป็นผลิตภัณฑ์ที่ยังไม่ได้ขอมาตรฐานเนื่องจากการกระบวนการผลิตยังไม่ได้ทำต่อเนื่อง (2) ด้านศักยภาพการผลิต เป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำในกลุ่มแม่บ้าน โดยนำไข่เปิดมาจากในชุมชนตลาดแค ส่วนเกลือใช้เกลือในพื้นที่ ผู้ผลิตมีความรู้และศักยภาพในการผลิต (3) ด้านกระบวนการผลิตและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต เป็นกระบวนการผลิตที่ได้รับความรู้จากการอบรมของเทศบาลตำบลตลาด แต่ยังไม่มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้เนื่องจากยังไม่มีกรขยายการตลาด (4) ด้านการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ ยังขาดรูปแบบบรรจุภัณฑ์ที่น่าสนใจ (5) ด้านการตลาด ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่นำไปขายในชุมชนและขายในเทศกาลงานเทศกาลเท่านั้นยังไม่มีการส่งเสริมการตลาด

2.1.2) ผลิตภัณฑ์ปลาแร่ ผลการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์

พบว่า (1) ด้านคุณภาพและมาตรฐานการผลิต เป็นปลาแร่ที่มีรสชาติหอมอร่อย แต่ยังไม่ได้ขอมาตรฐานใดๆ เนื่องจากเป็นการผลิตแบบชาวบ้านทั่วไปในครัวเรือน (2) ด้านศักยภาพการผลิต วัตถุประสงค์ในการทำปลาแร่จะนำปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติในชุมชน มีทั้งหมด 3 แหล่งน้ำ คือ ลำสะเทต ลำธารประสาท และลำเหมือง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ (3) ด้านกระบวนการผลิตและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต ยังไม่มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในกระบวนการผลิต

เพราะมีความมั่นใจในกระบวนการผลิตที่ทำสืบทอดกันมา (4) ด้านการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ภัณฑ์ ยังขาดรูปแบบบรรจุภัณฑ์ภัณฑ์ที่น่าสนใจ (5) ด้านการตลาด จะมีผู้บริโภคในพื้นที่มาซื้อที่บ้าน

2.1.3) ผลิตภัณฑ์ข้าว ผลการวิเคราะห์คุณลักษณะของผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิ 105 พบว่า (1) ด้านคุณภาพและมาตรฐานการผลิต เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร แต่ผลิตภัณฑ์ยังไม่ได้การรับรองมาตรฐาน (2) ด้านศักยภาพการผลิต มีการทำอย่างต่อเนื่องมายาวนาน มีการคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพมาขยายผลเพาะปลูกในแต่ละปี ผู้ผลิตมีความรู้และศักยภาพในการผลิต แต่จำนวนผลผลิตจะไม่แน่นอน ขึ้นกับปริมาณน้ำฝนในแต่ละปี (3) ด้านกระบวนการผลิตและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในกลุ่มแต่ยังไม่ครบกระบวนการผลิต (4) ด้านการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ ยังขาดการพัฒนาในรูปแบบบรรจุภัณฑ์ที่น่าสนใจ (5) ด้านการตลาด ส่วนมากขายผลผลิตให้พ่อค้าคนกลางโดยยังไม่มีมีการแปรรูปจึงทำให้ได้ราคาต่ำและไม่สามารถกำหนดราคาเองได้

2.1.4) ผลิตภัณฑ์เสื่อไหล ผลการวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์พบว่า (1) ด้านคุณภาพและมาตรฐานการผลิต เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีการรวมกลุ่มกันทำมาก่อน ผู้ทำส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่มีประสบการณ์สืบทอดความรู้ต่อกันมาจากบรรพบุรุษรุ่นปู่ย่าตายาย มีฝีมือ มีการออกแบบลวดลายที่สวยงาม (2) ด้านศักยภาพการผลิต เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีวัตถุดิบที่หาได้จากในชุมชนนำมาคัดเลือกขนาดลำต้นที่ได้คุณภาพ ภายในกลุ่มมีการส่งเสริมให้ปลูกต้นไหลในพื้นที่ของตนเองเพื่อจะได้มีต้นไหลเพียงพอต่อความต้องการของลูกค้า (3) ด้านกระบวนการผลิตและเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต ในกลุ่มยังไม่มีมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในกระบวนการผลิต (4) ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เป็นผลิตภัณฑ์ที่ยังขาดการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายและยังไม่มีการพัฒนาในรูปแบบบรรจุภัณฑ์ (5) ด้านการตลาด ผลผลิตที่ได้ส่วนใหญ่เอาไว้ใช้เอง ใช้ในงานบุญและขายในชุมชน ยังไม่มีมีการส่งเสริมการขาย

2.2) การตรวจสอบคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์

ทางทีมีวิจัยได้นำผลิตภัณฑ์ไปส่งตรวจวิเคราะห์คุณภาพ จำนวน 2 ผลิตภัณฑ์ คือ ปลาแร่และไข่เค็ม เพื่อตรวจหาสารปนเปื้อน (ตะกั่ว) และจุลินทรีย์ ที่ศูนย์วิทยาศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ผลการตรวจวิเคราะห์คุณภาพผลิตภัณฑ์ พบว่า ผลิตภัณฑ์ไข่เค็มผ่านเกณฑ์การทดสอบสารปนเปื้อน (ตะกั่ว) และจุลินทรีย์ทั้งหมด ในส่วนของผลิตภัณฑ์ปลาแร่ ผ่านเกณฑ์การทดสอบสารปนเปื้อน (ตะกั่ว) และจุลินทรีย์ (*Staphylococcus aureus*) แต่ในส่วนจุลินทรีย์ (*Escherichia coli*) (วิธี MPN) พบว่า ผลการตรวจสอบมีค่าเกินเกณฑ์กำหนด ซึ่งผู้เชี่ยวชาญตั้งข้อสังเกตเรื่องน้ำที่ใช้ในการผลิตอาจไม่สะอาดหรือมีสิ่งปนเปื้อน แนะนำให้ตรวจสอบน้ำและปรับปรุงสถานที่ผลิตให้เหมาะสมถูกสุขลักษณะ

2.3) การพัฒนาปรับปรุงคุณภาพการผลิต

หลังจากการตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ ทางทีมีวิจัย ได้มีการวิเคราะห์กระบวนการผลิตในแต่ละผลิตภัณฑ์เพื่อหาจุดอ่อนจุดแข็งของแต่ละผลิตภัณฑ์ จากนั้นได้มีการพัฒนาปรับปรุงกระบวนการผลิตให้มีคุณภาพดีขึ้นดังต่อไปนี้ 1) การปรับปรุงอาคารสถานที่ให้มีความสะอาดถูกสุขลักษณะ มีการทำความสะอาดสถานที่ใหม่โดยเฉพาะกลุ่มทำปลาแร่ 2) ปรับปรุงภาชนะและอุปกรณ์ มีการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่ถูกสุขลักษณะและมีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ 3) ปรับปรุงวัตถุดิบ โดยกำหนดให้เป็นวัตถุดิบจากแหล่งที่เชื่อถือได้ และมีความสะอาด 4) ปรับปรุงคนผลิต โดยพิจารณาเรื่องความสะอาดและการแต่งกายให้รัดกุม 5) พัฒนาปรับปรุงกระบวนการผลิต โดยมีการอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตลาดแค โดยวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาเกษตรกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

2.4) การนำเทคโนโลยีมาสนับสนุนการพัฒนาผลิตภัณฑ์

กิจกรรมดำเนินการโดยทีมวิจัยที่เป็นภาคีจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ คืออาจารย์อนุสรณ์ สารุเสน และทีมนักศึกษาจากคณะวิศวกรรมศาสตร์ได้เข้ามาศึกษากระบวนการผลิตและร่วมกันกำหนดแบบชิ้นงานเครื่องมือสนับสนุนการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวน 4 ชิ้นงาน คือ 1) เครื่องล้างทำความสะอาดไข่แบบอัตโนมัติ 2) เครื่องคลุกเนื้อปลาทำชุมชนระบบอัตโนมัติ 3) เครื่องบรรจุเมล็ดข้าวสาร และ 4) เครื่องล้างทำความสะอาดต้นไหลแบบอัตโนมัติ โดยนักศึกษาได้ไปออกแบบชิ้นงานและนำมาทดลองปฏิบัติการใช้เทคโนโลยีผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นปราชญ์ชุมชนตลาดแค ผลปรากฏว่าบางชิ้นงานต้องมีการปรับปรุงประสิทธิภาพให้ดีขึ้นก่อนค่อยนำลงมาใช้จริงอีกครั้ง

2.5) การออกแบบและพัฒนาต้นแบบบรรจุภัณฑ์

ทีมวิจัยได้ศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ความต้องการของกลุ่ม จากนั้นได้มีการนำวัตถุดิบและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมมาผลิตเป็นบรรจุภัณฑ์ เช่น ตะกร้าสานที่ทำจากต้นไหลหรือต้นกก บรรจุภัณฑ์ใส่ไข่เค็มที่ทำจากกรงมะพร้าว บรรจุภัณฑ์ข้าวสารที่ทำจากถุงผ้า และบรรจุภัณฑ์ที่ทำจากกระดาษคราฟท์สีน้ำตาล เป็นต้น

2.6) การพัฒนาช่องทางการตลาด

ทางโครงการได้การทดลองปฏิบัติการพัฒนาช่องทางการตลาดที่หลากหลายเพิ่มขึ้น เช่น การเปิด Facebook Fanpage “ผลิตภัณฑ์ชุมชนตลาดแค” การใช้เทคโนโลยีในการเพิ่มช่องทางการตลาด ด้วยวิธีการ Live ขายสินค้าผ่านทางโซเชียลมีเดีย การให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการถ่ายภาพผลิตภัณฑ์ให้มีความน่าสนใจและดึงดูดลูกค้า การพัฒนาบรรจุภัณฑ์และการทำตราสินค้าจากต้นแบบตราสินค้า นอกจากนี้ยังมีการทำวิดิทัศน์แนะนำผลิตภัณฑ์ชุมชนตลาดแคเผยแพร่ในโซเชียลมีเดียของกลุ่มและเครือข่าย

3) การเก็บข้อมูลตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ

ในช่วงการศึกษาศึกษาและพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ทางที่มิวิจัยและ โหนดที่เลี้ยงก็ได้เข้าร่วมเรียนรู้การพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำกับที่มกลาง ของ ODU คู่ขนานกันไป โดยโครงการวิจัยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนฯ ถูกจัด อยู่ในกลุ่มมิติเศรษฐกิจ มีนักวิชาการประจำมิติคือ ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด ซึ่งมีการจัดการเรียนรู้และพัฒนาเครื่องมือใน 2 ส่วน คือ เครื่องมือเก็บข้อมูล ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำร่วมด้านเศรษฐกิจ และเครื่องมือเก็บข้อมูลความ เหลื่อมล้ำเฉพาะมิติเศรษฐกิจ ซึ่งทางที่มิวิจัยตลาดแคได้เรียนรู้การสร้างเครื่องมือ Google Form ในการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลเฉพาะด้านที่เกี่ยวข้อง คือ ด้านการเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนและการสร้างมูลค่าเพิ่ม ทำให้ที่มิได้ส่วนประกอบที่หายไปเติมเต็มงานให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น กล่าวคือ ได้ข้อมูลตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมายืนยันผลการทำงานว่าประสบผลสำเร็จ มากน้อยเพียงใด

15.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1) ผลการวิเคราะห์การเพิ่มการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ในชุมชน (Local Content)

เมื่อนำกรอบการวิเคราะห์การเพิ่มการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ในชุมชน (Local Content) 7 ข้อ มาวิเคราะห์การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน 4 ชนิด จะพบว่า 1) กิจกรรมใหม่เต็ม จะมีความสอดคล้องกับประเด็นการใช้ ทรัพยากรในชุมชน การลดรายจ่าย การเพิ่มรายรับ 2) ผลิตภัณฑ์เสื้อ จะมีความ สอดคล้องกับประเด็นการใช้ทรัพยากรในชุมชน การลดรายจ่าย การเพิ่มรายรับ เช่นกัน 3) ผลิตภัณฑ์ข้าว มีความสอดคล้องกับประเด็นการใช้ทรัพยากรในชุมชน ประโยชน์ทางเศรษฐกิจหลากหลาย การลดรายจ่าย เปลี่ยนรายจ่ายเป็นรายรับ การลดความเสี่ยงในการสูญเสีย และการเพิ่มกันชนทางการเงิน 4) ผลิตภัณฑ์ ปลาแร่ จะมีความสอดคล้องกับประเด็นการใช้ทรัพยากรในชุมชน การลด รายจ่าย การเพิ่มรายรับ และการลดความเสี่ยงในการสูญเสีย

การวิเคราะห์การเพิ่มการใช้ทรัพยากรในชุมชน (Local Content)

ในกิจกรรม

	ไข่เค็ม	เสื่อไหล	ข้าว	ปลาร้า
1. ใช้ทรัพยากรในชุมชน	✓	✓	✓	✓
2. ประโยชน์ทางเศรษฐกิจหลากหลาย			✓	
3. ลดรายจ่าย	✓	✓	✓	✓
4. เพิ่มรายรับ	✓	✓		✓
5. การเปลี่ยนรายจ่ายเป็นรายรับ			✓	
6. ลดความเสี่ยงในการสูญเสีย			✓	✓
7. เพิ่มกันชนทางการเงิน			✓	

กิจกรรมกับผลประโยชน์จากการเพิ่ม Local Contents

กิจกรรม	ใช้เอง	ให้ผู้อื่น	ขาย	ไม่ต้องใช้
ไข่เค็ม	✓		✓	
เสื่อไหล	✓	✓	✓	
ข้าว	✓	✓	✓	
ปลาร้า	✓		✓	

เมื่อวิเคราะห์ผลประโยชน์จากการเพิ่ม Local Content พบว่า ผลิตภัณฑ์ข้าวและเสื่อไหล มีการผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านการใช้เอง การให้ผู้อื่นและการขาย ส่วนผลิตภัณฑ์ไข่เค็มและปลาร้า มีการผลิตเพื่อใช้ประโยชน์เพื่อการขายและการใช้เอง

2) ผลการวิเคราะห์การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ชุมชน

ในการวิเคราะห์มูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์ชุมชน ที่มิวิจัยได้นำชุดความรู้ที่ได้เรียนจากนักวิชาการประจำมิติ คือ ดร.เดชรัตน์ สุขกำเนิด มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยกรอบการวิเคราะห์จะประกอบด้วย การวิเคราะห์ต้นทุนที่เป็นวัตถุดิบและอุปกรณ์ ค่าใช้จ่ายบริการและมูลค่าที่เพิ่มขึ้น ดังแผนภาพ

สรุปรายรับต่อหน่วย ก่อนและหลังดำเนินการ

กิจกรรม	ก่อนดำเนินการ	หลังดำเนินการ	ส่วนต่าง
ไข่เค็ม	2,900 บาท/รอบ	3,500 บาท/รอบ	เพิ่มขึ้น 600 บาท
เสื่อไหล	1,500 บาท	3,000 บาท (5 ครั้ง/ปี)	เพิ่มขึ้น 1,500 บาท
ข้าว	4,800 บาท/รอบ	ไม่ขาย เก็บไว้กินและมอบช่วยเหลือครอบครัวที่ติดโควิดใน 2 หมู่บ้าน จำนวน 50 กิโลกรัม คิดเป็นเงิน 2,500 บาท	-
ปลาร้า	360 บาท/รอบ	450 บาท/รอบ	เพิ่มขึ้น 90 บาท

จากการคำนวณเปรียบเทียบรายรับต่อหน่วยก่อนการดำเนินการ และหลังการดำเนินการเป็นรายผลิตภัณฑ์ พบว่า 1) ผลิตภัณฑ์ไข่เค็ม ก่อนการดำเนินการมีรายรับต่อรอบอยู่ที่ 2,900 บาท และหลังการดำเนินการมีรายรับต่อรอบเพิ่มขึ้นเป็น 3,500 บาท โดยมีส่วนต่างเพิ่มขึ้น 600 บาทต่อรอบการผลิต 2) ผลิตภัณฑ์เสื่อ ก่อนการดำเนินการมียอดรายรับที่ 1,500 บาท หลังดำเนินการมียอดรายรับที่ 3,000 บาท ซึ่งมีส่วนต่างเพิ่มขึ้น 1,500 บาท 3) ผลิตภัณฑ์ข้าว ก่อนดำเนินการมีการขาย 4,800 บาทต่อรอบ ช่วงหลังดำเนินการเป็นช่วงสถานการณ์โควิดระบาด ทางกลุ่มตัดสินใจเก็บข้าวไว้บริโภคเอง เป็นกันชนทางการเงินและนำส่วนหนึ่งมาแปรรูปบริจาคช่วยเหลือครัวเรือนผู้ยากลำบากในสองหมู่บ้านจำนวน 50 กิโลกรัม คิดเป็นเงิน 2,500 บาท จึงวัดการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ 4) ผลิตภัณฑ์ปลาร้า ก่อนการดำเนินการมีรายได้การขายปลาร้าสดที่ 360 บาทต่อรอบ หลังการพัฒนาบรรจุภัณฑ์มียอดการขายเพิ่มขึ้นเป็น 450 บาทต่อรอบ

3) ผลการเปลี่ยนแปลงการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ โดยภาพรวม

ในช่วงการเก็บข้อมูลเปรียบเทียบก่อนและหลังดำเนินการ ซึ่งมีเวลาห่างกัน 3 เดือน จะพบการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญว่าครัวเรือนที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจนลดลงจาก 23.8% เหลือ 21.49% และครัวเรือนที่อยู่

ต่ำกว่า 40% ก็ลดลงจาก 54.89% เหลือ 45.29% โดยมีรายได้ต่อคนต่อปีเพิ่มขึ้นถึง 5.4% และเมื่อมีการวัดผลการเปลี่ยนแปลงรายได้ของกลุ่มคนพบว่า กลุ่มคนทุกกลุ่มมีรายได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น โดยหมวดรายได้จากการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนมีการเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน

ผลการเปรียบเทียบ (เบื้องต้น) ระหว่างก่อนดำเนินการ VS หลังดำเนินการ

ร้อยละของกลุ่มประชากร	ก่อนดำเนินการ (รอบแรก)	หลังดำเนินการ (รอบที่ 2)
ต่ำกว่าเส้นยากจน	23.8%	21.4% ↓
ต่ำกว่า 40%	54.8%	45.2% ↓
ต่ำกว่ามีฐานะ	61.9%	61.9%
รายได้ครัวเรือน (บาท/ปี)	323,812	341,390
รายได้ต่อคน (บาท/ปี)	75,481	79,657.72
		รายได้เพิ่มขึ้น 5.4%

การวิเคราะห์องค์ประกอบของรายได้ของครัวเรือนแต่ละกลุ่ม

หน่วย: บาท/ปี

แหล่งรายได้	ต่ำกว่าเส้นยากจน	ไม่ยากจน แต่ต่ำกว่า 40%	ไม่ต่ำกว่า 40% แต่ต่ำกว่า มีฐานะ	เกิน มีฐานะ
รายได้จากการทำงาน	34,322 →	120,000	101,257 →	315,200
กำไรจากการประกอบธุรกิจ	2,667 →	9,600 →	25,714	19,125
กำไรจากการเกษตร	9,980 →	20,900	28,571 →	73,963
สวัสดิการ/เงินช่วยเหลือ	16,889 →	33,940	37,343 →	49,719
รายได้จากทรัพย์สิน	1,089	6,013	9,571 →	88,130
รายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน	9,891	7,928 →	21,043	19,436
รายได้จากผลิตภัณฑ์ชุมชน	13,933 →	23,880	26,057 →	32,550

โดยสรุป โครงการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนทำให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจชัดเจนในช่วงวัดผลเปรียบเทียบก่อนและหลังดำเนินการห่างกัน 3 เดือน โดยสามารถทำให้กลุ่มเป้าหมายมีรายได้เพิ่มขึ้น 5.4% กลุ่มคนที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจนและครัวเรือนที่อยู่ต่ำกว่า 40% ล่าง มีจำนวนลดลง

15.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

1) การจัดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ เมื่อมีเครื่องมือเก็บข้อมูลตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเข้ามาสนับสนุน ทำให้การทำงานของทีมวิจัยและชุมชนเป้าหมายเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานภาคีหุ้นส่วน อย่างเช่น เทศบาล โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ เกิดความร่วมมือในการทำงานเป็นอย่างดี

2) ในการใช้เครื่องมือตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ ควรมีการคิดวางแผนและออกแบบตั้งแต่ก่อนการเริ่มต้นโครงการวิจัย จะช่วยให้เกิดการพัฒนากิจกรรม การพัฒนาทีมวิจัยและภาคีหุ้นส่วนอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด บทเรียนจากการทำงานของโหนดนำร่องพบว่า เมื่อนำความรู้และเครื่องมือตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเข้ามาในช่วงกลางทาง การเติมความรู้บางอย่างไม่ทันเวลาของการดำเนินกิจกรรมโครงการ ส่งผลให้การนำความรู้ไปใช้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยมากนัก

3) การจัดทำหลักสูตรออนไลน์ให้กับทีมวิจัยและโหนดพี่เลี้ยง เป็นเรื่องที่ดีมาก แต่จะพบข้อจำกัดบางอย่าง เช่น ช่วงเวลาการจัดประชุมในช่วงค่ำไม่เหมาะสมสำหรับทีมวิจัยบางคน ส่งผลให้ไม่สามารถเข้าร่วมได้ นอกจากนี้ยังพบปัญหาในเรื่องเทคนิคของการวิเคราะห์ตัวเลข การนำข้อมูลในแบบสัมภาษณ์ออกมาใช้นำเสนอ ซึ่งทางโหนดพี่เลี้ยงและนักวิจัยไม่สามารถดึงข้อมูลออกมาวิเคราะห์และนำเสนอได้ เป็นต้น

4) ในการออกแบบเครื่องมือเก็บข้อมูล พบว่าการเก็บข้อมูลผ่าน Google Form จะมีข้อดีที่ง่ายต่อการสรุปและการวิเคราะห์ แต่จะมีข้อจำกัดในช่วงการเก็บข้อมูลให้ได้ตัวเลขที่แม่นยำเที่ยงตรงเป็นมาตรฐานเดียวกัน เพราะข้อคำถามมีจำนวนมากและต้องมีการคำนวณตัวเลขให้เป็นรายได้สุทธิก่อนกรอกลงแบบสอบถาม ถ้าผู้สัมภาษณ์มีหลายคนและมีความเข้าใจหรือฐานการคำนวณไม่ตรงกันอาจทำให้ข้อมูลผิดเพี้ยนได้

15.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

16. โครงการวิจัยเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์แดงพันธุ์ขาวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก โหนดนักวิชาการการวิจัยเพื่อท้องถิ่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทความความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

16.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

โครงการพัฒนาผลิตภัณฑ์แดงขาวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก เป็นโครงการที่พัฒนาต่อยอดจากจากโครงการอนุรักษ์สายพันธุ์แดงขาวนามดำ เพื่อฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนแก่ง เพื่อให้คงวัฒนธรรมอาหารที่ปรุงจากแดงขาวสารคาม 150 ในชุมชน จำนวน 8 รายการ จึงต้องมีการรักษาสายพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ซึ่งบทสรุปคือการรวบรวมความรู้ในการผลิตแดงขาวนามดำ และนำไปสู่ปฏิบัติการการคัดเลือกสายพันธุ์และปรับปรุงพันธุ์แดงขาวนามดำ และขึ้นทะเบียนกับกรมวิชาการเกษตรโดยใช้ชื่อพันธุ์ที่ขึ้นทะเบียนใหม่ คือ ขาวสารคาม 150 (เมืองมหาสารคามครบรอบ 150 ปี)

ระหว่างดำเนินการวิจัยค้นพบว่า เขียนแดงจำนวน 5 ราย เป็นเจ้าของแดงสายพันธุ์ดีและนำมาเป็นสายพันธุ์แดงเริ่มต้นในการพัฒนาพันธุ์ และแนะนำให้เป็นแหล่งพันธุ์ดี ซึ่งต่อมาทำให้ทีมวิจัยค้นพบความต้องการเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ในพื้นที่ (ภายในชุมชนเอง) จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง ที่มีความต้องการเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 โดยจำหน่ายในราคา 100 เมล็ด/30 บาท แต่ขีดความสามารถในการเป็นแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ซึ่งปริมาณยังไม่เพียงพอกับความต้องการของเกษตรกร ในปี 2559 จากการสำรวจปริมาณเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ในชุมชนตำบลแก่ง พบมีปริมาณเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 เพียง 10.28 กิโลกรัม ซึ่งเป็นปริมาณที่เพียงพอในการใช้ผลิตเพียง 2 รอบการผลิต หรือ 1 ปีเท่านั้น ซึ่งเมล็ดพันธุ์ดี มีความแข็งแรง ให้ผลผลิตสูง จะมีอยู่ในเขียนแดงทั้ง 5 ราย ส่วนรายอื่นๆ ยังเป็นเมล็ดพันธุ์ที่ยังไม่ผ่านการคัดเลือก

และคุณภาพยังไม่ดี เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ ชุมชนแก่งจึงเป็นแหล่งเมล็ดพันธุ์
แดงขาวสารคาม 150 ทำให้ความต้องการเมล็ดพันธุ์แดงมีมากขึ้นและกระจาย
ไปยังชุมชนอื่นๆ และจังหวัดใกล้เคียง เช่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ขอนแก่น เป็นต้น
ทำให้เมล็ดพันธุ์แดงของเขียนแดงไม่เพียงกับความต้องการ เขียนแดงบางราย
จึงนำเมล็ดพันธุ์แดงของเพื่อนบ้านซึ่งมีลักษณะไม่ดี คุณภาพไม่ดี มาขายแทน
ซึ่งเป็นการทำลายความเชื่อมั่นในพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 และหันไปใช้พันธุ์
แดงลูกผสมของบริษัทเอกชน ทำให้เสี่ยงต่อการสูญเสียพันธุ์อีกครั้ง (ไม่มีการ
กระจายพันธุ์) เนื่องจากเกษตรกรที่ซื้อเมล็ดพันธุ์ไปปลูกได้พันธุ์ที่ไม่ดีและ
ผลผลิตต่ำ อีกทั้งเมล็ดที่มีอยู่ก็มีการเก็บรักษาและปรับปรุงสภาพเมล็ดที่ไม่
มีการจัดการ ทำให้เมล็ดที่เก็บรักษาจะต้องใช้ปีต่อปี หรือไม่สามารถเก็บไว้ได้
ไม่เกิน 1 ปี หรือ 2 ปี เปรอร์เซ็นต์การงอกก็จะลดลง

จากประเด็นดังกล่าว ทำให้เกิดโจทย์วิจัยเพื่อเป็นการอนุรักษ์
สายพันธุ์ให้คงอยู่ นอกจากการผลิตแดงให้ได้ผลผลิตสูงแล้ว ควรดำเนินการ
ให้ถึงขั้นการผลิตเมล็ดพันธุ์ เพราะเมล็ดพันธุ์เป็นต้นกำเนิดของแดงและ
ยังสามารถเพิ่มช่องทางการพัฒนาและยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐาน
ทรัพยากรที่มีในชุมชน คือ แดงขาวสารคาม 150 เนื่องจากเมล็ดพันธุ์แดงขาว
ใน 1 ผล เฉลี่ยจะให้ผลผลิตอยู่ที่ 200-400 เมล็ด หมายความว่า จากแดงร้าน
ลูกละ 5 บาท (ขาย 4 ลูก 20 บาท) จะเพิ่มมูลค่าเป็นลูกละ 120 บาท แต่สิ่งที่
โครงการเดิมไม่ได้ดำเนินการคือ การปรับปรุงสภาพเมล็ดพันธุ์และการเคลือบ
เมล็ดพันธุ์ รวมทั้งการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ซึ่งเป็นโจทย์
ที่ชุมชนมองเห็นและต้องการที่จะแก้ไขปัญหาในกระบวนการผลิตแดง ที่เกิดขึ้น
ในช่วงท้ายของการวิจัย นอกจากนั้นแล้วในแดงยังมีสารสำคัญ เช่น สารซิสเทอีน
(cysteine) และสารเมธิโอนิน (Methionin) ทำหน้าที่ให้ความยืดหยุ่น
แก่ผิวหนัง แดงความีคุณค่าทางโภชนาการ คือ ประกอบด้วยคาร์โบไฮเดรต
เส้นใย โปรตีน แคลเซียม ฟอสฟอรัส เหล็ก วิตามินเอ วิตามินบี 1 วิตามินบี 2
ไนอาซิน วิตามินซี และมีเอนไซม์ชื่อ อีเรปซิน (Erepsin) มีกรดแอมิโน
หลายชนิด และมีสารสำคัญ เช่น คิวเคอร์บิทาซินซี (Cucurbitacin C.)

ทำให้ผิวขาวใส นุ่มนวล ลดการเหี่ยวย่น ซึ่งแต่งพันธุ์ชาวสารคาม 150 ยังไม่เคยดำเนินการวิเคราะห์แต่อย่างใด ซึ่งสามารถที่จะพัฒนาเป็นเครื่องสำอางได้ ซึ่งเป็นมาตรการรองรับธุรกิจสืบเนื่องจากธุรกิจเมล็ดพันธุ์แต่งชาวสารคาม 150 คือ เมื่อมีการผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่ายจะทำให้พื้นที่การผลิตมีมากขึ้น ผลผลิตแต่งก็จะมากขึ้นตามไปด้วย และผลผลิตแต่งยังมีผลผลิตที่ตกเกรดที่ผลมีขนาดเล็ก ผลคดงอ ไม่สามารถนำเข้าสู่ตลาดได้หรือขายได้ราคาต่ำ ดังนั้นการแปรรูปผลผลิตแต่งให้เป็นเครื่องสำอางจึงเป็นแนวทางที่จะรักษาราคาของแต่งผลสดและเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตแต่งชาวสารคาม 150 ของชุมชน

ดังนั้นการพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานรากของชุมชนเกิด จากผลผลิตแต่งชาวสารคาม 150 จึงเป็นการพัฒนาธุรกิจเมล็ดพันธุ์แต่งชาวสารคาม 150 เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการเข้าถึงเมล็ดพันธุ์แต่งชาวสารคาม 150 ที่อาจต้องศึกษากระบวนการพัฒนาคน พัฒนากลุ่ม ให้ดำเนินกิจกรรมธุรกิจเมล็ดพันธุ์ของชุมชน เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ได้มาตรฐานและมีคุณภาพ เป็นที่ต้องการของคนในชุมชน ซึ่งจะประกอบด้วยการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้ได้คุณภาพ ให้อัตรการงอกสูง ตรงตามสายพันธุ์ นอกจากนั้นแล้วการพัฒนาเทคโนโลยีการเคลือบเมล็ดพันธุ์ การบรรจุ การขออนุญาตกับกรมวิชาการเกษตร และการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางจากแต่งชาวสารคาม 150 ยังเป็นกิจกรรมที่เพิ่มมูลค่าของทรัพยากรชุมชน (แต่งชาวสารคาม 150) เพื่อยกระดับเศรษฐกิจของชุมชนต่อไป

16.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

1) การเก็บข้อมูลการผลิตแต่ง รายได้ ปริมาณเมล็ดพันธุ์แต่งชาวสารคาม 150 ก่อนและหลังเสร็จสิ้นปฏิบัติการวิจัย ดำเนินการจัดทำเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เป็นแบบสอบถาม 100% (56 ราย) ทำการวิเคราะห์ ร้อยละค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2) ปฏิบัติการวิจัยอบรมการผลิตเมล็ดพันธุ์เชิงปฏิบัติการ/วิจัย
อบรมเชิงปฏิบัติการเคลื่อนเมล็ดพันธุ์ ดำเนินการสถานีปฏิบัติการแก้ง สถาบัน
วิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตำบลแก้ง อำเภอเมือง จังหวัด
มหาสารคาม/แปลงปลูกของเกษตรกร ตำบลแก้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
และห้องปฏิบัติการเทคโนโลยีการเกษตร ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร
คณะเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม การวิเคราะห์คุณภาพเมล็ดพันธุ์
ในห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ ดำเนินการจัดสิ่งทดลอง (Treatment)
ตามจำนวนที่ต้องการศึกษา

3) ปฏิบัติการทดลองและผลิตภัณฑ์แปรรูปแดงขาวสารคาม 150
จะใช้ห้องปฏิบัติการ ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร คณะเทคโนโลยี และ
ห้องปฏิบัติการพฤกษศาสตร์ สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช ปฏิบัติการวิเคราะห์สาร
สำคัญ ใช้ห้องปฏิบัติการภาควิชาเทคโนโลยีชีวภาพ ศูนย์เครื่องมือกลาง
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และห้องปฏิบัติการ โรงงานฟาร์มแคร์ คณะเภสัชศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

4) กระบวนการรวมกลุ่ม กำหนดมาตรฐาน วิธีการดำเนินการ
ของกลุ่ม ดำเนินการโดยใช้กระบวนการประชุมกลุ่ม และการประชุมแบบโพกัส
กรุ๊ป วางแผนการผลิต การตลาด ราคาสินค้า รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องสำอาง
เพื่อหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายในกลุ่ม สามารถแบ่งกิจกรรม
ตามแผนเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ต้นน้ำ ประชุมเตรียมความพร้อมและสร้างความ
เข้าใจต่อวัตถุประสงค์โครงการ กำหนดบทบาทหน้าที่ของนักวิจัยและ
รายละเอียดในการดำเนินงาน จัดอบรมเทคนิค เครื่องมือการวิจัยเพื่อเตรียม
ความพร้อมทีมวิจัยในพื้นที่ เก็บข้อมูล ปฏิบัติการทดสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์
ตามประกาศกรมวิชาการเกษตรเรื่องคุณภาพเมล็ดพันธุ์ พ.ศ.2556 ปฏิบัติการ
การปรับปรุงสภาพเมล็ดพันธุ์โดยการเคลื่อนเมล็ด ในระดับห้องปฏิบัติการเวที
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การผลิตเมล็ดพันธุ์แดง ระหว่างภูมิปัญญาและหลักวิชาการ
ทางพืชสวน วางแผนการสร้างแปลงสาธิต แปลงทดลองการผลิตเมล็ดพันธุ์และ

แปลงทดสอบสาระสำคัญแดงขาวสารคาม 150 เปรียบเทียบกับพันธุ์แดง การค้าอื่นๆ ปฏิบัติการวิเคราะห์หาสารสำคัญในแดงขาวสารคาม 150 ปริมาณ สารสำคัญทางชีวภาพ สารต้านอนุมูลอิสระ และสารออกฤทธิ์ต้านเอนไซม์ ไทโรซิเนส ในระดับปฏิบัติการ

ระยะที่ 2 กลางน้ำ นำเสนอข้อมูลสู่ชุมชนและหารือแนวทางการปฏิบัติการเบื้องต้น เพื่อชุมชนและเกษตรกรสามารถนำไปใช้ได้ กระบวนการจัดการความรู้ การผลิตเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 กระบวนการเรียนรู้เพิ่มเติมผ่านการฝึกอบรม การคัดเลือกสายพันธุ์ การทดสอบสายพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ตามขั้นตอนการตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์และความบริสุทธิ์ของสายพันธุ์ ตามที่กรมวิชาการกำหนดวางแผนการผลิต การจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ ร่วมกับเครือข่ายวิสาหกิจเมล็ดพันธุ์และบริษัทเมล็ดพันธุ์ ปฏิบัติการเชิงบูรณาการ สร้างแปลงสาธิต แปลงทดลองการผลิตเมล็ดพันธุ์และแปลงทดลองสายพันธุ์ โดยการมีส่วนร่วมกับการปฏิบัติการ ระหว่าง ศึกษานาดง นักวิชาการ และนิสิต ปฏิบัติการถ่ายทอดการปรับปรุงสภาพเมล็ดพันธุ์โดยการเคลือบเมล็ด เพื่อหาเทคนิคและวิธีการที่เหมาะสมในการเคลือบเมล็ด รวมทั้งการยอมรับเทคโนโลยีของชุมชน

ระยะที่ 3 ปลายน้ำ สรุป ถอดบทเรียน และชุดความรู้วิธีการ/การจัดการ/ขั้นตอนที่เหมาะสมสำหรับการผลิตเมล็ดแดงขาวสารคาม 150 วิธีการ/ขั้นตอนที่เหมาะสม ในการผลิตเครื่องสำอางต้นแบบแดงขาวสารคาม 150/เตรียมความพร้อมให้กับชุมชนในการผลิต จำหน่ายผลิตภัณฑ์ในอนาคต และการจัดการการเคลือบเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150

จากประเด็นปัญหาเมล็ดพันธุ์แดงขาวสารคาม 150 ที่ไม่เพียงพอ ในการจำหน่ายในชุมชนและจังหวัดใกล้เคียง และปัญหาผลผลิตตกเกรด (ผลคดงอ ขายในราคาถูกลง) ซึ่งปัญหานี้เกิดขึ้นมาจากหลายประเด็น เช่น การเก็บและคัดเลือกพันธุ์ที่ไม่ดีพอ โดยที่เกษตรกรในชุมชนมากกว่า 50% ทำการเก็บแดงต้นที่แข็งแรง ให้ผลผลิตดี ผลสวยงามเก็บขาย เหลือลูกไม่สวย

ต้นอ่อนแอ เก็บไว้ทำพันธุ์ ทำให้พันธุ์แดงขาวสารคามที่มีอยู่เกิดลักษณะด้อยลงเรื่อยๆ เกิดจากการเข้าคู่กันของยีนด้อยในลักษณะไม่ดั้นั้น และการเข้าสู่สมดุขของประชากรที่มีลักษณะไม่ดั้นั้นๆ หากมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ดีคัดเลือกพันธุ์ดี จะทำให้ลักษณะพันธุ์แดงเข้าสู่สมดุขในลักษณะที่สวยงามและไม่เกิดลักษณะด้อยของการเกิดการถดถอยลักษณะทางพันธุกรรม และสามารถถ่ายทอดลักษณะดีๆ นั้นไปยังชั่วรุ่นต่อไปได้

16.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ระยะที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งที่ 2 การดำเนินการหลังจากการดำเนินการจัดเก็บข้อมูล ได้ดำเนินการกรอกข้อมูลในระบบ Google Form จำนวน 52 ชุด ซึ่งมีประเด็นคำถามของแบบสำรวจตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำรวมโครงการการพัฒนาผลิตภัณฑ์แดงพันธุ์ขาวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก (มหาสารคาม) 7 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นของผู้ตอบแบบสอบถาม 7 ข้อ ส่วนที่ 2 รายได้จากการทำงาน ในปี 2563 (ก่อน) 5 ข้อ ส่วนที่ 3 กำไรจากการประกอบการ เช่น ร้านค้า ร้านตัดผม ร้านอาหาร 3 ข้อ ส่วนที่ 4 กำไรจากการประกอบการทางการเกษตร 10 ข้อ ส่วนที่ 5 เงินบำนาญ เงินสวัสดิการ เงินช่วยเหลือ 8 ข้อ ส่วนที่ 6 รายได้จากทรัพย์สิน/การเงิน 5 ข้อ ส่วนที่ 7 รายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน 7 ข้อ รวมทั้ง 7 ส่วนจำนวน 45 ข้อ และได้ดำเนินการตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลร่วมกันระหว่างโหนดและนักวิชาการโครงการนาร่อง ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการดำเนินการจัดเก็บข้อมูลจากจำนวนตัวอย่างของโครงการจำนวน 52 ตัวอย่าง ข้อคำถาม 7 ส่วน จำนวน 45 ข้อ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่ดำเนินการจัดเก็บข้อมูลและดำเนินการวิจัยเป็นกลุ่มคนจนคิดเป็นร้อยละ 86.5 อยู่ที่ 40 ล่างคิดเป็นร้อยละ 92.3 และต่ำกว่ามัธยฐานคิดเป็นร้อยละ 94.2 ทั้งนี้จากผลการวิเคราะห์ที่มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่างจำนวน 80,450 บาท

ระยะที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูลครั้งที่ 2 การดำเนินการหลังจากการดำเนินการจัดเก็บข้อมูล ได้ดำเนินการกรอกข้อมูลในระบบ Google Form จำนวน 52 ชุด ซึ่งมีประเด็นคำถามของแบบสำรวจตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำรวมโครงการการพัฒนาผลิตภัณฑ์แต่งพันธุ์ข้าวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก (มหาสารคาม) 7 ส่วน ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นของผู้ตอบแบบสอบถาม 13 ข้อ ส่วนที่ 2 รายได้จากการทำงาน ในปี 2564 (หลัง) 5 ข้อ ส่วนที่ 3 กำไรจากการประกอบการ เช่น ร้านค้า ร้านตัดผม ร้านอาหาร 3 ข้อ ส่วนที่ 4 กำไรจากการประกอบการทางการเกษตร 16 ข้อ ส่วนที่ 5 เงินบำนาญ เงินสวัสดิการ เงินช่วยเหลือ 9 ข้อ ส่วนที่ 6 รายได้จากทรัพย์สิน/การเงิน 5 ข้อ ส่วนที่ 7 รายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน 7 ข้อ รวมทั้ง 7 ส่วน จำนวน 58 ข้อ และได้ดำเนินการตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลร่วมกันระหว่างโหนดและนักวิชาการโครงการนำร่อง

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการดำเนินการจัดเก็บข้อมูลจากจำนวนตัวอย่างของโครงการจำนวน 52 ตัวอย่าง ข้อคำถาม 7 ส่วน จำนวน 58 ข้อ ผลการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า รายได้จากการทำงานของกลุ่มต่ำกว่าเส้นยากจนเฉลี่ย 2,211 บาท กำไรจากการทำการเกษตรเฉลี่ย 13,842 บาท รายได้จากสวัสดิการ/เงินช่วยเหลือ 50,800 บาท รายได้จากทรัพย์สินเฉลี่ย 1,544 บาท และรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินเฉลี่ย 31,833 บาท รายได้จากการทำงานของกลุ่มสูงกว่าเส้นยากจนแต่ต่ำกว่า 40% ท้าย พบว่ารายได้จากกำไรธุรกิจเฉลี่ย 7,000 บาท รายได้จากกำไรเกษตรเฉลี่ย 25,700 บาท รายได้จากสวัสดิการ/เงินช่วยเหลือเฉลี่ย 103,433 บาท รายได้จากทรัพย์สินเฉลี่ย 1,417 บาท และรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินเฉลี่ย 187,700 บาท รายได้จากการทำงานของกลุ่มสูงกว่า 40% ท้ายแต่ต่ำกว่ามัธยฐาน พบว่ารายได้จากการทำงานเฉลี่ย 3,000 บาท รายได้จากกำไรเกษตรเฉลี่ย 7,710 บาท รายได้จากสวัสดิการ/เงินช่วยเหลือเฉลี่ย 44,700 บาท และรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินเฉลี่ย 267,900 บาท รายได้จากการทำงานของกลุ่มที่สูงกว่ามัธยฐาน พบว่ารายได้จากการทำงานเฉลี่ย 138,000 บาท รายได้จากกำไรธุรกิจเฉลี่ย 15,000 บาท

รายได้จากกำไรเกษตรเฉลี่ย 15,630 บาท รายได้จากสวัสดิการ/เงินช่วยเหลือเฉลี่ย 77,750 บาท รายได้จากทรัพย์สินเฉลี่ย 8,950 บาท และรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงินเฉลี่ย 193,200 บาท ทั้งนี้สามารถนำมาวิเคราะห์เป็นร้อยละ พบว่า กลุ่มต่ำกว่าเส้นยากจนคิดเป็นร้อยละ 73.1 กลุ่มสูงกว่าเส้นยากจนแต่ต่ำกว่า 40% ท้ายคิดเป็นร้อยละ 11.5 กลุ่มสูงกว่า 40% ท้ายแต่ต่ำกว่ามัธยฐานคิดเป็นร้อยละ 7.7 และกลุ่มที่สูงกว่ามัธยฐานคิดเป็นร้อยละ 7.7 เมื่อนำผลการดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลก่อนการดำเนินกิจกรรมและหลังการดำเนินกิจกรรมมาเปรียบเทียบ พบว่า กลุ่มต่ำกว่าเส้นยากจนก่อนการดำเนินกิจกรรมคิดเป็นร้อยละ 86.5 กลุ่มต่ำกว่า 40% ท้ายก่อนการดำเนินกิจกรรมคิดเป็นร้อยละ 92.3 กลุ่มต่ำกว่ามัธยฐานก่อนการดำเนินกิจกรรมคิดเป็นร้อยละ 94.2 กลุ่มต่ำกว่าเส้นยากจนหลังการดำเนินการคิดเป็นร้อยละ 73.1 กลุ่มสูงกว่าเส้นยากจนแต่ต่ำกว่า 40% ท้ายหลังการดำเนินการคิดเป็นร้อยละ 11.5 กลุ่มสูงกว่า 40% ท้ายแต่ต่ำกว่ามัธยฐานหลังการดำเนินการคิดเป็นร้อยละ 7.7 และกลุ่มที่สูงกว่ามัธยฐานหลังการดำเนินการคิดเป็นร้อยละ 7.7

16.4 ทูเรียน/วอล์กนัฟฟที่สำคัญ

การพัฒนาผลิตภัณฑ์แต่งพันธุ๋ชาวสารคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานรากดังกล่าว เห็นได้ว่าสิ่งที่ประเด็นความเหลื่อมล้ำให้ความสำคัญมากที่สุดคือ การแก้ไขปัญหาความยากจน และสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน เนื่องจากการแก้ไขปัญหาความยากจนเป็นเรื่องของปากท้องของประชาชน ในการทำงานแต่ละวันนั้นคนในพื้นที่ต่างหารายได้เพื่อเลี้ยงปากท้องครอบครัวเพื่อให้อยู่รอดได้นั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่คนในพื้นที่ให้ความสำคัญ และนอกจากนี้การสร้าง ความเข้มแข็งแก่ชุมชนเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ให้ยั่งยืน ดังนั้นการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งเป็นหนึ่งปัจจัยที่สำคัญที่ต้องทำให้เกิดขึ้นในชุมชน ในขณะที่ความเหลื่อมล้ำทางด้านการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่เกิดขึ้น ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ ทั้งนี้เพื่อลด

ความเหลื่อมล้ำสำคัญคือการปรับตัวและการทำงานร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ในการแก้ไขประเด็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสม เป็นไปทิศทางที่เหมือนกันในแต่ละภาค ซึ่งการจัดการที่สำคัญนั้น ต้องจัดการตั้งแต่ปัจจัยสาเหตุที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำ ลดหรือกระจาย การเข้าถึงทรัพยากรของรัฐให้สามารถเข้าถึงได้ง่ายมากขึ้น รวมทั้งนักวิชาการ นักวิจัยชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องร่วมกันสร้างชุมชนให้มีความพร้อม ในการเรียนรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการทางสังคม โดยใช้เทคโนโลยีเป็นช่องทาง ในการเข้าถึง รวมทั้งการนำทรัพยากรชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และที่สำคัญ คือต้องมีเจ้าภาพหลักในการดำเนินการ ไม่ว่าจะ เป็นมหาวิทยาลัยและหน่วยงาน ราชการเป็นเจ้าภาพประกบในการดำเนินงานร่วมกันเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

การดำเนินการมีปัจจัยที่สำคัญที่จะส่งผลให้การดำเนินการลด ความเหลื่อมล้ำที่สำคัญคือ การมีผู้นำที่เหมาะสม มีระยะเวลาที่เหมาะสม และพื้นที่ที่เหมาะสมในการดำเนินการ อีกทั้งการสร้าง Progress กระบวนการ ทำงานของชุมชนและสังคม และ Mindset การปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด ให้ทำงานแบบร่วมมือ เพื่อหาแนวทางการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมและสอดคล้อง กับบริบทของชุมชน มีความกลมกลืนไปกับวิถีชีวิต และเกิดการแก้ไขปัญหา ได้อย่างยั่งยืน และนำมาสู่เพื่อพัฒนาตัวชีวิต ที่เชื่อมโยงไปถึงการวิเคราะห์ปัจจัย ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น การพัฒนาความสามารถในการเก็บเมล็ดพันธุ์ การเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น ความสามารถในการต่อพันธุ์ การมีส่วนร่วมของ ประชาชนชุมชนการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ความสามารถในการต่อยอดผลิตภัณฑ์ และการถูกกีดกันจากนโยบาย

16.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

17. โครงการพัฒนานวัตกรรมพลังงานทางเลือกเพื่อสร้างเศรษฐกิจ ชุมชนที่ยั่งยืน จังหวัดสุรินทร์

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

17.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

พิน-ถ่าน...พลังงานชุมชนตั้งแต่เกิดกระทั่งตาย

นับตั้งแต่เกิดมากระทั่งอายุปูนี่ “พิน-ถ่าน” เป็นพลังงานที่เรารู้จักคุ้นเคยและยังคงใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารการกินอยู่กระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการนำใช้เทคโนโลยีพลังงานสมัยใหม่ก็ตาม นี่เป็นส่วนหนึ่งของ “ฐานคิดการจัดการพลังงานระดับครัวเรือน” ที่มุ่งเป้าการพึ่งตนเอง ลดรายจ่ายพลังงานของพี่น้องบ้านหัวน ตำบลตระแสง อำเภอเมืองสุรินทร์ ที่ร่วมมือกับพี่น้องอีก 3 หมู่บ้าน ก่อรูป “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนขยุงสะอาด” ขึ้นมา โดยมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้พึ่งตนเองได้ ลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน ส่งเสริมการรวมกลุ่มพัฒนาและแก้ไขปัญหาการผลิต การแปรรูปและการตลาด ส่งเสริมการทำงานระบบกลุ่ม สร้างความเข้มแข็งและสามัคคีในชุมชน และเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาในท้องถิ่น

จากการบอกกล่าวของแกนนำกลุ่ม สภาพพื้นที่ที่ตั้งของบ้านหัวน และชุมชนเขตตำบลตระแสงเป็นลักษณะป่าโคกในอดีต จึงมีความอุดมสมบูรณ์ คนในชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในการดำรงชีวิตอย่างกรณีดิน นอกเหนือจากการเพาะปลูกพืชพรรณธัญญาหารแล้ว ชุมชนยังมีการนำดินมาทำเครื่องปั้นดินเผาและพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน อย่างกรณีเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูงบ้านใหม่ เป็นต้น ในส่วนของป่าไม้ ซึ่งเป็นป่าโคกริมลำห้วยซี ตลอดแนวเขตแดนของตำบลตระแสง คนในและนอกชุมชนมีการเข้ามาหาประโยชน์จากของป่าอย่างต่อเนื่องนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งที่สำคัญ คือ แหล่งผลิตถ่านไม้และเชื้อเพลิงในการทำเครื่องปั้นดินเผา กรณีการเผาถ่าน เคยมีการร้องเรียนเกี่ยวกับผลกระทบจากมลภาวะทั้งกลิ่นและควัน

ทำให้การเผาถ่านของคนในชุมชนลดจำนวนลง บางส่วนต้องเลิกทำอาชีพนี้ไปอย่างกรณีคนเผาถ่านบ้านใหม่ กอปรกับการเข้ามามีบทบาททดแทนของพลังงานกระแสหลัก ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้าและก๊าซปิโตรเลียม ทำให้รูปแบบการใช้พลังงานของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อย่างกรณีไฟฟ้าซึ่งเข้ามาทดแทนการใช้ได้ (ชุมชนมีการเจาะน้ำมันจากพีชตระกูลยาง เช่น ยางกราด เหียงเพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบทำไม้ไผ่ใช้ประโยชน์เพื่อการส่องสว่างในยามค่ำคืนและเป็นเชื้อเพลิงในการจุดไฟเผาถ่าน ปัจจุบันมีการทำซีพีได้เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนในนามของกลุ่มสัมมาชีพ) และตะเกียง

จุดเปลี่ยน...จากการเผาถ่าน...สู่การประกอบการขยงสะอาด

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคสมัย ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากนโยบายการส่งเสริมและสนับสนุนของภาครัฐ อีกส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการของชุมชนในการเลือกใช้เทคโนโลยีตามกระแสของสังคมสมัยใหม่ แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงและนำมาซึ่งการเป็นจุดเริ่มในการพัฒนาต่อยอด คือ ถ่านไม้ โจทย์สำคัญ ชุมชนมีศักยภาพและขีดความสามารถหรือไม่ อย่างไร ในการประกอบกิจการถ่านไม้เพื่อสร้างเสริมเศรษฐกิจชุมชน หากมองในเชิงเป้าหมาย เราคาดหวังให้ชุมชนพึ่งตนเองด้านพลังงานและจัดการพลังงานโดยตัวชุมชนเอง ภายใต้ต้องค์ประกอบ 4 ประการที่ชุมชนต้องมีและบูรณาการเข้าด้วยกัน คือ (1) แผนพลังงานชุมชน (2) ภาวศึความร่วมมือกับหน่วยงานและองค์กรต่างๆ (3) เทคโนโลยีพลังงานทางเลือกที่เหมาะสม และ (4) กลไกการทำงาน พื้นที่ตำบลตระแสง โดยการประสานความร่วมมือของผู้นำชุมชนและคนเผาถ่านจาก 4 ชุมชน ได้แก่ บ้านห้วย บ้านใหม่ บ้านรุ่งฤษี และบ้านตระแสง ได้ก่อรูปการจัดการจัดการพลังงานชุมชนในนาม “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนขยงสะอาด” ขึ้น โดยมีพัฒนาการมาจากกลุ่มผู้เผาถ่านและแปรรูปถ่านไม้ชุมชนหมู่ที่ 1, 3, 4 และ 9 ของตำบลตระแสงที่เข้าร่วมโครงการพัฒนากระบวนการเผาถ่านแบบครบวงจรอย่างมีส่วนร่วม ตำบลตระแสง อำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ ได้ค้นพบว่าถ่านไม้เป็นพลังงานเชื้อเพลิงชีวมวลที่ใช้ภายในครัวเรือนทุกครัวเรือนในชุมชน ถ้ามีการบริหารจัดการไม้ของชุมชนโดยการ

ปลูกทดแทน การตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าสาธารณะ เรียนรู้การตัดแต่งไม้มาใช้อย่างถูกวิธี จะทำให้มีทรัพยากรไม้เพียงพอต่อการใช้และยังสามารถแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพ เครื่องสำอาง ถ่านดูดกลิ่น และเศษถ่านสามารถนำมาผลิตถ่านอัดแท่งใช้ได้อีกด้วย สำหรับช่องทางการตลาดพบว่า มีช่องทางทั้งภายในชุมชน และนอกชุมชนในจังหวัดสุรินทร์ เช่น ร้านเนื้อย่าง ตลาดนัดสีเขียว ตลาดกรีนมอ เป็นต้น จึงรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มแปรรูปถ่านไม้ขยุงสะอาดขึ้น เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและพึ่งพาตนเองด้านพลังงานได้

แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ากระบวนการผลิตถ่านไม้ของชุมชนยังคงเป็นระบบการผลิตแบบเดิม คือ การเผาถ่านไม้แบบเตาดินและแกลบ อีกทั้งนิยมใช้ไม้ขนาดใหญ่ เพื่อให้ได้ปริมาณที่มาก คุ่มค่าและคุ่มเวลา ซึ่งส่วนหนึ่งเห็นร่วมกันว่าถ้ายังใช้รูปแบบเหมือนเดิม ทรัพยากรที่มีอยู่คงจะหมดไปในที่สุด เป็นการจัดการพลังงานที่ไม่ยั่งยืน อีกทั้งก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมถึงอาจจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่าชุมชนในเรื่องการลักลอบตัดไม้ อีกส่วนหนึ่งจากข้อมูลผู้เผาถ่านจำหน่ายเป็นรายได้ พบว่า ปัจจุบันการผลิตถ่านไม้ไม่พอขาย ต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนาที่ลดจำนวนลง อนาคตถ้าไม่มีการจัดการที่ดีไม้คงหมดไม่สามารถเผาถ่านขายได้อีกต่อไป จากสภาพการณ์ปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมา หากมีการบริหารจัดการวัตถุดิบผลิตถ่านไม้ การปลูกทดแทนไม้ที่ตัดแต่ง การปลูกไม้โตเร็ว พัฒนากระบวนการผลิตถ่านให้มีคุณภาพดีขึ้นสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการตลาดจะเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า เพื่อยกระดับรายได้ในชุมชน และยังช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรพลังงานชุมชน ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากถ่าน สามารถพึ่งพาตนเอง สร้างโอกาสทางธุรกิจ มุ่งสู่เศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืนได้

จากเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง และปฏิบัติการร่วมกัน ด้านการเผาถ่าน และการแปรรูป ภายใต้โครงการพัฒนากระบวนการเผาถ่านแบบครบวงจรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานเพื่อเพิ่มรายได้ ตำบลตระแสง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในปี 2562 นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

ที่สำคัญ คือ ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านเกิดความรู้ความเข้าใจการพัฒนาผลิตภัณฑ์
ถ่านที่มีคุณภาพโดยการใช้วัตถุดิบและอุปกรณ์การเผาถ่านไม้ที่เหมาะสม
รวมทั้งการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากถ่านไม้ในรูปแบบต่างๆ เกิดความร่วมมือหนุน
ช่วยกันและกันระหว่างกลุ่มเครือข่ายหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนและพื้นที่
ข้างเคียง เช่น กลุ่มผู้เผาถ่าน กลุ่มถ่านอัดแท่ง กลุ่มเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูง
กลุ่มซีโต้อัดเม็ด องค์การบริหารส่วนตำบลตระแสง ศูนย์เพาะพันธุ์กล้าไม้
รัตนบุรี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ และ
เครือข่ายสภาพลเมืองสุรินทร์ เป็นต้น เห็นแนวทางและโอกาสการต่อยอด
งานการเผาถ่านแบบครบวงจร เป็นการพัฒนาตั้งแต่ต้นทาง คือ แหล่งทรัพยากร
หรือแหล่งวัตถุดิบ กระบวนการผลิตที่มีคุณภาพ การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อ
เพิ่มมูลค่าที่หลากหลาย การจัดการด้านการตลาดและระบบกลุ่มองค์กรใน
รูปแบบกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จึงได้รวมกลุ่มเพื่อจัดตั้งกลุ่มขงสะอาดสู่การ
ประกอบการธุรกิจเพื่อสังคมโดยชุมชน เพื่อเป็นกลไกสำคัญในการสร้างอาชีพ
สร้างรายได้ ส่งเสริมการอนุรักษ์และใช้พลังงานทางเลือกบนฐานทรัพยากร
ที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นโดยความร่วมมือของชุมชนและหน่วยงานภาคี
ดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มยังขาดความรู้ความเข้าใจและความมั่นใจใน
รูปแบบการบริหารจัดการกลุ่ม การพัฒนาผลิตภัณฑ์และการตลาด จึงมีความ
ต้องการศึกษารูปแบบการบริหารจัดการประกอบกิจการแปรรูปถ่านไม้ของ
กลุ่มขงสะอาดที่สอดคล้องและเหมาะสมขึ้น

17.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ปฏิบัติการ เรียนรู้ และบูรณาการ

กระบวนการและเครื่องมือสำคัญสู่การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่คือ
การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น กลาง และปลายน้ำ
นักวิจัยชุมชน คนเผาถ่าน คนใช้ถ่าน และภาคีเครือข่าย ร่วมกันดำเนินการ
พัฒนาโจทย์โครงการวิจัย เก็บรวบรวมข้อมูล วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหา
สรุปรประเมินผลและผลักดันสู่นโยบาย มีรายละเอียดดังนี้

การพัฒนาโครงการวิจัย การพัฒนาโครงการวิจัยมีความสอดคล้องและเหมาะสมกับปัญหาความต้องการและศักยภาพของชุมชนในพื้นที่ที่สามารถตอบโจทย์โครงการพัฒนานวัตกรรมพลังงานทางเลือกเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกชุมชนจำนวน 33-35 คน 4 ขั้นตอนต่อเนื่องกัน คือ ประชุมสร้างความเข้าใจแกนนำและหน่วยงานในพื้นที่ ประชุมทีมวิจัยพัฒนาโจทย์ ประชุมเชิงปฏิบัติการพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัย และประชุมผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาถ้อยแถลงข้อเสนอโครงการ

การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้มีการดำเนินกิจกรรม 6 กิจกรรม ได้แก่ **ประชุมชี้แจงโครงการ**กับผู้นำตำบล ผู้เฒ่าและแปรรูปถ่านไม้ในพื้นที่ พร้อมทั้งเปิดรับสมัครสมาชิกผู้สนใจเข้าร่วมกลุ่มขงขงสะอาด จำนวน 45 คน **ประชุมทีมวิจัยและที่ปรึกษา** 20 คน 2 ครั้ง แดกกรอบ แนวคำถาม วิธีการจัดเก็บข้อมูล และเครื่องมือในการเก็บข้อมูล **ประชุมกลุ่มผู้เฒ่าและแปรรูปถ่าน** 4 หมู่บ้าน 4 ครั้ง 82 คน ศึกษาข้อมูลความต้องการ การแปรรูป เทคโนโลยี การตลาด ข้อมูลการบริโภค และความต้องการผลิตภัณฑ์ถ่านไม้แปรรูป **สัมภาษณ์เชิงลึก** การบริหารจัดการกลุ่มธุรกิจชุมชน 3 กลุ่ม คือ นายกิตติศักดิ์ งามเขย ประธานกลุ่มสัมมาชีพผลิตซีไต้เม็ดบ้านตะโก นายบุญชู ฉ่ำชื่นใจ ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเครื่องปั้นดินเผาบ้านใหม่ และนางสาวอารีรัตน์ ปัตถวัลย์ ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสุรินทร์อิฐประสาน-ถ่านอัดแท่ง **ศึกษาดูงาน** ศูนย์เทคโนโลยีและธุรกิจไผ่ชุมชน บ้านสีกแดก ตำบลสีกแดก อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ และ **ประชุมสรุปวิเคราะห์ข้อมูล** การใช้พลังงานในครัวเรือน ข้อมูลผู้บริโภคผลิตภัณฑ์แปรรูปถ่านไม้ และรูปแบบการบริหารจัดการกลุ่ม

การปฏิบัติการ ได้ดำเนินการ 8 กิจกรรม ดังนี้ **ประชุมนักวิจัยเลือกรูปแบบ** “กลุ่มวิสาหกิจชุมชน” เป็นแนวทางการประกอบกิจการของกลุ่มขงขงสะอาด พร้อมยกร่างระเบียบกติกาของกลุ่ม **ประชาสัมพันธ์และเปิดรับสมัครกลุ่ม** โดยกระบวนการจัดเวทีเรียนรู้กลุ่มใหญ่ทั้ง 4 หมู่บ้าน แจกผลิตภัณฑ์สบู่ถ่านไม้ และถ่านดับกลิ่นอัดแท่งไปทดลองใช้ พร้อมทั้ง

ให้แกนนำแต่ละหมู่บ้านกลับไปประชาสัมพันธ์และให้ผู้สนใจกรอกใบสมัครสมาชิกกลุ่ม **จัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขยงสะอาดตำบลตระแสง** โดยนักวิจัยชุมชนได้จัดประชุมสมาชิกกลุ่มจำนวน 43 คนเพื่อรับรองระเบียบกฎ กติกา ข้อบังคับ และเลือกตั้งคณะกรรมการกลุ่ม **เสริมความรู้ความเข้าใจและทักษะสมาชิกกลุ่ม** โดยการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเป็นระยะๆ เช่น การแปรรูป ถ่านอัดแท่งด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม การออกแบบบรรจุภัณฑ์ของถ่านอัดแท่ง การตลาดและการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน ตลาดออนไลน์ การออกแบบตราสัญลักษณ์ กลุ่มขยงสะอาด การเผาถ่านไปไอซาร์ และสารบำรุงดิน **ปฏิบัติการผลิต** สบู่ถ่านไม้ ถ่านดับกลิ่นอัดแท่ง และสารบำรุงดิน **ปฏิบัติการขายและเชื่อม** **ช่องทางการตลาด** เช่น ขายให้สมาชิก วางขายร้านค้าชุมชน เวทีประชุม หน่วยงาน ณ ตลาดกรีนมอ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขต สุรินทร์ งานมหกรรมสุขภาพะคนสุรินทร์ อยู่ดีมีสุข ครั้งที่ 4 “พลังชุมชนท้องถิ่น พลังจังหวัด ร้อยรัฐพลเมืองสุรินทร์” ของสภาพลเมืองสุรินทร์ เชื่อมช่องทางการตลาดกับบริษัท อาร์แมนได้ โโกโก้ (ไทยแลนด์) จำกัด ผู้ผลิตและรับซื้อโกโก้ ในภาคอีสาน **ประชุมประชาคมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน** และร่วมกิจกรรมปลูกป่าวันแม่ เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าในตำบล 120 ต้น โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลตระแสง และ**ปฏิบัติการเก็บข้อมูลตัวชี้ความ** **เหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ**ร่วมกันก่อนและหลังในพื้นที่ 43 คน

สรุปประเมินผลและผลักต้นสู่นโยบาย โดยดำเนินการร่วมกัน กิจกรรมคือ ประชุมคืนข้อมูลและสรุปทเรียนร่วมกัน 47 คน จัดทำโครงการ พลังงานชุมชนผลักดันสู่แผนพัฒนาในระดับท้องถิ่น โดยมีทีมวิจัยที่เป็น ผู้นำชุมชน ได้แก่ นายพรเพชร สังข์จันทร์ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลตระแสง นายสนั่น บุรณะเจริญศิริ กำนันตำบลตระแสง และนางสาวจิตติยา เกิดกล้า ผู้ใหญ่บ้านบ้านห้วยวัน หมู่ที่ 4 ตำบลตระแสง ร่วมผลักดันการส่งเสริม กลุ่มวิสาหกิจชุมชนขยงสะอาด และการจัดการพลังงานชุมชนเข้าสู่แผนพัฒนา ของตำบล นางอนงค์ สานุสันต์ ประธานสภาองค์กรชุมชนระดับตำบลตระแสง ได้เสนอโครงการเศรษฐกิจฐานรากเพื่อชุมชนเข้มแข็งกับสถาบันพัฒนาองค์กร

ชุมชน อาจารย์ศศิธร เลิศมณีพงศ์ เชื่อมประสานงานบริการชุมชนของ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี วิทยาเขตสุรินทร์

17.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการวิจัยทั้งระดับบุคคลและเครือข่าย มีดังนี้

1) นักวิจัยชุมชนและคนเผ่าถ่านในพื้นที่ที่มีความเข้าใจ เชื่อมั่น และยอมรับกระบวนการผลิตถ่านที่มีคุณภาพดีด้วยการเผาแบบถ่านน้ำมัน 200 ลิตร (แบบชาร์โคลและไบโอชาร์) การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างคุณค่า และมูลค่ามากขึ้น

2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนขงสะอาดมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จาก ถ่านไม้ใช้เองและจำหน่าย มีรายได้จำนวน 32,375 บาท เกิดช่องทางตลาด ที่หลากหลาย รวมทั้งมีแผนงานพัฒนากลุ่มที่ชัดเจนในการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดทำข้อมูล การพัฒนาผลิตภัณฑ์และเทคโนโลยี การตลาด การจัดตั้ง ศูนย์เรียนรู้และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน การพัฒนาช่างพลังงานชุมชน และการจัดทำศูนย์เพาะชำกล้าไม้และสมุนไพร

3) ชุมชนมีข้อตกลงการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะในการ ปลูกต้นไม้เพื่อใช้สอยของชุมชน กรณีบ้านห้วย

4) เกิดความร่วมมือของหน่วยงานในพื้นที่ เช่น องค์การบริหาร ส่วนตำบลบรรจุแผนส่งเสริมอาชีพและพลังงานทางเลือกไว้ในแผนพัฒนา ของท้องถิ่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี วิทยาเขตสุรินทร์ สนับสนุน ด้านความรู้ภายใต้โครงการบริการวิชาการความรู้นวัตกรรมสู่ชุมชน สถานี เพาะชำกล้าไม้ สนับสนุนกล้าพันธุ์ไม้ในการเพาะปลูก สภาพลเมืองสุรินทร์ ร่วมเชื่อมแผนพัฒนาจังหวัดด้านการพัฒนาช่างพลังงานชุมชน

5) ตอบโทย์การลดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจได้อย่างน่าพึงพอใจ กล่าวคือ (1) การกระจายของครัวเรือนตามรายได้เพิ่มขึ้นเล็กน้อย ครัวเรือน อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจนลดลงจาก 36.7 เปอร์เซ็นต์ เหลือ 30.4 เปอร์เซ็นต์

ครัวเรือนที่ต่ำกว่า 40 เปอร์เซ็นต์ล่างลดลงเล็กน้อยจาก 73.5 เปอร์เซ็นต์ เหลือ 71.7 เปอร์เซ็นต์ กลุ่มครัวเรือนที่อยู่ต่ำกว่าค่ามัธยฐานลดลงจาก 77.6 เปอร์เซ็นต์ เหลือ 76.1 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งสาเหตุมาจากการดำเนินการของโครงการ ส่วนหนึ่งและการได้รับสวัสดิการจากภาครัฐในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 (2) การเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชน (Local Content) เพิ่มขึ้น กระจายตัวค่อนข้างดี ทุกกลุ่มรายได้มีส่วนในการเข้าร่วมโครงการได้ค่อนข้างทั่วถึง ใช้ถ่านที่ตนเองผลิต สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายได้ประมาณ 800 บาท/ปี มูลค่าการผลิตถ่านใช้เองสูงขึ้นสำหรับกลุ่มครัวเรือนยากจน เสมือนเป็นอาชีพสำคัญสำหรับกลุ่มที่อยู่ที่ต่ำกว่าเส้นความยากจน หรืออาจจะเรียกได้ว่าโครงการไปเติมรายได้ให้กับครัวเรือนยากจน ถือว่าตอบโจทย์ค่อนข้างดีมาก รวมถึงกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีจำนวนไม่ ยืนต้นมากกว่าอย่างชัดเจน พบว่ากลุ่มที่เข้าร่วมโครงการปลูกต้นไม้โดยเฉลี่ย เกือบ 100 ต้น (จำนวนต้นไม้ที่เขามี) เช่น พะยูง ยางนา สักทอง กระถินณรงค์ แดง สะเดา สะแบง กุ้ง จะบัก แต้ รัง ประดู่ หว้า ไข่ และยูคาลิปตัส เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่ยังไม่เข้าร่วมก็ยังไม่ถึง 10 ต้น เรียกได้ว่าแตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน (3) การสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าชุมชน กล่าวคือ โครงการได้สร้างมูลค่าเพิ่มของผลิตภัณฑ์ให้กับกลุ่มของสะอาด จำนวน 2 ชนิด คือ สบู่ถ่านไม้ 1 ก้อน (ขนาด 40 กรัม) ราคาขาย 25 บาท สร้างมูลค่าเพิ่มเท่ากับ 11.99 บาท คิดเป็น 47.96 เปอร์เซ็นต์ ถ่านอัดแท่งตุตกลิน ราคาขาย 10 บาท จะได้มูลค่าเพิ่มเท่ากับ 4.78 คิดเป็น 47.80 เปอร์เซ็นต์

17.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

- 1) การใช้หลักคิด วิธีการ และคุณค่าของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หากดำเนินการอย่างเหมาะสมต่อเนื่องอย่างน้อย 3 ปีในนิเวศใหม่ จะเกิดรูปธรรมการลดความเหลื่อมล้ำทุกมิติได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น
- 2) การใช้ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำเป็นเครื่องมือทำงานร่วมกัน ของนักวิชาการ ศูนย์ประสานงานวิจัย และนักวิจัยชุมชนมีความสอดคล้อง

เหมาะสม และนำไปใช้ได้จริงในพื้นที่เพื่อการสะท้อน ตรวจสอบ ติดตาม
ปรับเปลี่ยน และเปรียบเทียบความสำเร็จของโครงการได้เป็นอย่างดี

3) การใช้ข้อมูลให้มีพลังและมีประสิทธิภาพควรใช้ประโยชน์
ในหลายมิติ เช่น การสร้างความตระหนัก การชี้เป้ากลุ่มเป้าหมาย การออกแบบ
และบริหารจัดการโครง รวมทั้งการสื่อสารกับสาธารณะและหน่วยงานในพื้นที่

4) ความสำเร็จของการเรียนรู้ร่วมกันต้องมีการออกแบบอย่าง
เป็นระบบและเหมาะสม เริ่มจากการประมวลประสบการณ์ของโหนด
นักวิชาการนำเสนอหลักการ ลงมือปฏิบัติการจริง (การพัฒนาตัวชี้วัด
การออกแบบสำรวจ การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์) ติดตามเสริมพลังสร้าง
การเรียนรู้เป็นระยะๆ และสรุปบทเรียนแบบมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์แนวราบ
และความเป็นกัลยาณมิตรจะช่วยสร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงานและเรียนรู้
ร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียม

5) ชุมชนเผชิญกับความเหลื่อมล้ำในสังคมหลายมิติ การจัดเวที
แลกเปลี่ยนบทเรียนการทำงานทุกมิติความเหลื่อมล้ำให้กับโหนดเป็นเรื่อง
จำเป็น พร้อมทั้งพัฒนาคู่มือและกระบวนการทำงานวิถีใหม่ในทุกมิติ
ความเหลื่อมล้ำสำหรับนักวิจัยชุมชนที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ได้

17.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

18. โครงการการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการแก้ปัญหา การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ประเด็น “การพัฒนาเมือง รองรับสังคมสูงวัย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี”

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านการเมือง

18.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ในปี 2564 ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัยโดยสมบูรณ์ เป็นประเทศที่สองของอาเซียน รองจากสิงคโปร์ โดยประชากรที่มีอายุ 60 ปี ขึ้นไปจะมีจำนวนไม่น้อยกว่า 13 ล้านคน หรือร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด (สุวรรณชัย โลหะวัฒนกุล: ประชุมวิชาการ ทอพ. ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ) ปัญหาการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุมีผลกระทบต่อหลายระบบ ไม่ว่าจะเป็นระบบ เศรษฐกิจ ระบบการจ้างงาน ระบบสถาบันครอบครัว ชุมชน และแม้กระทั่ง ระบบการปกครองส่วนท้องถิ่น

อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีประชากรทั้งหมด 131,203 คน เป็นประชากรผู้สูงอายุ 18,553 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 14.14 ของประชากรทั้งหมด และมีจำนวนประชากรช่วงอายุ 50-59 ปี จำนวน 16,195 คน หรือร้อยละ 12.34 ซึ่งในอนาคตอีก 10 ปีข้างหน้าอำเภอวารินชำราบจะมีจำนวนผู้สูงอายุมากถึงร้อยละ 26 หากขาดการเตรียมการที่ดีแล้วอาจจะก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น การเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัยของประชากรทุกช่วงวัยจึงมีความสำคัญ ซึ่งในปี 2561-2562 ทางวิทยาลัยแพทยศาสตร์และการสาธารณสุข มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อรองรับสังคมสูงวัยจำนวน 4 โครงการ ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน เป้าหมายคือการพัฒนาาระบบและกลไกเพื่อรองรับสังคมสูงวัยในอำเภอวารินชำราบ และการสร้างพื้นที่รูปธรรมใน 3 ลักษณะคือพื้นที่ที่มีความเป็นเมืองใช้ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (จีราพร

ทิพย์พิลา, 2562) เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ ซึ่งได้พัฒนากิจกรรมโครงการที่สำคัญในการรองรับสังคมสูงวัยคือ ศูนย์ส่งเสริมคุณภาพชีวิตเพื่อรองรับสังคมสูงวัย ตำบลแสนสุข ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อพัฒนาระบบการส่งเสริมคุณภาพชีวิต สร้างกิจกรรมการส่งเสริมและดูแลสุขภาพกายและจิตใจของผู้สูงอายุ และประชาชนในกลุ่มวัยต่างๆ

นอกเหนือจากนั้นยังมีโครงการส่งเสริมผลิตภัณฑ์แสนสุขที่นำผลิตภัณฑ์ภายในตำบลมาจัดระบบให้มีช่องทางการสร้างรายได้ของชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ในส่วนของพื้นที่ชนบทตัวแทนได้แก่ ตำบลโนนโพน อำเภอวารินชำราบ (จิราภรณ์ หลาบคำ, 2562) ซึ่งพัฒนาศักยภาพทุนเดิมของชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อเป็นกิจกรรมในการรองรับการเป็นสังคมสูงวัย เช่น โครงการการออม 3 ช่วงวัยตั้งแต่วัยแรกเกิด วัยแรงงานและวัยผู้สูงอายุ และโครงการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน “ไม้ดอกไม้ประดับ” ตำบลโนนโพน โดยการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มผ่านการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พัฒนาความสามารถในการผลิต การจำหน่ายและการจัดการเพื่อทำให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง สามารถเป็นแหล่งผลิตไม้ดอกไม้ประดับที่สำคัญของจังหวัดอุบลราชธานีได้ และพื้นที่ตัวแทนชุมชนกิ่งเมืองกิ่งชนบทได้แก่ ตำบลบึงหวาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (สิทธิชัย ใจขาน, 2562) ซึ่งดำเนินโครงการที่สำคัญคือ กิจกรรมการออมต้นไม้ซึ่งมีแนวคิดในการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ธนาคารต้นไม้ขึ้นโดยคณะกรรมการศูนย์พัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรของตำบลและกิจกรรมช่างชุมชนอาสาที่เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันของกลุ่มผู้นำ อสม. และชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ได้รับการดูแลเอื้ออาทรจากคนในสังคม มีการพัฒนารูปแบบกิจกรรมจนก่อตั้งเป็นกองทุนช่างชุมชนที่มีความรู้ความเข้าใจในการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงวัยและคนพิการ ซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งในสังคมที่ต้องการความช่วยเหลือจากหน่วยงานและคนในชุมชน

จากผลการดำเนินงานที่ผ่านมาพบความเหลื่อมล้ำในหลายมิติ ทั้งมิติในด้านของความรู้และข้อมูลข่าวสาร พบว่าชุมชน องค์กรปกครอง

ส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานในพื้นที่ ขาดการเข้าถึงและความรู้เรื่องการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัย โดยในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานียังขาดแหล่งเรียนรู้การพัฒนาคุณภาพชีวิตรองรับสังคมสูงวัย ก่อให้เกิดมิติความเหลื่อมล้ำด้านสังคม จากการที่ชุมชนและผู้นำขาดความรู้และความตระหนักถึงความสำคัญจึงขาดโอกาสในการพัฒนากิจกรรมเพื่อเชื่อมโยงและสร้างการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มวัยให้เข้ามาดำเนินการร่วมกันทั้งการสร้างแนวทางใหม่ๆ หรือเชื่อมต่อกับนโยบายของภาครัฐที่จัดทำไว้ เช่น กองทุนการออมแห่งชาติ (กอช.) การอนุญาตให้ประชาชนสามารถปลูกไม้มีค่า 58 ชนิดที่เคยเป็นไม้หวงห้ามให้สามารถปลูกและตัดขายได้อย่างถูกกฎหมาย

เมื่อทีมในพื้นที่ได้มาร่วมกันทำงานประเด็น “รองรับสังคมสูงวัย” โดยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ดำเนินการทบทวนทุนเดิมที่มีอยู่ในพื้นที่ จัดให้มีโอกาสไปศึกษาดูงาน คิดค้นกิจกรรมบนฐานของข้อมูล สามารถทำให้พื้นที่รูปธรรมทั้ง 3 ตำบลมีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักถึงความสำคัญในการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนนำมาสู่การเกิดกิจกรรม กระบวนการ และทีมคณะทำงานในพื้นที่ที่ร่วมกันขับเคลื่อนการดำเนินงานเพื่อรองรับสังคมสูงวัยอย่างต่อเนื่อง

ขณะเดียวกันก็พบช่องว่างจากการพัฒนาคุณภาพชีวิตในมิติสิ่งแวดล้อม มิติเศรษฐกิจ ที่ยังขาดการพัฒนาศักยภาพชุมชนในการบริหารจัดการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์และการหาช่องทางการตลาด ทำให้เกิดการดำเนินงานในระยะที่ 2 ภายใต้งานโครงการพัฒนาเมืองรองรับสังคมสูงวัย ได้ขยายผลการดำเนินงานมาที่เทศบาลเมืองวารินชำราบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง มี 28 ชุมชน ประชากรรวม 19,446 คน โดยเป็นประชากรที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 3,148 คน คิดเป็นสัดส่วนผู้สูงอายุร้อยละ 16.19 ซึ่งถือเป็นพื้นที่กำลังเข้าสู่สังคมสูงวัย และผู้บริหารของเทศบาลเมืองวารินชำราบมีความต้องการในการพัฒนาชุมชนเพื่อการเตรียมความพร้อมรองรับสังคมสูงวัย ทีมวิจัยจึงได้พัฒนากลุ่มที่มีศักยภาพคือชุมชนชลประทาน ที่มีกรรมกรกลุ่มกันจัดการขยะในชุมชน จนกลายเป็นศูนย์เรียนรู้เรื่องขยะมากกว่าสิบปี ซึ่งถือเป็น

การร่วมกันพัฒนาสิ่งแวดล้อมเพื่อลดการเกิดสิ่งสกปรกและเชื้อโรคที่เกิดจากขยะ อันจะส่งผลต่อสุขภาพกายและจิตของผู้ที่สัมผัสขยะที่ขาดการจัดการที่ดี นอกเหนือจากนี้ชุมชนชลประทานยังมีความสามารถในการนำขยะรีไซเคิล มาประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์เพื่อใช้ในวิถีประจำวัน ตลอดจนสามารถขายให้กับ ผู้ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อศึกษาและเยี่ยมชมการดำเนินงานของชุมชนแห่งนี้ ถือเป็น การดำเนินกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนทั้งในด้าน สุขภาพกาย ใจ สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่กลุ่มขาดคือการวางระบบ ของการเป็นศูนย์เรียนรู้ และการสร้างผู้นำแถวสอง

อีกหนึ่งพื้นที่ที่ได้เข้าร่วมโครงการในการพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ รองรับสังคมสูงวัยก็คือ ชุมชนวัดผาสุกราม โดยกิจกรรมที่ทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก และมีความเข้มแข็งเป็นอย่างยิ่งคือ การทำเทียนขนาดใหญ่หรือที่เรียกว่า พญาเทียน ได้รับรางวัลชนะเลิศในการประกวดเทียนของจังหวัดอุบลราชธานี มาตั้งแต่ปี 2557 จนถึงปัจจุบัน และในปี 2561 ยังได้รับรางวัลการพัฒนา สิ่งแวดล้อมยั่งยืนจากทางกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ยังคงขาดการทำงานร่วมกันในลักษณะของศูนย์เรียนรู้ พร้อมทั้งชุดโครงการฯ ได้ดำเนินการลดความเหลื่อมล้ำในมิติเศรษฐกิจโดยการสร้างเศรษฐกิจชุมชน บนฐานวัฒนธรรม “ตลาดน้ำใจรักสุขใจ” (กาญจนา คุ่มทรัพย์, 2564) เป็นการ ใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณธรรมทาง ข้างสวนสาธารณะน้ำใจรัก อำเภอวารินชำราบ เพื่อให้ชุมชนและพื้นที่ดำเนินการอีก 3 ตำบลเข้ามาค้าขายสินค้า และผลิตภัณฑ์ของชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรสาธารณะที่รัฐดูแล และอีก 2 โครงการที่เกิดจากความต้องการ ของ อปท. และเครือข่ายชุมชน คือ โครงการการพัฒนาผังแม่บทเพื่อการ ปรับปรุงพื้นที่สาธารณะอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่น: กรณีศึกษาเทศบาลเมืองวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 3 พื้นที่ (วรรงค์ นัยวินิจ, 2564) โครงการการพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับนักเรียน ที่สร้างเสริมทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อรองรับสังคมสูงวัย กรณีศึกษา อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (เพชร วารินสิทธิกุล, 2564)

ในระหว่างการสร้างพื้นที่รูปธรรมในการเรียนรู้การเตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัย ทีมวิจัยพบว่าถ้าจะสร้างความต่อเนื่องในการดำเนินงานของกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนกลุ่มต่างๆ ร่วมกันดำเนินการมา จำเป็นต้องผลักดันให้เกิดการกำหนดแผนงาน 5 ปี ในหน่วยงานองค์กรปกครองระดับพื้นที่ รวมถึงการผลักดันให้เกิดการบูรณาการ การทำงานร่วมกับสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ชุมชนได้เข้าถึงการใช้งบประมาณจากภาครัฐ และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการตนเอง ดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่ร่วมกันกำหนด ทีมวิจัยทั้งนักวิชาการและทีมวิจัยในพื้นที่จึงร่วมกันผลักดันในระดับพื้นที่และส่วนกลางผ่านทั้งหน่วยงานและการสื่อสารต่างๆ เช่น สำนักประสานนโยบายรองรับสังคมสูงวัย (สป.สว.) รายการวิทยุจุฬา รายการบ้านไม่รู้โรย สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส สมัชชาสุขภาพ ฯลฯ

18.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ในการดำเนินโครงการ ใช้แนวคิดของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เน้นการพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกัน สร้างเครื่องมือและเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมผ่านเครื่องมือที่หลากหลาย เช่น

1) การศึกษาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เช่น เส้นประวัติศาสตร์ ผังรอบใน ผังรอบนอก ปฏิทินการผลิต ปฏิทินฤดูกาล องค์กรชีวิตเศรษฐกิจชุมชน เพื่อสำรวจบริบทของพื้นที่ ให้เกิดการพูดคุย แลกเปลี่ยนเรื่องราว ข้อมูลต่างๆ ของคนในชุมชน รวมถึงทีมนักวิชาการก็ได้ทำความเข้าใจชุมชนผ่านการเก็บข้อมูลร่วมกัน

2) เครื่องมือการสำรวจชุมชน (Duality of Community Analysis) มี 2 มิติคือ 1. การสำรวจปัญหาชุมชน 2. สำรวจทุนของชุมชนซึ่ง Pierre Bourdieu ได้แบ่งออกเป็น 5 ทุน ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม/ความรู้ ทุนทางสังคม ทุนเชิงสัญลักษณ์ และทุนประสบการณ์ในอดีต ทำให้เห็นต้นทุน

ของชุมชนที่จะนำมาขยายผล ต่อยอดในการกำหนดกิจกรรมและการดำเนินงานต่อไป

- 3) แผนที่ผลลัพธ์ (Outcome Mapping) เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการชวนชุมชนคิด วิเคราะห์ ห่วงโซ่ 3 ชั้น คือผลผลิต (Output) ผลลัพธ์ (Outcome) ผลกระทบ (Impact) และภาคีเครือข่ายที่เข้ามาเกี่ยวข้อง
- 4) การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันทุกพื้นที่ที่ปฏิบัติการ
- 5) กระบวนการพาชุมชนไปศึกษาดูงานในพื้นที่รูปธรรม

18.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

จากการดำเนินโครงการสามารถทำให้ชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย มีกิจกรรม การพัฒนาศักยภาพ แนวทางการทำงานร่วมกันเพื่อเตรียมความพร้อม ก่อนเข้าสู่สังคมสูงวัย มีการสร้างเสริมรายได้ พัฒนาผลิตภัณฑ์ ช่องทางการตลาด ที่เพิ่มขึ้น รวมถึงการสร้างการรับรู้และตระหนักถึงประเด็นรองรับสังคมสูงวัย ได้ดีขึ้น ในส่วนนี้จะเน้นการนำเสนอให้เห็นถึงการลดความเหลื่อมล้ำ ด้านการเมืองซึ่งเป็นมิติหลักที่ส่งผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำในมิติอื่นๆ ทั้งด้านการเข้าถึงความรู้ มิติเศรษฐกิจ มิติด้านสังคมและมิติสิ่งแวดล้อม ให้ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วม สร้างโอกาสและเป็นช่องทางในการเชื่อมโยง การทำงานของกรมเมืองแนวตั้งและแนวนอน ลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำ ในเชิงพื้นที่ ซึ่งขอเสนอรูปธรรมใน 2 ระดับคือการลดความเหลื่อมล้ำมิติ การเมืองแนวนอน และการเมืองแนวตั้งดังนี้

รูปธรรมที่เกิดจากการลดความเหลื่อมล้ำมิติการเมืองแนวนอน

- 1) ชุมชนเกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มต่างๆ ที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของปัญหา/ประเด็น เข้ามามีส่วนร่วมในการก่อรูปและการดำเนินกิจกรรม ให้มีความต่อเนื่อง รวมถึงการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ข้ามพื้นที่ ข้ามประเด็น เป็นเครือข่ายการทำงานของศูนย์เรียนรู้รองรับสังคมสูงวัยทั้ง 4 พื้นที่ คือ เทศบาลตำบลแสนสุข อบต.โนนโพนน อบต.บึงหวาย และเทศบาลเมืองวารินชำราบ ซึ่งประกอบด้วย แกนนำของแต่ละพื้นที่ เป็นการแลกเปลี่ยน

เรียนรู้ทั้งการบริหารจัดการและเทคนิค วิธีการจัดกิจกรรมที่ดำเนินการ เช่น พื้นที่ตำบลโนนโพนได้มีการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนไม้ดอกไม้ประดับเพื่อแก้ไขปัญหาความมั่นคงเรื่องราคาและอาชีพกับสมาชิก 30 คน ตำบลแสนสุขมีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตรองรับสังคมสูงวัยเพื่อเป็นที่พบปะ พัฒนาทักษะของคนทุกวัย ร่วมกันปรับปรุงสถานที่ทำสวนสมุนไพรและปลูกผักอินทรีย์ในวัด มีการจัดกิจกรรมทุกวันอังคารจำนวนสมาชิก 80 คน

2) ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมกันแก้ไขปัญหาและหาทางออก รวมถึงการปฏิบัติการจัดกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา โดยใช้วิธีการจัดประชุมระดมความคิดเห็นและหาอาสาสมัครเข้ามาช่วยกันดำเนินการ ซึ่งมีทั้งสมาชิก ผู้สนใจ ภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง เช่น พื้นที่ตำบลบึงหวายร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนช่างชุมชน” มีการระดมทรัพยากร คน เงิน วัสดุอุปกรณ์เพื่อปรับปรุงสภาพบ้านให้กับผู้พิการและผู้สูงวัยที่ยากไร้ ขณะนี้มีการดำเนินการไปแล้ว 15 หลัง โดยทีมงานหลักคือผู้นำชุมชนและทีมช่างจิตอาสาในหมู่บ้านชุมชนวัดผาสุกราม รวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการศูนย์เรียนรู้เพื่อพัฒนาสถานที่ภายในวัดให้มีกิจกรรมต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน การจัดกิจกรรมวัดอาทิตย์เข้าวัดของลูกหลาน เป็นต้น

3) กลไกการทำงานในพื้นที่ทั้ง 4 อปท. มีการขยายความร่วมมือและเชื่อมโยงการทำงานออกไปยังสังคมในวงกว้าง โดยหน่วยงานหลักที่ให้ความร่วมมือ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลโนนโพน องค์กรบริหารส่วนตำบลบึงหวาย เทศบาลตำบลแสนสุข เทศบาลเมืองวารินชำราบ นอกจากนั้นหน่วยงานอื่นๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมก็จะมีโรงพยาบาล โรงเรียนในพื้นที่ หน่วยงานในระดับจังหวัด จากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และในบางพื้นที่เช่นวัดผาสุกรามได้มีในหน่วยงานจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่จากสวนสัตว์อุบล เข้ามาให้คำแนะนำในเรื่องของสวนสมุนไพรต่างๆ ตลอดจนสำนักพระพุทธรศาสนาที่มามีส่วนร่วมในเรื่องของการพัฒนาวัดเพื่อที่จะขับเคลื่อนขึ้นไปเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างในอนาคต และ

ในขณะที่ดำเนินการจะมีหน่วยงานและชุมชน อปท. เข้ามาศึกษาดูงานเป็นระยะ และมีการเชื่อมกันเป็นเครือข่ายศูนย์เรียนรู้รองรับสังคมสูงวัย

4) ศูนย์เรียนรู้ทั้ง 6 แห่งมีการตั้งกฎ กติกา การบริหารจัดการ อย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชน มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาหนุนเสริมบางกิจกรรม เช่น ชุมชนชลประทาน เทศบาลเมืองวารินชำราบ จะให้การสนับสนุนงบประมาณและการปรับพื้นที่ตามกิจกรรมที่ร้องขอ ศูนย์เรียนรู้พัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุตำบลแสนสุข กำหนดคุณสมบัติและกฎระเบียบของการเข้าร่วมกลุ่มแก่สมาชิก กองทุนช่างชุมชนตำบลบึงหวาย กำหนดเงื่อนไขการได้รับการสนับสนุนการซ่อมแซมบ้านของผู้พิการ ผู้สูงอายุที่ยากไร้ โดยต้องมีผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านฯ ต้องเป็นแกนหลักในพื้นที่ปฏิบัติการร่วมกับทีมช่างจิตอาสา

5) ในการขับเคลื่อนหรือดำเนินกิจกรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่มที่วางไว้ บางกิจกรรมใช้วิธีการระดมทรัพยากรจากสมาชิกและผู้มีจิตศรัทธา ในการขับเคลื่อนศูนย์เรียนรู้เพื่อรองรับสังคมสูงวัยให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ศูนย์เรียนรู้วัดผาสุกรามได้มีการจัดกิจกรรมเพื่อระดมสิ่งของที่เป็นของเก่าโบราณพื้นบ้านของถิ่นอีสาน เพื่อมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เป็นการอนุรักษ์ส่งเสริมสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมให้แก่คนรุ่นหลัง หรือการระดมเงิน วัสดุอุปกรณ์จากชุมชน กลุ่มคนบึงหวาย ไกลบ้าน ห้างร้านเอกชนทั้งในพื้นที่และพื้นที่ใกล้เคียง แรงงานจิตอาสาในชุมชน เพื่อการปรับสภาพบ้านของตำบลบึงหวาย มีการออมเงินของสมาชิกวิสาหกิจชุมชนไม้ดอกไม้ประดับตำบลโนนโพนเพื่อให้สมาชิกกู้ยืมดอกเบี้ยต่ำ โดยนำเงินมาลงทุนซื้อวัตถุดิบและส่วนผสมในการผลิตไม้ดอกไม้ประดับต่อไปโดยไม่ต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบ

รูปธรรมที่เกิดจากการลดความเหลื่อมล้ำมิติการเมืองแนวตั้ง

1) ในปี 2563-2564 องค์กรบริหารส่วนตำบลโนนโพน ได้กำหนดแผนงานการพัฒนารองรับสังคมสูงวัยไว้ในแผนงาน มีการจัดสรรงบประมาณไว้ 50,000 บาท และจากการเลือกตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ผ่านมา ทีมผู้สมัครบางพื้นที่ได้มีการหาเสียงโดยกำหนดแผนการเตรียมความพร้อม

เพื่อรองรับสังคมสูงวัยเป็นหนึ่งในแผนงานที่จะดำเนินการเมื่อได้เข้ามาบริหาร เช่น เทศบาลตำบลแสนสุข

2) มีการแต่งตั้งให้ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ของภาคประชาชนเข้าไปเป็นกรรมการร่วมกับหน่วยงานของรัฐในระดับต่างๆ ซึ่งในพื้นที่ตำบลโนนโพน ได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการขับเคลื่อนแผนงานรองรับสังคมสูงวัยซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่และชุมชนเป็นคณะกรรมการ เกิดคณะกรรมการชุมชนขึ้น 2 คณะ ในการดูแลสวนสุขภาพร่วมกับเทศบาลเมืองวารินชำราบ และกรรมการตลาดชุมชน “น้ำใจกสุใจ” ในการบริหารจัดการตลาด

3) เทศบาลตำบลแสนสุขได้มีการขยายผลศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตรองรับสังคมสูงวัยจากศูนย์เรียนรู้วัดแสนสุขไปอีก 5 หมู่บ้าน โดยใช้ทีมคณะทำงานของศูนย์เรียนรู้ต้นแบบเป็นกลุ่มสร้างการเรียนรู้ร่วมกับทีมงานพัฒนาชุมชนของเทศบาลเป็นทีมขับเคลื่อน

4) เทศบาลเมืองวารินชำราบได้จัดสรรงบประมาณในการปรับปรุงสวนสาธารณะซึ่งใช้แนวคิดสวนสาธารณะเพื่อคนทุกวัย เป็นผังแม่บท “สวนสุขภาพ” ที่ทีมวิจัยทั้งนักวิชาการ กองช่างเทศบาล และชุมชนร่วมกันออกแบบจำนวน 6 ลานบาท

5) มีการจัดสรรพื้นที่ของรัฐเพื่อให้กลุ่มประชาชนที่ไม่มีโอกาสเข้าถึง เนื่องจากไม่เป็นไปตามเกณฑ์ของรัฐให้สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ โดยมีการจัดสรรพื้นที่ของรัฐให้ประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรที่รัฐมี เช่น การอนุญาตให้ใช้พื้นที่ของวัดในการตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้ที่วัดผาสุกรามและวัดแสนสุข และการใช้พื้นที่ราชพัสดุเป็นที่ตั้งของกองทุนช่างชุมชนตำบลบึงหวาย รวมถึงการใช้พื้นที่สาธารณะสวนสุขภาพน้ำใจก และพื้นที่ริมทางเท้าให้เป็นตลาดชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านได้เข้ามาใช้เป็นพื้นที่สร้างเศรษฐกิจ บริหารจัดการโดยชุมชนเอง เป็นต้น

6) โรงเรียนบ้านหนองคู (โสภณประชาชนกุล) ตำบลโนนโพน ได้บรรลุจุดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับนักเรียนที่สร้างเสริมทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อรองรับสังคมสูงวัย เพื่อสร้างการเรียนรู้และเสริมทักษะให้กับนักเรียนทุกช่วงชั้นตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

7) สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดอุบลราชธานี ได้เข้าร่วมในการบูรณาการการทำงานของศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตและส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุ (ศพอส.) โดยใช้พื้นที่รูปธรรมเป็นที่ศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยมีวิทยากรทีมชุมชนและนักวิชาการในโครงการร่วมดำเนินการเมื่อวันที่ 10 และ 16 กันยายน 2564 ที่ผ่านมา โดยงบประมาณจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พมจ.) 120,000 บาท กลุ่มเป้าหมายคือ ศพอส. 20 ศูนย์

8) คณะกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับอำเภอวารินชำราบ ร่วมกันขยายผล สร้างพื้นที่รูปธรรมรองรับสังคมสูงวัยเพิ่มอีก 3 พื้นที่เพื่อกำหนดเป็นประเด็นยุทธศาสตร์การดำเนินงานในปี 2564 ต่อไป

18.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

1) ในการดำเนินโครงการต่างๆ ในพื้นที่ ทีมวิจัยต้องให้ความสำคัญกับมิติการเมืองทั้งแนวตั้งและแนวนอน โดยต้องทำงานเป็นคู่ขนาน ไม่ยึดโยงกับภาคชุมชนอย่างเดียว ต้องดึงหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นน้ำ เพื่อให้เห็นพัฒนาการการทำงาน ประโยชน์ที่เกิดขึ้นต่อชุมชนตลอดจนผลการเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปธรรมที่จับต้องได้

2) ภายหลังจากโครงการวิจัยฯ ได้ดำเนินการสร้างโอกาส พัฒนาศักยภาพทั้งของชุมชนและพื้นที่ให้มีความสามารถในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้ภายใต้ความเสถียร จิตอาสาเพื่อดูแลสุขภาพของคนในชุมชนและตนเอง สิ่งต่างๆ เหล่านี้จะต่อเนื่องได้จำเป็นต้องเชื่อม สังก่อภาคส่วนต่างๆ ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานระดับอำเภอ จังหวัดที่เกี่ยวข้อง ให้เข้ามาสานต่อ สนับสนุนในเชิงนโยบายให้เกิดการขยายผล ต่อยอดการดำเนินงานอย่างจริงจัง จะส่งผลต่อความต่อเนื่องและยั่งยืนของการดำเนินการในพื้นที่

18.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

19. โครงการพัฒนาโลกเพื่อพัฒนานวัตกรรม รถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ และการปรับสภาพแวดล้อมที่พิศอกาศัยให้เหมาะสม กับคนพิการด้านการเคลื่อนไหว จังหวัดนครราชสีมา

มิตความหล่อมล้ำ: ด้านวัฒนธรรม

19.1 สถานการณ์ความหล่อมล้ำที่เกิดขึ้น

สังคมไทยส่วนใหญ่เชื่อว่าคนพิการทำอะไรไม่ค่อยได้ จึงแช่แข็งพวกเขาไว้กับบ้าน ยุติพัฒนาการทั้งปวง ทั้งที่ความจริงแล้วพวกเขาสามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ไม่แพ้คนที่มี่ร่างกายปรกติ แต่อาจจะต้องมี Role Model ที่พวกเขาสามารถใช้เป็นแรงบันดาลใจให้ดำเนินรอยตามได้ ซึ่งรูปแบบของการสนับสนุนที่ผ่านๆ มาจึงมักจะเป็นแบบเวทนานิยม คือเน้น ‘ช่วยเพราะสงสาร’ ลงทุนมากเสียมาก เพราะคนพิการ พิการแล้วพัฒนาไม่ได้ และไม่ได้เอื้อประโยชน์ให้เห็นถึงสิทธิประโยชน์ตามกฎหมาย การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องที่พวกเขาควรได้รับ ทำให้กลุ่มผู้พิการได้รับผลกระทบทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะกลุ่มผู้พิการทางการเคลื่อนไหว

จากข้อมูลสถานการณ์กลุ่มคนพิการด้านการเคลื่อนไหว ใช้รถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ ของกลุ่มคนพิการด้านการเคลื่อนไหว จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 80,000 คน (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดนครราชสีมา, 2562) คนพิการด้านการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งใช้รถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ โดยพบว่ากลุ่มคนพิการกลุ่มนี้ประสบปัญหาการใช้กายอุปกรณ์ที่ไม่เหมาะสมของกลุ่มคนพิการต่อการใช้งานและส่งผลกระทบต่อเจ็บป่วย โดยในด้านการใช้ชีวิตประจำวันนั้นผู้พิการส่วนใหญ่สามารถทำกิจกรรมในที่พิศอกาศัยได้ด้วยตนเอง แต่การใช้ชีวิตประจำวันภายนอกบ้านพิศอกาศัยยังไม่สามารถทำเองได้แต่ต้องมีคนช่วยเหลือ ซึ่งข้อมูลสถานการณ์ปัญหาของกลุ่มคนพิการด้านการเคลื่อนไหว จังหวัดนครราชสีมาที่พบ เช่น ด้านสภาพแวดล้อมที่พิศอกาศัยมีปัญหาคัญ ได้แก่ 1) ห้องน้ำที่ยังมีสภาพไม่เหมาะสมกับการใช้งาน ขาดที่จับยึด โถส้วมไม่เหมาะสม สายบัวอาบน้ำ หรือแม้แต่เตียงนอน

คนพิการบางครั้งสูงมากสำหรับคนพิการตัวเล็ก 2) พื้นที่ทางเดินมีระดับพื้นที่ต่างระดับกัน และมีผิวพื้นที่ขรุขระ ไม่เหมาะสม และ 3) ขาดสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ราวจับ ช่องระบายอากาศ เป็นต้น

จากข้อมูลสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว จึงเกิดการดำเนินงานร่วมกันของภาคีที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลภาคอีสาน ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านการพัฒนานวัตกรรมสำหรับคนพิการในรูปแบบต่างๆ ตรงกับความต้องการของผู้พิการ และผู้สูงอายุเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการจังหวัดนครราชสีมา ในขณะที่มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา มีความเชี่ยวชาญด้านการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่พิกอาศัยที่เหมาะสมต่อผู้สูงอายุและคนพิการอย่างต่อเนื่อง และเป็นไปตามพันธกิจของมหาวิทยาลัย ที่มุ่งเน้นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และลดความเหลื่อมล้ำของคนทุกกลุ่มด้วยการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง

นอกจากนี้ยังได้รับความร่วมมือกับสมาคมคนพิการ จังหวัดนครราชสีมา ในการทำงานวิจัยด้านการศึกษาส่งเสริมสุขภาพที่เหมาะสมของกลุ่มคนพิการด้านการเคลื่อนไหวที่นั่งรถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ รวมถึงการทำงานประสานกับเครือข่ายสมาคมคนพิการด้านการเคลื่อนไหวจังหวัดนครราชสีมา ที่เข้ามาร่วมมือกันในการทำงานวิจัยครั้งนี้ โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อให้เกิดกลไกเพื่อการพัฒนาวัตกรรมการผลิตรถโยก รถเข็น และรถวิลแชร์ที่เหมาะสมกับการใช้งานและตรงความต้องการของคนพิการ ภาครัฐลดค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการ ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ที่สำคัญทำให้คนพิการด้านการเคลื่อนไหวสามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับครอบครัวได้อย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียม เกิดศูนย์พัฒนานวัตกรรมด้านกายอุปกรณ์ การผลิตรถโยก รถเข็น และรถวิลแชร์ ในการพัฒนาคนพิการให้มีความสามารถในการผลิตกายอุปกรณ์ได้เอง โดยมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่มีพื้นที่และเครื่องมือที่พร้อม และเกิดการส่งเสริมการปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่พิกอาศัยของคนพิการให้ได้มาตรฐานและเหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้คนพิการได้เข้าถึงโอกาสในการมีที่พิกอาศัยที่เหมาะสมและปลอดภัย

ต่อการใช้ชีวิตภายในที่พักอาศัย ช่วยลดภาระของผู้ดูแล และเกิดการยกระดับคุณภาพชีวิตของกลุ่มคนพิการในจังหวัดนครราชสีมา

19.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การดำเนินงานวิจัยกระบวนการวิจัยได้นำเอา 4 องค์ประกอบหลัก คือ 1) คนพิการ 2) ครอบครัวคนพิการ 3) จิตอาสาในชุมชน 4) องค์กรคนพิการ/องค์กรเพื่อคนพิการ 4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับคนพิการในระดับพื้นที่จนถึงระดับนโยบาย มาร่วมกันออกแบบงานวิจัย สร้าง Mindset ใหม่ทั้งหมด โดยใช้คนพิการเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา เริ่มต้นงานต้นน้ำด้วยการออกแบบเครื่องมือร่วมกันในการที่รวบรวมความรู้หรือความต้องการของคนพิการในการพัฒนานวัตกรรม ภายอุปกรณ์ รถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ และจัดปรับที่พักอาศัยคนพิการให้เหมาะสมในดำรงชีวิตคนพิการ ในช่วงของงานกลางน้ำ ได้มีการนำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันออกแบบพัฒนา และลงมือในการดำเนินการพัฒนานวัตกรรม ภายอุปกรณ์ รถโยกรถเข็น รถวิลแชร์ และจัดปรับที่พักอาศัยคนพิการให้เหมาะสม และช่วงของงานปลายน้ำได้สนับสนุนให้เกิด Role Model ในกลุ่มคนพิการด้วยกันสามารถเกิดการวางแผนการทำงานจากคนพิการ เพราะคนที่ใช้งานสามารถบอกได้ว่าการพัฒนานวัตกรรมได้อย่างไร มีการประเมินผลจากการใช้จริงของคนพิการ

19.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กระบวนการดำเนินงานวิจัย ได้ทำให้เกิดความร่วมมือเพื่อให้เกิดการขยายผลต่อจากการวิจัย เพื่อพัฒนานวัตกรรมรถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ และการสร้างสภาพแวดล้อมที่ที่พักอาศัยให้คนพิการด้านการเคลื่อนไหว ใช้พื้นที่เขตเทศบาลเมืองบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา นำไปสู่การเป็นพื้นที่นำร่องในการพัฒนาต่อไป เพื่อให้เกิดเป็นต้นแบบในการเข้าถึงนวัตกรรมรถโยก รถเข็น รถวิลแชร์ และการสร้างสภาพแวดล้อมที่ที่พักอาศัยให้คนพิการ ในการขับเคลื่อนขยายผลต่อในพื้นที่ต่างๆ ในจังหวัดนครราชสีมา

19.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การดำเนินโครงการวิจัยสามารถส่งให้หน่วยงานของภาครัฐ พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดนครราชสีมา คนพิการสามารถพัฒนาได้โดยสามารถลดการพึ่งพาในการดำรงชีพ การใช้ชีวิตกลุ่มคนพิการรุนแรง สนับสนุนงบประมาณในการจัดทำกายอุปกรณ์ เช่น รถโยก รถเข็น รถวีลแชร์ และจัดปรับที่พักอาศัยของคนพิการ โดยให้ศูนย์บริการและพัฒนาคนพิการ จำนวน 32 ศูนย์ โดยศูนย์พัฒนาและบริการอำเภอบัวใหญ่ สามารถของบประมาณจากพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดนครราชสีมา ขอรถโยก จำนวน 15 คัน วัตตัดตัว และเกิดการพัฒนาที่พักอาศัย ตลอดจนเกิดกลไกการทำงาน จำนวน 7 องค์กรในจังหวัดนครราชสีมา ที่พร้อมในการพัฒนานวัตกรรมในการขับเคลื่อน

ทั้งนี้โครงการวิจัยได้มีข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงงานให้มีประสิทธิภาพ ดังนี้

- 1) หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพิการ ควรนำผลการศึกษาไปประยุกต์สู่การกำหนดแผนปฏิบัติการให้เป็นแบบแผนเดียวกัน ให้เกิดการพัฒนาที่ส่งเสริมการใช้ชีวิตของคนพิการโดยลดการพึ่งพาคนอื่น และเข้าถึงทรัพยากรที่เหมาะสม
- 2) ควรมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือองค์ความรู้ให้กับเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานที่รับผิดชอบทั้ง 32 อำเภอ เพื่อขยายผลการนำไปใช้ได้จริง เพื่อให้คนพิการเข้าถึง ลดค่าใช้จ่าย และตรงกับความต้องการอย่างแท้จริง
- 3) ควรทำความเข้าใจของทุกภาคส่วนในจังหวัดเพื่อให้เกิดการบูรณาการและส่งผลให้เกิดการดำเนินการขับเคลื่อนอย่างเป็นรูปธรรม
- 4) ควรมีการศึกษาเพิ่มในกลุ่มเป้าหมายคนพิการกลุ่มอื่นๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาและส่งเสริมคุณภาพชีวิตคนพิการอย่างกว้างขวางครอบคลุม
- 5) ควรมีสถานที่เพื่อสร้างต้นแบบนวัตกรรมรถเข็น รถโยก รถวีลแชร์ หรือกายอุปกรณ์อื่นๆ รวมทั้งต้นแบบที่พักอาศัย เพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้และดูงานให้กับคนพิการ ผู้บริหาร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

19.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

20. รูปธรรมจากพื้นที่เกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดมหาสารคาม: การวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการแก้ปัญหาการลดความเหลื่อมล้ำ ทางสังคม

มิตีความเหลื่อมล้ำ:

1) โครงการวิจัย “การสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนแออัด
ริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น กรณีศึกษาชุมชนรอบเมือง 1 ชุมชนรอบเมือง
2 และชุมชนพัฒนาเทพารักษ์ (มิตีด้านเศรษฐกิจ)”

2) โครงการวิจัย “การสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อลดความ
เหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารปลอดภัย” (มิตีด้านการเมือง)

20.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ประชากรทั่วโลกจำนวน 280 ล้านคน ตกอยู่ในสภาวะความหิวโหย นอกจากนั้นรายงานยังระบุไว้ว่า ในปี 2561 ประชากรจำนวนร้อยละ 9.2 ของประชากรโลก มีปริมาณอาหารที่นำมาบริโภคลดลง รวมถึงประชากรทั่วโลกจำนวนประมาณ 700 ล้านคน ไม่สามารถที่จะเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัย มีโภชนาการ และมีปริมาณที่เพียงพอ นำมาซึ่งความไม่มั่นคงทางอาหารอย่างรุนแรง (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO, 2019) จึงมีการกำหนดเป้าหมายที่ 2 ในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อมุ่งให้เกิดการจัดความหิวโหยและความอดอยากทุกรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเด็ก เยาวชน และผู้ด้อยโอกาสจำนวนมาก ให้ได้รับการเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ และมีคุณค่าทางโภชนาการตลอดทั้งปี (United Nations Thailand, 2015)

แต่อย่างไรก็ตามในพื้นที่ประเทศไทย การส่งเสริมการเกษตรอย่างยั่งยืนและการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับเกษตรกรและผู้บริโภค ยังไม่เกิดการขยายผลและได้รับการยอมรับในวงกว้าง ซึ่งอาจมีผลมาจากรูปแบบการผลิตด้านเกษตรกรรมของประเทศไทยเกือบทั้งประเทศ มีรูปแบบการผลิตในลักษณะเกษตรสมัยใหม่ ที่มุ่งการผลิตในเชิงเศรษฐกิจหรือเชิงพาณิชย์ ส่งผลให้มีการผลิตเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อให้ได้ผลผลิตในปริมาณมาก

ที่ตอบสนองความต้องการของภาคอุตสาหกรรมการเกษตรและระบบตลาดภายในและภายนอกประเทศ จากรูปแบบการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นสาเหตุของปัญหาในระบบเกษตรและอาหาร

ขณะเดียวกัน ปัจจุบันผลกระทบจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ยาวนาน ซึ่งกลุ่มเปราะบางทางสังคมอย่างคนจนในเมืองมีข้อจำกัดในการดำรงชีวิตด้วยภาวะเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ หากไม่ได้รับการสนับสนุนที่เท่าทันและต่อเนื่องจะทำให้เกิดปัญหาอื่นตามมา แม้ว่าสถาบันการจัดการความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน ภาคอีสาน จะขยายกรอบการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในเชิงชุมชนหรือเครือข่ายเป้าหมาย ภาคีเครือข่ายและการสร้างและขยายผลนวัตกรรมท้องถิ่นด้านเกษตรกรรมยั่งยืน แต่การขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนที่ผ่านมาจำกัดอยู่เพียงการสนับสนุนให้เกิดระบบการผลิต การจัดการผลผลิตและการขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืนยังไม่ครอบคลุมกลุ่มคนทุกประเภท โดยเฉพาะกลุ่มคนเปราะบางที่ขาดโอกาสในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุจากการไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ขาดเงินทุนและแรงงานในการผลิต ความจำเป็นในการประกอบอาชีพรับจ้างเพื่อจะได้ค่าตอบแทนทันทีหลังเลิกงานไม่ต้องรอผลผลิตเติบโตเหมือนการทำเกษตร หรือการขาดความรู้และความสามารถในการทำเกษตร

นอกจากนั้น ถึงแม้จะมีการแก้ไขปัญหาโดยหน่วยงานและนโยบายสนับสนุนทั้งกระบวนการผลิตและการบริโภค ยังคงมีปัญหาข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในเรื่องสิทธิการเข้าถึงอาหาร การเข้าถึงปัจจัยการผลิต การมีบทบาทหน้าที่และปฏิบัติให้เกิดการผลิตและบริโภคอาหารปลอดภัย รวมถึงการมีส่วนร่วมในการคิดปฏิบัติ และติดตามเรื่องอาหารปลอดภัย ส่งผลกระทบทำให้เกิดช่องว่างเกี่ยวกับสิทธิการเข้าถึงอาหารปลอดภัย การเข้าถึงปัจจัยการผลิต การมีบทบาทหน้าที่และปฏิบัติให้เกิดการผลิตและบริโภคอาหารปลอดภัย รวมถึงการมีส่วนร่วมในการคิด ปฏิบัติ และติดตามเรื่องอาหารปลอดภัย ของผู้ผลิตปลอดภัย ผู้นำอาหารปลอดภัย และผู้บริโภคอาหารปลอดภัย ซึ่งจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มที่ได้รับการช่วยเหลือกับไม่ได้รับการช่วยเหลือ รวมถึงการพัฒนาหยุดชะงักลงเพราะไม่ได้รับความร่วมมือ ซึ่งมีต้นเหตุมาจากความ

ขัดแย้ง นอกจากนั้นอาจส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างคนที่ได้รับการช่วยเหลือและไม่ได้รับการช่วยเหลือ ตลอดจนส่งผลให้ผู้ที่ไม่ได้รับการช่วยเหลือในกระบวนการผลิตขาดกำลังใจที่จะผลิตอาหารปลอดภัย รวมถึงจำนวนผู้ผลิตน้อยอาจส่งผลให้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคอาหารปลอดภัย จนอาจส่งผลให้เกิดการเร่งการผลิตอาหารที่ไม่ปลอดภัย เพื่อจะได้ผลผลิตทันต่อความต้องการของผู้บริโภค

ด้วยเหตุนี้ สถาบันการจัดการความรู้เกษตรกรรมยั่งยืน ภาคอีสาน จึงได้มีการดำเนินงานวิจัยด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อลดความเหลื่อมล้ำใน 2 มิติ ได้แก่ มิติการเศรษฐกิจ ดำเนินการโดยโครงการวิจัย “การสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนแออัดริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น กรณีศึกษา ชุมชนรอบเมือง 1 ชุมชนรอบเมือง 2 และชุมชนพัฒนาเทพารักษ์” ซึ่งเป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยเพื่อใช้กระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหารเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงสู่การสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนสหโคตร การพัฒนาให้คนในชุมชนมีความเข้มแข็งจากการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายทุกคนในชุมชนและภาคีภายนอก โดยผลจากการสร้างความมั่นคงทางอาหารจะทำให้สภาพทางกายภาพ ความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้นจนสามารถลดความรุนแรงของปัญหาและลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในชุมชนที่มีหลายมิติ และเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน และมิติการเมือง ดำเนินการโดยโครงการวิจัย “การสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารปลอดภัย” ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยเพื่อที่จะสร้างให้เกิดการร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ผู้จำหน่ายอาหารปลอดภัย และผู้บริโภคอาหารปลอดภัย ทำให้สามารถมีสิทธิเข้าถึงอาหารปลอดภัย รวมถึงมีบทบาทหน้าที่และปฏิบัติการให้เกิดการผลิตและบริโภคอาหารปลอดภัย และมีส่วนร่วมในการคิด ปฏิบัติ และติดตามเรื่องอาหารปลอดภัย นอกจากนั้นงานวิจัยนี้จะช่วยให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถเข้าถึงสมาชิกผู้ผลิต ผู้จำหน่าย และผู้บริโภคอาหารปลอดภัยหน้าใหม่ รวมถึงเกิดกลไกความร่วมมือในการตรวจสอบติดตามการทำงานอาหารปลอดภัย ตลอดจนเกิดการประสานงานระหว่างหน่วยงานทั้งบุคลากร ความรู้ และพื้นที่การทำงาน

20.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การดำเนินงานโครงการวิจัย “การสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนแออัดริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น กรณีศึกษา ชุมชนรอบเมือง 1 ชุมชนรอบเมือง 2 และชุมชนพัฒนาเทพารักษ์” กระบวนการสำคัญที่นำไปสู่เป้าหมายของงานวิจัยนี้คือการทำให้คนในชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยและเป็นเจ้าของปัญหา ตระหนักรู้ถึงรากเหง้าของชุมชนซึ่งคนรุ่นแรกพยายามเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยอย่างยากลำบากเพื่อให้คนรุ่นหลังเกิดสำนึกรักหวงแหนและใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างสร้างสรรค์ ลดการสูญเสียสิทธิในที่อยู่อาศัยในอนาคต โดยเชื่อมโยงกับศักยภาพหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรของผู้สูงอายุที่ติดตัวมาตั้งแต่อาศัยอยู่บนบพ ประยุกต์ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความรู้และข้อจำกัดของพื้นที่เมือง

ทั้งนี้ คนในชุมชนต้องเสาะแสวงหาข้อมูลสถานการณ์ภายนอกที่กระทบต่อความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เพื่อออกแบบกระบวนการปฏิบัติการในงานวิจัยที่สามารถป้องกันการสูญเสียสิทธิในที่อยู่อาศัยอย่างเท่าทัน ทั้งนี้ เนื่องจากชุมชนเป้าหมายทั้ง 5 แห่งเข้าร่วมกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นครั้งแรกจึงจำเป็นต้องมีภาคีภายนอกหนุนเสริมให้เกิดการเรียนรู้ 4 ด้าน คือ 1) ด้านการจัดกระบวนการเรียนรู้เอื้ออำนวยให้คนในชุมชนตระหนักรู้และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง มีสถาบันจัดการความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนเป็นที่เลี้ยงหลัก 2) ด้านความรู้และพัฒนาทักษะทางการเกษตรในพื้นที่จำกัด มีภาคีบริษัท HUG TOWN เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน เครือข่ายสวนผักคนเมือง และเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวขอนแก่นเป็นที่เลี้ยงหลัก 3) ด้านสื่อสารสังคมเพื่อผลักดันทางนโยบาย มีภาคีบริษัท HUG TOWN และ Thai PBS เป็นที่เลี้ยงหลัก และด้านนโยบาย มีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) เป็นที่เลี้ยงหลัก

นอกจากนี้ กระบวนการและเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจในชุมชนแออัดริมทางรถไฟลดลงได้มากที่สุดคือ การรถไฟแห่งประเทศไทย โดยสถานีรถไฟจังหวัดขอนแก่น ในฐานะหน่วยงานเจ้าของพื้นที่

และมีบทบาทในการโล้เรือคนในชุมชนมาโดยตลอด เข้ามามีส่วนร่วมในงานวิจัยตลอดต้น-กลาง-ปลาย โดยระยะต้นน้ำเน้นการพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่รถไฟด้านหลักคิดความมั่นคงทางอาหารและทักษะการทำเกษตรกรรมยั่งยืนร่วมกับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน ส่วนระยะกลางน้ำเน้นให้เจ้าหน้าที่รถไฟมีบทบาทในการแบ่งปันแลกเปลี่ยนผลผลิตจากแปลงเพื่อสร้างทัศนคติที่ดีต่อบทบาทการเป็นผู้ให้ของชุมชน และระยะปลายน้ำเน้นการร่วมพัฒนาพื้นที่เป้าหมายของการรถไฟแห่งประเทศไทยในการเป็นพื้นที่เรียนรู้เกษตรแบบคนจนเมือง สอดคล้องกับนโยบายของการรถไฟแห่งประเทศไทย และอีกหนึ่งกระบวนการที่เป็นหัวใจของการลดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจได้คือ กระบวนการผลักดันให้คนในชุมชนขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของตนเองโดยการเกาะเกี่ยวเป็นกลไกทางธรรมชาติ มีการช่วยเหลือแบ่งปันจนเป็นวิถีอย่างต่อเนื่องแม้ว่างานวิจัยจะสิ้นสุดระยะเวลาดำเนินโครงการ

ขณะที่โครงการวิจัย “การสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารปลอดภัย” มีกระบวนการดำเนินงานวิจัยที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ ด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เริ่มตั้งแต่มั่นตอนการเตรียมความพร้อมทีมวิจัยและเตรียมความพร้อมพื้นที่วิจัย โดยจัดกิจกรรมชี้แจงทำความเข้าใจเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และแผนการดำเนินงานโครงการ ออกแบบพัฒนากลไกประสานงานในระดับตำบล นำเสนอแนวคิดการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการบูรณาการทำงาน หลังจากเห็นผู้วิจัยและผู้ปฏิบัติกร่วมในพื้นที่มีการสร้างความเข้าใจและรับรู้แนวคิดการทำงาน จึงได้มีการดำเนินการขั้นตอนเก็บข้อมูล โดยการศึกษาข้อมูลพัฒนาการการเข้าถึงอาหารปลอดภัย เก็บข้อมูลสถานการณ์ผลิตอาหารปลอดภัย จำหน่ายอาหารปลอดภัย และบริโภคอาหารปลอดภัย เข้าร่วมมหกรรมอาหารปลอดภัยมหาสารคาม ศึกษาข้อจำกัดการดำเนินงานอาหารปลอดภัย สำรวจแปลงการผลิตปลอดภัย นอกจากนั้นหลังจากที่มีข้อมูลผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ได้มีการนำเสนอข้อมูลต่อพื้นที่เป้าหมาย และดำเนินงานขั้นตอนปฏิบัติการสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึง

อาหารปลอดภัย โดยจัดกิจกรรมงานในการพัฒนาความรู้ต้นแบบการผลิต การจำหน่าย และผู้บริโภค สร้างช่องทางเข้าถึงอาหารปลอดภัยตลาดรถ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างข้อตกลงการผลิตและจำหน่ายอาหารปลอดภัย และสร้างช่องทางเข้าถึงอาหารปลอดภัยตลาดออนไลน์

เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ เน้นไปที่การสร้างกลไก ความร่วมมือด้านอาหารปลอดภัย ที่เรียกว่า “เครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย” ที่เกิดจากความร่วมมือของหน่วยงานท้องถิ่น ผู้ผลิตปลอดภัย ผู้จำหน่ายปลอดภัย และผู้บริโภคปลอดภัย ทำหน้าที่ในการค้นหาสมาชิกเครือข่ายที่มีความสนใจ และเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายอาหารปลอดภัย รวมถึงทำหน้าที่ในการ สนับสนุนให้เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้และปฏิบัติการให้เกิดการเข้าถึง อาหารปลอดภัยระหว่างสมาชิกเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย และทำหน้าที่ ในการผลักดันให้เกิดนโยบายในการสนับสนุนการดำเนินงานเรื่องอาหาร ปลอดภัย นอกจากนั้นยังใช้พื้นที่ตลาดอาหารปลอดภัย เป็น “พื้นที่กลาง” ทำให้ สมาชิกเครือข่ายอาหารปลอดภัยที่มาจากผู้ผลิตปลอดภัย ผู้จำหน่ายปลอดภัย และผู้บริโภคปลอดภัย ได้เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนความรู้และปฏิบัติการ ให้เกิดการเข้าถึงอาหารปลอดภัย

20.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การลดความเหลื่อมล้ำมิติเศรษฐกิจ ผลจากกระบวนการ Empowerment คนในชุมชนแออัดริมทางรถไฟร่วมกับหน่วยงานภาคี พบว่า การปฏิบัติการสร้างความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่เมืองทำให้เกิดพื้นที่ ผลิตอาหารระดับครอบครัวของกลุ่มเป้าหมาย 35 ครัวเรือนจาก 5 ชุมชน และพื้นที่การผลิตของสถานีรถไฟจังหวัดขอนแก่นซึ่งพื้นที่การผลิตรวมทั้งสิ้น 1,993 ตารางเมตร หรือเกือบ 1 ไร่ 1 งาน โดยพื้นที่ของกรรรถไฟขนาด 150 ตารางเมตร ยังถูกยกระดับเป็นพื้นที่เรียนรู้การทำเกษตรสำหรับคนจนที่ อาศัยอยู่ริมทางรถไฟและบุคคลทั่วไปที่สนใจทำการเกษตร โดยมีฐานการเรียนรู้ 5 ด้านคือ (1) ฐานพืชผักสวนครัวสำหรับเลี้ยงคนในครอบครัว 3 คน ตลอดทั้งเดือน ในพื้นที่ 7.2 ตารางเมตร (2) ฐานแปลงปลูกสำหรับเก็บ

เมล็ดพันธุ์ (3) ฐานแปลงปลูกแบบสวนหินเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม (4) ฐานโรงเรือนขนาดเล็กปลูกผักได้ตลอดทั้งปี และ (5) ฐานปุ๋ยหมักบำรุงดิน โดยเรียกพื้นที่เรียนรู้ว่า “พื้นที่เรียนรู้เกษตรแบบคนจนเมือง” ทั้งนี้ พื้นที่ผลิตอาหารทั้งหมดสามารถแบ่งปันกันได้ทำให้กลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยมีผักสวนครัวไว้บริโภคเองโดยไม่ต้องซื้อ โดยก่อนดำเนินโครงการ กลุ่มเป้าหมายมีค่าใช้จ่ายในการซื้อผักสดลงอย่างเห็นได้ชัดคือ เฉลี่ย 117 บาท/ครัวเรือน/เดือน แต่หลังดำเนินโครงการ กลุ่มเป้าหมายมีค่าใช้จ่ายในการซื้อผักลดลงอย่างเห็นได้ชัดคือ เฉลี่ย 11 บาท/ครัวเรือน/เดือน โดยการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนแออัดริมทางรถไฟทำให้ความหลากหลายของชนิดผักเพิ่มมากขึ้นอย่างน้อย 7 ชนิด และสูงสุด 20 ชนิด

นอกจากการลดค่าใช้จ่ายในการซื้อผักดังที่กล่าวมาแล้ว ยังเกิดผลด้านมูลค่าเพิ่มจากผักที่ผลิตขึ้นคือ กลุ่มเป้าหมายสามารถเก็บผักที่ปลูกไว้ทำพันธุ์สำหรับปลูกต่อ ใช้เป็นวัตถุดิบในร้านและแบ่งปันให้ผู้อื่นทั้งคนในและคนนอกชุมชน โดยผลการเปรียบเทียบผลการวิจัยก่อนและหลังการดำเนินงานสะท้อนว่า กลุ่มกลุ่มเป้าหมายที่ร่วมปฏิบัติการสร้างความมั่นคงทางอาหารมีแนวโน้มหลุดพ้นจากความยากจนภายใต้เงื่อนไขการผลิตผักให้ได้ปริมาณมากในทุกฤดูกาลและผลดีอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังพบว่า คนยากจนที่ไม่ได้เข้าร่วมงานวิจัยสามารถเข้าถึงผักที่ปลอดภัยและเพิ่มปริมาณการทานผักให้มากขึ้น ด้วยการจัดกิจกรรมรวบรวมผลผลิตผักจากแปลงกลุ่มเป้าหมายแจกจ่ายคนในชุมชนและคนที่จำเป็นต้องกักตัวอยู่บ้านในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 และสมทบผลผลิตผักให้กับครัวกลางของชุมชนเพื่อทำโรงทานและร้านอาหารราคาถูก (จานละ 15 บาท)

การลดความเหลื่อมล้ำมิติการเมือง เกิดเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัยที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของปัญหา จากเดิมที่ปี 2563 ไม่มีการรวมกันเป็นเครือข่าย ต่างคนต่างดำเนินการของตนเอง แต่ปัจจุบันปี 2564 มีการรวมตัวลักษณะแบบไม่เป็นทางการของสมาชิกเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัยที่มาจากการสำรวจจำนวน 165 คน ประกอบด้วย ผู้ผลิตปลอดภัยจำนวน 45 คน ผู้จำหน่ายปลอดภัย 20 คน ผู้บริโภคปลอดภัย 100 คน คิดเป็นร้อยละ 44.59 ของประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดใน 2 ตำบล จำนวน 370 คน

ขณะที่การดำเนินงานของเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัยจากปี 2563 ไม่มีการสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารเพื่อการเข้าถึงอาหารปลอดภัย แต่ปัจจุบันปี 2564 ได้ดำเนินงานเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัยอยู่ในระดับสุดท้ายระดับที่ 6

จากการดำเนินงานใน 6 ระดับ ได้แก่ **ระดับที่ 1** ค้นหาพื้นที่ต้นแบบ นำร่องเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย **ระดับที่ 2** ค้นหาสมาชิกและคัดเลือกแกนนำเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย **ระดับที่ 3** การตั้งแกนนำเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย **ระดับที่ 4** การพัฒนาความรู้ในการขยายผล **ระดับที่ 5** การสร้างการรับรู้และสร้างความตระหนัก และ**ระดับที่ 6** การสร้างรูปธรรมการเข้าถึงอาหารปลอดภัย โดยมีการปลูกปลอดภัยในครัวเรือน ร้านค้าอาหารปลอดภัย ตลาดสดอาหารปลอดภัย ตลาดรถเร่ และตลาดออนไลน์อาหารปลอดภัย การขยายผลเรื่องอาหารปลอดภัยให้กับคนในครัวเรือนในปี 2563 จำนวน 178 คน ปัจจุบันปี 2564 มีจำนวนเท่าเดิม 178 คน การขยายผลเรื่องอาหารปลอดภัยให้กับคนในชุมชนในปี 2563 จำนวน 880 คน คิดเป็นร้อยละ 9.16 ของประชากรทั้งหมดใน 2 ตำบล จำนวน 9,609 คน ปัจจุบันปี 2564 มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 1,760 คน คิดเป็นร้อยละ 18.32 ของประชากรทั้งหมดใน 2 ตำบล จำนวน 9,609 คน การขยายผลเรื่องอาหารปลอดภัยให้กับหน่วยงานท้องถิ่นในปี 2563 จำนวน 296 คน และปัจจุบันปี 2564 มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 310 คน การตั้งแกนนำพลเมืองอาหารปลอดภัย โดยปี 2563 ไม่มีการแต่งตั้งแกนนำเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย แต่ปัจจุบันมีการแต่งตั้งแกนนำเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย มาจากการสำรวจความต้องการ และการคัดเลือกจากสมาชิกเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย จำนวน 165 คน จำนวน 41 คน และมีการสร้างข้อตกลงร่วมกันกับภาคประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ภาคประชาชนดำเนินการในภารกิจบางอย่างร่วมกับหน่วยงานของรัฐ หรือผู้แทนการดำเนินการของรัฐ ซึ่งในปี 2563 ยังไม่มีการรวมผู้ที่สนใจเรื่องอาหารปลอดภัยเป็นเครือข่าย และไม่มีการสร้างข้อตกลงร่วมกัน ปี 2564 มีการสร้างข้อตกลงร่วมกันของแกนนำเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย แบ่งเป็น 3 ข้อตกลง

20.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

บทเรียนสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนแออัดริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น พบว่าในระยะเริ่มต้น ผู้มีบทบาทในการขับเคลื่อนความมั่นคงทางอาหารของชุมชนริมทางรถไฟขอนแก่นทั้ง 5 ชุมชนส่วนใหญ่เป็นองค์กร หน่วยงาน หรือกลุ่มคนที่มิเป้าหมายให้ชุมชนเกิดการพัฒนา แต่กลุ่มคนดังกล่าวยังถือว่าเป็นคนนอกชุมชน แต่ในระยะสุดท้าย กลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยที่เป็นแกนหลักในการสร้างความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนของตนเอง 6 ครัวเรือน กลับมีบทบาทโดดเด่นเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุผล 5 ประการ คือ 1) แกนนำกลุ่มเป้าหมายเป็นแกนนำที่เกิดจากรูปรธรรมการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน โดยไม่ใช่แกนนำเชิงโครงสร้างการบริการงานชุมชน 2) แกนนำกลุ่มเป้าหมายมีผลผลิตที่ได้จากแปลงผลิตในครัวเรือนตนเองอย่างต่อเนื่อง หลากหลาย และเหลือจากการบริโภคในครัวเรือน 3) แกนนำกลุ่มเป้าหมายมีจิตสาธารณะ เอื้อเพื่อต้องการให้เกิดสังคมแห่งการแบ่งปัน ยอมเสียสละผลผลิตจากแปลงตนเองให้คนทั้งในและนอกชุมชนสามารถเก็บทานได้ฟรี 4) แกนนำกลุ่มเป้าหมาย 5 ชุมชน มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงฉันเครือญาติ เกาะเกี่ยวช่วยเหลือแบ่งปันกันจนเป็นวิถี 5) แกนนำกลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากแกนนำชุมชนเชิงโครงสร้างเป็นอย่างดี ได้รับการยอมรับทั้งจากคนในชุมชน เครือข่ายสลัมสี่ภาค สถานีรถไฟขอนแก่น บริษัท HUGTOWN สื่อสารมวลชนและทีมวิจัย

ขณะที่บทเรียนการสร้างเครือข่ายพลเมืองอาหารปลอดภัย หัวใจสำคัญอยู่ที่การรวมตัวของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง 4 ส่วน ได้แก่ ผู้ผลิตปลอดภัย ผู้นำหน่วยปลอดภัย ผู้บริโภคปลอดภัย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่เป็นต้นแบบทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานงานความร่วมมือ เพื่อขยายผลให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานและติดตามการทำงาน รวมถึงสนับสนุนให้สมาชิกเครือข่ายมีสิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบ และปฏิบัติร่วมกัน

โครงการวิจัยภาคใต้

21. โครงการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำของชุมชนจากงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นหน่วยประสานงานวิจัยเด็ก เยาวชน ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

มิตความเหลื่อมล้ำ: ด้านความรู้และการศึกษา

21.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ลุ่มน้ำคลองพรง อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในอดีตเป็นแหล่งชุมชนน้ำที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ คนทั้งในและนอกชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมานาน ปัจจุบันการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำคลองพรงเริ่มลดลง เนื่องจากยุคหนึ่งพื้นที่นี้ได้รับสัมปทานป่า ทำให้มีกลุ่มทุนจากนอกพื้นที่ได้รับสัมปทาน ต่อมาคนในชุมชนได้รับเอกสารสิทธิ์ครอบครอง พื้นที่ป่าจึงเปลี่ยนเป็นสวนยาง สวนปาล์ม น้ำมัน สวนผลไม้ และทำการเกษตรอื่นๆ สำหรับพื้นที่ป่าเหลือเพียงบริเวณเขาขมซึ่งคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ปัญหาตามมาหลังจากพื้นที่ป่าลดลงคือ พันธุ์ไม้ สัตว์ป่า แหล่งน้ำ ในบริเวณลุ่มน้ำคลองพรงเริ่มหายไป นอกจากนี้ยังพบปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาในพื้นที่คือ การขุดลำคลองทำฝายเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ส่งผลให้ช่วงฤดูแล้งคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ปลายน้ำไม่สามารถใช้น้ำในการทำเกษตรได้ นอกจากนี้ยังพบว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่ใช้สารเคมีในการทำเกษตร ทำให้สารเคมีปนเปื้อนสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ สัตว์น้ำในคลองเริ่มลดลง และยังพบปัญหา กลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มที่ทำสวนผลไม้ได้นำอวนมาใช้เพื่อดักจับค้างคาวเนื่องจากค้างคาวเข้าไปกินผลไม้ ทำให้ค้างคาวเล็บกัดที่อาศัยน้ำหวานจากเกสรดอกไม้และช่วยในการผสมเกสรทุเรียน สะตอ เหยียง ลดจำนวนลง ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรของคนในชุมชนลดน้อยลงด้วย

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ประเด็นความเหลื่อมล้ำด้านความรู้และการศึกษา พบว่า ภายในชุมชนไม่มีการจัดระบบฐานข้อมูลความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม ภูมิปัญญา

วิถีชีวิต และการเปลี่ยนแปลงของภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรงจากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดปัญหาความไม่รู้และไม่เข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบนิเวศ ทำให้มีการใช้ทรัพยากรโดยขาดการดูแลรักษา เด็ก เยาวชน ลูกหลานของชุมชน ไม่ได้เรียนรู้ข้อมูลความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงทางด้านประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรในชุมชน คนรุ่นใหม่ไม่มีความรู้เรื่องท้องถิ่น ขาดความรักความภาคภูมิใจในท้องถิ่น ทำให้ไม่มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมเพื่อเรียนรู้และการพัฒนาท้องถิ่น และฐานข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีการรวบรวมไว้เพื่อให้กลุ่มคนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาอย่างชัดเจน

สำหรับโรงเรียนในพื้นที่ ไม่ได้มีการจัดทำหลักสูตรการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในท้องถิ่น ทำให้เด็ก เยาวชน ขาดโอกาสในการเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่พานักเรียนไปร่วมจัดกิจกรรมกับชุมชน การจัดการเรียนรู้ขาดการบูรณาการเข้ากับรายวิชาอื่นๆ และยังพบว่าครูภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาในท้องถิ่นไม่ได้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ให้กับลูกหลานในชุมชน ครูภูมิปัญญาในชุมชนไม่ได้รับการยอมรับเพราะส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ บางคนไม่ได้เรียน หรือเรียนจบแต่อ่านเขียนไม่ได้ จึงขาดความมั่นใจและขาดการยอมรับในการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กเยาวชนในชุมชน ขาดการรวบรวมข้อมูลทำเนียบครูภูมิปัญญาและความถนัดของครูภูมิปัญญาแต่ละด้าน

ด้านแหล่งเรียนรู้ชุมชน พบว่า ชุมชนไม่มีแหล่งเรียนรู้ที่ชัดเจนในการถ่ายทอดความรู้ของท้องถิ่น การพัฒนาชุมชนโดยส่วนใหญ่เป็นการกำหนดแผนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/ผู้นำ และหน่วยงานพัฒนาในชุมชน จึงทำให้การพัฒนาบางโครงการสร้างความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนในชุมชน เช่น คนต้นน้ำใช้น้ำได้อย่างเพียงพอ แต่คนปลายน้ำไม่มีน้ำใช้ในการเกษตร และพบปัญหาการใช้สารเคมีในการทำเกษตรปนเปื้อนในแหล่งน้ำธรรมชาติไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้คนในชุมชนเริ่มมีความขัดแย้ง จากระบบสายสัมพันธ์ของเครือญาติและกลุ่มเพื่อนบ้านที่เคยดำรงอยู่ด้วยความเรียบง่าย มีการแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กลับกลายเป็นความขัดแย้งแบ่งกลุ่มแบ่งพวกเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองในการรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มตนเอง คนบางกลุ่มไม่มีความรู้ ไม่มีอำนาจการต่อรอง ทำให้เข้าไม่ถึงแหล่งทรัพยากรเกิดความเหลื่อมล้ำและเกิดความขัดแย้งขึ้นอย่างต่อเนื่อง ที่ผ่านมากลุ่มแกนนำชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ยังคงเกิดความขัดแย้งของกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์และกลุ่มที่เสียผลประโยชน์

แม้จะเกิดสถานการณ์ปัญหา แต่ในชุมชนยังมีศักยภาพในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ และมีแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่เป็นจุดหลอมรวมพลังใจของคนในชุมชน ทำให้แกนนำพื้นที่มีความสนใจนำฐานความรู้ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาชุมชนร่วมฟื้นฟูพลังความร่วมมือของคนในชุมชนให้เกิดขึ้น เพราะเชื่อว่าหากคนในชุมชนมีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ความเป็นมาและทราบถึงความสำคัญของระบบนิเวศลุ่มน้ำคลองพรัง จะสามารถช่วยให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนและสามารถลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรชุมชนได้ ดังนั้นคณะทำงานจึงร่วมดำเนินงานวิจัยโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรังจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อหาแนวทางการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน กรณีกลุ่มเยาวชน ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป้าหมายในการดำเนินงานเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรังจากอดีตถึงปัจจุบัน รวมถึงพัฒนาศักยภาพครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ในการทำงานและหาแนวทางการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

21.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

การดำเนินงานเน้นใช้ฐานข้อมูลองค์ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research: CBR) โดยออกแบบ 5 กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจาก

1) กระบวนการสร้างความเข้าใจ พัฒนาเตรียมความพร้อม คณะทำงานวิจัย เพื่อพัฒนาทีมวิจัยให้มีความรู้ในเรื่องกระบวนการทำงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น การคิด วิเคราะห์พัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำในมิติความรู้ และการศึกษา รวมถึงเรียนรู้การพัฒนาเครื่องมือเพื่อใช้ในการดำเนินงาน เช่น Logical Framework การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย วิเคราะห์กลุ่มผู้เกี่ยวข้อง แบบสอบถาม ตารางตัวชี้วัด เป็นต้น โดยคณะทำงานได้มีการฝึกอบรมเพิ่มเติมความรู้และจัดประชุมแลกเปลี่ยนการทำงานร่วมกัน

2) กระบวนการศึกษารวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและ สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรงจาก อดีตถึงปัจจุบัน เพื่อจัดทำฐานข้อมูลเบื้องต้นและนำไปใช้ตรวจสอบข้อมูล ร่วมกับผู้รู้แต่ละด้าน โดยคณะทำงานได้ลงพื้นที่สำรวจ สัมภาษณ์ จัดทำแผนที่ ทรัพยากรลุ่มน้ำคลองพรง เป็นต้น

3) กระบวนการหาแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรลุ่มน้ำ คลองพรงอย่างมีส่วนร่วม เพื่อนำเสนอฐานข้อมูล ร่วมกันตรวจสอบข้อมูล และ ร่วมกันเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ลุ่มน้ำคลองพรงอย่างมีส่วนร่วม โดยคณะทำงานลงพื้นที่พูดคุยกับผู้รู้แต่ละท่าน และจัดวงพูดคุยกลุ่มเล็ก 3-5 คน แทนการจัดเวที เนื่องจากสถานการณ์ โควิด-19 ทำให้ไม่สามารถจัดเวทีรวมกลุ่มเกิน 20 คนได้ นอกจากนี้ยังได้จัดทำ เอกสารรายงานเพื่อส่งให้ผู้รู้ครูภูมิปัญญาแต่ละท่านอ่านและจัดประชุม ผ่านระบบออนไลน์เพื่อให้ครูภูมิปัญญาให้ข้อเสนอแนะและรับรองข้อมูล

4) กระบวนการสรุปบทเรียนความรู้และจัดทำรายงาน เพื่อนำ ฐานความรู้มาปรับใช้พัฒนาชุมชน และช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ และการศึกษาภายในชุมชน โดยคณะทำงานได้จัดประชุมสรุปฐานข้อมูล

แบบสอบถามและแบบประเมินตัวชี้วัดมิติความรู้และการศึกษา ทั้งในส่วนของ
ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่และครูภูมิปัญญารุ่นเดิม และวิเคราะห์สรุปข้อมูล
ในแต่ละด้าน และ

5) กระบวนการสื่อสาร ทดลองจัดการเรียนรู้และพัฒนาแหล่ง
เรียนรู้ เพื่อนำความรู้ที่เกิดขึ้นมาใช้ประโยชน์กับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
โดยคณะทำงานได้ประสานความร่วมมือกับคณะครู แกนนำชุมชน องค์กร
ทำงานด้านเด็กและเยาวชน ร่วมประชุมออนไลน์และประชุมกลุ่มย่อยในพื้นที่
ร่วมคิดออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้ฐานทรัพยากรภูมินิเวศลุ่มน้ำคลอง
พรังเพื่อจัดการเรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีการทดลองจัดกิจกรรมให้กลุ่มเด็กเยาวชน
ที่สนใจกลุ่มละไม่เกิน 10 คน ผ่านกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ โดยใช้สื่อออนไลน์
ถ่ายทอดสดเพื่อให้เด็กเยาวชนที่สนใจสามารถเรียนรู้ร่วมกันได้ เช่น กิจกรรม
นักสืบสายน้ำ สำรวจสัตว์กลางคืน สำรวจพันธุ์ปลา ดูนก ทำแปลงปลูกข้าว
 เป็นต้น และร่วมกับแกนนำชุมชนในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้การทำเกษตร
ภายในชุมชนด้วย

21.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

จากปฏิบัติการการเรียนรู้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำมิติความรู้และ
การศึกษา ทำให้คณะทำงานสามารถพัฒนาตัวชี้วัดออกแบบการเรียนรู้และ
ทดลองจัดการเรียนรู้ในแต่ละด้าน คือ

ด้านคุณภาพ

ตัวชี้วัดด้านคุณภาพที่กำหนด คือ มีฐานข้อมูลองค์ความรู้เกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรังที่ได้รับการตรวจสอบและเกิดการยอมรับ
โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินงานคือ ตรวจสอบองค์ความรู้เกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรัง ผ่านการประชุมกลุ่มเล็ก กลุ่มใหญ่
กลุ่มเฉพาะบุคคล และระบบออนไลน์

สิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน คือ มีข้อมูลจากการสัมภาษณ์
ครูภูมิปัญญารุ่นเก่าในเรื่องภูมิปัญญาและการเปลี่ยนแปลงของภูมินิเวศลุ่มน้ำ
คลองพรงจากอดีตถึงปัจจุบัน รวมถึงเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ในยุคต่างๆ
เช่น การทำเหมืองแร่ การสัมปทานป่า ข้อมูลด้านวัตถุโบราณในพื้นที่ การหาปลา
การจักสาน ติเหล็ก ชักลากไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดทำทำเนียบ
ครูภูมิปัญญารุ่นเก่าและรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในแต่ละด้าน เพื่อให้
ผู้สนใจสามารถเรียนรู้ต่อได้ โดยมีฐานข้อมูลครูภูมิปัญญารุ่นเก่าจำนวน 25 คน
และครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ จำนวน 15 คน

นอกจากนี้ยังมีการเก็บรวบรวมฐานข้อมูลความรู้ทางประวัติศาสตร์
ภูมินิเวศลุ่มแม่น้ำคลองพรง ซึ่งได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญารุ่นเก่า
และการลงพื้นที่สำรวจข้อมูล คือ พันธุ์ปลา (มากกว่า 50 ชนิด) พันธุ์นก (มากกว่า
113 ชนิด) สัตว์กลางคืน (มากกว่า 50 ชนิด) สำหรับสัตว์ที่พบเป็นตัวชี้วัด
ในเรื่องความสมบูรณ์ทางธรรมชาติ เนื่องจากสัตว์มีความอ่อนไหวต่อการใช้
สารเคมี สัตว์จึงเป็นตัวชี้วัดเรื่องสารเคมีในธรรมชาติ เช่น กบ เขียด อึ่ง สามารถ
บอกถึงการปนเปื้อนสารเคมีในแหล่งน้ำ การเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของสายน้ำ
รวมถึงการตรวจวัดคุณภาพน้ำ คือสัตว์บางชนิดอยู่ในน้ำที่มีคุณภาพแย่
บางชนิดอยู่ในน้ำสะอาด นอกจากนี้ยังพบชนิดพันธุ์ค่างควาที่ทำหน้าที่กินแมลง
การใช้ตัวชี้วัดธรรมชาติสามารถบูรณาการกับวิชาวิทยาศาสตร์ได้

ด้านคุณภาพและประสิทธิภาพ

ตัวชี้วัดด้านคุณภาพและประสิทธิภาพที่กำหนด คือ ครูภูมิปัญญา
รุ่นใหม่ 1) ร้อยละของครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ได้รับการพัฒนาศักยภาพความรู้
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม ภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรงและกระบวนการถ่ายทอดได้อย่าง
ถูกต้องเหมาะสม และ 2) ระดับศักยภาพของครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ที่ได้รับการ
พัฒนา

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินงาน คือ แบบสอบถามการพัฒนาความรู้ และกระบวนการถ่ายทอดของครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ โดยวัดระดับความรู้และการถ่ายทอด แบ่งเป็น 4 Scales คือ 1) รู้ 2) รู้และเข้าใจสามารถอธิบายได้ 3) รู้ เข้าใจอธิบายได้ และสามารถนำไปปฏิบัติได้ 4) รู้ เข้าใจอธิบายได้ ปฏิบัติได้ และสามารถถ่ายทอดได้

สิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน คือ พัฒนาวิธีการประเมินศักยภาพครูภูมิปัญญารุ่นใหม่โดยกำหนดให้ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ประเมินตนเอง และมีการประเมินโดยครูภูมิปัญญารุ่นเก่าประเมินครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ แล้วนำมาหาค่ากลางจากระดับคะแนน โดยครูภูมิปัญญารุ่นเก่าจะประเมินร่วมกับการสังเกตพฤติกรรมและความสามารถในการทำงาน นอกจากนี้ยังพบว่าครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ นำสิ่งที่ได้เรียนรู้จากครูภูมิปัญญารุ่นเก่ามาออกแบบเพื่อจัดการเรียนรู้ให้กับเด็กๆ ได้ เช่น กรณีน้องปี (นายวุฒิกาจัน ศรีรักษา) นำความรู้เรื่องทรัพยากรในพื้นที่มาจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมน้กสีบสายน้ำ สำรวจพันธุ์สัตว์กลางคืน สำรวจพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ในถ้ำ และกรณีน้องพิวส์ (นายเสริมศักดิ์ มีขนิม) นำความรู้ทางการเกษตรมาทำนา ปลูกพืชผัก เป็นต้น ขณะนี้ยังไม่สามารถบรรจุเป็นหลักสูตรในโรงเรียนได้เนื่องจากโรงเรียนปิดด้วยสถานการณ์ปัญหาโควิด-19 จึงใช้วิธีการออกแบบกิจกรรมกลุ่มย่อยแล้วให้เด็กที่ได้รับอนุญาตจากผู้ปกครองเข้ามาร่วม คณะทำงานร่วมพัฒนาสื่อการเรียนรู้ เช่น พัฒนาเพจ เฟสบุ๊กไลฟ์ ซึ่งพบว่ามีกลุ่มคนที่เข้ามาชมเพจเพิ่มขึ้น มีการสอบถามเรื่องชนิดของพันธุ์สัตว์ต่างๆ เด็กๆ มีความกระตือรือร้นในการตั้งคำถามเจาะลึกในเรื่องที่สนใจมากขึ้น นอกจากนี้ก็กลุ่มช่างภาพที่สนใจการถ่ายภาพสัตว์ป่าของกรมอุทยานฯ ประสานมาขอข้อมูลสัตว์ต่างๆ จึงทำให้เกิดการประสานกับกลุ่มคนที่หลากหลายร่วมแลกเปลี่ยนความรู้นำไปสู่การหาแนวทางการดูแลรักษาธรรมชาติในพื้นที่

เท่าเทียม

ตัวชี้วัดด้านความเท่าเทียมที่กำหนด คือ รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายและเหมาะสม (Online & Onsite) และเข้าถึงการใช้สื่อออนไลน์ ตอบโจทย์บริบทพื้นที่ (นวัตกรรมการเรียนรู้ใช้สื่อออนไลน์)

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินงาน คือ แบบประเมินการเรียนรู้เด็ก แบบประเมินครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ประจำกลุ่ม แบบประเมินความพึงพอใจ ผู้เข้าร่วมโดยวัดที่รูปแบบการจัดกระบวนการที่หลากหลาย

สิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน คือ มีการพัฒนาจัดทำคลิปวิดีโอ สื่อสารความรู้ภูมิปัญญาในพื้นที่คลองพรัง เช่น เรื่องเล่าจากครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ บทสัมภาษณ์ครูภูมิปัญญารุ่นเก่า การปลูกข้าว นอกจากนี้ยังจัดทำคลิปสั้นๆ เพื่อสื่อสารข้อมูลความรู้ สำหรับกลุ่มเด็กที่เข้ามาเรียนรู้ส่วนใหญ่อยู่ในระดับช่วงชั้นประถมถึงมัธยม อายุต่ำสุดคือ 8 ขวบ สูงสุดคือ 15 ปี เข้าร่วมกิจกรรม เช่น กิจกรรมสำรวจสัตว์กลางคืน ทำเกษตร และเพาะปลูก เมล็ดพันธุ์พืชโดยเรียนรู้ผ่านออนไลน์แล้วส่งเมล็ดพันธุ์ไปให้เด็กๆ ทดลองปลูกที่บ้าน การจัดกิจกรรมทำให้ครูภูมิปัญญารุ่นเก่านับสนุนให้ลูกหลานเข้าร่วมเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาของครูภูมิปัญญารุ่นเก่าด้วย เช่น การรำมโนราห์ การเกษตร เป็นต้น

เข้าถึง/คุณภาพ

ตัวชี้วัดด้านการเข้าถึง/คุณภาพที่กำหนด คือ เยาวชนมีโอกาสเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรัง

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินงาน คือ แบบสอบถามการเข้าถึงองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรังสำหรับเยาวชน โดยวัดระดับความรู้แบ่งเป็น 3 scales คือ 1) รู้ 2) รู้และเข้าใจสามารถอธิบายได้ 3) รู้ เข้าใจอธิบายได้ และสามารถนำไปปฏิบัติได้

สิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน คือ มีการเชื่อมประสานกับเครือข่ายต่างๆ เช่น องค์กรงดเหล้า เครือข่ายสปาร์คยู เพื่อออกแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้อบรมแบบออนไลน์ เช่น เรื่องเมล็ดพันธุ์ที่เชื่อมโยงถึงระบบนิเวศ การเพาะปลูก ภูมิปัญญาการรักษาเมล็ดพันธุ์ การทำอาหาร การดูแลสุขภาพ โดยใช้พืชสมุนไพรกินอาหารเป็นยา ภูมิปัญญาการถนอมอาหาร เป็นต้น

จากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ สื่อสารการทำงานจากพื้นที่ไปถึงเครือข่ายเพื่อนภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลาง ผ่านสื่อออนไลน์ ทำให้เกิดการสื่อสารเผยแพร่สู่สาธารณะมากขึ้น ครูที่เข้าร่วมกิจกรรมได้นำรูปแบบไปปรับใช้เพื่อสอนออนไลน์ และประสานให้ทีมวิจัยช่วยทำเวิร์กช็อปออนไลน์ให้เด็กด้วย จากการดำเนินงานได้มีการคิดออกแบบการสื่อสารเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้มากขึ้น โดยปรับรูปแบบการไลฟ์สด พัฒนาการไลฟ์โดยมีการพูดคุยระหว่างผู้เข้าร่วมเรียนรู้มากขึ้น นอกจากนี้ยังพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้สำหรับทรัพยากรเป็นหลักสูตรหนึ่งเดือน โดยชวนเด็ก เยาวชน ผู้สนใจเรียนรู้ และพัฒนาเครื่องมือการสำรวจสัตว์โดยใช้แอปพลิเคชันในการสำรวจสัตว์เพื่อให้มีการยืนยันและนำข้อมูลไปใช้ในทางวิชาการต่อไป

21.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

การดำเนินงานเพื่อสร้างการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง โดยใช้ฐานความรู้ในชุมชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับกลุ่มแกนนำครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ คือ

ด้านเจตคติ (Attitude) พบว่า กลุ่มแกนนำครูภูมิปัญญารุ่นใหม่มีความภาคภูมิใจที่ตนมีความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในท้องถิ่น สามารถนำความรู้ไปบอกเล่าให้ผู้อื่นทั้งในและนอกชุมชนได้รับทราบ ทำให้ได้รับการยอมรับจากแกนนำและคนในชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า การเรียนรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำคลองพรัง ทำให้ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่เห็นความสำคัญและคุณค่าของชุมชน เกิดความเชื่อมั่นในการสืบทอดความรู้และวิถีปฏิบัติของชุมชนต่อไป

ด้านทักษะ (Skills) กลุ่มแกนนำครูภูมิปัญญารุ่นใหม่มีการพัฒนาทักษะที่จำเป็นในการดำเนินงานและการใช้ชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นทั้งในทีมและในชุมชน รวมถึงทักษะในการสื่อสารข้อมูลความรู้ให้กลุ่มคนในชุมชนและผู้สนใจได้รับทราบ และมีการปรับปรุงพัฒนากระบวนการทำงานเพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะ

การปรับแผนการดำเนินงานในช่วงสถานการณ์ปัญหาโควิด-19 ซึ่งต้องมีการปรับแผนการดำเนินงานให้เป็นไปตามเป้าหมายและสอดคล้องกับมาตรการของพื้นที่ในแต่ละช่วง

ด้านความรู้ (Knowledge) กลุ่มแกนนำครูมีปัญญารุ่นใหม่ มีกระบวนการค้นคว้าหาความรู้โดยใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้เกิดการค้นคว้าและเรียนรู้จากฐานประสบการณ์จริง โดยมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง จากการดำเนินงานทำให้ค้นพบความรู้ที่สำคัญของท้องถิ่นทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี เรื่องเล่า ตำนาน ความเชื่อ ภูมิปัญญาความรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังพบชุดความรู้ที่เกิดจากความเชื่อความศรัทธาของคนในชุมชน โดยมีการบันทึกไว้ในชุมชนและบางเรื่องเป็นความรู้ที่มีอยู่ในตัวครูภูมิปัญญาซึ่งได้เรียนรู้และสั่งสมมาจากชุดประสบการณ์ ด้วยฐานความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนแต่ละด้านทำให้ทีมวิจัยได้มีการบันทึกรวบรวมจนเกิดเป็นฐานข้อมูลคลังความรู้ของชุมชนที่สามารถนำไปใช้ในการจัดการเรียนรู้และขยายผลเพื่อใช้ประโยชน์ต่อไปได้

ด้านปัญญา (Wisdom) กลุ่มแกนนำครูภูมิปัญญารุ่นใหม่มีการพัฒนาด้านความคิดความเข้าใจผ่านการลงมือปฏิบัติ สรุปรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล สามารถนำความรู้ไปออกแบบสิ่งใหม่ๆ เป็นการนำฐานความรู้เดิมที่มีในชุมชนมาพัฒนาต่อยอดความคิดเพื่อปรับใช้สร้างสรรค์ความรู้ใหม่ให้เกิดประโยชน์กับเด็ก เยาวชน คนในชุมชนได้

กล่าวได้ว่า การจัดการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการจริงด้วยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ให้กับเด็กเยาวชน สามารถสร้างโอกาสให้เด็ก เยาวชน ทั้งในระบบการศึกษาและเด็กเยาวชนนอกระบบการศึกษาได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันเกิดความสัมพันธ์ที่ดีของกลุ่มเพื่อน สามารถร่วมจัดกิจกรรมเพื่อเรียนรู้และพัฒนาชุมชนต่อไปได้ อีกทั้งกลุ่มครูภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีการส่งมอบองค์ความรู้ผ่านการปฏิบัติจริงมาอย่างต่อเนื่องได้มีโอกาสบอกเล่า ถ่ายทอดความรู้ให้กับกลุ่มคนรุ่นใหม่เกิดความภาคภูมิใจและพร้อมจะช่วยสนับสนุนการเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชน ที่สนใจต่อไปได้ และเกิด

ความร่วมมือระหว่างครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ ครูภูมิปัญญารุ่นเก่าและคนในชุมชน ร่วมคิด ออกแบบ พัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ หลักสูตร และพัฒนาแหล่งเรียนรู้ เพื่อสามารถจัดการเรียนรู้ให้กับเด็กเยาวชนต่อไปได้ เป็นการฟื้นฟูพลังความรู้ ของชุมชนโดยคนในชุมชน สู่การจัดการเรียนรู้และพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เกิดความร่วมมือในการดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมินิเวศ ลุ่มน้ำคลองพรงร่วมกันอย่างยั่งยืน

21.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

22. โครงการรูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชน ด้วยบทบาทของเด็กเยาวชน คนรุ่นใหม่ กรณีชุมชนไทคำวัดดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

มิติความเหลื่อมล้ำ: ด้านความรู้และการศึกษา

22.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำแต่เดิมตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ชุมชน สืบสาน ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรมอยู่ทางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม และ บางส่วนในประเทศจีน ต่อมาได้อพยพโยกย้ายเข้ามาสู่ประเทศไทย และลาว ด้วยเหตุปัจจัยทางด้านสังคมการเมืองทั้งภายในและภายนอก ตั้งแต่สมัย กรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สำหรับคนไทดำชุมชนบ้านดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ชาวบ้านไทดำได้ย้ายถิ่นฐานมาจากภาคกลาง จังหวัด ราชบุรี กาญจนบุรี และนครปฐม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2496 เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2503 ชุมชนก็ได้เป็นปึกแผ่น มีการก่อตั้งวัดและโรงเรียนขึ้นในปี พ.ศ.2504 ชาวบ้านส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนและมีที่ดินทำกินกระจายตัวอยู่สองฟากฝั่ง แม่น้ำตาปีติดต่อกับอำเภอบ้านนาเดิม ประชากรโดยรวมประมาณหนึ่งพันกว่าคน จากจำนวนครัวเรือนสามร้อยกว่าครัวเรือน

ด้านกรรงานอาชีพ ชาวบ้านปลูกผัก และพืชล้มลุกอื่นๆ ต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 ได้ปลูกปาล์มน้ำมันกันเป็นจำนวนมาก แต่ได้กลับมาทำการเกษตรแบบ ผสมผสานตามแบบเดิมเพิ่มเติม ตั้งแต่ช่วงที่เกิดน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ.2554 ซึ่งทำให้ต้นปาล์มเสียหายไปเป็นจำนวนมาก บางครอบครัวได้ทำประมงน้ำจืด และรับจ้างที่โรงงานใกล้หมู่บ้านด้วย โดยมีรายได้เฉลี่ยคิดเป็นรายครอบครัว ก่อนข้างน้อย ประมาณ 30,000-50,000 บาทต่อปี

ภูมินิเวศ สิ่งแวดล้อม เนื่องจากพื้นที่เป็นแอ่งกระทะ ต้องรับน้ำ จากอำเภอเคียนซา อำเภอพระแสง อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งรับน้ำต่อเนื่องมาจากจังหวัดกระบี่และจังหวัดนครศรีธรรมราชอีกที จึงทำให้

เกิดน้ำท่วมขังเป็นเวลานานอยู่เสมอ บางปีเกิดเป็นอุทกภัยน้ำท่วมใหญ่ ส่งผลให้พืชผลทางการเกษตรเสียหาย รวมไปถึงข้าวของเครื่องใช้ ชาวบ้านต้องประสบกับความเดือดร้อน พร้อมกันนี้ในพื้นที่ยังมีปัญหาด้านที่ดินทำกิน ซึ่งหลายครอบครัวยังไม่ได้รับสิทธิในที่ดินทำกิน ทั้งๆ ที่ได้ตั้งหลักปักฐาน ทำการเกษตรอยู่ในพื้นที่มาเป็นเวลานานแล้วก็ตาม

การพัฒนาเด็กเยาวชนบนฐานภูมิปัญญา ที่ผ่านมากลุ่มเยาวชนสร้างสรรค์ได้ส่งเสริมให้เด็กเยาวชนไทดา หมู่บ้านทับชัน ไทรงาม และท่าสะท้อน อำเภอบึงสามพัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี จัดกิจกรรมสืบสานภูมิปัญญา ทั้งจากฐานชุมชน และโรงเรียน และต่อมาได้จัดกระบวนการศึกษาวิจัยห้องเรียนภูมิปัญญา, พัฒนาองค์ความรู้ตลาดภูมิปัญญา เพื่อหารูปแบบตลาดภูมิปัญญาพัฒนาชุมชน ด้วยบทบาทของเด็ก เยาวชน พัฒนาความร่วมมือระหว่างตลาดภูมิปัญญา กับโรงเรียน ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และสร้างต้นแบบตลาดภูมิปัญญา พัฒนาการเรียนรู้เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่

22.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

ระเบียบวิธีวิจัยการวิจัยตลาดภูมิปัญญาฯ ดำเนินการโดยระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) และฐานองค์ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research: CBR) ในพื้นที่ โดยมีเป้าหมายคือ เด็ก เยาวชน ผู้ปกครอง ครู คนในชุมชน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผ่านการสร้างความเข้าใจโครงการและพัฒนาทีมวิจัย ดำเนินการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ถอดความรู้เรื่องการจัดการเรียนการสอนฐานชุมชนและโรงเรียน สรุปลักษณะข้อมูลแล้วนำไปจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ และขยายผล สื่อสาร นำเสนอผลการวิจัยสู่สาธารณะ

ผลการดำเนินงาน ทำให้เกิดการพัฒนา ยกระดับเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ พร้อมด้วยการพัฒนาระดับครูภูมิปัญญา ครูชุมชนให้มีความสามารถ จัดการศึกษาเรียนรู้ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เกิดกลไกการบริหารจัดการเรียนรู้ฐานชุมชน องค์ความรู้ด้านการพัฒนารูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อ

การพัฒนาชุมชนด้วยบทบาทของเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ จากกระบวนการพัฒนาบุคลากร เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ฐานภูมิปัญญา วัฒนธรรม การสร้างอาชีพทางเลือกในครอบครัว ตัวป้อนผลิตภัณฑ์ สินค้าปลอดภัยให้ตลาดภูมิปัญญา, การพัฒนาความรู้ ภูมิปัญญาไทดำ ปรับปรุง พัฒนา ยกระดับตลาดภูมิปัญญาพัฒนาชุมชน

การพัฒนาองค์ความรู้ ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาของคนไทดำ มีกระบวนการสืบทอดมาจากวิถีชีวิต สังคม ชุมชน ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิม แต่ในยุคสมัยใหม่ กระบวนการวิจัยในโครงการรูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชนด้วยบทบาทของเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ กรณีชุมชนไทดำวัดดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอบึงสามพัน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้พัฒนาองค์ความรู้ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ประกอบด้วยชุดความคิด กระบวนการ ปฏิบัติการ และผลที่เกิดขึ้น ซึ่งได้นำไปจัดทำเป็นหลักสูตรการเรียนรู้ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ทำให้เกิดความเข้าใจ การสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่องกับพื้นฐานความรู้ความสามารถ ความคิด ความเชื่อ ข้อปฏิบัติ พฤติกรรม ความสามารถในการแก้ไขปัญหา ประสบการณ์ที่สั่งสมนำไปสู่การประยุกต์ใช้ สร้างเสริมความสามารถในการปรับตัว และดำรงชีพได้อย่างสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี

พลังทางภูมิปัญญา ส่วนหนึ่งอยู่ในตัวคน กลุ่ม องค์กรที่เพิ่งเกิดใหม่ แต่ส่วนใหญ่ได้ส่งผ่านมาในระบบของชุมชนและครอบครัว ดังตัวอย่างการเรียนรู้ภาษาไทดำ ได้จัดให้มีหลักสูตรง่ายๆ ที่ใช้กับเด็กๆ คือนิทานภาษาไทดำที่ถูกคิดค้นขึ้นมาโดยทีมวิจัย การประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนภาษาไทดำ กระบวนการเริ่มจากการที่เด็กๆ ได้ใช้จินตนาการ ทดลองแต่งเรื่องด้วยตนเอง หรือจะเป็นการสืบค้นข้อมูลในชุมชน สอบถามจากพ่อแม่ แล้วนำมาเล่าเป็นนิทานก็ได้ องค์กรประกอบที่สร้างการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนได้ดีคือการเล่าเรื่องประกอบภาพ ซึ่งแต่ละคนต่างมีเรื่องเล่าแตกต่างกันไป การจับหลักสูตรนี้ได้เด็กๆ ต้องเขียนเรื่องได้ อธิบายเป็นภาษาไทดำและออกเสียงไทดำ

ได้อย่างถูกต้อง นอกจากนั้นบรรยากาศการเรียนภาษาไทยก็ยิ่งถูกจัดให้น่าสนใจมากยิ่งขึ้น ด้วยการจำลองวิถีชีวิต ตั้งแต่การแต่งกาย การประกอบอาชีพ และเครื่องใช้ในสมัยโบราณ ปฏิทินวัฒนธรรมทั้งปี ทำให้มองเห็นภาพกลุ่มคนไทดำได้อย่างรอบด้าน สามารถนำไปใช้เชื่อมโยงกับความรู้สมัยใหม่ในวิชาภาษาไทย ยกระดับด้านการฟัง พูด อ่าน เขียน ได้เป็นอย่างดี

22.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

- การพัฒนาระดับกระบวนการเรียนรู้

ชุมชนไทดำมีจุดเด่นด้านอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาต่อยอดการเรียนรู้ สอดคล้องกับวิถีสมัยใหม่ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสม เช่น การถนอมอาหาร จากการที่ชุมชนไทดำอาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำตาปี ชาวบ้านมีอาชีพจับปลาขาย เมื่อมีปลาออกสู่ตลาดในปริมาณที่มากเกินความต้องการ ทำให้เกิดนวัตกรรมการแปรรูปและถนอมอาหารปลาโดยวิธีการทำปลาเปรี้ยว ปลาเค็ม ทำน้ำปลาไว้ใช้ภายในบ้าน โดยวิธีธรรมชาติ ครั้นเมื่อมีตลาดภูมิปัญญาเกิดขึ้นมา ชาวบ้านก็นำผลิตภัณฑ์มาจัดจำหน่ายสร้างรายได้ และครูภูมิปัญญารุ่นใหม่จัดการเรียนการสอน พัฒนาทักษะให้แก่เด็ก เยาวชนที่สนใจ เช่นเดียวกับภูมิปัญญาขนมไทดำ จากแต่เดิมได้ใช้ในงานพิธีกรรมต่างๆ ได้แก่ พิธีเสนเรือน พิธีบาดตงข้าวใหม่ พิธีงานแต่ง พิธีแบ่งขวัญของคนไทดำ ต่อมาจากกิจกรรมตลาดภูมิปัญญา ได้เกิดการเผยแพร่ขยายผล การทำขนมเทียนที่มีหมายถึงความเหนียวแน่นสามัคคี และให้น้อมระลึกถึงธรรมชาติ ความเรียบง่าย (เพราะพันห่อด้วยใบตอง) ได้นำมาสร้างการเรียนรู้ฝึกอบรมที่ตลาดภูมิปัญญา แล้วเผยแพร่ผ่านสื่อออนไลน์ ทำให้เกิดรายได้ มียอดสั่งซื้อเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ มีโอกาสศึกษาเรียนรู้ผ่านกิจกรรมตลาดภูมิปัญญา ได้เติมเต็มความรู้ มีความภาคภูมิใจในความเป็นชาติพันธุ์ด้วยกระบวนการ “ทำให้ดู” ควบคู่กับการ “อยู่ให้เห็น” ซึ่งเป็น “สิ่งแสดง” จากตัวคนหรือกลุ่มบุคคลรุ่นอาวุโส ที่มีความตระหนัก มีความเข้าใจ ความเชื่อ

ซึ่งได้แสดงตัวตนให้ผู้อื่นได้พบเห็นจนเกิดความมั่นใจ คล้อยตาม ทำให้ลูกหลาน
ได้ลงมือปฏิบัติ ฝึกหัดทำในสิ่งที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ปู่ตายายได้เคยกระทำมาแล้ว
ด้วยดี มีการศึกษาเรียนรู้ ได้เห็นถึงคุณค่า สิ่งที่สำคัญด้วยกระบวนการฝึกอบรม
ทำให้เกิดความเชื่อมั่น ฝึกฝน บ่มเพาะตัวตนเยาวชนสืบสานภูมิปัญญา ซึ่งมี
แบบแผนแตกต่างกันไป เช่น ลายผ้าไทดำ เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ในชุมชน
ได้ฝึกหัด ทดลองฝึกเย็บกันจนเกิดความชำนาญ นำไปสร้างงาน หารายได้ที่
ตลาดภูมิปัญญา กระบวนการสืบทอดการประดิษฐ์ลายผ้าไทดำ เกิดขึ้นมา
จากการที่ลูกหลานคนไทดำได้พบเห็นญาติพี่น้อง พ่อแม่ สวมใส่เสื้อผ้า
เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มาตลอดชีวิต (เบ็งเอ็ม-
เบ็งหมู่) ได้สัมผัส ใช้สอยเครื่องมือเครื่องใช้ในวิถีภูมิปัญญา ทำให้เกิดความ
ตระหนักในคุณค่า เล็งเห็นประโยชน์ ก่อเกิดเส้นทางสร้างสรรค์ภูมิปัญญา
ด้วยการ “เอ็ดตาม” “เอ็ดฮวม” ทำงานร่วมกันที่พื้นที่กลางของหมู่บ้าน
ซึ่งชุมชนไทดำเคยมี “ลานขวาง” ปัจจุบันคือ ตลาดภูมิปัญญา ที่คนไทดำต่างรุ่น
ได้เข้ามาช่วยเหลือกันในการฝึกฝน ประดิษฐ์ คิดค้น เรียนรู้จากกันและกัน
ครั้งเมื่ออย่างเข้าสู่วัยหนุ่มสาว คนวัยนี้จะมีบทบาทในการสืบสานภูมิปัญญา
เด่นชัดมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะผู้หญิงจะต้องเตรียม ฝึกฝนการทอผ้า ประดิษฐ์
ลวดลายผ้าไทดำ ออกแบบเครื่องประดับตกแต่ง เครื่องใช้ในครัวเรือน มุ้ง
หมอน ก่อนจะเข้าพิธีแต่งงาน ส่วนผู้ชายจะทำงานจักสาน เครื่องใช้ทางการ
เกษตร อุปกรณ์จับสัตว์ กระบวนการในช่วงนี้คนไทดำเรียกว่า “เ็อนของ”
หมายถึง การเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ก่อนการแต่งงานตามจารีตประเพณี

ภูมิปัญญาด้านลายผ้าไทดำและหัตถกรรม กระบวนการสืบทอด
เกิดขึ้นจากการทำพิธีที่สำคัญ คือ การเสนเฮือน ซึ่งจะต้องใช้อุปกรณ์ สิ่งของ
เครื่องใช้ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับตามแบบภูมิปัญญาค่อนข้างมาก
ทั้งที่เป็นเครื่องจักสาน เสื้อผ้า ซึ่งมีลวดลายตามแบบที่เคยมีมาแต่เดิม ทำให้
การรักษาแบบเนื้อหาภูมิปัญญาไม่ได้สูญหายไปจากสังคมคนไทดำ

“สิ่งของที่ประดิษฐ์ขึ้นมานั้น สามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันได้ นำมาประกอบอาชีพได้ด้วย” คุณตาครูภูมิปัญญาบอกเล่าลูกหลาน

“คนสมัยก่อน สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ นานาไม่มีให้ซื้อมากนัก...เงินทองก็หายาก ดังนั้นการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ นั้นจะมีความจำเป็นส่วนมากจะใช้วัสดุจากธรรมชาติ คือ ไม้และหวาย เช่น ตะกร้าผ้า ตะกร้าหาบผัก สะแหลมหาบ สุ่มไก่ ตะข่อง ไม้กวาดดอกหญ้า ไม้กวาดก้านมะพร้าว เข่งไม้เท้า สุ่มปลา สวิง แห อวน ชะลอม ไม้พาย”

“จะใช้วิธีการเรียนแบบซึมซับ ค่อยเป็นค่อยไป ค่อยหัด และฝึกทำไปพร้อมๆ กันนั่นเอง”

แม้ว่างานหัตถกรรมเครื่องจักสานที่มีมานานแล้วและได้มีการพัฒนาตลอดเวลาโดยอาศัยการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เอาความรู้หนังสือเข้ามาเกี่ยวข้องมากนัก การเรียนรู้ต่างๆ อาศัยวิธีการฝึกหัดและบอกเล่าซึ่งไม่ค่อยเป็นระบบระเบียบ แต่เมื่อนำมาจัดกระบวนการที่ตลาดภูมิปัญญา และจัดทำหลักสูตรการศึกษาที่โรงเรียนประจำหมู่บ้าน (โรงเรียนบ้านไทรงาม) ก็ทำให้องค์ความรู้ ภูมิปัญญา เกิดการพัฒนาต่อยอดได้มากขึ้น

สำหรับพิธีเสนเรื่อน เรียกตามคำไทดำว่า เสนเฮือน เป็นพิธีเช่นไหว้วิญญาณของบรรพชน แต่ก่อนมีเสนบ้าน (หมายถึงหมู่บ้าน) และเสนเมืองด้วย แต่ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว เสนอื่นๆ เช่น เสนกวัดไคว้ เสนกินปาง เสนตั้งบั้ง เสนขวัญ เสนแนน เสนมิ่ง

“ที่สำคัญที่สุดคือเรื่องความเชื่อ สิ่งที่ศรัทธา นี่แหละ อื่นๆ ค่อยตามมา” ครูภูมิปัญญาไทดำ ตาคูน บัวแก้ว บอกกล่าว

“เมื่อมีความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องอื่นๆ ก็ตามมา อย่างลายผ้า การแต่งกาย เครื่องใช้ไม้สอยที่ใช้ในพิธี แม้แต่ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ก็สำคัญ คนไทดำเวลาทำเฮือนเฮี้ยว ใช้ต้นนุ่น ไม้ไผ่ที่ใช้ในพิธีเสน หมาก กล้วย อ้อย... ชาติไม่ได้ในงานแต่ง”

องค์ความรู้ ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ภาษา ลายผ้า หัตถกรรม อาหาร การละเล่น ภูมินิเวศ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชนไทดำ อีกหลายด้าน ได้ถูกส่งเสริม ยกกระดับขึ้นมาให้เป็นอาชีพ สร้างรายได้ พร้อมทั้งการรักษาสุขภาพ สิ่งแวดล้อม ยกกระดับคุณภาพการเรียนรู้ การศึกษา พัฒนาเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ ท่ามกลางสถานการณ์ที่เป็นจริงหลายมิติ บูรณาการการเรียนรู้ การพัฒนาเด็ก เยาวชน ครอบครัว และชุมชน เข้าด้วยกัน กับความรู้สมัยใหม่ เช่น ทักษะการสื่อสาร การวิเคราะห์ สังเคราะห์ การประสานงาน เป็นต้น ผ่านกระบวนการวิจัยและพัฒนา ซึ่งนับได้ว่าเป็น การสร้างสรรค์การศึกษาใหม่ในระบบนิเวศเพื่อการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึง สิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวเด็ก เยาวชน ทั้งที่เป็นบุคคล กิจกรรม สังคม สิ่งแวดล้อม ภูมิศาสตร์ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี นวัตกรรม สิ่งที่สามารถ สืบสาน สร้างสรรค์ขึ้นมาได้ในสถานการณ์ที่เป็นจริง เรียนรู้ผ่านการซึมซับ เลียนแบบ เปลี่ยนปรับไปด้วยกันตามธรรมชาติ ท่ามกลางความสัมพันธ์ เด็ก เยาวชน กลุ่มเพื่อน ได้เรียนรู้จากการสรุปทบทเรียนร่วมกันหลายขั้นตอน โอกาส ที่ได้เข้าไปมีส่วนในการพัฒนา แก้ไขปัญหา พัฒนาชุมชนท้องถิ่น ทำให้ได้ ปรับเปลี่ยนตนเอง สร้างการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จากการปรึกษา พุดคุย ทบทวนร่วมกัน สื่อสาร ทำให้เกิดความเข้าใจ ศึกษาข้อมูลแล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์

• การพัฒนาบุคลากร เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ไทดำ

การพัฒนาบุคลากร เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ฐานภูมิปัญญา วัฒนธรรม ได้จัดการเรียนรู้สร้างความเข้าใจด้านพื้นที่ ชุมชน ทรัพยากร พร้อมทั้งองค์ความรู้ภูมิปัญญา เน้นภาษาไทดำ ลายผ้าไทดำ พิธีกรรม และ อาหารศิลปะการแสดง (ฟ้อนแคน) นำไปสู่จัดการเรียนรู้บูรณาการฐานชุมชน ในการสร้างอาชีพ โดยเริ่มจากเรื่องประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อ และพิธีกรรมที่สำคัญเป็นอันดับแรก แล้วเข้าสู่กระบวนการฝึกอบรม สร้างการเรียนรู้ร่วมกันในตลาดภูมิปัญญา ต่อมาเมื่อเกิดสถานการณ์โรคระบาด โควิด-19 ทีมวิจัยมีความจำเป็นต้องสอน เรียน รายคน และกลุ่มเล็ก จัดการ

สอนออนไลน์ จัดทำคลิปวิดีโอ ให้ผู้เรียนฝึกตาม ใช้เวลาว่างช่วงที่โรงเรียนยังไม่เปิดทำการสอน ศึกษาเรียนรู้ภูมิปัญญาให้เห็นคุณค่า ฝึกหัด ทดลอง ทำอาหารพื้นบ้านไทดำร่วมกับครอบครัว, ลายผ้า การฟ้อน หัตถกรรม เรียนเป็นกลุ่มสนใจ สำหรับการฟัง พูด อ่าน เขียน ภาษาไทดำที่ได้ศึกษา ฝึกฝนกันมาแล้วช่วงหนึ่ง ก็ได้ฝึกหัดทบทวนกันต่อ แล้วถ่ายทอดทางช่องทางยูทูบลงในเพจตลาดภูมิปัญญา สร้างการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางการทำซ้ำๆ ย้ำสร้างฝีมือ การเรียนรายคน ตามความสนใจ กลุ่มเพื่อนร่วมเรียนรู้ และพี่สอนน้อง จนเกิดการพัฒนาเป็นอาชีพทางเลือกในครอบครัว ส่งเสริมให้ชุมชนยกระดับการปลูกผักปลอดสารพิษ การทำผลิตภัณฑ์อาหารเชิงภูมิปัญญา ลายผ้า หัตถกรรม และอื่นๆ พร้อมกันไปด้วย

สำหรับการจัดตลาดภูมิปัญญา เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ได้เข้ามาเป็นพลังการขับเคลื่อนสำคัญ ซึ่งกระบวนการส่งต่อตลาดภูมิปัญญาผ่านเด็กและเยาวชน ได้จัดให้มีการฝึกอบรม พัฒนา ยกระดับเศรษฐกิจภูมิปัญญารุ่นใหม่ และรุ่นจิ๋ว โดยเฉพาะบทบาทด้านการสื่อสาร ประชาสัมพันธ์แบบ online ให้ถึงเพื่อนเครือข่าย การสร้าง story เรื่องเล่าที่น่าสนใจนั้น กลุ่มเด็กเยาวชน คนรุ่นใหม่ได้เข้ามามีบทบาทสร้างสรรค์ได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งตลาดภูมิปัญญาที่ได้จัดมาอย่างต่อเนื่องก่อนจะมีสถานการณ์โควิด-19 นั้นมีจุดแข็งชัดเจนในเรื่องสินค้าชุมชน ผู้ขายเป็นผู้ผลิตรายย่อย ปลูกเอง แปรรูปเอง ขายเอง จึงมั่นใจในเรื่องความปลอดภัยว่าไม่มีสารเคมี และไม่ใส่สารปรุงแต่งในกระบวนการผลิต ผลพลอยได้ของการผลิตเองสามารถจำหน่ายสินค้าราคาไม่แพง เพราะไม่มีต้นทุนเพิ่ม ขายไม่แพงและมีกำไรจากการจำหน่าย แต่ภารกิจร่วมในสถานการณ์ปัจจุบัน ท่ามกลางสถานการณ์โควิด-19 ได้จัดจำหน่ายผ่านเพจตลาดภูมิปัญญา และประชาสัมพันธ์ผ่านหน่วยงานรัฐ เอกชน ชุมชน ใกล้เคียง และภาคีเครือข่ายที่แต่ละคนมีความสัมพันธ์อยู่ ทำให้สินค้าของชุมชนเกิดการพัฒนาดำเนินไปภายใต้ข้อจำกัด เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ได้ศึกษาเรียนรู้ทั้งด้านเทคนิค การทำงานรวมกลุ่ม เกิดความรู้ ความเข้าใจในวิถีภูมิปัญญา นำมาปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม ในขณะที่การศึกษาโดยทั่วไป เด็กและเยาวชน

ค่อนข้างจะประสบปัญหาด้านการพัฒนาตนเอง ห่วงเห็นทางการเรียนรู้อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม เนื่องมาจากกระแสค่านิยมของสังคมยุคใหม่ โรงเรียน เน้นองค์ความรู้ตามตำรา ทั้งๆ ที่กระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญา มีกระบวนการดั้งเดิมของชุมชนหลากหลายรูปแบบให้ศึกษา ค้นคว้า พัฒนา แต่การศึกษาสมัยใหม่โดยเฉพาะระบบสังคม วัฒนธรรมแนวบริโภคนิยม ได้เข้ามาลดทอนบทบาทของครอบครัว ชุมชน ไม่มีการสืบทอดพัฒนาให้ สมสมัย ในขณะที่ปัญหาสภาพแวดล้อมของเด็กและเยาวชนทั้งชุมชนชนบท และสังคมเมืองมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทำให้ประสบปัญหาด้านการปรับตัว ทักษะชีวิต การดูแลรักษาสุขภาพค่อนข้างมาก ดังนั้นการที่โครงการวิจัยฯ ในการทำงานที่ผ่านมา ได้สร้างโอกาสการเรียนรู้ให้เด็ก เยาวชน ด้วยกระบวนการ ถอดบทเรียนองค์ความรู้ดั้งเดิมของชุมชนแล้วนำมาจัดกระบวนการใหม่ ให้สอดคล้องกับยุคสมัย จึงนับได้ว่าเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางด้านความรู้ ได้อย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนจากชุมชนใกล้เคียง คือ ตำบลลุด ตำบลท่าข้าม ได้เข้ามาศึกษา เรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีภูมิปัญญา อาชีพ สุขภาพ ส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในรากเหง้าของตนเอง ส่งเสริมทักษะการปรับตัว ระบบการวิเคราะห์ สังเคราะห์ การรวมกลุ่ม เชิงสร้างสรรค์ กระบวนการจิตอาสา และสื่อสารประชาสัมพันธ์

- **กลไกการศึกษานานฐานชุมชน**

โครงการรูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชนด้วยบทบาท ของเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ กรณีชุมชนไทดำวัดดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอฟูนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้จัดกระบวนการสื่อสาร พบปะประชุม ร่วมกับโรงเรียนในพื้นที่ (โรงเรียนบ้านไทรงาม โรงเรียนแม่แขก โรงเรียน บ้านหนองจอก โรงเรียนหนองไทร) องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ในกระบวนการค้นหาต้นทุน ศักยภาพของชุมชนและโรงเรียน แล้วจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกัน ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจให้การศึกษา ที่เติบโตจากการเรียนรู้รากเหง้า และบ่มเพาะตัวตนลูกหลาน เด็ก เยาวชน

การดำเนินงานตามแผนงาน เนื่องจากข้อจำกัดการระบาด
ของโรคโควิด-19 ภายหลังจากที่ได้จัดกิจกรรมค้นหาต้นทุนภูมิปัญญาแล้ว
ทีมวิจัยได้ทดลองจัดชุดกิจกรรมสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทดำขึ้นที่โรงเรียน
บ้านไทรงาม ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ขึ้นมาก่อน
แล้วจัดทำเป็นสื่อทั้งทางยูทูบ และไลฟ์สด ให้เพื่อนๆ ได้ศึกษาเรียนรู้ ทำให้เกิด
ผลการพัฒนาเด็ก เยาวชนโรงเรียนบ้านไทรงาม และครูภูมิปัญญารุ่นใหม่
ตามมาตราฐานตัวชี้วัด ซึ่งปรากฏว่าเด็กเยาวชน คนรุ่นใหม่ มีโอกาสเข้าถึง
ความรู้ภูมิปัญญาไทดำในระดับที่น่าพึงพอใจ และได้รับการพัฒนาทักษะและ
มีความรู้ความสามารถจัดกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาร่วมกับครูภูมิปัญญา
รุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ทางด้านผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ เช่น อบต.
ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำตามธรรมชาติ ครูภูมิปัญญา ได้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรม
ตลาดภูมิปัญญาหลายบทบาท ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ความตระหนัก
ร่วมกัน ในการพัฒนาเด็กเยาวชนและชุมชน

22.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

เครือข่ายเยาวชนสร้างสรรค์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในบทบาทของ
โหนดเด็กเยาวชนโรงเรียนขนาดเล็กและฐานชุมชน ได้ส่งเสริมจัดการจัดการ
ศึกษา พัฒนาเด็ก เยาวชน ส่งเสริมให้กลุ่มชาติพันธุ์ไทดำบ้านดอนมะลิ ตำบล
ท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้ใช้พื้นที่ชุมชนเป็นตัวตั้งภายใต้
บริบทวิถีภูมิปัญญา วัฒนธรรม ภูมินิเวศ สร้างการมีส่วนร่วมของสถาบันสังคม
ทั้งภายในและนอกชุมชน จัดกระบวนการพัฒนา ยกระดับ “ตลาดภูมิปัญญา”
ให้เป็นต้นแบบด้านการพัฒนาเด็กเยาวชน คนรุ่นใหม่ ด้วยกระบวนการ CBR
ประกอบด้วย การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต
แบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การประชุมกลุ่มย่อย กลุ่มใหญ่ ถอดองค์ความรู้
จากการปฏิบัติในพื้นที่โดยทีมวิจัยวิจัยทดลองจัดกระบวนการเรียนรู้สืบทอด
อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ไทดำ แล้วจัดตลาดภูมิปัญญาในหมู่บ้าน และออนไลน์
เปิดเวทีรับฟังความคิดเห็นและเติมเต็มข้อมูล และสรุปบทเรียนหลังดำเนิน
กิจกรรม (After Action Review)

กระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา มีรากฐานมาจากระบบความเชื่อ พิธีกรรม เป็นแกนกลางที่สำคัญ โดยมีสายตระกูล เครือญาติเข้ามาขับเคลื่อนในพื้นที่กลางของชุมชน คือ ตลาดภูมิปัญญา ทำให้มีการสืบทอดอัตลักษณ์ ภูมิปัญญา ด้านอื่นๆ ตามมาอย่างเป็นระบบ ด้วยกระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจทำให้เกิดความชัดเจนขององค์ความรู้ การเสริมสร้างพลังศรัทธา ส่งเสริมให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางเพื่อสร้างพลังในกระบวนการสืบทอด ต่อยอดให้เห็นร่วมกันผ่านกระบวนการสื่อสารของคนต่างวัยในกระบวนการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งได้จัดประชุมวางแผน ศึกษาศักยภาพของชุมชนด้านองค์ความรู้ พร้อมด้วยการทบทวน ค้นหาความสนใจของกลุ่มเด็ก เยาวชน โดยใช้พื้นฐานข้อมูลจากการสังเกต สัมภาษณ์ อย่างรอบด้าน พัฒนาเครื่องมือการเรียนรู้ ภูมิปัญญาทั้งในและนอกระบบโรงเรียนผ่านกระบวนการ กิจกรรม ตลาดภูมิปัญญา

ผลการดำเนินงาน เกิดรูปธรรมตลาดภูมิปัญญาพัฒนาชุมชนเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ พร้อมด้วยการพัฒนาครูภูมิปัญญา แกนนำเด็กเยาวชน ซึ่งสามารถขยายผลนำไปสร้างเป็นกลไกความร่วมมือทางการศึกษาร่วมกับภาคีการพัฒนาทั้งในและนอกพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะการขยายผลทางนโยบายในระดับพื้นที่ตำบล ทำให้เกิดหน่วยการจัดการศึกษาแนวใหม่เพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชน และชุมชนร่วมกัน ซึ่งมีทั้งฝ่ายท้องถิ่น เด็กและเยาวชน ผู้เรียนรู้ ครู ครูภูมิปัญญา เข้ามาวางแผนการทำงาน ปฏิบัติ และประเมินผลร่วมกับโรงเรียนบ้านไทรงามและเครือข่ายโรงเรียนในพื้นที่ อีกทั้งยังมีความร่วมมือกับองค์กร หน่วยงาน ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี สำนักงานส่งเสริมการจัดการประชุมและนิทรรศการ (องค์การมหาชน) องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุราษฎร์ธานี ทำให้เกิดการยกระดับรูปธรรมการศึกษาพัฒนาเด็ก เยาวชน ฐานภูมิปัญญาวัฒนธรรม ลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้

22.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

23. โครงการวิจัยศึกษาข้อมูล และพัฒนารูปแบบกลไกชุมชน ในการจัดการน้ำภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลง ในพื้นที่กลางน้ำคลองคูสน จังหวัดสตูล

มิตีความเหลื่อมล้ำ: ด้านสิ่งแวดล้อม

23.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

สถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในพื้นที่ แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านนิเวศของน้ำคลองคูสน ด้านศักยภาพชุมชนในการจัดการฐานทรัพยากร หากเป็นผลของความเหลื่อมล้ำนั้น ส่งผลทั้งในระดับพื้นที่ คือ ระหว่างบุคคล ชุมชน ของผู้ใช้น้ำด้วยกันที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำ และระดับโครงสร้าง คือ หน่วยงานภาครัฐ กับบทบาทชุมชนผู้ใช้ประโยชน์

ด้านนิเวศคลองคูสน เป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดอุบัติเหตุ เช่น น้ำกัดเซาะตลิ่ง น้ำท่วม ล้าคลองแห้ง ซึ่งเป็นอุบัติเหตุ หากเกิดในพื้นที่ใดก็ได้ รับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมทางภาคครัวเรือน ชุมชน ตลอดสองฝั่งคลองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ ขาดระบบการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม ในช่วงฤดูฝนหลายพื้นที่ตามสายน้ำคลองคูสนเกิดน้ำท่วมหนัก กระแสน้ำไหลแรง ส่งผลต่อการชะล้างตลิ่งริมคลองพัง จนต้องมีงบประมาณเพื่อทำเขื่อนกันตลิ่งพัง ฤดูแล้งน้ำแห้ง มีน้ำไม่พอใช้ เนื่องจากการจัดการในพื้นที่ต้นน้ำเหนือฝายชลประทานที่เป็นตัวกันระหว่างพื้นที่ต้นน้ำกับกลางน้ำ โดยน้ำส่วนใหญ่ถูกดึงไปใช้ในระบบชลประทาน ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์กับพื้นที่กลางน้ำในด้านเกษตร ด้านครัวเรือนที่ใช้น้ำผ่านระบบประปาหมู่บ้านดึงน้ำจากคลองมาใช้ ซึ่งระบบจัดการที่ผ่านมามุ่งมองปัญหาเพียงด้านเดียว คือ จัดการสถานการณ์ท่วม ซึ่งการแก้ปัญหาดังกล่าวนั้นยังเป็นการดำเนินการที่หน่วยงานต่างก็ทำในรูปแบบของตนเอง ขาดการบูรณาการหารือร่วมกันทั้งจากระหว่างหน่วยงานเอง และกับชุมชน โดยกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากความเสียหายสิ่งแวดล้อม และภัยธรรมชาติที่ไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับการใช้ประโยชน์แหล่งน้ำในด้านต่างๆ เช่น ความเสี่ยงจากปัญหาน้ำแล้ง ส่งผลกระทบกัน

คนริมคลองและภาคการเกษตร แต่ไม่ส่งผลต่อผู้ใช้น้ำประปาเพราะประปามีระบบการจัดเก็บน้ำ

ด้านศักยภาพชุมชนและการจัดการ การพัฒนาคลองดูสนให้เป็นคลองสายเศรษฐกิจ ที่มุ่งไปสู่มิติของการแข่งขัน การค้า และการลงทุน ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ใช้ประโยชน์จากกลุ่มน้ำคลองดูสน-คลองมาบั่ง มากเกินกว่าระบบนิเวศจะรองรับได้ ประกอบกับความสามารถของการบริหารจัดการ และเครื่องมือทางนโยบาย เช่น ฐานข้อมูล กฎระเบียบ และการบังคับใช้กฎหมาย ยังไม่สามารถนำไปปรับใช้อย่างมีประสิทธิภาพ จึงเป็นข้อจำกัดของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม และส่งผลกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศโดยรวมอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การขาดระบบและกลไกกลุ่มชุมชนในการบริหารจัดการแหล่งน้ำในพื้นที่แบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่สามารถมีฐานอำนาจในการต่อรอง และสิทธิในการจัดการน้ำภายใต้บทบาทองค์กรชุมชนที่เป็นที่ยอมรับ เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกในการประสานงานระหว่างหน่วยงานรัฐกับชุมชน ในการออกแบบการจัดการร่วมกันอย่างเหมาะสมกับพื้นที่ และกลุ่มผู้ได้รับผล การกำหนดแผนงานการจัดการที่ไม่ตรงกับความต้องการของชุมชนและสภาพพื้นที่ เนื่องจากการออกแบบมาจากภาครัฐ และขึ้นอยู่กับภารกิจหลักของผู้รับผิดชอบ แผนที่ได้มาจึงเป็นแผนพัฒนาด้านเดียว ที่ส่งผลกระทบต่อคนอีกกลุ่มที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่

ในส่วนชุมชนเองก็ยังไม่มีการดูแลแหล่งน้ำ ที่ถูกคิดมาจากชุมชนโดยผู้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำจึงเป็นกลุ่มที่มีกำลังทรัพย์และความสามารถในการเข้าถึงแหล่งน้ำ ไม่มีระบบฐานข้อมูลความรู้ของกลุ่มน้ำคลองดูสนที่สามารถนำมาออกแบบการจัดการที่เหมาะสม และช่องทางสื่อข้อมูลความรู้กลุ่มน้ำ เพื่อการทำความเข้าใจในคุณค่าความหมายของคนกลุ่มน้ำ สุดท้ายการดำเนินกิจกรรมการจัดการน้ำที่ผ่านมาขาดการพูดคุยร่วมกันระหว่างคนกลุ่มน้ำ จึงเป็นการจัดการเพื่อการเอื้อประโยชน์กับเฉพาะกลุ่มส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต้นน้ำกับกลางน้ำในช่วงที่ผ่านมา รวมไปถึงความขัดแย้งกับหน่วยงานภาครัฐ

โครงการศึกษาข้อมูล และพัฒนารูปแบบกลไกชุมชนในการจัดการน้ำภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่กลางน้ำคลองตุสน จังหวัดสตูล

เพื่อการลดความเหลื่อมล้ำมิติสิ่งแวดล้อมจิงมุ่งเป้าไปที่การสร้างศักยภาพชุมชนบนฐานทรัพยากรของชุมชนโดยมีการวางระบบข้อมูล ถ้าไม่มีข้อมูลก็ต้องหาข้อมูล ถ้าไม่มีบทบาทหน้าที่ก็ต้องสร้างกลไกขึ้นมา ถ้าหน่วยงานไม่เห็นความสำคัญก็ต้องมีการสื่อสารและสร้างความร่วมมือกับหน่วยงาน เพื่อจัดทำแผนยุทธศาสตร์การจัดการน้ำและข้อตกลงการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำอย่างมีส่วนร่วม ในพื้นที่กลางน้ำ แผนยุทธศาสตร์เป็นแผนย่อยระดับพื้นที่และจะมีการขมวดแผนยุทธศาสตร์ย่อยมารวมกัน เป็นยุทธศาสตร์ของต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ เพื่อส่งให้หน่วยทรัพยากรน้ำ (อนุกรมการทรัพยากรน้ำ จังหวัดสตูล) และหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เป็นเจ้าภาพหลัก ร่วมกับภาคส่วนของชุมชน

23.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

วิธีการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน คือ **ขั้นการศึกษาข้อมูล** โดยใช้วิธีการรีวิวและขอข้อมูล สัมภาษณ์และสัมภาษณ์ข้อมูลกลุ่มน้ำตลอดพื้นที่โดยใช้เครื่องมือแบบสำรวจ การสอบถามกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ จำนวน 248 คน **ขั้นการออกแบบ** โดยการวิเคราะห์จากฐานข้อมูลสภาพปัญหา เปรียบเทียบผลการจัดการเดิม ผ่านการระดมความคิดร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง สู่การกำหนดแผนงาน และรูปแบบกลไกชุมชนในการจัดการน้ำ 3 ระดับ **ขั้นทดลองปฏิบัติการ** ผ่านการเลือกโดยการวิเคราะห์ปัญหาเร่งด่วนของพื้นที่ คือ การทำฝายชะลอน้ำ ชะลอทราย และเขื่อนกั้นตลิ่งพังแบบธรรมชาติ **ขั้นสื่อสารหน่วยงาน** โดยการนำเสนอผลการดำเนินงาน และแลกเปลี่ยนความเห็นเพื่อหาทิศทางสร้างความร่วมมือต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่

23.3 รูปธรรมการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลการลดความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อม 5 dimension Envi Product

ข้อมูลคลองคูสน (กลางน้ำ) ข้อมูลคลองและการใช้ประโยชน์ ข้อมูลระบบนิเวศ สภาพพื้นที่ การเปลี่ยนแปลง สภาพปัญหา และการใช้ประโยชน์ ในพื้นที่ตำบลควนโดน ตำบลย่านซื่อ ตำบลฉลุง เทศบาลควนโดน เทศบาล โดยจากที่ได้เริ่มโครงการวิจัย ผลผลิตที่ได้จากการศึกษาข้อมูล ได้ทำการย่อนทวนข้อมูลสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำคลองคูสน และคลองมาบัง จังหวัดสตูล โดยใช้เครื่องมือ timeline เวลาไปตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 จนถึงปัจจุบัน และเชื่อมกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ตั้งแต่ปี 2504 เพื่อให้เห็นปัจจัยเหตุของการพัฒนาคลองตามแผนนโยบายที่ผ่านมา ข้อมูลนาฬิกาชีวิตการใช้ประโยชน์จากน้ำจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ผ่านการระดมความคิดของทีมวิจัยและผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ที่สำคัญคือข้อมูลสภาพพื้นที่คลองคูสนกลางน้ำ พื้นที่ตำบลควนโดน ตำบลย่านซื่อ ตำบลฉลุง เทศบาลควนโดน เทศบาลฉลุง ประกอบไปด้วย สภาพของคลอง ลักษณะริมคลอง โครงสร้างที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพคลอง ระบบนิเวศคลอง โดยแบ่งนิเวศออกเป็น 2 ส่วน คือ นิเวศในน้ำ นิเวศริมน้ำ ทั้งในส่วนของพืชและสัตว์ ลักษณะการใช้ประโยชน์จากกลุ่มน้ำคลองคูสน ทั้ง 3 ตำบล ได้แก่ พื้นที่ตำบลควนโดน ตำบลย่านซื่อ ตำบลฉลุง ข้อมูลฤดูกาลน้ำที่แสดงให้เห็นการใช้ประโยชน์จากน้ำ ปริมาณน้ำ/ระดับน้ำ คุณภาพน้ำ สภาพน้ำ และปัญหาจากธรรมชาติ และข้อมูลสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตลอดทั้งคลองกลางน้ำ ผลกระทบจากปัญหาที่ส่งต่อระบบนิเวศ และต่อคนใช้ประโยชน์ รวมไปถึงความพยายามต่อการจัดการปัญหาที่ผ่านมา

เดิมมีการรวบรวมข้อมูลจากโครงการพัฒนากลไกความร่วมมือในการบริหารจัดการสายน้ำคูสนแบบบูรณาการโดยการใช้ความรู้ในเวทีวิทยาท้องถิ่น จังหวัดสตูล โดยนางมยุรี จุ้ยพริก มีการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล จัดทำ

ฐานข้อมูลและแผนที่ตลอดกลุ่มน้ำ อาทิ ข้อมูลทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และนิเวศ
ความสามารถในการรับน้ำของคลองคูสน

**การรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มน้ำคลองคูสนของคน
ในพื้นที่** ได้สื่อรูปแบบออนไลน์ ในรูปแบบภาพนิ่ง วิดีโอคลิป และการไลฟ์สด
รวมถึงการสร้างช่องทางการสื่อสาร ผ่านเพจเฟซบุ๊ก มีเป้าหมายเพื่อเป็น
เครื่องมือในการสื่อสารข้อมูลข้อค้นพบจากการศึกษาข้อมูลคลองคูสน และ
การอัปเดตสถานการณ์การดำเนินงานขับเคลื่อนการวิจัยในพื้นที่คลองคูสน
ซึ่งเป็นสื่อสมัยใหม่ที่สื่อได้อย่างตรงไปตรงมา และเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้
หลากหลาย มีชิ้นงานสื่อจำนวน 9 คลิป การศึกษาข้อมูลกลุ่มน้ำ สุทธิศทาง
การพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ภาพเพื่อการสื่อสาร โดยการเล่าแนะนำโครงการ
และสถานการณ์กลุ่มน้ำในปัจจุบันของสายน้ำคลองคูสน-คลองมาบังจังหวัดสตูล
ในเพจเฟซบุ๊ก “กลุ่มน้ำคลองคูสน-คลองมาบัง จังหวัดสตูล”

เดิมการพัฒนาสื่อสร้างการเรียนรู้เรื่องคลองคูสนไม่เคยมีการจัดทำ
มาก่อน เดิมใช้เพียงวิธีการประชาสัมพันธ์ผ่านการจัดเวทีประชาคมเพื่อจะจัด
ทำแผน

Empowerment

กลไกชุมชนในการจัดการน้ำ มีการกำหนดกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในการ
พัฒนากลไกจัดการเพื่อร่วมดำเนินการขับเคลื่อนการจัดการกลุ่มน้ำคลองคูสน
ในระดับตำบลทั้ง 3 ตำบล กลางน้ำ ได้แก่ 1. ผู้นำชุมชนผู้ใหญ่บ้าน อบต.
ผู้นำศาสนา 2. กลุ่มอาสาสมัคร ทสม. อถล. 3. กลุ่มผู้ใช้น้ำ ภาคการเกษตร
และครัวเรือน 4. ประชาชนชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน 5. ตัวแทนจากหน่วยงานท้องถิ่น
แต่ในสภาวะการดำเนินงานช่วงโควิด-19 จึงไม่สามารถดำเนินการได้ตาม
เป้าหมายที่วางไว้ แต่มีการนำร่องการพัฒนากลไกจัดการน้ำในพื้นที่ตำบลย่านซื่อ
และในภาพรวมของพื้นที่กลางน้ำ เพื่อการเป็นเครือข่ายกลางน้ำ แต่ยังไม่ได้
กำหนดโครงสร้างบุคคลที่ชัดเจน ได้เพียงการจัดทำแผนการพัฒนาคลอง
เพื่อจัดการป้องกัน พื้นที่คลองกลางน้ำ และการออกแบบบทบาทหน้าที่ของ
กลไก นอกจากนี้มีการจดทะเบียนองค์กรผู้ใช้น้ำภาคการเกษตรกับสำนักงาน

ทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ภาค 4 โดยการเสนอในชุดตลอดกลุ่มน้ำคลองคูสน จำนวน 52 คน ซึ่งเป็นตัวแทนจากภาคประชาชน ที่มีบทบาททั้ง ทสม. ออถ. ผู้นำชุมชน และกลุ่มผู้ใช้น้ำ

เดิมกลไกจัดการน้ำคลองคูสนเคยมีการจัดตั้งขึ้นมาแล้วเมื่อช่วงปี 2558 เป็นเครือข่ายคลองคูสน และกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมหมู่บ้าน ปัจจุบันท้องถิ่นก็มีการจัดตั้งเพิ่มเติม คือ อาสาสมัครท้องถิ่นรักษ์โลกประจำตำบล ซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายคลองคูสน ที่หยุดลงเพราะเป็นเพียงการจัดตั้ง ไม่มีบทบาทการดำเนินงานภายใต้แผนงาน ความต้องการของกลุ่ม และในส่วนของกลุ่มกลไก ทสม. ออถ. เป็นกลุ่มอาสาสมัครที่มีการดำเนินงานตามแผนของหน่วยงานจัดตั้งเป็นหลัก แผนเพื่อแก้ปัญหา แท้จริงจึงไม่ได้ดำเนินการ โดยการดำเนินการที่เห็นได้ชัดและบ่อยครั้ง คือ การเก็บขยะริม การปลูกต้นไม้รอบคลอง การปรับปรุงภูมิทัศน์ริมคลอง ภายใต้โครงการคลองสวยน้ำใส และกิจกรรมวันสำคัญ

Change

สร้างการรับรู้สถานการณ์ลุ่มน้ำคลองคูสน และกำหนดทิศทางการมีส่วนร่วมในการจัดน้ำ โดยใช้ข้อมูลอย่างบูรณาการ เกิดกิจกรรม แลกเปลี่ยนที่วิจัย กลไก กับหน่วยงาน เกิดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยมีหน่วยงานเข้าร่วม ครั้งที่ 1 การเข้าพบผู้ว่าราชการจังหวัดสตูล เพื่อนำเสนอ แนวทางการขับเคลื่อนงานวิจัย ครั้งที่ 2 เชิญหน่วยงานเข้าร่วมเสวนาทิศทางการพัฒนาลุ่มน้ำคลองคูสนอย่างมีส่วนร่วม โดยมีหน่วยงานเข้าร่วม ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัดสตูล หัวหน้าอุทยานทะเลบัน ผู้อำนวยการสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสตูล นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ภาคประชาสังคม นายกสมาคมวัฒนธรรมเมือง ครั้งที่ 3 การจัดเวทีนำเสนอข้อมูลจากหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อนำเสนอข้อมูลจากการวิจัย พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนความเห็น ทิศทางการพัฒนาลุ่มน้ำ มีนายกเทศบาลตำบลควนโดนเข้าร่วม และสมาชิกเทศบาล ครั้งที่ 4 การเข้าพบชุดอนุกรรมการทรัพยากรน้ำจังหวัดสตูล โดยมีผู้ว่าราชการฯ เป็นคนประสานกลางระหว่าง

ที่มวิจัยกับหน่วยงานในอนุกรรมการ โดยมีการนำเสนอข้อมูลสถานการณ์คลองตลอดทั้งซ้ให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นของแต่ละพื้นที่ พร้อมข้อเสนอต่อการพัฒนาและจัดการร่วมกัน ซึ่งมีหน่วยงานเข้าร่วมแลกเปลี่ยน คือ ผู้ว่าราชการจังหวัดสตูล ปลัดจังหวัดสตูล สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสตูล กรมชลประทานจังหวัดสตูล กรมเจ้าท่า สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดสตูล เลขาธิการอนุกรรมการจัดการน้ำจังหวัดสตูล

ที่ผ่านมาโอกาสที่จะมีการแลกเปลี่ยนและนำเสนอข้อมูลในประเด็นคลองคูสน-คลองมาบังโดยเฉพาะมักไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งการพูดคุยที่ผ่านมาเป็นการหารือในภาพรวมของพื้นที่ นอกจากหน่วยงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับคลองโดยตรง อย่างเช่น ชลประทาน ที่มีการสื่อสารพูดคุยกันอยู่บ้าง ครั้งนี้เป็นกรนำเสนอแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่างออกไป คือ การใช้ข้อมูลข้อเท็จจริงจากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ตลอดสายมาสู่การสื่อสารกับหน่วยงาน ต่างกับการนำเสนอโดยใช้ความรู้สึก และสถานการณ์เชิงปรากฏการณ์

แผนกลางน้ำ แผนแม่บทแบบมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แผนยุทธศาสตร์ เห็นทิศทางในการออกแบบแผนการพัฒนาคลองโดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ มิติด้านน้ำ มีเป้าหมายเพื่อกรเพิ่มปริมาณของน้ำและการสร้างน้ำคุณภาพ มิติด้านนิเวศ มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาเนิเวศสมดุลของแหล่งน้ำ มิติด้านการใช้ประโยชน์ เป้าหมายเพื่อกรสร้างภูมิคุ้มกันแก่ผู้เกี่ยวข้อง มิติการจัดการ มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาบทบาทของชุมชน ต่อกรจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่อย่างมีส่วนร่วม มาออกแบบแผนงานเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ และข้อเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐในการดำเนินงาน นอกจากนี้แผนการดำเนินงานที่มีกรออกแบบ ต้องสอดคล้องกับแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580) 6 ด้าน คือ ด้านที่ 1 การจัดการน้ำอุปโภค บริโภค ด้านที่ 2 การสร้างความมั่นคงของน้ำภาคการผลิต ด้านที่ 3 การจัดการน้ำท่วมและอุทกภัย ด้านที่ 4 การจัดการคุณภาพน้ำ และอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ ด้านที่ 5 การอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำที่เสื่อมโทรม และป้องกันการพังทลายของดิน และด้านที่ 6 การบริหารจัดการ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์

จากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ก็กับการจัดการปัญหาที่ผ่านมา เพื่อมาหาแนวทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับการจัดทำแผนพัฒนาลุ่มน้ำของพื้นที่ โดยบางส่วนมีการยึดโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

เดิมแผนส่วนใหญ่เป็นที่มาจากความรับผิดชอบตามโครงสร้างบทบาทหน้าที่องค์กรหน่วยงาน เช่น กรมชลประทาน การจัดการระบบการไหลของน้ำให้สะดวก มีสิ่งในระบบชลประทาน ประาภูมิภาค การจัดเก็บน้ำเพื่อส่งเข้าสู่ระบบประปาที่คนในเมืองใช้ประโยชน์ และอื่นๆ ตามฟังก์ชันเป็นหลัก และด้วยการจัดทำแผนแบบทางเดียว ขาดการหารือในเชิงของผลกระทบจากการดำเนินงาน ทำให้เห็นได้ว่า การพัฒนาในลักษณะดังกล่าวสามารถก่อให้เกิดอีกหลายปัญหาตามมา เช่น การจัดทำฝายกั้นตลิ่งแบบหินตะแกรงในพื้นที่ตำบลย่านซื่อ ส่งผลให้พืชพันธุ์ไม้ที่ช่วยซับน้ำ ยึดดิน และช่วยชะลอการไหลของน้ำถูกตัดทิ้ง ระบบการไหลของน้ำเปลี่ยนทิศทางเมื่อน้ำไม่สามารถชะลอลงด้วยต้นไม้ การจัดทำฝายชลประทานเพื่อส่งน้ำให้คลองชลประทานทำให้นิวคกลางน้ำ ปลายน้ำเปลี่ยนจากที่มีฝายมากันระหว่างต้นน้ำกับกลางน้ำ ทรายไม่สามารถไหลลงมาที่กลางน้ำได้ พื้นที่จึงไม่มีทราย พื้นคลองเป็นดิน น้ำขุ่นเมื่อไม่มีทรายกรอกน้ำ สัตว์ที่ต้องหลบหรือหากินตามพื้นที่ก็หายไป และที่สำคัญการไม่มีทรายทำให้สภาพพื้นคลองลึกลง และอีกการพัฒนาที่สร้างการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ โครงการหาราบันบารู ที่มีการลอกคลองตั้งแต่ตำบลควนโดนถึงตำบลบ้านควน ทำให้ระบบนิเวศคลองเปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน

Eco-service

เพิ่มปริมาณของน้ำให้สามารถกักเก็บได้มากขึ้นในช่วงฤดูแล้ง
ช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ภายใต้การจัดทำข้อมูลวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่กลางน้ำ ตั้งแต่ตำบลควนโดน ตำบลย่านซื่อ ตำบลฉลุง ปัญหาใหญ่มีสองส่วนคือ คลองไม่มีทราย และสภาวะน้ำแล้ง/น้ำไม่เพียงพอ แผนการจัดการน้ำเร่งด่วนที่ต้องดำเนินการคือ การทำข้อเสนอไปยังกรมชลประทาน

ให้มีการปล่อยทรายหน้าฝายดูสนให้ไหลลงพื้นที่กลางน้ำ และการจัดสรรปันน้ำให้สอดคล้องตามฤดูกาล ในส่วนของพื้นที่ที่ต้องมีการดำเนินการเพื่อการรองรับการไหลของน้ำและทราย คือการสร้างฝายชะลอน้ำ จากพื้นที่ฉลูง พื้นที่ย่านซื่อ ในรูปแบบฝายมีชีวิต และรูปแบบหินทิ้งในคลอง เพื่อชะลอการไหลของน้ำ และให้ฝายช่วยดักทรายให้ติดอยู่ในพื้นที่ได้ แต่ด้วยปัจจัยของพื้นที่ในการทำฝายชะลอน้ำและทรายยังไม่สามารถดำเนินการได้ คือช่วงมีอุทกภัยจนถึงธันวาคม เป็นช่วงที่มีปริมาณน้ำในคลองมาก ไหลแรง จากฝนที่ตกลงมา จึงไม่สามารถดำเนินการได้ในขณะนี้ แต่จะเริ่มดำเนินการได้ในช่วงมกราคมหรือกุมภาพันธ์ต่อไป

เดิมเคยมีการสร้างฝายชะลอน้ำโดยใช้กระสอบทรายวางกันน้ำตรงพื้นที่หมู่ที่ 7 ย่านซื่อ แต่ด้วยการไหลของน้ำในช่วงน้ำหลาก ฝายไม่สามารถอยู่ได้เนื่องจากน้ำซัดกระสอบทรายไหลไปตามน้ำ และเป็นการวางกระสอบทรายทำฝายในจุดที่เหนือน้ำ ซึ่งหากต้องการเพิ่มปริมาณในพื้นที่ ต้องวางในจุดปลายน้ำ ตั้งแต่ควนขัน บ้านควน ฉลูง และย่านซื่อ ขึ้นมาเป็นจุดๆ เพื่อชะลอจากท้ายคลองจนถึงต้นคลองของพื้นที่

23.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

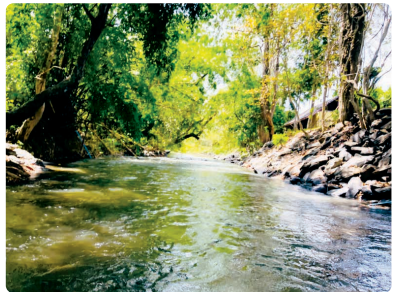
การดำเนินงานขับเคลื่อนโครงการวิจัยเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำ ยืนอยู่บนพื้นฐานของข้อมูล และร่วมขับเคลื่อนกันเป็นขบวนทัพ ในการสร้างกลไกของการจัดการน้ำที่ลดการพึ่งพาจากภายนอก แต่มาร่วมกันจัดการบนพื้นฐานการมีส่วนร่วม ทั้งระดับพื้นที่ตำบล ระดับโซน ระดับเครือข่าย เพื่อการคลี่คลายปัญหา และจัดการความคิดความเชื่อ “คนกับคลอง” โดยการรวบรวมฐานข้อมูลคลองดูสนทั้งระบบ สู่การพัฒนาเป็นแผนจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำ สร้างกลไกเครือข่ายในการบริหารจัดการคลองดูสนในระดับพื้นที่คนลุ่มน้ำ และหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง พื้นที่ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในการหาวิธีทิศทาง รูปแบบการจัดการน้ำคลองดูสน โดยการขับเคลื่อนการก่อเกิดรูปธรรม คือ การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง และส่งเสริมสิทธิชุมชนในการ

เข้าถึงและการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยสนับสนุนให้เกิดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในเชิงรับผิดชอบ และนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานราก ตามวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ภายใต้หลักการ “คนอยู่ร่วมกับระบบนิเวศอย่างเกื้อกูล”

การจัดการน้ำที่ผ่านมามีความจริง ความรู้ที่มีอยู่ในพื้นที่เอาความรู้จากข้างนอกมาอย่างเดียว ทั้งที่ชาวบ้าน ชุมชนมีความรู้ เพียงแต่ขาดการจัดการข้อมูลที่มีอยู่ ทำให้ขาดความมั่นใจ และส่งผลต่อการขาดการมีส่วนร่วม เมื่อขาดการมีส่วนร่วมจึงขาดซึ่งอำนาจในการจัดการ การจัดการน้ำจึงอยู่ในมือคนนอกองค์กรภายนอกชุมชนโดยสมบูรณ์ การลดความเหลื่อมล้ำจึงต้องเริ่มที่เราต้องนำความรู้ ความจริงมาต่อสู่ต่อตรง ต้องสร้างหมู่พวก มีกลไก มีการจัดการ แล้วออกแบบแผนงานมาจัดการภายใต้บริบทของชุมชน

ดังนั้นการก่อตัวกลไกเครือข่ายการจัดการลุ่มน้ำคลองตุสน ซึ่งเป็นกลไกความร่วมมือของภาคีหลายภาคส่วน ที่ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมบนพื้นฐานขององค์ความรู้ ข้อมูลที่ถูกต้อง โปร่งใส เท่าเทียม นอกจากนี้ยังต้องเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยวิธีสนับสนุนและเพิ่มบทบาทของประชาชน ภาคประชาสังคม ชุมชน และองค์กรท้องถิ่น ในการดูแล จัดสรรทรัพยากร และการฟื้นฟูทรัพยากร ยกกระดับสู่การปฏิบัติการของหน่วยงาน ที่สามารถแก้วิกฤตสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศคลองตุสนได้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชุมชนที่สามารถนำไปสู่การคิด การคุย การปฏิบัติการ เพื่อการจัดการระบบนิเวศบริการของพื้นที่ ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่กลางน้ำ

23.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

24. โครงการการพัฒนาผลิตภัณฑอาหารทะเลแปรรูปกิ่งสำเร็จรูป เพื่อเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชนของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี

บทความความเหลื่อมล้ำ: ด้านเศรษฐกิจ

24.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ตั้งแต่อดีตที่ผ่านมา ชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ได้ถูกรุกรานจากเครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูงและผิดกฎหมาย จนส่งผลให้ทรัพยากรเกิดความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านจึงได้มีการรวมตัวกันขึ้นเพื่อร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรจนทรัพยากรพื้นคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ แต่ถึงแม้ว่าชาวประมงพื้นบ้านจะสามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น ในทางตรงกันข้ามชาวประมงพื้นบ้านกลับไม่มีรายได้เพิ่มขึ้น เพราะราคาสัตว์น้ำถูกควบคุมด้วยพ่อค้าคนกลาง ทางสมาคมชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี จึงได้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาผลผลิตสัตว์น้ำถูกกดราคา โดยการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยขึ้นมาเพื่อเป็นพื้นที่กลางของชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ในการดำเนินการอย่างเป็นกิจจะลักษณะในการรับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมงพื้นบ้านด้วยตนเอง ที่จับมาด้วยเครื่องมือประมงที่ไม่ผิดกฎหมาย และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น การจับสัตว์น้ำโดยใช้เบ็ด อวนลอยปลา เป็นต้น โดยทางวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยปรับราคาซื้อขึ้นไม่น้อยกว่า 40% จากราคาปรกติของแพปลาเอกชน ทั้งนี้เพื่อสร้างแรงจูงใจให้แก่ชาวประมงพื้นบ้านในการใช้เครื่องมือประมงที่ถูกกฎหมายในการจับสัตว์น้ำ และคำนึงถึงความยั่งยืนในการทำประมงเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ ในการทำประมงพื้นบ้าน นอกจากสัตว์น้ำประเภทหลักที่จับได้แล้ว ยังมีสัตว์น้ำที่ชาวประมงพื้นบ้านไม่ได้ตั้งใจจับแต่เป็นสัตว์น้ำที่ติดอวนมาด้วย ไม่สามารถนำไปจำหน่ายได้ บางชนิดเป็นปลาที่มีมูลค่าต่ำมากเมื่อนำไปขายเป็นปลาสด เช่น ปลาแมว ปลาหลังเขียว ปลาเกล็ดขาว ฯลฯ

รวมทั้งสัตว์น้ำกลุ่มนี้เมื่อโตเต็มวัยแล้วก็ยังมีขนาดตัวเล็ก จึงไม่ใช่ปลาเศรษฐกิจที่เป็นที่นิยมของผู้บริโภคทั่วไป ทำให้แพปลาในชุมชนไม่นิยมรับซื้อ สัตว์น้ำกลุ่มนี้เรียกว่า สัตว์น้ำมูลค่าน้อย กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านที่เข้าถึงสัตว์น้ำมูลค่าน้อยเหล่านี้โดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนยากจนลำดับต้นๆ ของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ประกอบกับวิถีการทำประมงแบบพื้นบ้านมักจับสัตว์น้ำตามฤดูกาล เลือกจับสัตว์น้ำที่โตเต็มวัย และเมื่อถึงฤดูกาลของสัตว์น้ำประเภทนั้นๆ ก็จะมีสัตว์น้ำประเภทดังกล่าวชุกชุมมาก ชาวประมงพื้นบ้านไม่สามารถนำไปบริโภคได้ทั้งหมด เมื่อนำไปขายก็ขายได้ในราคาที่ไม่ดีมากหรือแทบไม่มีราคาเลย สุดท้ายก็ต้องนำไปเป็นอาหารของปลาในกระชัง เนื่องจากยังขาดทักษะและองค์ความรู้ในการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรสัตว์น้ำเหล่านี้ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคในยุคสมัยปัจจุบัน

ดังนั้น โครงการวิจัยร่วมกับวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยและชุมชนได้นำประเด็นปัญหาเหล่านี้มาพัฒนาเป็นโจทย์วิจัยเพื่อต้องการเพิ่มมูลค่าให้กับทรัพยากรชุมชนและเพิ่มรายได้ให้กับกลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน ประกอบกับทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยเองก็จะได้มีผลิตภัณฑ์สินค้าเพิ่มขึ้นสำหรับการจำหน่ายด้วยการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูป นอกจากจะเป็นการช่วยให้ชาวประมงพื้นบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว พวกเขายังสามารถขายสัตว์น้ำที่ตนเองทำการประมงจากเครื่องมือประมงที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมได้ในราคาที่เป็นธรรมมากขึ้น อันจะส่งผลต่อการลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ตามลำดับต่อไป

24.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ จะกล่าวถึงใน 2 ประเด็น คือ 1) กระบวนการในการศึกษาข้อมูลและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำมูลค่าน้อย และ 2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์รูปรธรรมเพื่อนำเสนอวิธีคิดเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน

1) กระบวนการในการศึกษาข้อมูลและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากสัตว์น้ำมูลค่าน้อย

ทางโครงการวิจัยร่วมกับวิสาหกิจชุมชนไอร์ังป็นตัย มีกระบวนการศึกษาข้อมูล ประกอบด้วย 1) การจัดระบบฐานข้อมูลสัตว์น้ำมูลค่าน้อยเพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูป 2) การจัดระบบฐานข้อมูลความรู้ภูมิปัญญาชุมชนในการบริหารจัดการสัตว์น้ำมูลค่าน้อย และนวัตกรรมในการบริหารจัดการสัตว์น้ำมูลค่าน้อยเพื่อสร้างกระบวนการในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาของกลุ่มคนต่างวัยกัน 3) การรวบรวมความรู้เรื่องนวัตกรรมในการบริหารจัดการสัตว์น้ำมูลค่าน้อยเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับสมาชิกในชุมชนที่ยังไม่มีความรู้ในการนำนวัตกรรมมาใช้ในการบริหารจัดการสัตว์น้ำมูลค่าน้อย 4) การรวบรวมข้อมูลจากเวทีวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อจัดทำแผนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่จากสัตว์น้ำมูลค่าน้อย 5) การสำรวจสถานะสินค้าอาหารทะเลแปรรูปจากสัตว์น้ำมูลค่าน้อยและอาหารทะเลแปรรูปรูปแบบใหม่ๆ ในตลาดระดับท้องถิ่นและตลาดการค้าปลีกสมัยใหม่ เพื่อนำมาวิเคราะห์และวางแผนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และ 6) การจัดเวทีปฏิบัติการเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูปกิ่งสำเร็จรูป เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเวทีปฏิบัติการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากอาหารทะเลที่เป็นกลุ่มสัตว์น้ำมูลค่าน้อยจำนวน 2 ผลิตภัณฑ์ คือ 1) ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน 2) ปลาหลังเขียวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน โดยมีการจัดเวทีเพื่อสร้างปฏิบัติการขึ้น 3 ครั้ง ประกอบด้วย

การปฏิบัติการวิจัยครั้งที่ 1 เป็นการทดลองแปรรูปจากปลาเกล็ดขาวและปลาหลังเขียวสด จำนวน 1 กิโลกรัม โดยนำมาตากแห้งและทอดสุญญากาศพร้อมการรีดน้ำมัน เพื่อศึกษาเรียนรู้กระบวนการทอดวิธีการทอด อุณหภูมิในการทอดที่มีความเหมาะสมกับประเภทปลา รสชาติของปลาหลังจากการแปรรูป และการสูญเสียน้ำหนักของปลา ซึ่งพบว่าปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันจากปลาสด 1 กิโลกรัม มีการสูญเสีย

น้ำหนัก 650 กรัม เหลือปลาแห้ง 350 กรัม นำมาทอดสุญญากาศและรีดน้ำมันออก เหลือน้ำหนัก 280 กรัม

ส่วนปลาหลังเขียว นำมาตากแห้ง มีการสูญเสียน้ำหนัก 700 กรัม เหลือปลาแห้ง 300 กรัม น้ำหนักปลาหลังจากทอดและรีดน้ำมันแล้ว เหลือ 270 กรัม ซึ่งมีการสูญเสียน้ำหนักมากกว่าปลาเกล็ดขาว อาจจะเป็นเพราะปลาหลังเขียวเป็นปลาที่เนื้อแน่น หนา และอูม่น้ำมากกว่า ทำให้มีการสูญเสียน้ำหนักมากกว่า

การปฏิบัติการวิจัยครั้งที่ 2 ปลาเกล็ดขาวและปลาหลังเขียวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันจากพลาสติก ประเภทละ 15 กิโลกรัม เป็นการทดสอบซ้ำกับปลาทั้ง 2 ประเภท เพื่อต้องการให้เกิดความชัดเจนและแม่นยำของข้อมูลให้มากขึ้น พร้อมทั้งมีการทดลองส่งสินค้าตัวอย่างไปให้กับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ซึ่งเป็นกลุ่มคนภายนอกวิสาหกิจชุมชน และ/หรือนอกชุมชน ทดสอบรสชาติ รสสัมผัสของปลาแต่ละประเภท และมีการศึกษาเรื่องการสูญเสียน้ำหนัก ซึ่งพบว่า ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศมีการสูญเสียน้ำหนักน้อยกว่าปลาหลังเขียว โดยเหลือน้ำหนักหลังจากทอดและรีดน้ำมันแล้ว คือ ปลาเกล็ดขาวเหลือน้ำหนัก 4.2 กิโลกรัม ปลาหลังเขียวเหลือน้ำหนัก 3.7 กิโลกรัม ทำให้ปลาเกล็ดขาวสามารถจำหน่ายได้เป็นเงิน 4,200 บาท ในขณะที่ปลาหลังเขียวสามารถจำหน่ายได้ เป็นเงิน 3,700 บาท โดยผลจากการปฏิบัติการในครั้งนี้ไม่ได้มีความแตกต่างจากการปฏิบัติการวิจัยครั้งที่ 1 อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจึงประจักษ์ พบว่า ปลาเกล็ดขาวสามารถจำหน่ายได้เป็นจำนวนเงินมากกว่าปลาหลังเขียว และในขณะเดียวกันผู้บริโภคก็ได้มีการสะท้อนถึงปลาหลังเขียวว่า ปลาหลังเขียวมีรสชาติเค็มพอดี แต่หากนำมาทานเล่นจะรู้สึกคันคอ มีรสขม ซึ่งเมื่อพิจารณาจากลักษณะทางธรรมชาติของปลาหลังเขียวจะมีตัวรูปร่างยาวเรียว ลำตัวมีกล้ามเนื้อเป็นสันหนา กระดุกแข็ง ท้องแบนเป็นสัน เกล็ดค่อนข้างใหญ่ ไม่สามารถรับประทานได้ทั้งตัว ทางโครงการและวิสาหกิจชุมชนได้นำข้อมูลดังกล่าวมาประกอบการตัดสินใจในการเลือกผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมต่อการพัฒนาต่อภายในระยะเวลาโครงการวิจัยนี้

โดยเลือกพัฒนาผลิตภัณฑ์จากปลาเกล็ดขาวต่อ เพราะลักษณะทางธรรมชาติของปลาตั้งที่ได้กล่าวมาข้างต้น นอกจากนั้น ภายใต้โครงการวิจัยยังพบว่า ชาวประมงที่สามารถจับปลาหลังเขียวทั้งในส่วนผู้เข้าร่วมโครงการและไม่เข้าร่วมโครงการมีจำนวนเพียง 6 รายเท่านั้นในชุมชน ในขณะที่ผู้จับปลาเกล็ดขาวได้มีจำนวนถึง 15 ราย ปริมาณปลาหลังเขียวที่จับได้มีไม่มากและไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากแหล่งในการทำประมงของชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่วิจัยไม่ใช่แหล่งจับปลาหลังเขียว จึงไม่ใช่โอกาสที่เหมาะสมสำหรับการนำปลาหลังเขียวมาพัฒนาต่อในช่วงระยะเวลาโครงการวิจัยนี้

การปฏิบัติการวิจัยครั้งที่ 3 การแปรรูปปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันจากปลาเกล็ดขาวสด 30 กิโลกรัม มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันให้ครบถ้วนทุกกระบวนการ ตั้งแต่กระบวนการทอด การทดลองกับกลุ่มเป้าหมาย การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การออกแบบสติ๊กเกอร์ การกำหนดราคาและการจัดจำหน่ายแก่ผู้บริโภค ผลที่เกิดขึ้นพบว่า ปลาเกล็ดขาวสดจำนวน 30 กิโลกรัม มีราคารวม 660 บาท หลังจากนำไปตากแห้งได้ปลาเกล็ดขาวแห้ง 10.5 กิโลกรัม เมื่อนำมาทอดสุญญากาศพร้อมรีดน้ำมัน สามารถจำหน่ายได้เป็นเงิน 8,400 บาท

2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์รูปธรรมเพื่อนำเสนอวิธีคิดเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน

ภายหลังการทดลองปฏิบัติการวิจัยพัฒนาปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันเรียบร้อยแล้ว ได้นำไปสู่ขั้นตอนการออกแบบพัฒนาบรรจุภัณฑ์, การออกแบบฉลากสินค้า, การกำหนดราคาสินค้าเพื่อจำหน่ายออกสู่ตลาด และการพัฒนาผลิตภัณฑ์รูปธรรมเพื่อขยายผลการปฏิบัติการวิจัย ดังนี้

• การออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์

บรรจุภัณฑ์เป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกในการดึงดูดความสนใจของลูกค้าและผู้บริโภค ทำหน้าที่ทั้งต่อตัวผลิตภัณฑ์โดยตรงและทำหน้าที่สื่อข้อมูลที่เกี่ยวกับตัวผลิตภัณฑ์ เพราะเป็นสิ่งแรกที่ผู้บริโภคได้เห็น

และมีผลต่อการตัดสินใจซื้อ/ไม่ซื้อของผู้บริโภค ทางโครงการวิจัยร่วมกับวิสาหกิจชุมชน ได้มีการออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์สำหรับปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน โดยเลือกใช้ถุงพอยล์ซีปิดล็อก สำหรับบรรจุอาหารให้สามารถวางตั้งได้ ซึ่งถุงพอยล์พร้อมการซีลลมไนโตรเจนเหมาะสำหรับบรรจุอาหารทะเลแปรรูปพร้อมรับประทาน และเป็นบรรจุภัณฑ์ที่สามารถยืดอายุอาหารที่ทอดได้นานขึ้น และลดปัญหาการเหม็นหืนของน้ำมัน

- **การออกแบบฉลากสินค้า**

ฉลากสินค้าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมาก เพื่อให้ผู้บริโภคสามารถเข้าถึงข้อมูลหรือได้รับข้อมูลที่จำเป็น และสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยตัดสินใจซื้อที่ดีมากยิ่งขึ้น ทางโครงการวิจัยร่วมกับวิสาหกิจชุมชนได้มีการออกแบบฉลากสินค้าของผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน และนำเข้าสู่เวทีของชุมชนเพื่อตัดสินใจในการคัดเลือกแบบที่ต้องการ รวมทั้งได้นำไปปรับปรุงพัฒนาให้ฉลากสินค้าและแผ่นพับประชาสัมพันธ์สินค้าของผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันมีความทันสมัย และสร้างความน่าสนใจในข้อมูลที่ต้องการสื่อสารถึงผู้บริโภคได้ดียิ่งขึ้นด้วย

- **กำหนดราคาสินค้าเพื่อจำหน่ายออกสู่ตลาด**

ในการนำผลิตภัณฑ์เพื่อจำหน่ายออกสู่ตลาด ทางโครงการวิจัยและวิสาหกิจชุมชนคาดหวังว่า หากผลิตภัณฑ์มีการจำหน่ายออกสู่ตลาดได้ส่งผลให้วิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยมีศักยภาพในการรับซื้ออาหารทะเลสดจากชาวประมงพื้นบ้านได้มากขึ้น ชาวประมงพื้นบ้านก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากสัตว์น้ำที่นำมาจำหน่าย

สำหรับวิธีการกำหนดราคาสินค้า ทางโครงการวิจัยและวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้มีหลักคิดในการตั้งราคาสินค้า โดยตั้งราคาแบบบวกเพิ่มต้นทุน เช่น ราคาปลาเกล็ดขาวสด (พลาสติก 46 กิโลกรัม) น้ำมันพืชสำหรับทอด ถุงบรรจุ สติกเกอร์ ค่าเสื่อมราคาอุปกรณ์ ค่าจ้างพนักงาน มีต้นทุนรวม 4,563 บาท บรรจุในถุงถุงละ 50 กรัม ได้จำนวน 257 ถุง ราคาต้นทุน

ถูกละ 17.75 บาท โดยกำหนดราคาขายปลีกถูกละ 50 บาท สามารถขายสินค้าได้ 12,850 บาท ซึ่งก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชนถึงร้อยละ 181.69

- **การพัฒนาผลิตภัณฑ์รูปธรรมเพื่อขยายผลวิถีคิดการเพิ่มการใช้ทรัพยากรของชุมชนอย่างคุ้มค่าและเพิ่มมูลค่าจากทรัพยากรชุมชน**
ทางโครงการวิจัยและวิสาหกิจชุมชนได้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาเกลือขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันเพื่อเป็นผลิตภัณฑ์รูปธรรมในการนำไปปรับใช้กับผลิตภัณฑ์อื่นๆ ในชุมชน เพื่อให้เห็นกระบวนการผลิตตั้งแต่ต้นจนจบ กระบวนการคิดต้นทุน ฯลฯ เพื่อนำไปสู่การนำผลิตภัณฑ์มาเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสื่อสารและผลักดันให้ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้เห็นถึงวิถีคิด และแนวทางการเพิ่มมูลค่าจากทรัพยากรชุมชน ภายใต้อุปสรรคที่เป็นต้นทุนทางสังคมของแต่ละชุมชน

24.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อนโครงการวิจัยนี้สามารถจำแนกได้ 2 ประเด็น คือ 1) การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิตและการเพิ่มรายได้ของชาวประมงพื้นบ้าน และ 2) การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ดังนี้

1) **การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต และการเพิ่มรายได้ของชาวประมงพื้นบ้าน**

- **การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน**

การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชนให้ความสำคัญกับการพัฒนาตัวสินค้าที่เป็นผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูปขึ้นมาใหม่ และสินค้านั้นมีการสร้างมูลค่าเพิ่ม รวมทั้งผู้คนในกระบวนการของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ดังกล่าวได้รับการเสริมทักษะให้มีความพร้อมในการเข้าสู่กระบวนการการสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารทะเล โดยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาเกลือขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน ดังนี้

ประเภทกิจกรรมภาคสุขภาพการรณรงค์น้ำดื่ม			
<ul style="list-style-type: none"> • ชาวประมงพื้นบ้านนำปลาเกลือตากแดด จำนวน 46 กิโลกรัม มาจำหน่ายให้กับวิสาหกิจชุมชน ในราคา 22 บาท/กิโลกรัม (แพปลาได้รับซื้อ 18 บาท/กิโลกรัม) <ul style="list-style-type: none"> ○ นำมาตากเป็นปลาแห้ง มีการสูญเสียน้ำหนัก 29.95 กิโลกรัม ○ เหลือปลาแห้ง 16.05 กิโลกรัม ○ นำมาทอดและรีตน้ำหนักขออก เหลือน้ำหนัก 12.88 กิโลกรัม ○ รวมค่าปลาสด 1,012 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> • บรรจุในถุงฟอยล์ซีลปิดปากถุง น้ำหนัก 50 กรัม/ถุง ได้จำนวน 257 ถุง • ต้นทุนค่าถุงบรรจุและสติ๊กเกอร์ 771 บาท • คำนวณกำไรในการทอด 1,280 บาท <ul style="list-style-type: none"> ○ ค่าเสื่อมราคาอุปกรณ์ 150 บาท ○ ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า 350 บาท ○ รวมค่าวัสดุอุปกรณ์ 2,808 บาท 	<p>ค่าจ้างพนักงาน 1,000 บาท</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ รวมค่าจ้างพนักงาน 1,000 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> • ขายในราคาถุงละ 50 บาท คิดเป็นเงินทั้งหมด 12,850 บาท <ul style="list-style-type: none"> ○ คิดเป็นการเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ปลาเกลือตาก ร้อยละ 181.69 จากราคา ต้นทุนรวม
<p>สรุป จำนวนเงินที่ขายได้ - ต้นทุนรวม = กำไร $12,850 - 4,563 = 8,287$ บาท</p> <p>มูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้น = กำไร + ค่าตอบแทนแรงงาน = $9,287$ บาท หรือคิดเป็นร้อยละ 181.69</p>			

การพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน จากปลาสด 46 กิโลกรัม มีต้นทุนรวม 4,563 บาท สามารถขายสินค้าได้ 12,850 บาท คิดเป็นการเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรปลาเกล็ดขาว ร้อยละ 181.69 จากราคาต้นทุนรวม 4,563 บาท ทั้งนี้ในส่วนมูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้น คือ ร้อยละ 181.69 เป็นกำไรที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรชุมชน และ ส่วนหนึ่งคือค่าตอบแทนแรงงานของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมในกระบวนการแปรรูป

• การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต

จากการที่วิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้รับซื้อสัตว์น้ำจาก ชาวประมงพื้นบ้านโดยให้ราคาที่สูงกว่าแพปลา ซึ่งเป็นการสร้างอำนาจต่อรอง ในการแลกเปลี่ยนสินค้า โดยทางวิสาหกิจชุมชนให้ความสำคัญกับการจัดการ ทางการตลาด เพื่อมุ่งให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรมสำหรับชาวประมง พื้นบ้านในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งการดำเนินโครงการวิจัยประสบผลสำเร็จในการเพิ่ม ส่วนแบ่งของผู้ผลิตให้กับชาวประมงพื้นบ้านในระดับหนึ่ง โดยมีรายละเอียด เปรียบเทียบของราคาสัตว์น้ำบางประเภท ดังตารางด้านล่าง

ตารางเปรียบเทียบราคาของสัตว์น้ำตามแหล่งรับซื้อ

และการเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต

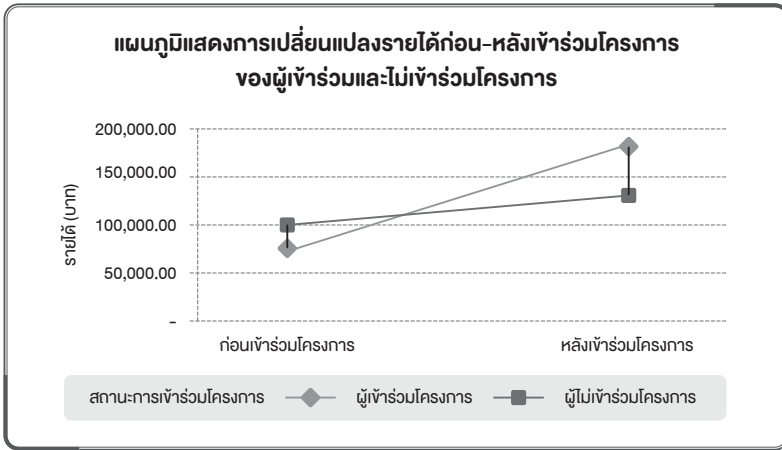
ประเภทสัตว์น้ำ	ราคารับซื้อของ แพปลาเอกชน (บาท/กก.)	ราคารับซื้อของวิสาหกิจ ชุมชนโอริงปันตัย (บาท/กก.)	การเพิ่ม ส่วนแบ่งผู้ผลิต (ร้อยละ)
ปลาเกล็ดขาว	18	22	22
ปลากุลเลา	120-160	230-250	56-91
ปลาอินทรี	120-150	220-260	73-83
กุ้งเคยสด	8	15-17	87-112
ปูม้า (เล็ก)	80	100	25
ปูม้า (กลาง)	140	160	14

ประเภทสัตว์น้ำ	ราคารับซื้อของ แพปลาเอกชน (บาท/กก.)	ราคารับซื้อของวิสาหกิจ ชุมชนโอโรังปันตัย (บาท/กก.)	การเพิ่ม ส่วนแบ่งผู้ผลิต (ร้อยละ)
ปูม้า (ใหญ่)	210	230	9
ปลากะพงขาว	120-130	160-200	33-44
ค่าเฉลี่ย การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต (ร้อยละ)			45-71

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วิสาหกิจชุมชนโอโรังปันตัยสามารถรับซื้อสัตว์น้ำสำคัญ ทั้งปลากุเลา ปลาเกล็ดขาว ปลาอินทรี กุ้งเคยสด ปลากะพง ฯลฯ ในราคาสูงกว่าแพปลาเอกชน ถึงร้อยละ 45-71 ซึ่งการรับซื้อสัตว์น้ำที่มีราคาเพิ่มขึ้น ถือเป็นการเพิ่มรายได้ของครัวเรือนที่ทำการประมงโดยตรง อันเป็นการลดความเหลื่อมล้ำในด้านราคาสินค้าสัตว์น้ำให้แก่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี

• การเพิ่มรายได้ของชาวประมงพื้นบ้าน

การพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูปจากปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้ของสมาชิกในชุมชน โดยพบว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้ของกลุ่มตัวอย่างทั้งที่เป็นชาวประมงพื้นบ้านที่นำสัตว์น้ำประเภทปลาเกล็ดขาวมาขายให้กับกลุ่มฯ และกลุ่มผู้หญิงที่ทำการแปรรูปโดยก่อนดำเนินโครงการกลุ่มผู้ที่ไม่มียาได้เลยซึ่งมีอาชีพเป็นแม่บ้าน เมื่อได้เข้าร่วมโครงการ พบว่า หลังดำเนินโครงการสามารถมียาได้ถึง 6,550 บาท คิดเป็น 100% จากช่วงก่อนดำเนินโครงการ

จากแผนภูมิข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ก่อนดำเนินโครงการ รายได้รวมของผู้ไม่เข้าร่วมโครงการมีจำนวน 97,700 บาท สูงกว่าผู้เข้าร่วมโครงการซึ่งมีรายได้รวม 81,645 บาท แต่หลังจากการเข้าร่วมโครงการแสดงให้เห็นว่า ผู้เข้าร่วมโครงการมีรายได้รวม 183,700 บาท สูงกว่าผู้ไม่เข้าร่วมโครงการซึ่งมีรายได้รวมจำนวน 122,200 บาท จึงสรุปได้ว่า รายได้ที่เกิดจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของผู้เข้าร่วมโครงการภายหลังดำเนินโครงการสูงกว่าผู้ไม่เข้าร่วมโครงการ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงรายได้ตามแผนภูมิข้างต้นเป็นรายได้รวมของกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 ประเภทกลุ่มตัวอย่าง และเป็นไปได้ที่ทั้งกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการและไม่เข้าร่วมโครงการ จะมีบางส่วนที่มีรายได้สูงมากซึ่งสามารถดูดให้รายได้รวมสูงขึ้นได้ ทั้งนี้ควรต้องพิจารณารายละเอียดการเปลี่ยนแปลงรายได้ของกลุ่มตัวอย่างเป็นรายกรณีประกอบด้วย

2) การลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี

ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี เกิดมาจากรากฐานปัญหา 3 ประการ คือ 1) การเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสที่จำกัด 2) การกำหนดราคาแลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม และ 3) การมีทางเลือกที่จำกัด ทางโครงการวิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อ

ท้องถิ่นเข้าไปหนุนเสริมให้เกิดการเพิ่มมูลค่า และการเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต เพื่อนำไปสู่การเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชนประมงพื้นบ้าน กล่าวคือ

วิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้รับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมงพื้นบ้านโดยให้ราคาที่สูงกว่าแพปลาเอกชน ซึ่งเป็นการสร้างอำนาจต่อรอง ในการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรมสำหรับชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้รับซื้อสัตว์น้ำสำคัญ ทั้งปลากุเลา ปลาเกล็ดขาว ปลาอินทรี กุ้งเคยสด ปลากะพง ปูม้า ในราคาสูงกว่าแพปลาเอกชน ถึงร้อยละ 45-71 และสัตว์น้ำประเภทปลาเกล็ดขาวได้นำไปสู่การพัฒนาเป็นปลาเกล็ดขาว ทอดสุญญากาศคืดน้ำมัน ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรชุมชน ร้อยละ 181.69 ซึ่งมูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้นนั้นครอบคลุมไปถึงค่าจ้างที่เป็นรายได้ของสมาชิก ในชุมชนที่อยู่ในกระบวนการแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์

ในการวิเคราะห์รายได้ที่เกิดขึ้นของผู้เข้าร่วมโครงการและไม่เข้าร่วม ทางโครงการวิจัยได้มีการแบ่งเกณฑ์รายได้ประชากร ตามหลักการ จัดแบ่งเกณฑ์รายได้ประชากรของสำนักพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัด ภาวะสังคม สศช. ปี 2560 ดังนี้

(1) กลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการ

ก่อนดำเนินโครงการ กลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการ ส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มที่ต่ำกว่าเกณฑ์ 40% ล่าง มีจำนวน 75% รองลงมาเป็น กลุ่มที่ต่ำกว่าเกณฑ์มัธยฐาน มีจำนวน 15% และน้อยที่สุดเป็นกลุ่มที่อยู่ในเกณฑ์ ยากจน มีจำนวน 10%

หลังดำเนินโครงการ กลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการ จัดอยู่ในเกณฑ์ที่สูงกว่ามัธยฐานทั้งหมด

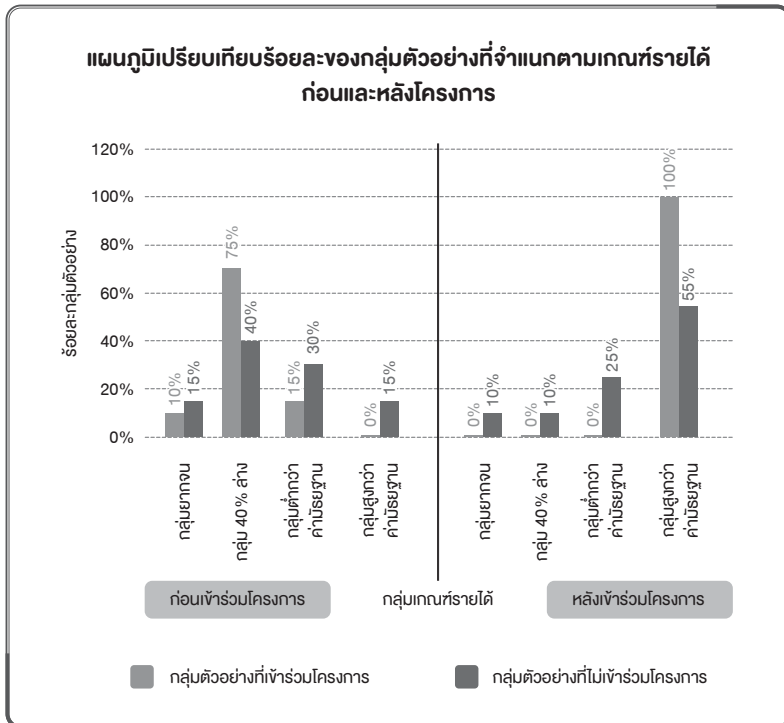
(2) การเปรียบเทียบเทียบรายได้ทั้งก่อนและหลังดำเนินโครงการของกลุ่มที่เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมโครงการ

ก่อนดำเนินโครงการ ผู้เข้าร่วมโครงการและผู้ไม่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มที่ต่ำกว่าเกณฑ์ 40% ล่างเหมือนกัน โดยผู้เข้าร่วมโครงการมีจำนวน 75% และผู้ไม่เข้าร่วมโครงการมีจำนวน 40%

ส่วนกลุ่มที่ต่ำกว่าค่ามัธยฐาน เป็นผู้ไม่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 30% สูงกว่าผู้เข้าร่วมโครงการซึ่งมีจำนวน 15%

ส่วนกลุ่มที่สูงกว่ามัธยฐานเป็นผู้ไม่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 15% และผู้เข้าร่วมโครงการไม่พบในกลุ่มนี้

หลังดำเนินโครงการ ผู้เข้าร่วมโครงการอยู่ในเกณฑ์ สูงกว่ามัธยฐานทั้ง 100% เนื่องจากผู้เข้าร่วมโครงการมีรายได้เพิ่มขึ้นกว่าเดิม สามารถนำเงินไปลงทุนเครื่องมือประมงพื้นบ้านเพิ่มขึ้น ทำให้จับสัตว์น้ำ ได้มากขึ้น และมีรายได้จากการนำปลาเกล็ดขามาจำหน่ายให้กับวิสาหกิจ ชุมชนโอรังปันตัยในราคาที่สูงกว่าแพปลา เช่นเดียวกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้หญิง ที่เดิมไม่มีรายได้เลย เมื่อได้มาปฏิบัติงานด้านการแปรรูปอาหารทะเลส่งผลให้ มีรายได้เพิ่มขึ้น

ส่วนผู้ไม่เข้าร่วมโครงการ พบกลุ่มตัวอย่างในทุกกลุ่มเกณฑ์รายได้ โดยกลุ่มที่ต่ำกว่ามัธยฐานและสูงกว่ามัธยฐานยังเป็นกลุ่มตัวอย่างเดิมที่มีศักยภาพ มีปัจจัยการผลิตที่พร้อมสำหรับทำประมงอยู่แล้ว และมีรายได้เพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

นอกจากนี้ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน ยังประสบความสำเร็จในด้านการผลิตและจำหน่ายออกสู่ตลาด ซึ่งได้รับการยอมรับระดับเบื้องต้นจากผู้บริโภค และทำให้รายได้ของครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการ โดยเฉพาะครัวเรือนที่ยากจนและอยู่ต่ำกว่าเกณฑ์ 40% ล่าง เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนมาก เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งท้ายที่สุดก็จะส่งให้ทั้งชาวประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มคนต้นน้ำของกระบวนการผลิต กลุ่มผู้หญิงในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มคนกลางน้ำที่เข้าร่วมในกระบวนการแปรรูป รวมทั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มคนปลายน้ำที่ทำหน้าที่ทั้งการควบคุมมาตรฐานการผลิตอาหารปลอดภัย และทำหน้าที่ด้านการจัดการการตลาด ฯลฯ ต่างก็มีรายได้เพิ่มขึ้นจากกระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์นี้ไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นโครงการนี้จึงเป็นโครงการในการพยุงฐานความเป็นอยู่ของครัวเรือนยากจนในสถานการณ์โควิด-19 ได้เป็นอย่างดี และจะมีส่วนสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างมากในอนาคตหากมีการดำเนินงานต่อเนื่อง

จึงสรุปได้ว่า ในการเข้าร่วมโครงการของกลุ่มที่ทำประมงพื้นบ้านและกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน มีรายได้สูงกว่ากลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ เกือบ 30,000 บาท/ครัวเรือน/ปี หรือเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 82 และจากการกระจายตัวของกลุ่มครัวเรือนยากจนและไม่ยากจน ที่เข้าร่วมและไม่เข้าร่วมกับวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัย พบว่าการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน มีครัวเรือนยากจนเข้าร่วมด้วยจำนวนมากกว่ากลุ่มครัวเรือนที่ไม่ยากจน เพราะฉะนั้น ความพยายามในการเพิ่มรายได้ของครัวเรือนยากจนจากการดำเนินกิจกรรมของวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัย จึงเป็นความพยายามในการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง

24.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

1) การทำความเข้าใจถึงเป้าหมายของกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในปี 2563 ที่จำเป็นต้องเรียนรู้และให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ให้ลึกซึ้ง โดยมุ่งเน้นการทำความเข้าใจร่วมกับนักวิจัยในชุมชน สมาชิกในชุมชน ภาคีที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย วิชาทฤษฎีชุมชน โอริ่งป็นตัย หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ฯลฯ

2) การเลือกประเด็นวิจัยและกิจกรรมสำคัญของการวิจัย ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญและเป็นหัวใจหลักของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ยังคงยึดโยงอยู่ที่เป้าหมายที่ผู้รับประโยชน์โดยตรงจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นสำคัญ กล่าวคือ โจทย์วิจัยต้องมาจากปัญหาความต้องการร่วมของชุมชน โดยนักวิจัยจะต้องร่วมกับสมาชิกในชุมชน ค้นหาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล จนนำไปสู่การจัดการปัญหาของตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยให้ความสำคัญกับการสร้างการมีส่วนร่วมและความรู้สึกเป็นเจ้าของปัญหาาร่วมกัน

แต่สำหรับการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้บริบทของการศึกษาเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำในปี 2563 นี้ ทางโครงการวิจัยยังจำเป็นต้องให้นำหนักเพิ่มขึ้นกับการเลือกกิจกรรมสำคัญของโครงการวิจัย ที่ควรจะต้องสามารถดำเนินการอย่างครบวงจรภายในระยะเวลาโครงการวิจัยได้ เนื่องจากชุมชนมีความมุ่งหวังให้สมาชิกสามารถเรียนรู้กระบวนการ ตั้งแต่ต้นทางจนถึงปลายทางให้ครบถ้วนทุกกระบวนการ เช่น การค้นหาทุน การค้นหากิจกรรม การทดลองปฏิบัติการ ไปจนถึงการจัดการการตลาด และนำมาสู่การคำนวณต้นทุน กำไร เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล โดยกิจกรรมนี้อาจเป็นเพียงชุดจำลองเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ และนำไปปรับใช้ได้ในอนาคต

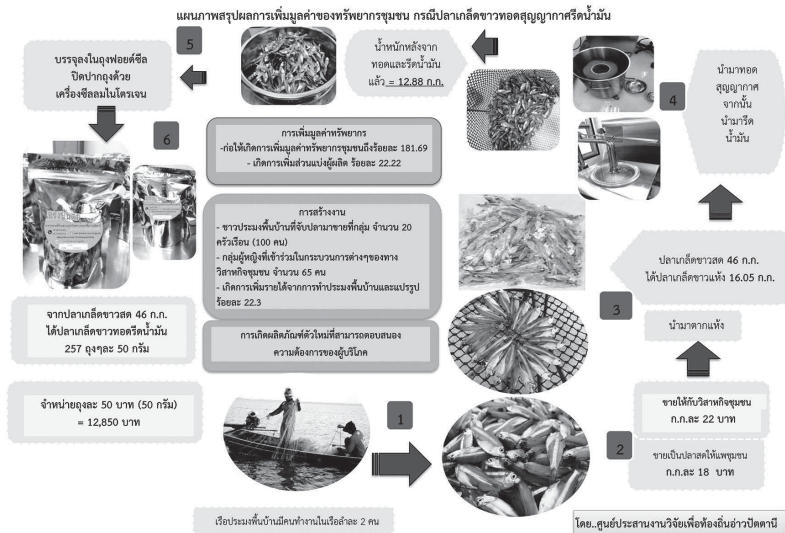
นอกจากนี้ การกำหนดสมมติฐานในการวิจัยที่ชัดเจนและหนักแน่น จะเป็นองค์ประกอบในการกระตุ้นให้นักวิจัยและสมาชิกในชุมชนเกิดความอยากรู้ เกิดความกระตือรือร้นในการค้นหาคำตอบ ทำให้สมาชิกเกิดการติดตามกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่อง

3) **ภายหลังจากการจบกระบวนการวิจัย** ทางโครงการวิจัยได้มีการถอดบทเรียนร่วมกับสมาชิกในชุมชน และได้มีการสะท้อนความคิดเห็นที่สำคัญที่ควรแก่การบันทึกไว้ว่า สมาชิกเกือบทั้งหมดที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของโครงการวิจัย เติบโตมาจากการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาทรัพยากรชุมชนเสื่อมโทรมจนสมาชิกในชุมชนไม่สามารถประกอบอาชีพประมงได้ มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรร่วมกับภาคส่วนต่างๆ มายาวนานมากกว่า 3 ทศวรรษ จนปัจจุบันนี้ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งฟื้นฟูสู่ความอุดมสมบูรณ์ และถึงแม้ว่าทรัพยากรจะกลับมาอุดมสมบูรณ์ แต่สิ่งที่พบก็คือสมาชิกในชุมชนก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนได้ ความเหลื่อมล้ำยังคงเกิดขึ้นมากมายในชุมชน การปฏิบัติในการวิจัยโครงการนี้ได้ช่วยพลิกภาพเดิมๆ ของชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนได้มองเห็นแนวทางในการนำสัตว์น้ำมูลค่าเพิ่มมาเพิ่มมูลค่า ควบคู่กับการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชนให้ยั่งยืน รวมทั้งการสร้างพื้นที่กลางของชุมชนเพื่อทำหน้าที่การจัดการทางการตลาดให้สามารถเพิ่มส่วนแบ่งให้กับผู้ผลิตซึ่งก็คือชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ได้มากขึ้น ซึ่งการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรของชุมชนรวมทั้งการเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิตเหล่านี้จะเป็นแนวทางหนึ่งที่เป็นแนวโน้มสำคัญที่จะทำให้สมาชิกในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ อันจะนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำด้วยสมาชิกในชุมชนที่เป็นเจ้าของปัญหาเป็น ผู้แสดงหลักในการแก้ปัญหาพร้อมกับภาคีหุ้นส่วน (Boundary Partners: BP) ที่เกี่ยวข้องอย่างค่อยเป็นค่อยไป

4) **การวิเคราะห์มิติความเหลื่อมล้ำ Outcome Mapping, Outcome Chain ที่ชัดเจน** ตั้งแต่เริ่มต้น ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถกำหนดได้ว่า ภายในระยะเวลาโครงการหรือระยะสั้น เขาสามารถเรียนรู้การนำทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาเพิ่มมูลค่าเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชนได้อย่างไร และในระยะยาวหลังจากจบโครงการวิจัย พวกเขาจะสามารถนำ “ความรู้” ที่ได้รับจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปเป็นอาวุธทางปัญญาในการนำไปสู่เป้าหมายที่ดีกว่าในอนาคตได้ เช่น ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา

ผลิตภัณฑ์ปลาเกล็ดขาวทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน สามารถนำไปสู่การเชื่อมประสานกับภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนต่างๆ เพื่อนำไปสู่การร่วมผลักดันให้ชุมชนสามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน คุ่มค่า และก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน อันจะเป็นช่องทางหนึ่งในการเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มคนยากจนที่ควรจะได้รับการดูแล/การเข้าถึงสิทธิ เป็นลำดับแรก อันจะนำไปสู่การร่วมกันแสวงหาแนวทางลดปัญหาความเหลื่อมล้ำในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง โดยชุมชนหรือเจ้าของปัญหาเป็นตัวหลักในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาและดึงการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานรัฐ เอกชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามาหนุนเสริมกระบวนการขับเคลื่อนงาน เพื่อให้ประสิทธิภาพและผลจากการขับเคลื่อนมีพลังมากยิ่งขึ้น

24.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

25. โครงการวิจัย: กระบวนการพัฒนาศักยภาพและสร้างอาชีพ ครอบครัวด้วยโอกาสในพื้นที่วิกฤตอย่างยั่งยืน โดยแกนนำมุสลิมะห์ (สตรีมุสลิม) กรณีศึกษาชุมชนในตำบลลุโบะฮ์โยไร อำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี

มิตความเหลื่อมล้ำ: เชิงพื้นที่

25.1 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น

ชุมชนเป้าหมายของการวิจัยในครั้งนี้เป็นชุมชนที่เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบค่อนข้างบ่อย ตั้งแต่ปี 2547 จนถึงปัจจุบัน จากการรวบรวมข้อมูลของศูนย์ประสานงานวิชาการให้ความช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบจังหวัดชายแดนใต้ (ศวชต.ปัตตานี) พบว่า เหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในตำบลนี้มีทั้งหมดจำนวน 81 เหตุการณ์ มีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ จำนวน 38 คน พิการ จำนวน 2 คน บาดเจ็บ จำนวน 44 คน หลงใหลหาย จำนวน 19 คน และเด็กกำพร้า จำนวน 60 คน (ข้อมูลจากระบบฐานข้อมูล ศวชต. ณ วันที่ 31 กรกฎาคม 2564)

เมื่อเกิดความสูญเสียของหัวหน้าครัวเรือน ทำให้ภาระหน้าที่ต่างๆ ในการเลี้ยงดูบุตรจึงเป็นหน้าที่ของมารดาเพียงอย่างเดียว หรือเรียกว่าแม่เลี้ยงเดี่ยว สมาชิกในครอบครัวโดยเฉลี่ย 8-10 คน บางครอบครัวมารดาต้องไปประกอบอาชีพในต่างประเทศ โดยส่วนใหญ่เป็นประเทศมาเลเซีย เด็กต้องอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องของพ่อหรือแม่ อยู่กับปู่ย่าตายาย เนื่องจากเด็กไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากแม่แท้ๆ จึงนำไปสู่ปัญหาคุณภาพชีวิตของเด็กไม่ดีเท่าที่ควร ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา หรือสภาพความเป็นอยู่ก็ตาม และสิ่งที่น่ากังวลมากที่สุดในอนาคตคือ เรื่องการศึกษาของเยาวชนในชุมชน เพราะแม่มีรายได้น้อย ต้องรับผิดชอบทุกอย่าง ต้องซื้อทุกอย่าง แม่ท่านหนึ่งเล่าว่า “พอให้เงินน้อยเด็กไม่พอกิน ก็จะเริ่มมีปัญหาการลักเล็กขโมยน้อยเนื่องจากไม่มีเงิน กินไม่พอกินไม่อิ่ม” ซึ่งปัญหานี้เกิดขึ้นในชุมชนมากกว่า 16 ปี ปัจจุบันก็ยังเกิดขึ้นเหมือนเดิม ยังไม่คลี่คลายเท่าไรนัก สิ่งที่จะทำให้ชาวบ้านรู้สึกดี

ขึ้นบ้างคือ การปลอบใจตัวเอง “ให้คิดว่ามันเป็นคือความเคยชินที่ต้องอยู่ให้ได้ จะทำให้ดีขึ้น และคิดอยู่เสมอว่าจะทำอะไรให้ตัวเองอยู่ได้”

โดยอาชีพหลักของชุมชนคือ การกรีดยาง (ทำสวนยาง) บ้างก็มีสวน เป็นของตัวเอง บ้างก็รับจ้างตัดยางของคนอื่น ก่อนเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบ ในชุมชน (ก่อนปี 2547) คนในชุมชนสามารถออกไปทำงานพร้อมกันสาม็กรยา สมัยนั้นออกจากบ้านไปกรีดยางตั้งแต่หัวรุ่ง ช่วยกัน 2 คน ก่อนฟ้าสางก็ กรีดยางเสร็จพอดี เดินทางกลับบ้านสามารถกลับไปทำนา และรับจ้างอื่นๆ อีกหลายอย่าง เป็นการหารายได้เพิ่มให้กับครอบครัวระหว่างรอเก็บช้ำียง อีกรายอย่างของเครื่องใช้ อุปกรณ์ บริโภค ราคาไม่แพงมาก สามารถอยู่ได้อย่าง มีความสุข ในตอนนั้นราคายางก็ไม่ได้แพงมาก ราคาก็ขึ้นๆ ลงๆ แต่ราคาซื้อ ช้ำียงก็ไม่ได้ถูกลงมากเท่าปัจจุบัน ถ้าเปรียบเทียบเมื่อก่อนปลากีโลกรัมละ 30-40 บาท เก็บยางครั้งเดียวก็สามารถซื้อได้แล้ว แต่ปัจจุบัน ปลากีโลกรัมละ 80-100 บาท ไม้รู้ต้องเก็บยางกี่รอบถึงสามารถซื้อปลาหนึ่งกิโลกรัมได้

เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในพื้นที่หรือพื้นที่ใกล้เคียง จะส่งผลให้เกิด ความหวาดระแวงทั้งคนในพื้นที่และนอกพื้นที่ ทั้งนี้หมู่บ้านนี้จะเป้าหมายแรก ที่ทางการ (เจ้าหน้าที่) จะทำการตรวจค้น และในวันเดียวกันก็จะมีเครื่องบิน ลาดตระเวน และส่องสปอตไลท์ทั้งวันทั้งคืนเพื่อหาผู้ต้องสงสัย จนชาวบ้าน กินไม่ได้นอนไม่หลับ พอตื่นเข้าขึ้นมาตั้งใจขับรถออกไปกรีดยาง พอไปถึงแล้ว เห็นคนใส่เสื้อเขียวๆ ดำๆ ในสวนยางก็จะหวาดกลัวไม่กล้าเข้าไปในสวนก็ต้อง ขับรถกลับ บางวันถ้าชาวบ้านไปผิดเวลา กลุ่มคนใส่เสื้อเขียวเสื้อดำก็จะเข้ามาคุย มาถามว่าทำไมถึงมาเวลานี้? มาทำอะไร? จนชาวบ้านไม่กล้าไปคนเดียวในสวน ในช่วงเวลาสายๆ เพราะกลัวโดนจับสอบสวน บางครอบครัวที่มีสวนยางที่ต้อง ไปรับจ้างที่อยู่บริเวณเขตแดนระหว่างอำเภอมาอยู่กับอำเภอทุ่งยางแดง ต้องใช้ระยะเวลาการเดินทางจากบ้านประมาณ 15-30 กิโลเมตร ทำให้ภรรยา ซึ่งต้องหารายได้หลักเข้ามาในครอบครัวหาวิธีแก้ด้วยการชวนเพื่อนไปกรีดยาง ด้วยกัน เมื่อเกิดสถานการณ์แบบนี้ทำให้มีตัวหารจากรายได้เพิ่มขึ้น จากต้อง หารสองกับเจ้าของสวนยาง เมื่อชวนเพื่อนมาด้วยก็ต้องหารสาม ทำให้แต่ละครั้ง

ที่เก็บซึ่ขียงก็จะได้ประมาณ 100-200 บาท/ครั้ง รายได้ของแม่เลี้ยงเดี่ยว โดยเฉลี่ย 80 บาท/วัน/คน และครอบครัวปรกติที่มีทั้งสามีภรรยา มีรายได้ โดยเฉลี่ย 150 บาท/วัน อาชีพที่มีอยู่ก็ขาดการพัฒนา เพราะมีความรู้ น้อย ทำแต่สิ่งเดิมๆ แบบเดิมอยู่ซ้ำๆ บ่อยๆ อีกทั้งมีปัญหาในเรื่องการขาย ก็ไม่กว้างขวางพอ ขายแต่ในหมู่บ้านตามมีตามเกิด มีหน้าซ้าด้วยความที่ ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบ เป็นพื้นที่สีแดง ทำให้ พ่อคนกลางไม่กล้าเข้ามารับซื้อของในพื้นที่

จากการเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบในชุมชนในบ่อยๆ ทำให้บาง หมู่บ้านมีค่ายทหารประจำการ (รวมถึงหมู่บ้านของทีมีวิจัยในโครงการวิจัยนี้) หากมีการรวมตัวกัน ในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมใดๆ ไม่ว่าจะ เป็นกิจกรรมของ กลุ่มหรือกิจกรรมของชุมชน จะเป็น ที่จับตามองของเจ้าหน้าที่ โดยเฉพาะ ในกลุ่มเยาวชน ทำให้เกิดความไม่สบายใจกันทั้งสองฝ่าย ช่วงหลังทำให้คน ในชุมชนไม่ค่อยรวมตัวกันทำกิจกรรมเท่าที่ควร นอกจากจะมีปัญหาเหตุการณ์ ความไม่สงบและปัญหาความยากจนแล้ว ยังมีปัญหาการแพร่ระบาดของ ยาเสพติด ปัญหาเยาวชนท้องก่อนแต่ง และปัญหาความรุนแรงในครอบครัว อีกด้วย หน้าซ้าปีนี้ (ช่วงดำเนินกิจกรรมของโครงการครั้งนี้) ยังเกิดการระบาดของ โควิด-19 อีกด้วย ซึ่งเรียกว่าเกิดปัญหาซ้ำปัญหาซ้อน บางครอบครัว ลูกหลานติดยาเสพติด บางครอบครัวลูกหลานทั้งติดทั้งขายยาเสพติด บางครอบครัวสามีทั้งติดและขายยาเสพติด นำไปสู่การเกิดปัญหาในครอบครัว และอาจจะเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในชุมชน

ดังนั้นจากการรวมกลุ่มกันของแกนนำมุสลิมะห์ จึงมีความเห็น ร่วมกันว่า การช่วยเหลือเรื่องปากท้อง ให้ชาวบ้านมีอาชีพทางเลือกที่ทำตาม ความถนัดของตัวเอง บนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อเพิ่มรายได้และ ลดรายจ่ายในครัวเรือน การมีพื้นที่พูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหา การมีความสามารถ ในการพูดคุย ต่อรอง ร้องขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐได้ จะทำให้ ชาวบ้านในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จะส่งผลไปสู่เด็กและเยาวชนที่เป็น ลูกหลานได้เรียนหนังสือ กินอิ่ม นอนหลับพักผ่อนอย่างเพียงพอ และมีสุขภาพที่ดี

แต่การดำเนินการในเรื่องดังกล่าวในพื้นที่วิกฤติจังหวัดปัตตานีต้องค่อยเป็นค่อยไป ค่อยๆ เรียนรู้ และต้องมีกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้กระบวนการวิจัยในรูปแบบ CBR คือ การมีส่วนร่วม “ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันแก้ปัญหา” ของชุมชนเพื่อนำมาดำเนินการแก้ปัญหาในครั้งนี้

25.2 กระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ

โครงการวิจัยได้มีการดำเนินกิจกรรมด้านการประกอบอาชีพกับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน โดยมีกลุ่มเป้าหมายของโครงการทั้งหมด จำนวน 48 คน จาก 11 ชุมชน ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรม 4 กลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า จำนวน 15 คน กลุ่มทำขนม จำนวน 6 คน กลุ่มปลูกผัก จำนวน 24 คน และกลุ่มเลี้ยงเป็ด จำนวน 4 คน ในการดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้มีกระบวนการ/เครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ คือ จุดเด่นของโครงการวิจัยมีหัวหน้าโครงการเป็นคนในชุมชนมีจิตอาสาทำงานเพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชน และเป็นที่ยอมรับของคนทั้งในและนอกชุมชน ทำให้เข้าใจและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายอย่างชัดเจน โดยใช้กระบวนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เริ่มกระบวนการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากชุมชน การจัดเวทีเชิญตัวแทนกลุ่มเป้าหมายในชุมชนสอบถามปัญหา ความต้องการที่แท้จริง และเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ โจทย์วิจัยที่ได้ในครั้งนี้เน้นการแก้ปัญหาปากท้อง โดยทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ทำอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้จุนเจือครอบครัวหรืออย่างน้อยลดรายจ่าย มีการวิเคราะห์ศักยภาพ ต้นทุน และตลาดในการส่งเสริมอาชีพนั้นๆ และที่สำคัญสามารถลงมือทำได้จริง บนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่

ในช่วงดำเนินโครงการวิจัย ทางทีมวิจัยมีการพัฒนาศักยภาพให้ความรู้กับกลุ่มเป้าหมายเป็นระยะๆ ตามความต้องการและความจำเป็นตามสภาพที่เจอ ณ ขณะดำเนินการ เช่น กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ยกกระดับความรู้สู่การเป็นมืออาชีพในการตัดเย็บเสื้อผ้าลายชาย เสื้อโต้น โดยเชิญวิทยากร

จากนักปราชญ์ชุมชน กลุ่มทำขนม ยกกระดับความรู้ของกลุ่มด้วยการหาความรู้การทำขนมและการตลาดผ่านออนไลน์ โดยมีทีมวิจัยให้คำปรึกษาและให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด กลุ่มปลูกผัก เป็นการยกระดับความรู้เรื่องการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ สารไล่แมลง ปรับสภาพหน้าดิน และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้การปลูกผักแนวใหม่กับชุมชนจัดการตนเองบ้านมะนังยง อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี และกลุ่มเลี้ยงเป็ด ยกกระดับความรู้วิธีการดูแลและป้องกันปัญหาเป็ดที่มีอาการซึมไม่ยอมกินอาหาร โดยเดินทางเข้าพบขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์อำเภอมาयो เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

โครงการมีรูปแบบการพัฒนาศักยภาพเป็นกลุ่ม และลงมือปฏิบัติจริงเป็นรายบุคคล เมื่อเกิดปัญหาระหว่างการดำเนินงาน มีนักวิจัยหรือตัวแทนในกลุ่มที่สามารถประสานงาน และสื่อสารกับหน่วยงานรัฐ อีกทั้งทีมวิจัยมีกระบวนการติดตามพบปะ พูดคุย และเสริมพลังอย่างต่อเนื่อง โดยการเยี่ยมเยียนให้กำลังใจกลุ่มอาชีพทั้ง 4 กลุ่มอย่างใกล้ชิด ทำให้รู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นสามารถแก้ปัญหาได้ทันที่ที่มีการติดตามและสื่อสารผ่านกลุ่มกลุ่ม Facebook กลุ่ม LINE เพื่อส่งรูปภาพกิจกรรม และรายงานสถานการณ์การทำงานในแต่ละวัน รวมทั้งมีการเรียกประชุมติดตาม ซึ่งทุกครั้งก่อนเริ่มการประชุม ทีมวิจัยหรือตัวแทนสมาชิกกลุ่มจะมีการให้ความรู้ในเรื่องการใช้ชีวิตในครอบครัว มารยาทการเข้าสังคม การทำงานจิตอาสา เพื่อเป็นการเพิ่มพลังการทำงานของสมาชิกกลุ่มให้มีความเข้มแข็งและพร้อมที่จะเรียนรู้ตลอดเวลา และมีพี่เลี้ยงโหนดให้การสนับสนุนและหนุนเสริมการทำงาน และพร้อมให้ความช่วยเหลือตลอดเวลา ทั้งนี้ทีมวิจัยมีการบริหารจัดการกลุ่มที่ชัดเจน ทำให้กลุ่มเป็นที่ยอมรับของผู้นำชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชนที่เข้ามาสนับสนุนและหนุนเสริมต่อยอดกลุ่มอาชีพอย่างต่อเนื่อง

25.3 ผลลัพธ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การเกิดพื้นที่เชิงสัญลักษณ์/พื้นที่สร้างสรรค์

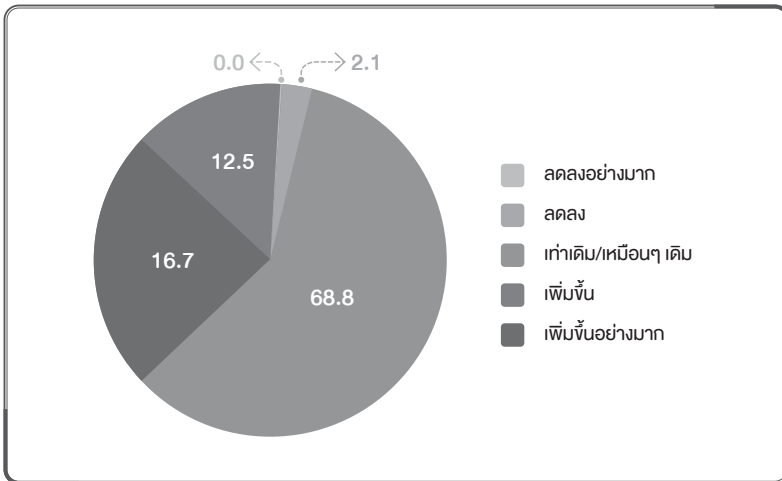
กลุ่มอาชีพที่เกิดขึ้นในโครงการวิจัยนี้ คือ กลุ่มอาชีพใหม่ 3 กลุ่ม อีก 1 เป็นกลุ่มเดิมที่มีอยู่แต่เป็นการขยายบทบาท ถือเป็นพื้นที่รวมตัวกัน และพื้นที่กลาง พื้นที่สร้างสรรค์ที่สามารถเป็นพื้นที่พูดคุย วางแผน แลกเปลี่ยน เรียนรู้ การพบปะ ทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชน และเป็นที่รับรู้ของผู้นำในชุมชน มีจำนวน 4 ที่ ได้แก่ 1) อาคารอเนกประสงค์สถาบันศึกษาปอเนาะ มูฮำมาดียะห์ บ้านน้ำใส หมู่ที่ 5 ตำบลลูโบะยิโร อำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี ในช่วงการทำโครงการครั้งนี้ได้ใช้พื้นที่นี้ประมาณ 50 ครั้ง 2) มัสยิดนูรุลฮูดา บ้านโคกกอ หมู่ที่ 3 ตำบลลูโบะยิโร อำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี ในช่วงการทำโครงการครั้งนี้ได้ใช้พื้นที่นี้ประมาณ 12 ครั้ง 3) บ้านมาลีเตาะ มิดิง เป็นบ้านทีมวิจัย บ้านมาหยอ หมู่ที่ 2 ตำบลลูโบะยิโร อำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี ในช่วงการทำโครงการครั้งนี้ได้ใช้พื้นที่นี้ประมาณ 20 ครั้ง และ 4) ศูนย์กีรออาติ มุสลิมะห์ หมู่ที่ 8 บ้านโคกระกำ ตำบลลูโบะยิโร อำเภอมายอ จังหวัดปัตตานี ในช่วงการทำโครงการครั้งนี้ได้ใช้พื้นที่นี้ประมาณ 18 ครั้ง กิจกรรมที่ทำส่วนใหญ่ คือ ประชุมร่วมทีมวิจัย วางแผนกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ ถอดบทเรียน พัฒนา ศักยภาพ เขียนรายงาน พบปะพูดคุยร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและกลุ่มเป้าหมาย เรียนทักษะชีวิตทุกเช้าวันศุกร์ ประชุมร่วมกับหน่วยงาน เครือข่าย

การเกิดความมั่นคง และความสุขในชีวิต

รายได้ก่อนเข้าร่วมโครงการวิจัย กลุ่มอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้ามีรายได้ เฉลี่ย 2,753.85 บาทต่อเดือน กลุ่มทำขนมเฉลี่ย 6,566.67 บาทต่อเดือน กลุ่มปลูกผักเฉลี่ย 3,230.44 บาทต่อเดือน และกลุ่มเลี้ยงเป็ดเฉลี่ย 3,300 บาท ต่อเดือน ผลผลิตหรือผลลัพธ์ของกิจกรรมโครงการได้ช่วยหนุนเสริมรายได้ ของสมาชิกกลุ่มกิจกรรมตัดเย็บทำให้มีรายได้จากการประกอบอาชีพและ รายได้ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมโครงการเฉลี่ย 5,307 บาท/เดือน กลุ่มทำขนมเฉลี่ย 17,153.33 บาท/เดือน กลุ่มปลูกผักเฉลี่ย 5,800 บาท/เดือน ส่วนรายได้

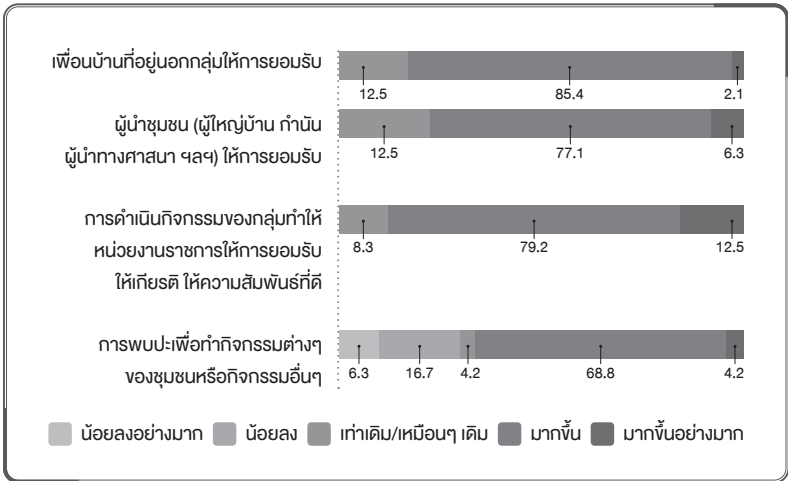
ของกลุ่มเลี้ยงเป็ดไม่เพิ่มขึ้น เนื่องจากสมาชิกยังนำไม่ได้นำไปตัดซึ่งเต็บโตแล้วไปขาย แต่เอาไว้ฟักไข่เพื่อขยายพันธุ์ต่อไปอีก

กิจกรรมของโครงการยังช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนหลังเข้าร่วมกิจกรรมโครงการในช่วงปี 2564 มีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่ลดลง คิดเป็นร้อยละ 68.8 เมื่อเทียบกับปีก่อนหน้านี้โดยสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมของโครงการระบุเหตุผลคือ กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการซื้อเสื้อผ้า คือ ลดค่าจ้างตัดเสื้อ ส่วนกลุ่มปลูกผักได้ประโยชน์จากนำผักมาบริโภค เพราะได้ปลูกผักกินเอง ทำให้ไม่ต้องซื้อผัก ซื้อแต่ปลา เนื้อ และยังมีการแจกเมล็ดพันธุ์และผักถุงเพื่อให้สมาชิกทุกกลุ่มนำผักที่ปลูกมาบริโภค โดยกลุ่มปลูกผักได้ให้สมาชิกทุกกลุ่มปลูกผักสวนครัว บ้านละ 5 อย่าง

แผนภาพแสดงข้อมูลการลดลงของค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

นอกจากนี้การยอมรับจากเพื่อนบ้านที่อยู่นอกกลุ่ม ผู้นำชุมชน และหน่วยงานราชการ/เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ ต่อการดำเนินกิจกรรมของโครงการในทางที่ดี ให้การยอมรับที่เพิ่มขึ้นเกินร้อยละ 70

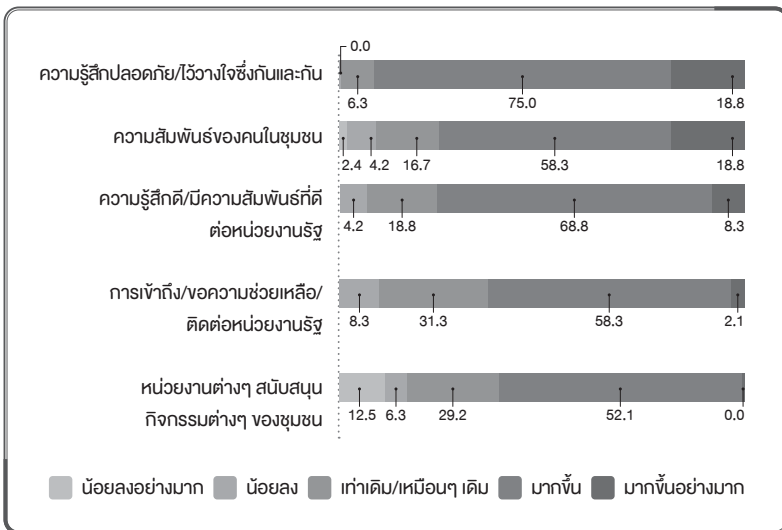

แผนภาพแสดงข้อมูลการยอมรับจากผู้นำชุมชนและหน่วยงาน

การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการมีความรู้สึกปลอดภัย ใจกว้าง ซึ่งกันและกันมากขึ้น มีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากขึ้น และมีความรู้สึกดี มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อหน่วยงานภาครัฐ ก่อนหน้านี้จะมีเจ้าหน้าที่มาถามว่าทำอะไรกันทุกครั้งที่มีการจัดกิจกรรม ปัจจุบันได้มีการแจ้งทุกครั้ง ทำให้เจ้าหน้าที่ทหารรับทราบ ทำให้ปัจจุบันเจ้าหน้าที่ทหารไม่เข้ามาถามแล้ว และเวลาจัดกิจกรรมที่ชุมชนอื่นๆ ก็จะมีการแจ้งให้เจ้าหน้าที่รับทราบ และแจ้งผู้นำชุมชนทุกครั้ง ทำให้รู้สึกปลอดภัยมากขึ้น เป็นพื้นที่ที่สามารถปรึกษาหารือกันหลายๆ เรื่อง บางอย่างเราไม่สามารถเล่ากับคนที่บ้านได้แต่สามารถเล่าที่นี้ได้เป็นการส่วนตัว ก่อนที่จะเกิดสถานการณ์โรคระบาดที่มิจัยสามารถไปเยี่ยมเยียนทุกบ้าน เมื่อบุคคลในทีมป่วยไข้หรือญาติเสียชีวิตจะมีทีมงานมาแจ้ง ก็จะไปเยี่ยมกัน มีการแบ่งปัน ช่วยเหลือกันหลายๆ ด้าน เช่น แบ่งปันเสื้อผ้า ช่วยเหลือเวลาว่างงาน ทำให้ทีมวิจัยและสมาชิกทุกคนรู้สึกว่ามีการดูแลและไม่รู้สึกโดดเดี่ยวอีกต่อไป ทุกคนมีความรู้สึกว่าการดูแลซึ่งกันและกันถามไถ่ทุกข์สุข มีความสุขมากขึ้น

การสนับสนุนของหน่วยงาน มีหน่วยงานรัฐมาช่วยเหลือ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) อำเภอมาช่วย พัฒนาชุมชน มาช่วย ด้านความรู้ แนะนำการจุด OTOP พร้อมวิสาหกิจชุมชน การส่งผลิตภัณฑ์ เพื่อเข้าคัดเลือกมาตรฐานชุมชน (มผช.) มีเทศบาลเข้ามาให้งานประจำ และหน่วยงานอื่นๆ เข้ามาเสริมบ้าง และที่สำคัญเจ้าหน้าที่ทหารไม่ได้เข้ามา แบบระวาง หลังจากที่ทีมวิจัยเริ่มเข้าหา และเล่ากิจกรรมให้รับทราบ

แผนภาพแสดงข้อมูลความรู้สึกปลอดภัยและความสัมพันธ์กับคนในชุมชนและหน่วยงานรัฐ

25.4 บทเรียน/ข้อค้นพบที่สำคัญ

ข้อค้นพบที่สำคัญจากโครงการวิจัยครั้งนี้ คือ ท่ามกลางเหตุการณ์ความไม่สงบและการระบาดของโรคโควิด-19 ในพื้นที่ ทีมวิจัยมีความเข้มแข็งสามารถดำเนินโครงการวิจัยจนเสร็จสมบูรณ์ และการดำเนินงานของกลุ่มยังคงดำเนินการต่อไปอย่างต่อเนื่อง กลุ่มเป้าหมายในโครงการวิจัยมีความตั้งใจจริงที่อยากให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็ด้านรายได้ซึ่งเป็เป้าหมายหลักในการร่วมวิจัยครั้งนี้อาจจะไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากนัก

แต่อย่างน้อยผู้ที่ร่วมโครงการวิจัยบางคนก็เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีสำหรับการได้เข้าร่วมกลุ่ม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในและนอกชุมชน และการได้ประสบการณ์ที่ดีในการติดต่อสื่อสารกับหน่วยงานรัฐซึ่งจะเป็นแนวทางการแก้ปัญหาระยะยาวสำหรับชุมชน ผู้ร่วมโครงการวิจัยท่านหนึ่งได้กล่าวว่า “ตนเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว ไม่เคยไปไหนเลย ไม่เคยมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนเนื่องจากรู้สึกอายที่จะเข้าร่วมกับคนเยอะๆ มีมด้อย บางที่เราใส่เสื้อผ้าเก่าๆ ก็อายเขา เมื่อเพื่อนชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมตอนแรกกลัวจะไปหรือไม่ไปดีเพราะอายมาก สุดท้ายนอนไม่ค่อยหลับ พอตอนเช้าเพื่อนมารับเข้าร่วมกิจกรรม เอ้ ไม่มีอะไรผิดปกติ ทุกคนพูดกันเป็นกันเอง ตอนนั้นบอกตัวเองว่าคิดดีแล้วที่มา ขอขอบคุณเพื่อนที่ชวน ขอขอบคุณทีมที่ให้การต้อนรับอย่างดี ขอขอบคุณที่ทุกครั้งจะกลับเราจะเข้าไปโอบกอดกันตลอด ทำให้รู้สึกเลยว่า บางอย่างที่ย้ายไปเราสามารถทดแทนด้วยการมีเพื่อนดีๆ ได้ด้วย”

บทเรียนจากโครงการวิจัยครั้งนี้คือ การสร้างตัวชี้วัดเพื่อให้เห็นผลลัพธ์ที่เกิดจากงานวิจัยชุมชนเชิงประจักษ์ จำต้องได้ เห็นการเปลี่ยนแปลง แต่ทั้งนี้เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในครั้งถัดไปอาจจะให้นักวิจัยในชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหา และดำเนินการวิจัยในทุกขั้นตอน ตัวชี้วัดบางมิติยังไม่สมบูรณ์ ต้องมีการพัฒนาต่อไป เพราะยังมีบางข้อคำถามที่ซ้ำซ้อนกันระหว่างมิติ ไม่สามารถแยกข้อคำถามให้ชัดเจนได้

25.5 ภาพประกอบโครงการวิจัย

ส่วนที่

4

คำสำคัญ 3 คำ
คุณค่า ความหมาย
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
กับการลดความเหลื่อมล้ำ
ในสังคม

การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 ที่ให้ความสำคัญกับประเด็นเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำนั้น นับเป็นมิติใหม่ที่เป็นความท้าทายอย่างยิ่งของเครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Node) ทั่วประเทศที่เข้าร่วมภารกิจนี้ การดำเนินงานที่เริ่มต้นขึ้นในปี 2563 ทำให้เครือข่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เลี้ยง ทีมวิจัยชุมชน และนักวิชาการประจำมิติทั้ง 7 มิติต้องทำงานร่วมกันอย่างแข็งขัน ทั้งในเรื่องของการค้นหาตัวชี้วัดในแต่ละมิติ การพัฒนาศักยภาพ แสวงหาและสร้างความรู้ใหม่ให้แก่เครือข่ายและทีมวิจัย

โดยในเบื้องต้นได้มีการจัดทำคู่มือการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นเสมือนลายแทงในการทำงานให้แก่ โหนด พี่เลี้ยง CBR ในการลงไปทำงานในพื้นที่ร่วมกับนักวิจัยชุมชน และยังมีชุดความรู้ที่หลากหลาย รวมถึงการเติมทักษะและมุมมองเชิงวิชาการ ซึ่งได้รับความกรุณาจากท่านอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ และนักวิชาการประจำมิติทั้ง 7 มิติ ที่พยายามออกแบบและพัฒนากระบวนการต่างๆ ให้เอื้อต่อการทำงานของพื้นที่ สร้างเครื่องมือให้นักวิจัยชุมชนสามารถนำเอาหลักการและตัวชี้วัดในแต่ละมิติไปใช้ เพื่อพิสูจน์และหาข้อสรุปร่วมกันว่า การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้จริง ดังที่ทุกท่านได้เรียนรู้ผ่านไปแล้ว ในส่วนที่ 3 ที่ว่าด้วยเรื่อง ระบุธรรมจากพื้นที่: งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการแก้ปัญหาการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ทั้งนี้สาระสำคัญที่ค้นพบจากการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนและมีรูปธรรมการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ ค่า 3 ค่าที่มักจะปรากฏให้เห็นทั้งในระหว่างทาง และเป็นข้อค้นพบสำคัญจากการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ก็คือคำว่า การเข้าถึง การต่อรอง และการจัดการ

ในส่วนของ**การเข้าถึง**นั้น กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหลายโครงการที่ทำให้คนในชุมชน หรือผู้ที่กำลังประสบปัญหาได้รับความเป็นธรรม มีสิทธิ และเสรีภาพในการเข้าถึงทรัพยากร ทักษะความรู้ การศึกษา หรือวัสดุอุปกรณ์ ที่มีคุณภาพดี สามารถเพิ่มผลผลิต หรือสร้างทางเลือกให้แก่ชุมชนได้เพิ่ม

มากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น ผลลัพธ์จากการดำเนินโครงการวิจัย: แผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำข้างและสาขาเพื่อการเกษตร อย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำข้างและสาขา ตำบลบ่อแก้ว อำเภอนาหมื่น จังหวัดน่าน ที่กระบวนการวิจัยทำให้กลุ่มผู้ใช้น้ำหรือเกษตรกรในพื้นที่ที่มีการสร้างฝาย “ห้วย วัง ฝาย ตุ่น โมเดล” มีโอกาสเข้าถึงน้ำมากขึ้น โดยแต่ละฝายมีปริมาณน้ำกักเก็บเพิ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับช่วงเวลาเดียวกันของปีที่แล้ว เกษตรกรสามารถนำน้ำไปใช้ในการเพาะปลูกพืชหลังนาได้ โดยมีกลุ่มเกษตรกรได้รับผลประโยชน์จากน้ำในแต่ละลำห้วย/ฝาย จำนวน 20 รายต่อฝาย และมีพื้นที่ทางการเกษตรที่ได้รับน้ำการเกษตรเพิ่มขึ้นมากกว่า 60 ไร่ และภายใต้การขับเคลื่อนงานวิจัยนี้สามารถพื้่นน้ำและตั้งกลุ่มย่อยแต่ละฝาย อีกทั้งยังมีการตั้งทีมที่ดูแลแต่ละฝายตลอดจนมีการกำหนดกฎระเบียบกติกาการใช้น้ำ ในการดำเนินกิจกรรมสร้างฝายภายใต้แนวคิด “ห้วย วัง ฝาย ตุ่น โมเดล” ที่วิจัยได้ร่วมกันสร้างจำนวน 10 จุด โดยในแต่ละฝายจะมอบหมายให้กลุ่มผู้ใช้น้ำในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้รับผลประโยชน์โดยตรง ช่วยกันดูแลรักษา โดยมีกฎระเบียบกติกาการใช้น้ำควบคุมดูแล รวมถึงมีผู้นำชุมชนของแต่ละหมู่บ้านร่วมเป็นคณะกรรมการน้ำ เพื่อที่จะช่วยกันดูแลรักษาและจัดสรรน้ำอย่างเป็นธรรม และเพียงพอกับการใช้น้ำทางการเกษตรของกลุ่มเกษตรกรทุกราย

หรือในกรณีของโครงการพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำของชุมชนจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหน่วยงานวิจัยเด็ก เยาวชน ครูภูมิปัญญารุ่นใหม่ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ส่งผลให้เยาวชนได้มีโอกาสเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภูมินิเวศลุ่มน้ำคลองพรัง โดยการใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ความเชื่อที่เกี่ยวข้องในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนิเวศลุ่มน้ำคลองพรังสำหรับเยาวชน โดยวัดระดับความรู้แบ่งเป็น 3 Scales คือ 1) รู้ 2) รู้และเข้าใจ สามารถอธิบายได้ 3) รู้ เข้าใจ อธิบายได้ และสามารถนำไปปฏิบัติได้ นอกจากนี้สิ่งที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานยังเป็นโอกาสในการ

เข้าถึงการบูรณาการกับภารกิจของหน่วยงานและเกิดการเชื่อมประสานกับเครือข่ายต่างๆ เช่น องค์กรงดเหล้า เครือข่ายสปาร์คยู เพื่อออกแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้บูรณาแบบออนไลน์ เช่น เรื่องเมล็ดพันธุ์ที่เชื่อมโยงถึงระบบนิเวศ การเพาะปลูก ภูมิปัญญาการรักษาเมล็ดพันธุ์ การทำอาหาร การดูแลสุขภาพโดยใช้พืชสมุนไพรกินอาหารเป็นยา ภูมิปัญญาการถนอมอาหาร เป็นต้น สิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นการฟื้นพลังความรู้ของชุมชน โดยคนในชุมชน ผู้จัดการการเรียนรู้และพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เกิดความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภูมิวิเศษ ลุ่มน้ำคลองพรงร่วมกันอย่างยั่งยืน

สำหรับประเด็นในเรื่องการต่อรอง ถือเป็นคำสำคัญอีกคำหนึ่งที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเริ่มต้นจากการค้นคว้าหาข้อมูล การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทดลองลงมือปฏิบัติจนเกิดความมั่นใจ และพร้อมจะสร้างอำนาจในการต่อรองด้วยพลังของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้นำไปสู่การค้นหาทางออกหรือกระบวนการในการแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธีเพื่อให้เกิดการประนีประนอม หรือมีความพยายามที่จะหาข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกันได้ของทุกฝ่าย เกิดเป็นนโยบาย มาตรการหรือข้อตกลง อันจะนำมาซึ่งการรับผลประโยชน์ร่วมที่สอดคล้องและเหมาะสม ตัวอย่างเช่น รูปธรรมของการดำเนินโครงการรูปแบบตลาดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชน ด้วยบทบาทของเด็กเยาวชน คนรุ่นใหม่ กรณีชุมชนไทดำวัดดอนมะลิ ตำบลท่าข้าม อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่นำไปสู่การเกิดตลาดภูมิปัญญาพัฒนาชุมชน เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ พร้อมด้วยการพัฒนาครูภูมิปัญญาแกนนำเด็กเยาวชน ที่สามารถขยายผลนำไปสู่การสร้างเป็นกลไกความร่วมมือทางการศึกษาร่วมกับภาคีการพัฒนาทั้งในและนอกพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะการขยายผลทางนโยบายในระดับพื้นที่ตำบล ทำให้เกิดหน่วยการจัดการศึกษาแนวใหม่เพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชน และชุมชนร่วมกัน ซึ่งมีทั้งฝ่ายท้องถิ่น เด็กและเยาวชน ผู้เรียนรู้ ครู ครูภูมิปัญญา เข้ามาวางแผนการทำงาน ปฏิบัติ และประเมินผลร่วมกับโรงเรียนบ้านไทรงามและเครือข่ายโรงเรียนในพื้นที่

อีกทั้งยังมีความร่วมมือกับองค์กร หน่วยงาน ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยราชภัฏ สุราษฎร์ธานี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี สำนักงานส่งเสริมการจัดการประชุมและนิทรรศการ (องค์การมหาชน) องค์การบริหารส่วนจังหวัด สุราษฎร์ธานี ทำให้เกิดการยกระดับบูรณาการการศึกษาพัฒนาเด็ก เยาวชน ฐานภูมิปัญญา วัฒนธรรม ลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ ทำให้เกิดการจัดการ ศึกษาาร่วมกันของทุกฝ่าย เกิดการสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชน ไทดำ และควมมีชีวิตชีวาในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเด็กๆ ร่วมกับ ครูภูมิปัญญาในชุมชน และยังเชื่อมพลังของภาคีเครือข่ายที่เข้ามาหนุนเสริม ร่วมกันพัฒนาการจัดการศึกษาจนเกิดการยอมรับ กลายเป็นพลังที่พลิกฟื้น ให้การศึกษาเรียนรู้ สามารถพัฒนาควบคู่ไปกับองค์ความรู้ของภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

เช่นเดียวกับกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของโครงการการพัฒนา ผลิตภัณฑ์อาหารทะเลแปรรูปกิ่งสำเร็จรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าทรัพยากรชุมชน ของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ที่ทำให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ทางเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีที่มีมายาวนาน คือ 1) ปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสที่จำกัด 2) ปัญหาการกำหนดราคา แลกเปลี่ยนที่ไม่เป็นธรรม และ 3) ปัญหาการมีทางเลือกที่จำกัด ซึ่งภายหลัง การใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้าไปหนุนเสริมให้เกิดการเพิ่มมูลค่า และ การเพิ่มส่วนแบ่งผู้ผลิต เพื่อนำไปสู่การเพิ่มรายได้ของสมาชิกในชุมชนประมง พื้นบ้าน ส่งผลให้วิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้รับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมง พื้นบ้านโดยให้ราคาที่สูงกว่าแพปลาเอกชน ซึ่งเป็นการสร้างอำนาจต่อรอง ในการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรมสำหรับชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัยได้รับซื้อสัตว์น้ำสำคัญ ทั้งปลากุเลา ปลาเกล็ดขาว ปลาอินทรี กุ้งเคยสด ปลากะพง ปูม้า ในราคาสูงกว่าแพปลาเอกชน ถึงร้อยละ 45-71 และสัตว์น้ำประเภทปลาเกล็ดขาวได้นำไปสู่การพัฒนาเป็นปลาเกล็ดขาว ทอดสุญญากาศรีดน้ำมัน ก่อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรชุมชน ร้อยละ

181.69 ซึ่งมูลค่าเพิ่มที่เกิดขึ้นนั้นครอบคลุมไปถึงค่าจ้างที่เป็นรายได้ของสมาชิกในชุมชนที่อยู่ในกระบวนการแปรรูปและพัฒนาผลิตภัณฑ์

การจัดการ ก็เป็นคำสำคัญอีกคำหนึ่งที่จะช่วยสะท้อนว่ากระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ เป็นการจัดการด้วยพลังชุมชนที่จะนำไปสู่การจัดการอย่างทั่วถึง เท่าเทียม และเป็นธรรม ตัวอย่างเช่น การเกิดกลไกการจัดการสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งเป็นรูปธรรมของโครงการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดการสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ในพื้นที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งผลการดำเนินงานวิจัยทำให้เกิดกลไกการจัดการสวัสดิการชุมชนที่มาจากความไว้วางใจเชื่อใจ และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยอาศัยการมีส่วนร่วม ทั้งการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมลงมือทำ ร่วมติดตามและร่วมรับผลประโยชน์ ซึ่งการดำเนินกิจกรรมในโครงการจะมีการกำหนดกลไกการจัดการสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 3 ชั้น ประกอบด้วย 1) กลไกชั้นไข่แดง (ผู้ดำเนินการหลัก) โดยกลุ่มคนในชุมชนและผู้ได้รับผลกระทบที่ลุกขึ้นมาเป็นกลุ่มหลักในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน 2) กลไกชั้นไข่ขาว (ผู้สนับสนุนที่พร้อมลงมาเป็นผู้เล่นหลัก) ในกลไกชั้นไข่ขาวนี้เป็นเหมือนทีมสนับสนุนที่พร้อมให้ความร่วมมือในทุกๆ กิจกรรมที่ร้องขอ ทั้งในรูปแบบของงบประมาณสนับสนุน บุคลากร ความรู้ เครื่องมือ หรือสถานที่ 3) กลไกชั้นจานรองไข่ (ผู้มีอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เชิญมาร่วมเชิงยุทธศาสตร์) เป็นกลุ่มที่มีบทบาทค่อนข้างน้อยในการทำกิจกรรม แต่ก็มีความสำคัญอย่างมากที่กองทุนต้องเชื่อมโยงการดำเนินการร่วมไว้ เนื่องจากเป็นหน่วยงานหรือองค์กรที่สามารถกำหนดทิศทางเชิงนโยบาย หรือเสนอแนวทางการดำเนินงาน ในท้ายที่สุดกลไกการทำงานใน 3 ชั้นได้นำมาสู่การเกิดสวัสดิการชุมชน 4 ที่เข้ามาช่วยกันสนับสนุนทรัพยากรในการแก้ไขความเหลื่อมล้ำให้กับคนในชุมชนผ่านกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง

ไม่ต่างจาก โครงการการวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับการแก้ปัญหา การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ประเด็น “การพัฒนาเมืองรองรับสังคมสูงวัย อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” ที่ทีมวิจัยมีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะสร้างความต่อเนื่องในการดำเนินงานของกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนกลุ่มต่างๆ ร่วมกันดำเนินการมา โดยจำเป็นจะต้องผลักดันให้เกิดการกำหนดแผนงาน 5 ปี ในหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงการผลักดันให้เกิดการบูรณาการการทำงานร่วมกับสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ชุมชนได้เข้าถึงการใช้งบประมาณจากภาครัฐ และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการตนเอง ดำเนินกิจกรรมตามแผนงานที่ร่วมกันกำหนด ทีมวิจัยทั้งนักวิชาการและทีมวิจัยในพื้นที่จึงร่วมกันผลักดันในระดับพื้นที่และส่วนกลางผ่านทั้งหน่วยงานและการสื่อสารต่างๆ

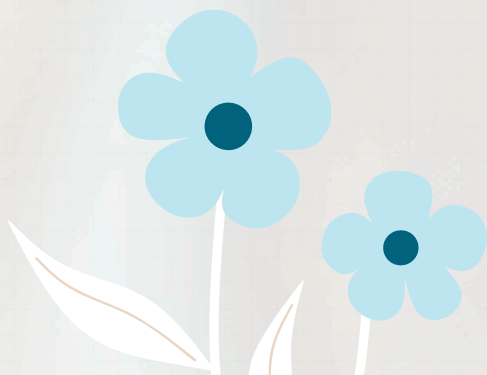
กระบวนการวิจัยได้นำไปสู่การบริหารจัดการโครงสร้างในการดำเนินการเพื่อรองรับสังคมสูงวัย เกิดกลไกการทำงานในพื้นที่ทั้ง 4 อปท. มีการขยายความร่วมมือและเชื่อมโยงการทำงานออกไปยังสังคมในวงกว้าง ซึ่งหน่วยงานหลักที่ให้ความร่วมมือ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลโนนโพน องค์กรบริหารส่วนตำบลบุ่งหวาย เทศบาลตำบลแสนสุข เทศบาลเมืองวารินชำราบ นอกจากนั้นหน่วยงานอื่นๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมก็มีโรงพยาบาล โรงเรียนในพื้นที่ หน่วยงานในระดับจังหวัดจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และในบางพื้นที่ เช่น วัดผาสุการาม ได้มีในหน่วยงานจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่จากสวนสัตว์อุบล เข้ามาให้คำแนะนำในเรื่องของพวกสมุนไพรต่างๆ ตลอดจนสำนักพระพุทธศาสนาที่มีส่วนร่วมในเรื่องของการพัฒนาวัดเพื่อที่จะขับเคลื่อนขึ้นไปเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างในอนาคต และในขณะดำเนินการจะมีหน่วยงานและชุมชน อปท. เข้ามาศึกษาดูงานเป็นระยะ และมีการเชื่อมกันเป็นเครือข่ายศูนย์เรียนรู้รองรับสังคมสูงวัย ทั้งนี้ความชัดเจนของกลไกในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้สร้างให้เกิดการบริหารจัดการที่ชัดเจน มีแผนงานเพื่อรองรับสังคมสูงวัย ทำให้ประเด็นนี้กลายเป็นประเด็นสำคัญ และได้รับการจัดสรรงบประมาณที่ได้รับจากท้องถิ่น

มาใช้ในการดำเนินงานให้เกิดรูปธรรมการเปลี่ยนแปลงที่มีความต่อเนื่อง และยั่งยืน

ตัวอย่างโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่หยิบยกมากล่าวถึงนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งของโครงการที่ใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการดำเนินงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมายการลดความเหลื่อมล้ำในมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้ง 7 มิติ (ด้านความรู้และการศึกษา สิ่งแวดล้อม เชิงพื้นที่ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ) ซึ่งรูปธรรมที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ทั้ง 25 โครงการ เป็นสิ่งที่สามารถยืนยันและพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำได้จริง ซึ่งตลอดเส้นทางการดำเนินงาน ทีมวิจัยที่เลี้ยง และเหน็ด ยังเกิดการพัฒนาศักยภาพของตัวเอง โดยมีการหนุนเสริม ทักษะและองค์ความรู้ใหม่ๆ อย่างต่อเนื่องจากทีมนักวิชาการประจำมิติ และ ท่านอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ ที่ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา คอยกระตุ้นกระตุ้น และเติมเต็มความรู้เชิงวิชาการ ทำให้กระบวนการทำงานวิจัยมีความแหลมคม และชัดเจนยิ่งขึ้น

กระบวนการขับเคลื่อนประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จึงเป็นการทำงานร่วมกันของทุกองคาพยพที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยสิ่งที่ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกำลังทุ่มเท กำลังกายและกำลังใจในการลงมือทำอยู่นั้น ล้วนมีเป้าหมายร่วมกันคือ **การลดความเหลื่อมล้ำ** ซึ่งมีนัยสำคัญความสำคัญต่อการเพิ่มความสุขในสังคม โดยจุดประกายเริ่มต้นที่ชุมชนท้องถิ่น และค่อยๆ กระเพื่อมสู่สังคมในวงกว้าง จนกลายเป็นการเพิ่มความสุขให้คนในประเทศ ดังนั้น 3 คำสำคัญของการลดความเหลื่อมล้ำ **การเข้าถึง การต่อรอง และการจัดการ** จึงเป็นคำสำคัญที่มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยง และเป็นข้อค้นพบที่เกิดขึ้นได้ตลอดเส้นทางการดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 ยุคสมัยที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องยืนยันด้วยหลักฐาน และข้อมูลเชิงประจักษ์ ตลอดจนมีตัวชี้วัดที่น่าเชื่อถือ มีคำอธิบายที่สามารถรับฟังได้ และได้รับการยอมรับจากสังคม เพื่อนำไปสู่การตอบโจทย์เรื่อง CBR กับการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยที่มีภาพที่ชัดเจน

และสามารถบอกกล่าวกับสังคมได้อย่างมั่นใจว่า กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำได้ ดังเช่นที่เครือข่ายงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นได้ลงมือปฏิบัติการจริงในพื้นที่ และกำลังขยายดอกผลจาก กระบวนการเหล่านั้น สืบทอดส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นเพื่อสร้างสังคมที่เอื้อต่อ ความเป็นธรรมและเท่าเทียมกันมากขึ้น ส่งผลให้คนในชุมชนท้องถิ่นยืนอยู่ ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ตระหนักรู้ถึงคุณค่าในตัวเอง และพร้อมที่จะเปิดรับการ เรียนรู้จากภาคีเครือข่ายใหม่ๆ อันเป็นหนทางที่จะช่วยยกระดับความสุข มวลรวมของสังคมให้เพิ่มขึ้นได้อย่างแท้จริง

เอกสาร
อ้างอิง

เกียรติตินาคินนภัทร. เจาะลึกความเหลื่อมล้ำไทย แก้ได้ไหม แก้อย่างไร [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: <https://www.kkpfpg.com>.

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ. คู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 1. หจก.วนิดาการพิมพ์. 2563. หน้า 24-26.

รายงานเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของนักวิชาการ 7 มิติ ในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ODU, 15 ตุลาคม 2564, โปรแกรมออนไลน์ ZOOM CLOUD MEETING, หน้า 5-21.

ศาสตราจารย์ ดร.โกวิทย์ พวงงาม, สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยแบบบัญชีรายชื่อ สังกัดพรรคพลังท้องถิ่นไท เป็นอดีตคณบดีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. บทสัมภาษณ์ “แก้จน ลดเหลื่อมล้ำ เปลี่ยนโครงสร้างอำนาจรัฐ” สยามรัฐออนไลน์. 28 ธันวาคม 2561.

สถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์. ลดความเหลื่อมล้ำ นำไทยสู่การเติบโตอย่างยั่งยืน [ออนไลน์]. 2564. แหล่งที่มา: <https://www.pier.or.th>.

สุนิ ไชยรส. แก้ไม่ตรงจุด ความเหลื่อมล้ำยังอยู่กับรัฐบาล คสช. [ออนไลน์]. 2561. แหล่งที่มา: <https://news.thaipbs.or.th>.

อำนาจ มงคลสืบสกุล. ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยกับสิทธิมนุษยชน ความเปราะบางของสังคมในสถานการณ์ปัจจุบัน [ออนไลน์]. 2563. แหล่งที่มา: <http://ucl.or.th>.

สนับสนุนการสร้างความรู้โดย

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

สถาบันคลังสมองของชาติ

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น

